

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
DJELA ZNANOSTI HRVATSKE — SVEZAK 1.

BENEDETTO COTRUGLI RAUGEO
DELLA MERCATURA ET DEL MERCANTE PERFETTO

Libri quattro
Scritti gia piu di anni CX.
Et hora dati in luce

Utilissimi ad ogni Mercante

In Vinegia, all' Elefanta
MDLXXIII.

Svezak uredio
Akademik VLADIMIR STIPETIĆ

Meksi

BENO KOTRULJEVIĆ
O TRGOVINI I
O SAVRŠENU TRGOVCU

Pripremili i obradili
RIKARD RADIČEVIĆ I ŽARKO MULJAČIĆ

ZAGREB
1985.

SADRŽAJ

Predgovor (R*) + (M*)	1
I. Uvodne napomene (R)	5
II. Zadaća ovog izdanja knjige »Della mercatura et del mercante perfetto« u hrvatskosrpskom prijevodu s komentarom (R)	11
III. Historijske perspektive (R)	15
IV. O Beni Kotruljeviću (R)	31
1. O Kotruljevićevoj obitelji	31
2. Lik Bene Kotruljevića	40
V. O trgovini i o savršenu trgovcu (R)	53
1. Historijat knjige (R)	53
2. Izdanja i primjerci knjige: »Della mercatura et del mercante perfetto« (R)	55
3. Komentar knjige o trgovini i o savršenu trgovcu (Iz perspektive današnje znanosti o ekonomici poduzeća) (R)	62
A. Uvodna poglavlja (R)	64
a) Oprema knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«	64
b) Zadaća Kotruljevićeve knjige	65
c) Vrste ekonomije	66
d) Područje pojma ekonomike	66
e) Svrha trgovine	66
f) Definicija trgovine	67
g) Društveno značenje trgovine	68
h) Materijalno područje predmeta o ekonomici poduzeća	68
i) Ekonomska funkcija trgovine	69
j) Znanstvenost ekonomike poduzeća	69
B. Znanost o ekonomici poduzeća (R)	71
a) Funkcije u poduzeću	71
b) Trgovačka stvar	72
c) Vrste poslova	74
d) Pravila poslovanja	76
e) Faktori rada u poduzeću	80
f) Ljudski odnosi	88
g) Organizacija poduzeća	91
h) Dobitak i njegova podjela	95
i) Vrste poduzeća	97

ODBOR ZA IZDAVANJE DJELA BENE KOTRULJEVIĆA:
 Dr IVAN ERCEG, član suradnik JAZU
 Akademik VLADIMIR STIPEČIĆ

Dr IVO VINSKI, izvanredni član JAZU

* Slova označavaju autora pojedinog dijela teksta. R je znak za dr Rikarda Radičevića, a M za prof. dr Žarka Muljašića.

C. Pomoćne discipline i vještine (R)	99
a) Knjigovodstvo	99
b) Ekonomski pojmovi	105
VI. O trgovini i o savršenu trgovcu (M)	117
Pregled poglavlja građe sadržane u ovim knjigama	118
Vrlo uzvišenom gosparu Franu Radaljeviću	120
Gosparu Franu Stjepoviću, veoma glasovitom dubrovačkom trgovcu	124
Prva knjiga »O porijeklu, oblicima i biti trgovine«	127
Druga knjiga »O trgovini«	168
Treća knjiga »O vještini trgovanja«	188
Četvrta knjiga »O vještini trgovanja«	209
Bilješke prevodioca uz prijevod teksta	232
Bilješke uz tekst	234
Djela i tekstovi citirani u komentarima prijevoda	238
VII. Zaključne bilješke (R)	241
1. Važnost i bit pitanja primata (R)	241
2. Inicijativa i sumnje o primatu (R)	243
VIII. Popis literature (R)	255
IX. Prilozi (prikupio B. Truhelka)	261
A. Origine e genealogia della fameglia (Truhelka)	261
B. Raskorjenjivanje i ukorjenjivanje Stanetića (Truhelka)	267
C. Poslovi Kotruljevića s brodovima	273
D. Kotruljevići kao prokurator	275
E. Tekstovi testamenata u vezi s Kotruljevićima	276
X. Registar pojmova (R)	279
Pogovor urednika	283

Mojoj životnoj drugarici Nadi sa zahvalnošću za ogromnu strpljivost koju mi je poklonila tokom ukupno 38 godina rada na ovom djelu.

Rikard Radičević

PREDGOVOR

(1) Još za vrijeme studija čuo sam o knjizi Bena Kotruljevića, o njenom značaju u svjetskoj literaturi i o tome, da postoji neki spor o primatu u vezi s tom knjigom. Već sam se onda čudio (a tome je skoro trideset godina), da se u našem narodu nije našao nitko, tko bi tu stvar raščistio. Kad sam počeo predavati Ekonomiku poduzeća na b. Tehničkom fakultetu u Zagrebu, na Rudarskom odsjeku, sjetio sam se nabacivanja ovih misli oko Kotruljevićeve radnje, te sam prilikom prikupljanja materijala za studij ostalih pitanja u vezi s mojim predavanjima, pristupio sistematskom prikupljanju materijala i o Kotruljeviću. Tako se navršava upravo osma godina, otkako sam započeo s radom na Kotruljeviću. Daskora me ovaj rad toliko zaokupio, da sam mu posvetio sve više vremena. Što sam duže ulazio u ovaj predmet, to sam intenzivnije na tome radio, toliko je tema zanimljiva i vrijedna. (R)*

(2) Obzirom na to, da je Kotruljevićeva knjiga pisana jezikom, koji danas više ne postoji, tj. talijanskim jezikom 15. stoljeća, razumljivo je da sam se morao ogledati za suradnikom, koji će umjeti svladati ovaj talijanski jezik. Prvi kontakt u tom pogledu nije uspio; moj suradnik nije zadovoljio. Sretan sam, da sam nakon toga uspostavio kontakt sa mladim kolegom dr Žarkom Muljačićem, tada asistentom prof. dr Mirka Deanovića na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a zatim docentom na Filozofskom fakultetu u Zadru, čije odlično poznavanje talijanskog jezika, erudicija u naučno-istraživačkom radu i upornost u traganju za historijskom i objektivnom istinom, neminovno daju veliku vrijednost ovom našem zajedničkom radu. Tako je dr Muljačić svojim doprinosom dao više, nego sam u prvi mah i tražio od moga suradnika. (R)

(3) U jesen 1953. godine prihvatio sam se prevođenja Kotruljevićeva djela. Odmah sam uvidio, da će uz tekst biti potrebno sastaviti i obiman komentar i to ne samo s razloga, da bi se čitaocu olakšalo proučavanje, već i zbog velikog broja svakovrsnih teškoća, pogrešaka — stvarnih i tiskarskih — i zamršene konstrukcije, koje su se pred mene kao prevodioca postavljale. (M)

(4) Ovaj naš zajednički rad ima određene zadaće i to:

- a) Objaviti novo izdanje vrijedne knjige Bene Kotruljevića, koja nosi naziv »Della mercatura et del mercante perfetto«;
- b) Izdati ovu vrijednu knjigu prvi put na materinskom jeziku autora;
- c) Obnoviti knjigu koja je vrlo vrijedna i u historijskom i u stručnom pogledu, od koje u čitavom svijetu ima svega desetak primjeraka, što se čuvaju u bibliotekama kao osobita rijetkost, a u našoj domovini postoji svega jedan primjerak prvog izdanja, pa i taj je — krnj.
- d) Istražiti postanak i značenje ove knjige i

* R označuje da je pisac teksta Rikard Radičević, a M označuje Žarka Muljačića kao pisca.

e) Pružiti današnjim kadrovima u privredi osobito poučnu literaturu za stručno usavršavanje. (R)

(5) Moglo bi se postaviti pitanje čemu pored prijevoda još i komentar na hrvatskosrpskom jeziku? Original je pisan pred više od pet stotina godina. Tada još nije bilo znanosti o mikroekonomici (tim prije što je Kotruljevićeva knjiga prva u svjetskoj literaturi iz tog područja), pa prema tome nije moglo biti još ni sistematike te nauke prema današnjem stupnju razvoja. Osim toga, knjiga je pisana u drugim znatno ranijim uvjetima društvenog razvoja, u posve drugom društvenom, ekonomskom i socijalnom uređenju. Mi tu knjigu stoga možemo doista čitati samo kao knjigu davne prošlosti. Ali budući da ona sadržava učenje i misli koje su — i pored posve drugog načina izražavanja — ipak i danas od velike vrijednosti, bilo je potrebno da se to Kotruljevićevo učenje izrazi današnjim, našim rječnikom, današnjom znanstvenom sistematikom, jer tek tako može doći do izražaja velika vrijednost i klasičnost Kotruljevićevih misli pa i njihovo značenje za današnje vrijeme. (R)

(6) O tome zbog čega je ovom radu dodan istraživački dio ne bi trebalo govoriti. I za one čitaoce koji žele samo da uživaju i da se usavrše u stručnom znanju, kao i za one koji žele iskoristiti ovu radnju za dalja istraživanja, taj je dio svakako potreban. Osim toga, taj dio ima zadaću da stavi Kotruljevića na odgovarajuće mjesto u svjetskoj literaturi, pa je stoga neophodno potreban, a nadamo se da će u toj zadaći i uspjeti. (R)

(7) Držeći se i ovom prilikom starog i dobrog principa da bi svako pa i znanstveno djelo trebalo pisati što jednostavnije, mi smo pisali tako da bi se što širi krug čitalaca mogao koristiti ovim dragocjenim Kotruljevićevim učenjem. Ipak, na nekim mjestima nije bilo moguće u cijelosti primijeniti taj princip, pa molimo čitaoce da to uzmu u obzir. (R)

(8) I ovaj rad, dakako, ima svojih nedostataka. Žalimo, što svi izvori nisu mogli biti proučeni iz prve ruke i što nismo mogli doći do svih pomagala. Stoga će naš rad možda imati nekih nedostataka, kojima uz najbolju volju nismo mogli doskočiti iz objektivnih razloga. Ali, mi smo zadovoljni ako nam je uspjelo barem prikupiti ono što je do sada utvrđeno o Kotruljeviću i o njegovoj knjizi, a razbacano je u radovima mnogih autora. Mi smo zadovoljni da smo, eto, barem to učinili, a vjerujemo da je tu još otvoreno veliko polje rada i da tu treba još mnogo radnika. (R)

(9) I pored svestranog istraživanja ipak je ostao, minimalan doduše, stonovit broj autora, odnosno odlomaka, koje Kotruljević citira, a koji nisu mogli biti identificirani. Razlozi su dvojak. Ili je Kotruljevićev citat nepotpun (npr. na str. 50. v. 56. »tumači Grgur«, a zna se da je pisaca koji se tako zovu u srednjem vijeku bilo preko dvadeset), ili su citati citirani po sjećanju, skraćivani ili prenošeni iz druge ruke. Često je razlog u tome što se Kotruljević služio nekim lošim rukopisom citiranog djela, punim apokrifnih dodataka, koji su u kasnijim kritičkim izdanjima, naravno, izostavljeni. To je slučaj, npr. s Kvintom Kurcijem, kojemu izdavač Hedicke, u lajpciškom izdanju iz 1908, izostavlja, među ostalim, cijelu I. i II. knjigu (jer su apokrifne), iz kojih naš Kotruljević citira. (M)

(10) Iz tih razloga morao sam uspoređivati tekst ne samo s najboljim izdanjima do kojih se kod nas može doći nego i s raznim starim izdanjima i, katkada, s inkunabulama. Kako neki pisci (npr. Buridan) nisu odavna tiskani, to

njihovih djela nema u našim bibliotekama, te sam u takvim, veoma rijetkim slučajevima, morao odustati od identifikacije citata u originalu. (M)

(11) Što se tiče konzultirane literature ona je u pravilu i označena. Ipak, stvarno je konzultirano znatno više literature nego što je označeno, jer mnogo literature daje negativne rezultate, tj. u mnogim radovima nije nađeno ono što se tražilo, pa to dakako nije moglo uvijek biti i označeno. Stoga možemo reći da je konzultirano barem tri puta više literature nego što je citirano. (R)

(12) U izradi ovoga rada svaki je suradnik imao svoje određeno područje. Dr Muljačić izradio je prijevod na naš jezik i jezični komentar uz taj prijevod, a pripremio je i talijanski original. Dr Radičević izradio je ostalo u ovom radu. Ovaj je predgovor jedini zajednički dio, ali je kod svake stavke označen njezin autor. Dr Radičević preuzeo je i kompletiranje originala iz raznih biblioteka te konačnu redakciju čistopisa. (R)

(13) Ovaj rad možemo stoga uzeti kao kolektivni rad triju autora. Prvi i daleko najvažniji je Beno Kotruljević. Ostala dvojica dolaze iza njega samo kao obrađivači, komentatori i prevodioci. No osim njih dolaze još mnogi drugi, djelomični autori, a to su oni koji su svojim istraživanjima pomogli i dali svoj veliki doprinos zajedničkoj stvari. Tako treba posebno istaknuti pokojnog dra Branimira Truhelku, nekadašnjeg upravitelja Državnog arhiva u Dubrovniku, čiji su neki rukopisi u cijelosti ušli u sastav ovoga rada. Nadalje sveuč. prof. dra Grgu Novaka, sveuč. prof. dra Miju Mirkovića i sveuč. prof. dra Mirka Deanovića, čije su nam upute predstavljale dragocjenu suradnju. Stoga se ovaj rad doista može smatrati kolektivnim radom, na čijem čelu stoji Beno Kotruljević, veliki sin našega naroda, davni prvoborac za prosvjetu, moral i poštenje, te za blagostanje naroda i prvi zakonodavac svjetskih koncepcija lika privrednika i mikroekonomije. Nama pak, prvim njegovim obrađivačima, komentatorima i prevodiocima, velika je čast što smo na taj način ušli u kolo s njime i s ostalim autorima. (R)

(14) Na koncu, moramo zahvaliti svim suradnicima i ostalima koji su nam na bilo koji način pomogli u ovom radu i omogućili da ovo djelo izađe. Posebno zahvaljujemo sveuč. prof. dru Grgi Novaku, sveuč. prof. dru Miji Mirkoviću, sveuč. prof. dru Mirku Deanoviću, sveuč. prof. dru Josipu Torbarini i dru Vinku Foretiću, upravitelju Državnog arhiva u Dubrovniku. Posebno zahvaljujemo i onim znanim i anonimnim pojedincima koji su nam pomogli tragati po bibliotekama naše domovine i inozemstva za pojedinim izvorima. Od ustanova zahvaljujemo Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, koja nam je pružala pomoć u svakom pogledu. Nadalje, Državnom arhivu u Dubrovniku, Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, mnogobrojnim bibliotekama i njihovim rukovodiocima. Zahvaljujemo doc. dru Josipu Jerneju i lektorima Filozofskog fakulteta u Zagrebu dru Domeniku Cernecci, dru Robertu Orlandiju i nekadašnjem lektoru dru E. Franchiju, koji, uz ostalo, nisu žalili truda da pomognu u kolacioniranju prijevoda mnogih težih odlomaka. Mnogo nas je zadužio i prof. dr Mijo Brlek (Rim). Veoma smo zahvalni i asistentima Filozofskog fakulteta u Zagrebu dru B. Bošnjaku, J. Lučiću, V. Vratoviću i L. Sekuliću. (M) Hvala i bibliotekarima Pravnog i Tehničkog fakulteta u Zagrebu (R. i M.), te Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu. (R.)

(15) »Moć sudbine« odredila je da od predaje ovoga rukopisa, 31. 12. 1957. pa sve do početka 1977. dakle gotovo 20 godina, ovaj rukopis nije objavljen.

*U međuvremenu su objavljeni neki novi radovi, kao Zebićev (1963), Spremićev (1970) i Runjićev (1975). Sličnu sudbinu kao i Kotruljevićev rukopis imao je dakle i ovaj; napisan je — ali je dugo ostao neobjavljen. Stoga sa zadovoljstvom gledamo na odluku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti da izda ovaj rukopis i time ispravi neopravdani propust. Za tu odluku u prvom redu uredniku dru Vladimiru Stipetiću — topla hvala.
U Zagrebu, dne 31. 12. 1957, 25. 8. 1977. i 15. 8. 1985.*

*Rikard Radičević
Žarko Muljačić*

I. UVODNE NAPOMENE

(1) Ljudi koji se bave privredom znadu — više ili manje — i knjigovodstvo. Već od najstarijih vremena, poznato nam je, ljudi su se bavili knjigovodstvom, a naročito su privrednici bili prilično upućeni u tehniku knjiženja i u tehniku vođenja poslovnih knjiga. Knjigovodstvo kao projekcija poslovnih događaja u poslovnim knjigama u stvari je pomoćna vještina u privrednom radu.

Kao i svaka druga ljudska djelatnost, tako je i privredna djelatnost u staro vrijeme pokazivala manje finesa i kompliciranosti, a što se društveni život više razvija, to i ova djelatnost pokazuje sve više složenosti. Privrednik je u staro vrijeme imao vrlo jednostavne probleme pred sobom; današnji privrednik ima vrlo složene. Privrednik u stara vremena naučio je svoje zvanje od svoga oca ili od svoga gospodara, kao naučnik; današnji privrednik mora, međutim, ako želi uspjeti, naučiti svoje zvanje prije svega teoretski, a onda i u praksi, kako bi mogao svladati znanja i iskustva koja su ispred njega stekle generacije. Jednako kao i u drugim ljudskim djelatnostima, tako i u privredi, isprva je to bila vještina, a s vremenom se iskustvo iz prakse generaliziralo i stvarala se teorija. Učenje teorije smanjilo je, dakako, dugogodišnju praksu, pa i praksu stečenu generacijama. Tako se i došlo do toga da se učenjem teorije u relativno kratkom vremenu mogu svladati ogromna iskustva koja su stjecale prethodne generacije. Stoga možemo reći da se i u privredi, odnosno u ekonomskoj znanosti, isprva radilo po rutini i vještini, a kasnije se sve više radi po teoretskom učenju, a to znači po znanstvenim dostignućima. Znanstveno istraživački rad razvijao se paralelno s praksom i paralelno s razvojem znanstveno istraživačkog rada u drugim granama ljudske djelatnosti.

(2) Znanost u ekonomici, tj. teorija onoga što privrednik treba znati, bila je isprva znanost o društvenoj ekonomici, pa su odnosno zato počeci teorije o ekonomici bili orijentirani na društvenu ekonomiku. Kasnije, razvojem privrede, formiranjem sve složenijih privrednih organizacija i privrednih odnosa nastali su problemi specijalno tih organizacija, pa zato kažemo da su se pojavili problemi mikroekonomske naravi za razliku od problema makroekonomske naravi, kao problema koji se odnose na društvenu ekonomiju. Zato možemo reći da je prvotni privrednik bio sastavni dio društvene ekonomije. Razvijanjem i pooštavanjem individualizma pojedini privrednik sve više pored makroekonomskih problema ima još i svoje mikroekonomske probleme, tj. probleme svoje privredne organizacije, odnosno svoga poduzeća. Znanost o ekonomici počela se stoga razvijati u dva pravca: ona je nastavila makroekonomsku tendenciju, tj. proučavanje ekonomskih zbivanja iz perspektive društvene zajednice, a pored toga počela se razvijati kao njena grana mikroekonomija, tj. proučavanje ekonomije privredne organizacije. Razumije se da je i mikroeko-

nomija, kao i makroekonomija, samo dio velikog područja ekonomskih znanosti. Mikroekonomija ne može opstojati bez makroekonomije, a da makroekonomija mora danas biti upućena u konture i u osnovne principe mikroekonomije. Ne radi se, prema tome, o razbijanju ekonomskih znanosti na dva dijela, a daleko od toga da bi se radilo o raspravi o primatu ili dominaciji jednoga dijela nad drugim, nego se radi samo o načinu gledanja na problematiku. Sigurno je da mikroekonomija ima svojih zakonitosti; sigurno je da i makroekonomija ima svojih zakonitosti. Dobar privrednik mora stoga poznavati i jedne i druge, bez obzira na to bavi li se on samo jednim ili drugim smjerom. To dakako važi s našeg današnjeg stajališta. Međutim, historijski ne možemo govoriti o nekom lučenju mikroekonomije i makroekonomije pred pet i više stotina godina (kada je napisana Kotruljevićeva knjiga). Ne možemo govoriti o ekonomici i ekonomici poduzeća, nego bi se moglo govoriti o današnjem stanju i historijskom razvoju tih problema. Pred pet i više stotina godina i nije bilo privrednih organizacija u današnjem smislu; nije bilo velikih poduzeća u kojima bi svojim radom sudjelovao velik broj ljudi pod organizacijom zajedničke uprave. Postojao je pojedinac, koji je određen broj ljudi uklapao u svoju organizaciju i koji ih je eventualno i vodio. Taj broj je međutim uvijek bio relativno malen. I zato možemo iz historijske perspektive govoriti o povijesti privrede, o povijesti trgovine, pa i o povijesti knjigovodstva kao posebne vještine. Iz današnje pak perspektive vidimo da je povijest knjigovodstva, povijest privrede, povijest trgovine, sastavni dio velike materije — povijesti ekonomskih znanosti. Ukoliko pri tome gledamo s gledišta makroekonomike, tu ćemo povijest iskoristiti za makroekonomsku povijest; ukoliko pak gledamo s gledišta mikroekonomike, tu istu povijest iskoristit ćemo za mikroekonomsku povijest.

(3) Stoga bismo mogli reći, da pri proučavanju nekog povijesnog pitanja iz područja mikroekonomije s današnjeg gledišta treba uzeti za podlogu povijesni materijal uopće iz ekonomije, povijesni materijal koji nosi naslov povijesti knjigovodstva itd.

(4) Predmet je ovoga rada knjiga, i to, kako mnogi kažu, najstarija knjiga o knjigovodstvu. Međutim, kako ćemo kasnije vidjeti, nije to samo najstarija knjiga o knjigovodstvu, nego je to i jedna od najstarijih knjiga — kako bismo danas rekli — o ekonomici poduzeća, o mikroekonomici. Ako prema tome istražujemo takvu knjigu, onda bi trebalo prvenstveno odrediti kuda ta materije spada. Prema današnjem stanju znanosti možemo s potpunom sigurnošću utvrditi da ona spada u sklop ekonomskih nauka. Nadalje možemo reći da ona spada specijalno u mikroekonomski smjer. Kako je to jedna od najstarijih knjiga iz ekonomskog područja, to ona može biti predmet mikroekonomskog povijesnog istraživanja. Kao jedna od najstarijih knjiga iz knjigovodstva ona spada u znanost o mikroekonomici, ali i kao jedna od najstarijih knjiga iz poslovanja ona spada u sklop znanosti o makroekonomici. Ono što je u toj knjizi napisano o knjigovodstvu, napisano je kao dio ukupnog poslovanja. Ono što je u toj knjizi napisano o poslovanju, predstavlja povijesnu građu o poslovanju u ono vrijeme.

(5) Ekonomija je jedna od društvenih djelatnosti. Ekonomska je znanost prema tome jedna od društvenih znanosti. Mikroekonomija je smjer ekonomskih znanosti ili, još bolje, to je specijalna orijentacija ekonomskih znanosti. U današnjoj fazi razvoja ljudskog društva ekonomski su problemi dominantni.

Prema tome možemo reći da je — s toga gledišta — istraživanje jedne od najstarijih knjiga s područja ekonomije, u društvenom pogledu, prilično interesantno. I doista, čitajući ovu izvanrednu knjigu, moramo doći do uvjerenja da je društveni život već u tadašnja, stara vremena bio pod jakim utjecajem ekonomskih problema i da je u ono doba privrednik bio osobito važan.

U čemu je bit istraživanja mikroekonomije? Mikroekonomija, iako manja od društvene ekonomije, predstavlja jezgru ekonomskih zbivanja u ljudskom društvu. Budući da je danas mikroekonomija znatno razvijenija i da je postigla prema prijašnjem stanju fantastične razmjere i odlučan utjecaj na društveni i ekonomski život, to je svakako važno, interesantno i korisno da je istražujemo. Mikroekonomiju, ili teoriju ekonomije poduzeća, važno je istraživati stoga što se u poduzeću zbivaju ekonomski procesi; poduzeće je zapravo organizacija za odvijanje ekonomskih procesa. O radu te mikroorganizacije ovisi dakako i veličina ostvarenog dobitka, veličina viška vrijednosti, ovisi rentabilnost, ekonomičnost i proizvodnost rada. Prema tome, ispitivanje rada mikroorganizacije, utvrđivanje njezinih pravilnosti i njezinih fenomena sigurno je zanimljivo i važno kako za samu organizaciju, tako i za društvenu zajednicu, a dakako i za ekonomsku znanost.

Historijski se mikroorganizacija razvijala od individualnog pothvata pojedinca, koji se isprva bavio proizvodnjom, zatim je okupio više analognih proizvođača u zajednicu, u organizaciju, pa je iz te organizacije povremeno ili trajno izbijao pojedinac koji je po principu podjele rada preuzimao vanjske radove, tj. nabavku, prodaju, kreditiranje, financiranje itd., pa konačno i samu organizaciju rada. Na taj se način postupno počelo razvijati poduzeće, koje po principu podjele rada redovito vodi pojedinac, i to isprva u relativno uskim granicama. Tehnički razvoj i složeniji privredni odnosi dovode do porasta broja radnika u poduzećima. Ona su počela svladavati složenije tehničke postupke i razvijati složenije privredne odnose. Tako nastaju manufakture, a iz manufakture se razvija industrija, koja sve boljim iskorištavanjem podjele rada i njezinih prednosti postaje sve jača i jača i koja stvara privredne organizacije — kolose. Takva velika privredna organizacija živi svojim životom, po svojim pravilima i ima svoje specifične fenomene. Ona je u vezi s ostalom privredom, s takozvanim vanjskim svijetom, tj. svijetom izvan dotične privredne organizacije, a ima i intenzivan unutrašnji život. Takva mikroorganizacija vodi određene poslove, u njoj nastaju stalne promjene u imovini, u pravima i dužnostima, u privrednom procesu, u pojedinim djelatnostima. Sve te promjene potrebno je pribliježiti. Prva, a za danas još uvijek i najvažnija evidencija svih tih problema i pojava jest — knjigovodstvo. I kao što se organizacija poduzeća historijski razvijala i postajala sve kompliciranijom, tako se sigurno razvijalo i bilo sve kompliciranije i knjigovodstvo. Knjigovodstvo nije samo sušta projekcija poslovnih događaja u poslovnim knjigama, nego se iz knjigovodstva u stvari najbolje i najpreciznije vidi život poduzeća, vidi se kako se što odvijalo, historijski razvoj pojedinih slučajeva, te ono služi kao dokazno sredstvo u sporovima poduzeća s vanjskim partnerima.

(6) U XIII. stoljeću uveo je Leonardo Fibonacci arapske brojeve u knjigovodstvo. U to vrijeme, ili nešto kasnije iza toga, pojavilo se neko posebno knjigovodstvo, tj. poseban način vođenja poslovnih knjiga, koji su ljudi nazvali *scrittura alla veneziana*. Kasnije je taj venecijanski način vođenja knjiga dobio naziv dvojnog knjigovodstva jer je sadržavao pojam dopike, dvojnosti. To

znači da se svaki poslovni događaj vodio dvostruko, upisivanjem dva puta, jedanput na jednom računu, drugi put na drugom, i to tako kao da jedan račun, izdaje, a drugi račun prima materiju ili neko pravo. U to vrijeme pada i knjigovodstveno odvajanje kreditnih poslova od gotovinskih. Tu se pojavljuje i knjiga blagajne, a vodi se dnevnik i glavna knjiga, koja je isprva imala karakter saldo-kontija. Ne može se reći da je to bila neka čvrsta fiksiranost, da pače moglo bi se reći da je bilo toliko neujednačenosti da su postojale vrlo brojne varijante u vođenju knjiga.

To se knjigovodstvo i ta se faza razvoja odvijala na Apeninskom poluotoku, tj. na području današnje Italije, jer je to područje u to doba bilo središte svjetske privredne djelatnosti, a na njegovu se kulturu i mi oslanjamo. Dalmacija, kao i čitavo Sredozemlje, bila je pod snažnim kulturnim i privrednim utjecajem talijanskih gradova. Tako je i venecijansko knjigovodstvo brzo prodrlo u Dalmaciju.

Samo da nabacimo da je u to vrijeme, tj. 1458. godine, napisano, tj. dovršeno djelo Bene Kotruljevića, Dubrovčanina koji se iselio u Napulj, pod naslovom »Della mercatura et del mercante perfetto«, u 4 knjige. To je djelo tiskano 1573. godine u Veneciji, uz pomoć Franje Petrića iz Cresa. 1582. godine pojavio se francuski prijevod u Lyonu, a 1602. godine izišlo je novo izdanje na talijanskom jeziku u Bresciji. Ovim je istraživanjem utvrđeno da su 1573. godine zapravo izišla dva izdanja, i to drugo bilo je tiskano stoga što je prvo brzo razgrabljeno od čitalaca. Od sva ta 4 izdanja danas u svijetu ima tek nekoliko primjeraka. Prije nego je Kotruljevićeva knjiga objavljena, a svakako kasnije nego što je napisana, pojavila se jedna druga knjiga, također od velikog značenja, a to je knjiga fratra Luke Paciolića pod naslovom »Summa de arithmetica, geometria, proportionibus et proportionalitate«. Ta je knjiga u današnjoj svjetskoj literaturi priznata kao jedna od osnovnih knjiga iz knjigovodstva. Ona je imala znatan utjecaj na talijansku literaturu, ali i na literaturu drugih tadašnjih kulturnih naroda (a specijalno na nizozemsku, englesku, francusku i njemačku).

Jedna i druga knjiga obrađuju mikroekonomiju. I jedna i druga obrađuju specijalno i knjigovodstvo. I jedna i druga spominju i tumače ponešto i dvojno knjigovodstvo. Jedna i druga zapravo su u svjetskoj literaturi prve knjige koje spominju dvojno knjigovodstvo. U XVI. stoljeću razvilo se dvojno knjigovodstvo u Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj i Engleskoj. Iza tih prvih pisaca dolaze postupno drugi, kao što su Girolamo Cardano, Domenico Manzoni, Oldcastle Hugh, Pele Yames, Ympyn James, Grammateus itd. Ovi i ostali pisci ne spominju ni Kotruljevića ni Paciolića. Oni, međutim, razvijaju dalje probleme o kojima su pisali i Kotruljević i Pacioli. Zbog činjenice da je Kotruljevićeva knjiga tiskana kasnije od Paciolićeve, svjetska je literatura pribilježila da je prvu knjigu o dvojnomo knjigovodstvu napisao Pacioli. Kasnije je praški profesor Kheil iznio tezu (i prilično je i dokazao) da primat za prvu knjigu o knjigovodstvu i za tu problematiku općenito pripada Dubrovčaninu Kotruljeviću. Međutim — po zakonu inercije — svjetska literatura i dalje bilježi Paciolića kao prvog pisca, a to čine i mnogi noviji pisci. Iz svega toga zaključujemo da bi to pitanje trebalo dalje istraživati i da bi građu o tome, a prije svega Kotruljevićevu knjigu trebalo ponovno osvježiti.

Paciolićeva knjiga je i u novije vrijeme izdavana. Tako je, da spomenemo samo posljednjega, njemački autor Penndorf napisao komentar o Paciolićevoj

knjizi i uz komentar objavio ponovno čitav tekst Paciolićeve knjige. Na sličan način ona je objavljena na mnogim jezicima. Kotruljevićeva knjiga ostala je, čini se, zaboravljena. Koliko je poznato, u čitavom svijetu postoji od 4 slavna izdanja Kotruljevića još svega nekoliko primjeraka. Ne ulazeći za sada u konačnu odluku o primatu, sigurno bi bilo korisno kad bi Kotruljević opet ugledao svjetlo dana u novom izdanju, u većem broju primjeraka i kad bi historičari i ekonomisti sa svoje strane ponovno razmotrili taj problem.

(7) Činjenica je da je većina novijih autora potpuno zaboravila Kotruljevića, koji je ipak važan, sve da i nije prvi pisao to što je napisao. Kao dokaz tome neka posluži niz enciklopedija, leksikona i autora koji Kotruljevića jednostavno ne spominju. Tako, u »Enciclopedia Italiana« (iz 1931) nema traga Kotruljeviću; ne nalazi se ni u »Znameniti i zaslužni Hrvati«, »Larousse: Grand dictionnaire«, »Der grosse Brockhaus«, Gubernatis: »Dizionario biografico«, Firenze, »Enciclopedia italiana de scienze, lettere et arti«, Milano (1929), »Monumenta Historica« Franciscia itd. Niklisch spominje Cotruglia, Paciolića i Kheila. Stanojević u »Narodnoj enciklopediji« spominje Kotruljevića na osnovi Kheilovih istraživanja. Petrović u »Sveznanju« spominje Kotruljevića posve kratko. A ostali pisci, ukoliko ga i spominju, tek kažu da je napisao knjigu, ali to je ujedno sve. Potrebno bi bilo konstatirati da su naši historičari, a napose pisci ekonomske i knjigovodstvene literature, poneki pribilježili nešto o Kotruljeviću, a neki ni to. Nažalost, nitko nije imao vremena, hrabrosti i srca da uđe u taj predmet, da iznese te misli, da ponovno osvijetli skoro zaboravljenu i važnu knjigu iz davne prošlosti i da je opet pruži ne samo našim historičarima, nego i našoj privredi. Nešto malo o tome napisao je beogradski profesor Vujić, koji je, oduševljen Kheilovim otkrićima, manje-više reproducirao u jednom ovcem članku ono što je Kheil otkrio i o tome referirao pred Srpskom akademijom nauka. Ovom prilikom treba odati priznanje i pokojnom dru Brancku Truhelki, koji je sakupio velik materijal o Kotruljeviću, ali ga je smrt spriječila da to svoje djelo i dovrši. Piscu ovih redaka je stoga velika čast što je zahvatio u ovu veliku, tešku, dragu i važnu materiju i bit će sretan ako ovaj rad postigne svrhu koja mu je namijenjena.

**II. ZADAĆA OVOG IZDANJA KNJIGE
»DELLA MERCATURA ET DEL MERCANTE PERFETTO«
U HRVATSKOSRPSKOM PRIJEVODU
S KOMENTAROM**

(1) Pozicija knjige »Della mercatura et del mercante perfetto« prema njezinoj materiji nije čvrsto fiksirana u stručnoj literaturi, posebno stoga što je znanost od vremena kada je knjiga napisana pa sve do danas doživjela snažnu evoluciju, tako da je sistematika znanosti znatno drugačija nego što je bila tada. Knjiga govori o trgovini, o vještini trgovanja, o knjigovodstvu, o moralu, a ona je i izvor za povijesna istraživanja. Kao takva ona bi spadala u područje povijesti južnih Slavena, povijesti Dubrovnika, u područje trgovine, djelomice u područje knjigovodstva, u opću ili društvenu ekonomiju, u ekonomiku poduzeća itd.

(2) U vrijeme kad je ta knjiga napisana trgovina je od svih privrednih djelatnosti bila najviše razvijena; obrti su se tek počeli razvijati, a poljoprivreda je još bila pod takvom stegom feudalizma da o poljoprivredi kao slobodnoj privrednoj grani nema ni govora. Stoga je u ono vrijeme pojam trgovine bio identičan s današnjim pojmom privrede, tj. od danas poznatih privrednih grana postojala je samo trgovina. Stoga literatura o trgovini iz onoga doba spada u privrednu ili ekonomsku literaturu.

(3) Budući da knjiga »Della mercatura et del mercante perfetto« pretežno opisuje rad privrednika, njegova poduzeća, njegovu organizaciju, principe rada, način njegove evidencije itd., to bismo kao područje te knjige mogli odrediti područje ekonomskih znanosti, usmjereno specijalno na mikroekonomiju, tj. na ekonomiju poduzeća.

(4) Ta je knjiga povijesna knjiga s područja povijesti južnih Slavena, specijalno Hrvata, ona je povijesni prilog literaturi i povijesti Hrvata. Ona je dalje povijesni prilog literaturi Dubrovnika, kao historijski našeg najvažnijeg starog grada-države.

(5) Kotruljevićeva »Della mercatura et del mercante perfetto« napisana je u vrijeme kad je tek otkrivena tehnika tiskanja knjiga, pa su se knjige još umnožavale prepisivanjem. Vremenski, ona spada u doba kad još nije ni bilo ekonomskih knjiga, ali upravo od toga doba počela se brzo stvarati ekonomska literatura. Dakle, ova knjiga nastaje u vrijeme kada nastupa prekretnica između, moglo bi se reći, vakuuma u stručnoj ekonomskoj literaturi i intenzivnijeg objavljivanja ekonomskih knjiga. »Della mercatura et del mercante perfetto« stoga svakako spada u red prvih knjiga o ekonomskoj materiji u svjetskoj literaturi.

(6) Kao izvor za ovaj rad poslužio je, prije svega, original knjige, i to prvo izdanje, kojega se primjerak nalazi u knjižnici u Cavtatu. Nadalje je poslužio original trećeg izdanja, koji se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku. Kako

je drugo izdanje gotovo posve jednako prvome, uz minimalne razlike, a primjerku prvog izdanja koji se nalazi u Cavtatu nedostaju zadnje stranice, za njegovu dopunu poslužilo je primjerak drugog izdanja, koji se nalazi u Rimu.

(7) Kao idući izvor poslužila su istraživanja prof. Kheila, koja su svakako prekretnica u tumačenju Kotruljevićeve knjige. Vujićeva studija oslanja se gotovo potpuno na Kheilove objave, te ih samo komentira i dopunjuje.

(8) Mnogo materijala opće naravi daje i Penndorf, ali on ne donosi ništa nova o Kotruljevićevoj knjizi, tako da historijski njegova istraživanja za taj predmet nisu toliko bitna. Ali Penndorf nije sebi ni postavio zadatak da istražuje Kheila, nego Paciolija.

(9) Ostale knjige koje su poslužile u ovim istraživanjima rasvjetljaju po koju interesantnu činjenicu, ali se temelje na rezultatima istraživanja Kheila, Vianella i Beste.

(10) Što se tiče Kotruljevićeva života, povijest njegove porodice, prilika koje su u to vrijeme vladale u Dubrovniku i na Mediteranu, dragocjen i pretežan materijal daje dr Branimir Truhelka, koji je već daleko ušao u ta istraživanja, ali ga je prerana smrt spriječila da to svoje djelo i dovrši. Treba naglasiti da je Truhelkin doprinos prvenstveno u skupljanju arhivske građe u Dubrovniku. On, do časa smrti, nije još bio ušao u razradu same knjige, ni u njezino stručno komentiranje, a nema nikakvih pismenih indicija niti da je on imao namjeru ući u to.

(11) Konačno treba spomenuti bogatu građu o općoj povijesti i povijesti Dubrovnika, koju su dali Appendini, Cerva, Dolci, Jireček, Bogišić, Foretić, Novak, Roller i Truhelka.

(12) S pravom bi se moglo postaviti pitanje koja je, pored već objavljenih radova, svrha ovom radu, i da li je postavljena zadaća opravdana. Svrha ovom istraživanju je svakako mnogostruka. Analiziranjem svrhe ovom radu mogao bi se već unaprijed odrediti smjer istraživanja i njegove granice, koje bi mogle biti šire ili uže.

(13) Prije svega, Kotruljevićevo djelo uopće nije sve do danas ugledalo svijeta na autorovu materinskom jeziku. Original je napisan na talijanskom jeziku, jer je to tada bio jezik poslovnih ljudi i jer je domovina Kotruljevićeva u to vrijeme bila sigurno i suviše malena da bi predstavljala znatnije tržište za takvo djelo. Kotruljević nije pisao svoju knjigu na latinskom jeziku, kao jeziku na kojem su tada pisane znanstvene rasprave, jer su zainteresirani za njegovu knjigu bili poslovni ljudi, koji nisu znali latinski. Ta je njegova knjiga u kratkom vremenskom rasponu objavljena u tri talijanska izdanja i u francuskom prijevodu. Kako prema tome Kotruljević sve do danas nije uopće objavljen na svome materinskom jeziku, mogla bi jedna od zadaća ovoga rada biti objava na hrvatskom jeziku, a ta je zadaća sama za sebe dovoljno vrijedna za taj rad.

(14) Upoznavanjem sadržaja i vrijednosti ove knjige dolazi se do zaključka da je ona od osobite vrijednosti kao stručna literatura za privrednika i privredni podmladak.

(15) Pod znanstvenom literaturom ljudi obično najmanje misle na ekonomsku literaturu, pretpostavivši — pogrešno — da ekonomija nema, ne može imati i nije sposobna stvoriti onakvu znanstvenu literaturu kakvu imaju ostale ljudske djelatnosti i spoznaje. Objavom Kotruljevića neminovno se dokazuje

ne samo da ekonomija može imati i da ima svoju vrijednu znanstvenu literaturu nego da je ona u najmanju ruku jednako stara kao i znanstvena literatura iz drugih područja ljudske djelatnosti. Dalje se dokazuje da je ta literatura barem toliko znanstvena kao i ostala, da nije ništa vulgarnija, pa stoga ni manje vrijedna.

(16) Kotruljevićeva je knjiga već davno pala u zaborav, a ako ona toliko mnogo vrijedi, njeno ponovno objavljivanje može pružiti građu za proučavanje povijesti ekonomske poduzeća. Današnji autori ove discipline, ukoliko i zalaze u povijesne sfere, gotovo nikako ne spominju Kotruljevićeve knjige. Iz kasnijih istraživanja vidi se da je ta knjiga svakako iz područja ekonomske poduzeća, da je to jedna od prvih knjiga iz tog područja u svjetskoj literaturi. Stoga je njezina restauracija svakako prilog građi za proučavanje povijesti ekonomske poduzeća.

(17) Knjiga »Della mercatura et del mercante perfetto« obuhvaća i osobito važno poglavlje o dvojnomo knjigovodstvu. Već je do sada nesporno utvrđeno da je to prva knjiga pisana o dvojnomo knjigovodstvu u svjetskoj literaturi, a što joj taj primat neki autori osporavaju, to je stoga što ona nije i prva tiskana knjiga o tome. U svakom slučaju, kao prva napisana knjiga o knjigovodstvu uopće, a napose o dvojnomo knjigovodstvu, ova je knjiga važan prilog istraživanjima o dvojnomo knjigovodstvu. Ova činjenica može stoga biti jedna od zadaća ove publikacije.

(18) Kotruljevićeva knjiga iznosi mnoge dragocjene detalje o ekonomskom stanju, razvoju ekonomske misli i o ekonomskoj djelatnosti jednog od žarišta kulture južnih Slavena, specijalno Hrvata. Kao takva, ona je prilog građi za istraživanje njihove povijesti. Stoga bi i to bila jedna od svrha ove publikacije.

(19) Ako je točno da je knjiga »Della mercatura et del mercante perfetto« jedna od prvih knjiga u svjetskoj literaturi iz područja ekonomske poduzeća, ili pače iz dvojnomo knjigovodstva, onda je sigurno to i jedna od naših prvih knjiga znanstvenoga karaktera, koja je u svoje vrijeme s lakoćom prodrila u tadašnji kulturni svijet pa je, prema tome, jedna od prvih naših knjiga svjetskoga značenja. To bi bio idući razlog što se pristupa restauraciji i publikaciji ove knjige.

(20) »Della mercatura et del mercante perfetto« svakako je jedna od prvih knjiga u svjetskoj literaturi s područja trgovine. Ta činjenica dovoljno je važna da i to bude jedan od razloga što se pristupa njezinu publiciranju.

(21) Iz kasnijih istraživanja vidi se da ima indicija da je Kotruljević ovom svojom knjigom imao utjecaja na dalji razvoj znanosti i na dalji razvoj svjetske literature. Istraživanje tog utjecaja svakako je jedan od osobito vrijednih zadaća koje treba dati ovoj publikaciji.

(22) Gledajući ovako na čitavu materiju koja se nalazi pred nama, mogli bismo odrediti i zadaću ovim istraživanjima tako da kažemo da je potrebno specijalno istražiti a) problem originalnosti ideje o dopici, tj. da li je tu ideju, ma i skriveno prvi iznio Kotruljević; b) originalnost i primat literature o dopici, tj. tko je prvi u svjetskoj literaturi pisao o dopici, dakle o dvojnomo knjigovodstvu.

III. HISTORIJSKE PERSPEKTIVE

(1) Gledajući danas iz historijske perspektive na Kotruljevićevo vrijeme, nalazimo da je to doba prijelaza iz srednjovjekovnog mraka u vrijeme kada se pojavljuju prvi traci svitanja zapadnoevropske kulture; vrijeme pomicanja povijesnih zbivanja od Mediterana prema Atlantiku i Baltiku, kada još ne silaze potpuno s pozornice ni Istok, ni Mediteran. To je vrijeme buđenja znanstvene misli i napuštanja viteške romantike i trubadurstva.

(2) U to vrijeme glavni nosilac kulture bila je feudalna katolička crkva. Školstvo je bilo mahom u rukama crkve. Ali već postoje univerziteti u najvećim gradovima zemalja koje su se kasnije ujedinile pod nazivom Italija, Češka, Francuska, Engleska, Njemačka itd. U to se vrijeme s jedne strane razvija znanstvena misao pod nazivom skolastike kao posebne metode učenja, a s druge strane razvija se metoda mistike¹.

(3) Feudalno se društvo u to vrijeme učvršćuje, ono evoluiru u nove oblike i kao takvo služi kao temelj novom društvenom uređenju. U to se vrijeme, na osnovici feudalnih odnosa na zemlji, razvijaju trgovina i obrt, koji se odvajaju od poljoprivrede i osamostaljuju u odvojene privredne grane, karakterizirane svojim specifičnostima. Trgovina pritom snažnije korača naprijed od obrta. Obrt isprva služi poljoprivredi a kasnije još i trgovini. On je oblik fizičkog rada, a obrtnik je regrutiran iz redova poljoprivrednika. Obrt radi sve više za trgovinu, za tržište, ovisi o trgovini i o trgovačkom kapitalu. U to vrijeme formiraju se centri građanskih staleža, trgovačkog i obrtničkog. Ti gradovi razvijaju dotadašnju pretežnu naturalnu privredu i uvjetuju razvoj robne proizvodnje i novčane privrede².

(4) Geografsko središte tadašnjih svjetskih zbivanja još su talijanske zemlje. One su to po kulturi svojih naroda, po religioznom utjecaju Rima i po saobraćajnim putovima. To je vrijeme sužanjstva rimskog pape u Avignonu, vrijeme intenzivnih i dugotrajnih crkvenih sabora (Pisa 1409. godine, Konstanza 1414—1418. godine, Basel 1431—1447. itd.). Italija je politički potpuno pocijepana, a njezini gradovi proživljavaju visok kulturni i bogat politički razvoj. Venecija i Đenova međusobno se iscrpljuju rivalitetom na moru, a svi tadašnji talijanski gradovi bave se pretežno trgovinom između Istoka, Zapada i Sjevera. Uz trgovinu razvijaju se i banke kao novi oblik privredne djelatnosti i posredovanja i kao eksponenti financijskoga kapitala. U gradovima vlada tiranija novoga trgovačkog plemstva³.

(5) U Francuskoj je u to vrijeme u jeku stogodišnji rat između Engleske i Francuske; to je doba meteora fanatikinje Ivane Orleanske, jačanja buržoaske financijske elite i ujedinjenja francuskih teritorija⁴.

¹ Udajcova-Kosminski-Vajnštajn, cit. dj. str. 369 i d.

² Grafenauer i dr., cit. dj., str. 327.

³ Udajcova-Kosminski-Vajnštajn, cit. dj., str. 295. i d.

⁴ Udajcova-Kosminski-Vajnštajn, cit. dj., str. 245. i d.

(6) U Engleskoj se u to vrijeme formira engleska nacija s jedinstvenim jezikom i kulturom, to je vrijeme amalgamacije Normana i Francuza u englesku aristokraciju, doba viteštva, rata Crvene i Bijele ruže itd⁶.

(7) Njemačka u to vrijeme provodi intenzivnu germanizaciju polapskih i istočnih Slavena, kolonizira njihove zemlje, ali se istovremeno odvija i proces feudalizacije zemlje (pa i njemačke). Sjevernonjemački savez Hansa je u napunu snage, a osnivaju se novi savezi njemačkih gradova, i to švapski i rajnski, koji se s Hansom bore za prevlast⁷.

(8) U Češkoj je međutim dovršena feudalizacija; seljaci su postali kmetovi. Razvija se žesća borba između domaće nacionalne aristokracije i one koja se uz pomoć kralja uselila iz Njemačke. U to vrijeme pojavljuje se češki građanski stalež, a kako su sada prisutne dvije nacionalnosti, to se pored socijalnih borbi razvijaju i nacionalne. Tome se pridružuju još i vjerske manifestacije tih sukoba, sa svojom kulminacijom u pojavi Jana Husa (1369—1415), i nacionalno-vjerski pokret husita. U husitskim ratovima, koji su se proširili zemljom, ojačalo je plemstvo češke nacionalnosti⁸.

(9) Ugarsku u to vrijeme karakteriziraju međusobne borbe ugarskoga plemstva i jačanje njegovih državnih imperijalističkih tendencija za proširenjem vlasti na susjedne zemlje. U ratovima s Turcima, koji postupno nadiru, stekao je slavu nacionalni vojskovođa Janko Hunjadi, a njegov sin Matija Korvin (1458—1490) kao ugarski kralj djeluje na učvršćivanju državne organizacije. U njegovo vrijeme sabor radi na jačanju svoje zakonodavne funkcije, a kralj se oslanja na niže i srednje plemstvo, te na gradove. Predstavnici gradova ulaze u sabor. Nakon smrti Matije Korvina opet dolazi do građanskih ratova, koji oslabljuju stabilnost države⁹.

(10) I Carigrad i čitavo Bizantinsko Carstvo stoje pod udarcima turske invazije. To je vrijeme rađanja moći Bizanta, vrijeme klasnih borbi između naroda i feudalaca, kada je narod posve osiromašio¹⁰.

(11) U Bosni se u to vrijeme širi bogumilstvo i patarenstvo. »Crkva bosanska« nije bila ni zapadna ni istočna. Iako nije bila feudalna, ali je u Bosni postojala uska suradnja između vlastele i »crkve bosanske«. Ta se crkva oslanjala na svoju specifičnu organizaciju. Bosna je bila samostalna država, sa svojim narodnim kraljevima; odupirala se pritisku ugarskome, talijanskih gradova, rimokatoličke i pravoslavne crkve, a kasnije i nadinanju Turaka. Povremeni usponi bosanske države (Tvrtko I) nisu mogli održati tu državu i ona je uslijed općih prilika i tadašnjih zbivanja oko nje postupno padala u sve teže prilike i konačno nestala kao samostalna država. U doba njezina blagostanja trgovačke veze s okolnim zemljama bile su intenzivne, a napose su Dubrovčani stalno putovali zemljom i podržavali trgovinu. S Dubrovnikom su često postojali i ugovori o trgovini i o pravu trgovanja. Ponekad je Dubrovnik morao za to pravo i plaćati Bosni. Znatnu ulogu u toj trgovini odigrali su bosanski rudnici (rudnici Ostružnica, Hvojnica, Deževica, Kreševo, Dusina, Busovača, Olovo, Srebrnica itd.). Roba se prenosila u karavanama. Pored slobodnih seljaka bilo je i zavisnih a osim toga postojala je i trgovina robljem¹⁰.

⁶ Udalcova-Kosminski-Vajništaj, cit. dj., str. 274. i d.

⁷ Udalcova-Kosminski-Vajništaj, cit. dj., str. 283. i d.

⁸ Udalcova-Kosminski-Vajništaj, cit. dj., str. 325. i d.

⁹ Udalcova-Kosminski-Vajništaj, cit. dj., str. 346. i d.

¹⁰ Udalcova-Kosminski-Vajništaj, cit. dj., str. 352. i d.

¹¹ Grafenauer, cit. dj., str. 561. i d.

(12) I u Hrvatskoj je u to doba vladao feudalizam. U to doba već je formiran grad Zagreb, od kojega su putovi vodili preko Podravine u Ugarsku, zatim u Austriju, u srednju Dalmaciju, u Senj i Rijeku, a preko nje u Trst i sjevernu Italiju. Društveno uređenje razvijalo se u pravou staleških korporacija. Glavne snage feudalnog uređenja jesu kralj, plemstvo i crkva. Pojedini dalmatinski gradovi dobivaju od kralja autonomiju i razvijaju svoje specifične uredbe. Oni su razvijali trgovinu sa zaleđem i time bili na obostranu korist. Oko dalmatinske obale razvija se taktiziranje, pregovaranje i borba između Venecije i Ugarske. Političko uređenje temelji se na županijama. Hrvatski Sjever i Jug, Istok i Zapad imali su često razne putove razvitka i specifičan način društvene organizacije. Turski vojni pritisak i ovdje je bio sve jači. Pod tim udarcima raspalo se »plemičko bratstvo«¹¹.

(13) Poljoprivreda je u Srbiji još naturalna, a društveno je uređenje feudalno. Počeci obrta služe prvenstveno poljoprivredi, a trgovački se centri tek počinju formirati. Trgovina je, ukoliko je ima, u rukama talijanskih gradova i Dubrovnika. Rudarstvo je u to vrijeme doseglo u Srbiji relativno najviši razvoj, pogotovo otkad su se u tu svrhu naseljeni saski rudari latili posla. Zbog objektivnih potreba, zbog spretnosti Dubrovčana, a vjerojatno i zbog nacionalne srodnosti Srbija je postupno davala povlastice Dubrovniku za trgovanje u srpskim zemljama¹².

(14) Sintetizirajući bitna zbivanja, strujanja i pojave toga vremena iz perspektive opće povijesti, mogli bismo utvrditi ove glavne momente:

a) Opća karakteristika društvenih proizvodnih odnosa toga vremena jest feudalizam, koji je u nekim zemljama tadašnjeg »kulturnog« svijeta bio izrazitije razvijen, a u drugima manje izrazito. U svakom slučaju poljoprivreda je najvažnija privredna grana, ona je u pravilu vezana, neslobodna, jednom riječju, feudalna.

b) Narodi nisu organizirani u nacionalne države, već u feudalne monarhije, te veće i manje veleposjedničke teritorijalne, ali i političke jedinice. Narode sačinjavaju seljaci, srednji se stalež upravo razvija, a šaka pripadnika plemićkog staleža ima u rukama svu političku vlast. Odgoj i mentalitet vladajućeg staleža je viteški (riterski), trubadurski, konzervativan i religiozan.

c) Rimokatolička crkva (pa i ostale) jedino je žarište znanosti, koja je dakako pod snažnim utjecajem religioznih pogleda na svijet i papinskog univerzalističkog carstva.

d) Obrti su u počecima razvoja, kao individualna vještina poduzetnijih seljaka (i za potrebe poljoprivrednika) ili kao individualna vještina i dužnost roba, koji se na taj način postupno oslobađa.

e) Ratovi su ne samo sredstvo rješavanja sporova među feodalcima i vladarima, nego i sredstvo nametanja vlasti jačega nad slabijim. Ratovanje je ideal vladajuće klase, koja smatra svojim pravom, čašću i veseljem da ratuje uz pomoć vojske svojih podanika. Ratovi su vjerski, monarhijski i feudalni. Očajni zbog takvog bespravnog stanja, široki se narodni slojevi često laćaju pobune. Buna je uz ratove karakteristika ovoga vremena.

f) Velike političke sile, monarhije, imaju razne pravce svoje ekspanzije. Njemački krajevi tendiraju prema slavenskom Istoku i Jugu; Anglosasi pre-

¹¹ Grafenauer, cit. dj., str. 669. i d.

¹² Grafenauer i dr., cit. dj., str. 394. i d.

ma kontinentalnoj Evropi i Novome Svijetu (Americi); Talijani prema mediteranskim obalama; Mađari prema slavenskom Jugu i Istoku, a Turci prema Balkanu i srednjoj Evropi.

g) Turci osvajaju Bizant i ruše postojeću »ravnotežu« sila u Evropi.

h) Trgovina se kreće na Istok, noseći proizvode Mediterana i njegova zaleđa, te na Sjever i Zapad, noseći proizvode Istoka. Centar trgovine je mediteranski bazen, specijalno Apeninski poluotok.

i) Gradovi su u nastajanju, neki tek u počecima, neki već kao jaki obrtnički, trgovački i finansijski, a postupno i kao kulturni i saobraćajni centri.

j) U većim gradovima već se stvaraju univerziteti, kao nova rasadišta slobodne misli i univerzalne znanosti. Uz njih još postoje mistična strujanja, ali strujanja koja znače borbu ljudskog duha za napredak i spoznaju.

k) Počeci naglog razvoja tehnike, Guttenbergov tiskarski stroj (1450), građevinski stilovi, vatreno oružje te prvi odlučni koraci u medicini upravo u to vrijeme skreću sudbinu čovječanstva na nove putove.

l) U privredi se stvaraju novi oblici rada, koje iziskuje tadašnje vrijeme. Nastaju prva društva trgovaca, gilde¹³, komende, banke, skladišta robe, međunarodni robni sajmovi, razni međunarodni ekonomski instrumenti itd.

m) Doren prikazuje razvoj novih oblika privredne djelatnosti u to vrijeme ovako: »Isprva je postavljen pojam djelatno i pravno sposobnog trgovca, kasnije pojam tvrtke, koji je bio stran stapom vijeku, a onda je nastao i pojam trgovačke marke, koja predstavlja tvrtku. Utvrđena su prava i dužnosti, te odgovornost trgovačkih pomoćnika (faktora), napose onih koji zastupaju tvrtku u inozemstvu, posebno onih u kolonijama, te su postavljene njihove granice. Isto je to bilo i za učenike, koji još potpuno stoje pod odgovornošću vlasnika tvrtke. Gospodarski uspjeh tvrtke odražava se u knjigovodstvu, koje se izgrađilo sa začudnom brzinom mogućnosti svakodnevnog ispitivanja stanja poslova i sredstava, potpune racionalizacije upravljanja poduzećem. Pored jednostavnog knjigovodstva razvilo se — ne kao nastavak, nego pored njega — dvojno knjigovodstvo, i to s pojavom konta (račun) u Đenovi i Veneciji, a doskora iza toga i u Firenci i u ostalim gradovima. Ono je osvojilo čitav svijet veletrgovine, industrije, bankarstva i — nakon određenog otpora — i javne uprave...«¹⁴

(15) Kao i mnogi drugi gradovi Mediterana, i Dubrovnik se razvio u važnu trgovačku luku sa statusom samostalne državnice-града.

(16) Sigurnih dokaza o postanku Dubrovnika nema. Prvi put se spominje Ragusium negdje u VII. stoljeću. Navodno su ga osnovali bjegunci iz razrušenog Epidaura (na mjestu današnjeg Cavtata), a moguće je to naselje postojalo još i u ilirsko doba. Slaveni su se postupno naseljavali na obroncima nasuprot-nog brda, te su svoje naselje nazvali Dubrovnik¹⁵.

(17) Riječ Dubrovnik dolazi vjerojatno od praslavenskog dabr', arbor', da-bije, drjevo.

(18) Ime Ragusium potječe vjerojatno još iz ilirskog doba. Na Siciliji postoji i danas općina Ragusa, koja potječe još iz srednjeg vijeka¹⁶. Uz ime Ragu-

¹³ Grafenauer, i dr., cit. dj., str. 327.

¹⁴ Doren, cit. dj., str. 432.

¹⁵ Grafenauer, cit. dj., str. 629. i Lučić, Povijest Dubrovnika, str. 10.

¹⁶ Jireček, cit. dj., Važnost Dubrovnika, str. 21.

sium kasnije se upotrebljavalo ime Ragusia, Raugia, Ragusinus, Raguseus i rjeđe Ragustitanus, pa Rauginus, Rauseus, Ragusi i Ragusa¹⁷.

(19) Dvojako ime naselja normalna je pojava dvojezičnosti koja postoji u narodu dotičnog naselja. Tako su postojali: Gravossium — Gruž, Brennum — Žrnovica, Umbla — Rijeka, Junchetum — Šumet, Malphum — Zaton itd. Dvostruka imena, odnosno njihove dvostruke oblike, nose i pojedine obitelji¹⁸.

(20) Prema Porfirogenetu Dubrovčani »sagrađiše« najprije mali grad, zatim veći, pa mu zatim proširiše zidine, dok najposlije, šireći se pomalo i množeći, nisu imali ovaj današnji grad«. Tako se ono nekadašnje neznatno naselje polagano pretvaralo u važno privredno, administrativno i kulturno središte¹⁹.

(21) Isprva je Dubrovnik potpadao pod Bizant. Kasnije je plaćao danak vladarima svoga zaleđa. Onda je neko vrijeme potpadao s ostalom Dalmacijom pod Veneciju²⁰. Neko vrijeme priznaje vlast Normana iz taktičkih razloga, zatim opet vlast Venecije (1205. godine).

(22) Isprva, dok je bio malen, Dubrovnik se prehranjivao namirnicama koje je davala njegova vlastita poljoprivreda. Kasnije, kad se u Dubrovniku razvila trgovina, namirnica je bilo i iz uvoza. Povoljan geografski položaj na početku Jadranskog mora, gotovo na samom Mediteranu, na pragu relativno bogatog zaleđa, upućivao je Dubrovčane na more. Oni doskora grade brodove i plove u daleke krajeve. Za slobodu plaćaju danke raznim gospodarima i zaštitnicima, a sve veće obaveze sile ih na sve veće napore i pothvate u tom pravcu. Na taj način nesmiljena životna borba silila Dubrovčane da sve intenzivnije trguju, da sve dalje i češće plove morima, da se sve opreznije i lukavije bore za svoju slobodu, jer im ona, iako vrlo skupa, omogućuje intenzivniji, neovisniji i plodniji razvoj. U tu svrhu Dubrovnik podržava ugovorne odnose s pojedinim državama i gradovima, te se sklapanje državnih ugovora o trgovini i plovidbi razvilo u permanentnu državnu funkciju Dubrovačke Republike²¹.

(23) Stanovništvo je isprva bilo romansko. Postupno su se stali spuštati Slaveni iz zaleđa. Razvijajući se, grad je postajao jezgra stalne centripetalne sile, koja je privlačila okolno slavensko stanovništvo, najprije kao radnu snagu, od koje se kasnije razvio građanski sloj, koji je postupno potpuno prevladao i apsorbirao romanski živalj²².

(24) Kronološka karta najvažnijih događaja dubrovačke povijesti mogla bi se postaviti ovako:

602.—614. Propast Epidaura i osnivanje Dubrovnika.

976. Osnivanje Marijina samostana na Lokrumu.

1022. Dubrovačka biskupija postaje nadbiskupijom.

1169. Ugovori s Pizom i kasnije s Ravenom, Jakinom, Fanom, Barijem, Monopolijem, Rovinjem, Omišem, Kotorom itd.

1186. Ugovor sa Stefanom Nemanjom; ugovor s Miroslavom, Nemanjinim bratom na Neretvi.

1189. Ugovor s Kulinom-banom.

1205. Bizantska vlast nad Dubrovnikom zamjenjuje se mletačkom.

1222. Porodica Gundulića podigla benediktinski samostan.

¹⁷ Jireček, Važnost Dubrovnika, str. 61.

¹⁸ Jireček, Važnost Dubrovnika, str. 21.

¹⁹ Grafenauer, cit. dj., str. 630. i d.

²⁰ Grafenauer, cit. dj., str. 629. i d.

²¹ Grafenauer, cit. dj., str. 632. i d.

²² Grafenauer, cit. dj., str. 634. i d.

1272. Dubrovački statut (Liber Statutorum).
 1277. Carinarnica.
 1333. Priključenje Stona i Stonskog Rta Dubrovniku.
 1358. Ugarska vlast nad Dubrovnikom. Dubrovnik postaje samostalna republika s knezom na čelu, koji vlada svega po mjesec dana.
 1399. Dubrovniku se priključuje područje od Stona do Astareje, Konavli i Cavtat.
 1413. Dubrovnik privremeno preuzima upravu nad Korčulom, Hvarom i Bračom.
 1437. Uveden vodovod iz Župe.
 1443. Dubrovački brodovi plove u Englesku.
 1667. Potres u Dubrovniku.
 1808. Pad Dubrovnika.

Ovo su samo neke markantnije godine, koje vrlo površno pokazuju uspon i pad Dubrovnika.

(25) Najopasniji protivnik dubrovačke slobode bila je Venecija. Stoga Dubrovnik i troši najviše energije i imovine na očuvanje slobode u odnosu na Veneciju. Ali i Venecija najžešće napada Dubrovnik, jer joj on na istočnoj obali Jadrana najviše smeta. Dubrovnik je ispravno ocijenio važnost oslobađanja od Venecije, jer je to bio uvjet za njegov napredak. Nakon tog oslobađanja u »Dubrovniku nastaje period procvata i naglog razvitka zanata«²⁵.

(26) Ni nakon oslobađenja Dubrovnika od Venecije u formalnom i vojnom pogledu borba između ta dva grada nije prestajala. Ona se nastavila na privrednom polju, što je znalo biti jednako teško i sudbonosno. Tako je u toj privrednoj borbi Venecija ustanovila 1592. slobodno pristanište u Splitu za bosansku pozadinu, a u Draču za albansku pozadinu²⁶.

(27) Borba se odvijala i na diplomatskom polju. Kad bi poklisari Dubrovnika u Veneciji rekli »naša Republika«, Venecijanci bi ih ispravljali govoreći: »ne — naš grad«, jer nisu htjeli faktično priznati državnu samostalnost Dubrovnika²⁷.

(28) Takva situacija, takva borba, pozicija male, brojčano neznatne, strateški slabe dubrovačke države, nametala je Dubrovniku potrebu da razvije jak duh, velike trgovačke sposobnosti, veliku diplomatsku taktičnost, upornost i borbenost. »Dubrovnik je svoj veliki trgovački duh uneo i u svoju politiku državnog održanja. On je vrlo vešto umeo se snaći i u najtežim političkim nevoljama. Za vremena je predviđao opasnosti koje mu prete, i suzbijao ih svojim trgovinskim ugovorima, iskupljujući slobodu svoga grada i svoje trgovine bogatim dancima i darovima. Kao veran sin rimske crkve uživao je vazda moćnu zaštitu papske stolice, a pomoću i preko nje onda i tada moćne katoličke Španije (sa kojom 1494. godine zaključuje svoj čuveni trgovinski ugovor); od surevnjivosti Mletaka branio se uspješno ugarskom (čuvenim višegradskim ugovorom od g. 1358.) i turskom zaštitom, a od neodoljive poplave osmanlijske, uspješno se i sasvim odbranio, umejući vešto u samih Turaka stvoriti uverenje, da im je Dubrovnik za njihovu vladavinu na Balkanu trgovački potreban i financijski koristan. Svojom zgodnim položajem i slovenskim narodnim karakterom... Dubrovnik je prirodno postao glavna izvozna i uvozna tačka za svu unutrašnjost Balkana i u toj ulozi njegovoj, Mleci naravno gledahu u njemu

²⁵ Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, JAZU, Zagreb 1951, str. 1.

²⁶ Vujić, cit. dj., str. 35.

²⁷ Vujić, cit. dj., str. 30.

svojeg suparnika, koga srećom ne mogoše i ne uspeše nikad podjarmiti niti pak sasvim potisnuti...«²⁸.

(29) Tri su osnovne karakteristike Dubrovnika, i to: njegov trgovački značaj (prema mišljenju Giovannija Battista Vica), njegove mudre političke uredbe (prema Niccolu di Bernardu dei Machiavelliju) i njegovo čuveno brodogradništvo (prema Georgu Noelu Gordonu Byronu)²⁹.

(30) Dubrovnik se, slično kao i ostali gradovi, postupno izgrađivao u gradsku općinu (komunu) sa samostalnim državnim suverenitetom. 1358. godine postaje stvarno samostalan, s ugarsko-hrvatskim kraljem kao nominalnim zaštitnikom³⁰. »U doba mletačke vlasti (1205—1358) na čelu Dubrovnika stajao je knez (comes), koga je Venecija slala u Dubrovnik, a koji je vladao uz vijeće (consilium) sastavljeno od bogatijih i uglednijih stanovnika grada«³¹. Godine 1235. ustanovljeno je i Veliko vijeće (Consilium maius), koje je pored Malog vijeća mogu ići jedino Dubrovčani, i to samo vlastela. Od 1358. Dubrovnik je još i Vijeće umoljenih (Consilium rogatorum). U svim je vijećima sudjelovala uglavnom vlastela. Godine 1272. prihvaćen je Liber Statutorum. Postupno u vijeća mogu ući jedino Dubrovčani, i to samo vlastela. Od 1358. Dubrovnik je na osnovi ugovora s kraljem Ludovikom I. potpuno samostalan i autonoman³². Otada je Veliko vijeće biralo iz redova vlastele kneza i članove ostalih vijeća, zatim predstavnike državne vlasti i gotovo sve službenike... Tako je dubrovačka... republika potpuno pretvorena u aristokratsku državu, kakva je ostala sve do svoje propasti...«³³. Veliko vijeće biralo je svaki mjesec novoga kneza. Područje Republike bilo je podijeljeno na manja upravna područja, pod upravom knezova ili kapetana³⁴.

(31) Tako je Dubrovnik postao samostalna republika, ali se republička demokracija odnosila samo na aristokraciju. Ta je aristokracija bila istovremeno trgovačka aristokracija, aristokracija trgovačkog kapitala, koja je najprije prigrabila u svoje ruke posredničku ulogu u trgovini između Istoka i Zapada, na osnovi koje se i obogatila. Kasnije se ta klasa vidljivo odvajala od puka i naziva se »nobiles«, uzima svu vlast u svoje ruke i od demokratske republike pretvara Dubrovnik u aristokratsku republiku³⁵.

(32) Ipak pored tako nastale aristokracije, koja je u stvari aristokracija financijskog kapitala i koja i nadalje posluje i bavi se prvenstveno trgovinom, i pojedini se građani, pučani, uspijevaju obogatiti. Postupno se bogate i obrtnici. Takvi pojedinci se pomalo izdvajaju i ulaze dapače u redove vlasteoske klase, a neki, iako ostaju izvan klase plemića, uživaju osobit ugled zbog svog kapitala³⁶.

(33) Poslovi kojima su se bavili dubrovački građani i plemići bili su raznovrsni. Napose su se bavili:

a) trgovinom; lokalnom i prekomorskom;

²⁸ Vujić, cit. dj., str. 34.

²⁹ Vujić, cit. dj., str. 27.

³⁰ Grafenauer, cit. dj., str. 636.

³¹ Grafenauer, cit. dj., str. 649.

³² Grafenauer, cit. dj., str. 650.

³³ Grafenauer, cit. dj., str. 650.

³⁴ Grafenauer, cit. dj., str. 651.

³⁵ Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća*, Zagreb 1955, str. 5.

³⁶ Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi*, str. 6.

- b) trgovinom u stranim zemljama, ploveći onamo i osnivajući svoja poduzeća, kompanije, podružnice itd.;
- c) pasivnim bankovnim poslovima, tj. primanjem novca na kamate³⁶;
- d) upravljanjem stranim kapitalom³⁷;
- e) virmanima i kontokorentnim poslovima (tj. preknjižavanjem dugovanja i potraživanja na tekućim računima svojih poslovnih prijatelja u svojim poslovnim knjigama³⁸;
- f) davanjem zajmova (aktivni bankovni poslovi);
- g) posredovanjem u kupoprodaji dragocjenosti³⁹;
- h) davanjem trgovačkih i političkih informacija⁴⁰;
- i) poslovima zakupa soli⁴¹ i
- j) transportnim (brodarsko-pomorskim) poslovima.

(34) Dubrovnik je tako postao jedna od gravitacijskih trgovačkih točaka tadašnjeg mediteranskog ekonomskog područja. Njegove poslovne veze dopirale su u pozadinu, tj. kontinentalnu Evropu, zahvativši Bosnu, Hrvatsku, Srbiju, djelomice Bugarsku, Ugarsku i Austriju. Međutim, njegova je trgovačka aktivnost zahvatila samo istočne i južne krajeve Hrvatske, dok su njezini srednji i zapadni krajevi gravitirali (kao i danas) na luke sjeverozapadno od Dubrovnika. S druge strane, trgovina Dubrovnika dopirala je u mediteranske zemlje, u zemlje Atlantskog oceana i u zemlje obalnog pojasa Afrike. S obzirom na to veliko područje, Dubrovnik je imao znatne mogućnosti razvoja, on je bio upravo potreban kao izlazna luka svoga zaleđa. Istina, u to su se vrijeme već i druge luke razvijale kao izlazne luke Balkanskog poluotoka i njegova zaleđa na Jadran, ali Dubrovnik je u tome bio brži, sposobniji i prodorniji, te je tako osigurao za sebe prvenstvo kao najjača izvozna luka. Trgovačko značenje Dubrovnika bilo je prema tome veliko. Po tom trgovačkom značenju Dubrovnik je bio jedan od važnih faktora ekonomskih zbivanja tadašnjeg kulturnog svijeta. No on to nije bio samo posredno, u rezultatu stjecanja okolnosti koje bi ga izdigle na površinu tadašnjih ekonomskih i političkih zbivanja u svijetu, nego je to postao svojom snagom, svojom sposobnošću i svojom geografskom pozicijom.

(35) Zbog svojeg trgovačkog značenja i pozicije Dubrovnik je vršio važnu ekonomsku funkciju u životu zemalja koje su mu bile u zaleđu. On je tim zemljama omogućio izvoz njihovih proizvoda i uvoz potrebnih stranih proizvoda. Stoga je ugled Dubrovnika i Dubrovčana u tim zemljama bio visok, pa su one s Dubrovnikom sklapale ugovore o trgovini, dajući mu određene pogodnosti. A kad je Dubrovnik morao plaćati kakav danak tim zemljama, to je bila samo posljedica prevelike razlike u političkoj snazi između Dubrovnika i dotične zemlje. Danak je stoga bio manifestacija razlika političkih snaga, a ne posljedica ekonomskih odnosa.

(36) Političko uređenje Dubrovnika bilo je sukladno tadašnjim razvojnim prilikama u svijetu. Takvo političko uređenje pogodovalo je razvoju njegove trgovine i stvaranju njegove trgovačke pozicije u tome svijetu. Krvna aristo-

^{36b} Stojanović, *Stare srpske povelje*, str. 674.

³⁷ Stojanović, *Stare srpske povelje*, str. 675.

³⁸ Stojanović, *Stare srpske povelje*, str. 694.

³⁹ Stojanović, *Stare srpske povelje*, str. 882.

⁴⁰ Stojanović, *Stare srpske povelje*, str. 939.

⁴¹ Stojanović, *Stare srpske povelje*, str. 942.

kracija ne bi mogla stvoriti takav trgovački emporij kao što ga je stvorila upravo trgovačka aristokracija. Istina, ta se trgovačka aristokracija postupno degenerirala, ali jezgra vladajuće klase dugo je zadržala svoj — prvenstveno trgovački — karakter. Puna demokracija nije se mogla održati jer u ono vrijeme nije takvo političko uređenje postojalo ni u drugim analognim gradovima državama mediteranske kulturne sfere. Osim toga, u vrijeme kada je Dubrovnik formirao svoju konačnu fizionomiju u čitavome se tadašnjem civiliziranom svijetu trgovački stalež uzdizao nad ostale i osvajao političke pozicije, što je bilo svojstveno tadašnjem vremenu u razvoju ljudskog društva.

(37) Trgovačko značenje Dubrovnika i njegova sve značajnija trgovačka pozicija u ekonomici tadašnjeg Mediterana i ostalog naprednijeg svijeta neminovno su doveli do sukoba interesa između Dubrovnika s jedne strane i ostalih sličnih gradova s druge strane. Što su takvi gradovi bili geografski bliži Dubrovniku i što su po svom ekonomskom i političkom potencijalu bili jači, sukobi su neminovno bili žešći. Sukob ekonomskih interesa bio je u pozadini političkih, ratnih, diplomatskih i vjerskih sukoba i razračunavanja koja je Dubrovnik imao s tim gradovima. Stoga su sukobi s analognim mediteranskim gradovima posve druge naravi nego sukobi sa zemljama u zaleđu. Ovi prvi sukobi bili su sukobi ekonomskih rivala, a obje su strane znale da je jezgra takvog sukoba ekonomski naravi i da je uvjet njihove egzistencije. Sukobi sa zemljama u zaleđu Dubrovnika redovito su bili sukobi radi političke dominacije i eventualno radi povećanja prihoda dotične zemlje (a to znači dotičnoga vladara). No između tih zemalja i Dubrovnika nije bilo rivalskih sukoba, a sukobi koje je Dubrovnik imao s analognim trgovačkim gradovima bili su posljedica njegova trgovačkog značenja i ekonomskog uspona.

(38) Venecija je postupno postala najjači trgovačko-pomorski grad Mediterana. Ona je iz posve ekonomskog rivaliteta došla u sukob s drugim trgovačkim pomorskim gradovima Mediterana. Interesna sfera između Venecije i npr. Đenove presijecala se, pa je jasno da je među njima došlo do oštih sukoba, koji su se vrlo često rješavali i na ratnom polju. To se događalo često, a konačno je svršilo pobjedom Venecije. S druge strane Apenina postojao je Dubrovnik, s čijom se interesnom trgovačkom sferom opet kosila analogna sfera Venecije. Sukob između Venecije i Dubrovnika također je bio posve normalan. Dubrovnik je međutim uspio, nakon mnogih poraza, dobiti zadnju bitku s Venecijom i osigurati modus vivendi pored Venecije, a to je uz tako jakog rivala sigurno bio maksimum onoga što se moglo postići. A to je postigao uz uvjet potpune političke samostalnosti i nezavisnosti. Činjenica da je to Dubrovniku uspjelo upućuje na zaključak da je to bila posljedica osobite sposobnosti i vještine Dubrovčana i njihove vitalnosti. Sve je to Dubrovniku uspjelo usprkos maloj geografskoj udaljenosti od Venecije i usprkos njezinu visokom ekonomskom potencijalu.

(39) O putovima i predmetu trgovine Dubrovčana piše Jireček vrlo iscrpno⁴⁰: »Dobro je poznata trgovačka roba« kojom su trgovali Dubrovčani. »Izvoz iz Bosne i Srbije obuhvaćao osobito produkte stočarstva, živo blago koje se je vozilo dalje do Apulije, janjeće kožice i bivolje kože, kože (uopće), loj, salo, vuna i sir. Na dubrovački trg dovagjahu često i konje. Lov davaše raznovrsno krzno od vukova, kuna, lisica, risova, itd, što se je odvozilo dalje na zapad.

⁴⁰ Jireček, *Važnost Dubrovnika ... str. 35. i d.*

Skadarsko jezero davaše, kao i u današnji dan, ribu za izvoz; vrlo se je tražilo jegulje iz Skadra, Ulcinja i Valone. U sredovječnom gospodarstvu bilo je vrlo uvaženo, prije rasprostranjenja šećera od tnske, pčelarstvo; vosak i med, ovaj u mjehovima od kože, donošaše se iz južnoslovenskih zemalja, uprav kao u Arbaniji, Grčkoj i Bugarskoj, u množini do obale. Izvoz iz Dubrovnika te kao je dalje do Italije. Drvo za gragjenje osobito brodova dolazilo je iz šuma unutarnje zemlje, prodavalo se je u velikoj množini na trima točkama obale: u Senju i susjednim lukama, na ušću Neretve i Bojane, u prostoru između ovih obiju riječkih luka, pa još u Risnu. Izvoz se pružio do Sicilije i Malte... Ali drvo za gragjenje brodova dolazaše u XIII. do XV. stoljeću najvećim dijelom iz hrvatskih, bosanskih i arbanaskih planina... Šumskim produktima pripadaše također čumur, smola, dužice i obruči za bačve, pa za kožarstvo potrebita rujevina (scotarium), koja se izvažala u Firencu, Apuliju ili Messinu. Vrlo je slab bio izvoz poljodjelskih produkata. Iz Korčule dolazaše bijelo kamenje za gradnju, a iz Kotora i Bara crveno... Proizvodi kućnog obrta bijahu platno, sunova vunena tkanina sclauina pilosa, celega, rassa (raša), pa drvenu posuđe i oruđe... Ne smije se prešutjeti srednjovječna trgovina sa robovima. Robovi se dopremahu osobito iz Bosne do na ušće Neretve; tu ih kupovahu Mlečani, a poslije najvećma Katalonci i Sicilijanci. Kako je poznato, cvjetanje ropstva u Italiji pada u XIV. i XV. stoljeće. Tu je bilo vidjeti uz robove, koje Genovljani i Mlečani uvažahu iz tatarskih zemalja i Kavkaza, takogjer i one sa Balkanskog Poluostrva. Stroge zabrane gradova Dubrovnika (1418.) i Korčule (1418.) proganjahu ovu trgovinu u zadnjem stoljeću srednjeg vijeka, a osobito na ušću Neretve; ali i po smislu ovih naredaba, nije se nikome kratilo, da kupi roba ili ropkinju za svoju vlastitu službu; s time se nije smjelo tjerati eksportnu trgovinu.«

(40) O načinu prenošenja trgovačke robe Jireček govori vrlo slikovito: »Trgovina u unutrašnjosti zemlje bila je karavanska trgovina. Karavan nazivaše se latinski turma, a poslije također, prvobitnom perzijskom riječi caravanus. Tjerahu je većinom trgovačka udruženja na tovannim konjima, koje unajmljivahu od, dijelom romanskih pastira iz brda, Vlaha i Morovlaha. Početkom XIV. stoljeća bijahu karavani redovito organizovani kao i polasci galija u Mletke. Za vodstvo ovih imenovaše općina u Dubrovniku, isto kao i u Kotoru, osobitog »kapetana karavana« (capitaneus turme). Povod tomu bijaše nesigurnost na putovima, koje je bilo uza sva obećanja i zapovijedi susjednih knezova. U vrijeme, kada je nošenje oružja bila obična stvar, pa kada i sami seljaci iz okolice ne običavahu izaći iz kuće bez luka od roga ili drva pa strjelica, bijahu trgovci i njihovi dječici uvijek oboružani sa lukovima i mačem, a poslije sabljom...«

(41) O prehrani Dubrovnika živežnim namirnicama Roller piše⁴⁰: »Grad nije mogao da se prehranjuje s vlastitog zemljišta. Od najstarijih vremena svoga postojanja morao je voditi stalnu brigu o nabavi kruha (žita) i mesa (stoke). Prvi ugovori Dubrovnika s okolnim vladanima sadržavaju stavke, kojima se gradu garantiraju isporuke žita i stoke... Dubrovnik je dovozio žito iz Albanije, Apulije, Sicilije i Romanje. To je utjecalo na politiku grada, koji je nastojao da bude u dobrim odnosima s Apulijom i Sicilijom, koje su bile žitnica Dubrovnika...«

⁴¹ Jireček, *Važnost Dubrovnika...*, str. 33.

⁴² Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi*, str. 7.

(42) Obrti koji su postojali u Dubrovniku radili su prvenstveno za domaće potrebe, tek je domaće suknarstvo i zlatarstvo radilo prvenstveno za izvoz⁴³.

(43) Dubrovnik uvozi iz svoga zaleđa i prodaje preko stoku: stoku, suhu ribu, kože, vunu, med, vosak, neprečišćene metale, zlato, srebro, olovo, bakar, željezo i roblje⁴⁴, nadalje kamenu sol iz Ugarske i Vlaške, vino s obale u mjehovima, kovanu robu, sokolove i zlatarske proizvode⁴⁵.

(44) Dubrovnik iz prekomorskih krajeva uvozi i prodaje u zaleđe: sukno iz Venecije, Verone, Mantove, Firence itd., zlatni i srebrni nakit, oružje, konjsku opremu, staklo, sapun, mirise, začine, slatkiše, južno voće, ulje i vino⁴⁶. Od tekstila uvozi vunene proizvode, platno, pamuk, svilu (drappi, panni, fostagni) iz Firence, Milana, Coma, Mantove, Verone, Vizenze itd., pa nešto iz Flandrije i kasnije iz Engleske. Početkom XV. stoljeća postoji međutim već vlastita izradba sukna u Dubrovniku i njegov izvoz u zaleđe. Nadalje se uvozi morska sol s obala Crnog, Egejskog i Jadranskog mora. Zatim vino s obale (u mjehovima), pa iz Apulije i Venecije. Uvozi se nadalje ulje, morska riba (u buradima, svježa ili kao hladetina), morski polipi u mješimama, glave šećera, poslastice, sirupi, južno voće (smokve, naranče, limuni, šipci, bademi), mirodiđe, biber, lijekovi, miomiris i šafran⁴⁷. Ipak, glavni uvozni artikl bila je sol. Trgovina solju bila je »monopol« mletačke trgovine. Venecija nije nikom na Jadranu dopuštala, da joj ga otmie. Dubrovnik, još pod mletačkom vlašću, vješto zaposjeda i kupuje Ston i Pelješac i time dolazi do velikih stonskih solana. Godine 1358. Dubrovnik se uspijeva osloboditi Mletaka i razvija u potpunosti trgovinu soli. Kao što je do tada Venecija držala u svojim rukama monopol trgovine soli, tako sada Dubrovnik vrši taj monopol na Južnom Jadranu. Grad se ekonomski i politički oslobodio Venecije. Trgovina solju igrala je kod toga veliku ulogu⁴⁸.

(45) Ne samo da je trgovina bila temelj dubrovačke slobode, ne samo da je ona na taj način postala i glavni cilj Dubrovčana, nego je trgovački rad u ono vrijeme bio osobito cijenjen. Tada su postojala tri glavna staleža: plemstvo, koje se nije bavilo trgovinom (osim dubrovačkoga i onoga trgovačkih gradova), seljaci, koji su obrađivali zemlju feudalaca i trgovci. Od ta tri staleža jedino su se pripadnici trgovačkog staleža morali intelektualno naprezati da bi nešto postigli. Plemći su imali svoje pozicije, i oni su te pozicije uglavnom samo branili. Seljaci nisu imali nikakvih ni ekonomskih ni političkih pozicija, niti bilo kakvoga izgleda da ih ostvare. Prema tome, intelektualnom se dinamikom odlikovao samo trgovački stalež. Trgovac je, ako je želio napredovati, morao imati naročite vještine, naročito znanje i naročitu kulturu⁴⁹.

(46) Da bi se održao i da bi podržao svoju trgovinu, koja je za Dubrovnik bila toliko dragocjena, Dubrovnik se koristio raznim sredstvima. Jedno od važnih sredstava za održanje svoje trgovine, a to znači i za održanje svoje slobode, bilo je plaćanje danka. Dubrovnik je rano spoznao da su materijalna dobra toliko važna za ljude da se novcem kod većine ljudi, koji su materijalisti, može sve kupiti. Dubrovčani su po potrebi kupovali i svoju slobodu, i uvijek

⁴³ Roller, *Dubrovački zanati...* str. 1.

⁴⁴ Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi*, str. 6.

⁴⁵ Jireček, *Važnost Dubrovnika...* str. 40.

⁴⁶ Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi...*, str. 6.

⁴⁷ Roller, *Ibid.*, str. 40.

⁴⁸ Roller, *Agrarno-proizvodni odnosi*, str. 6.

⁴⁹ Jireček, *La civilisation serbe...*, str. 61.

su ispravno ocijenili da nikakva cijena koju plaćaju za slobodu nije previsoka jer je sloboda vrednija od svega. Stoga je dubrovački pjesnik Gundulić i rekao: »O lijepa, o draga, o slatka slobodo, dar u kom sva blaga višnji nam bog je do...« Ako je trebalo, oni su znali dobitak od trgovine morskom soli podijeliti sa srpskim kraljem (u jednakim dijelovima), a »k staroj najamnici, koju plaćahu Dubrovčani za vinograde na susjednom zemljištu, dogoše danci srpskome kralju za slobodu trgovine«²⁰.

(47) Iduće je sredstvo za održavanje trgovine i slobode prilagođavanje situaciji, sagibanje pred jačim, svjesno odricanje od neke manje vrijednosti radi sprečavanja većih gubitaka. To je područje diplomacije. Dubrovačka diplomacija puna je taktiziranja, kompromisa, popuštanja, odricanja, to je niz gubitaka pojedinih bitaka s računom da se dobije posljednja bitka; a taj bi se račun obično ostvario. Dubrovnik se sam stavljao pod zaštitu tuđinca ako je uviđao da će ga jači tuđinac pokoriti. On je u tom slučaju ponudio jačem tuđincu pokroviteljstvo — i uspio je! Jireček lijepo opisuje tu taktiku Dubrovnika²¹: »U instrukcijama Raymondu, francuskome otpravniku poslova u Dubrovniku (1806), vrlo je karakteristično kazao Talleyrand o dubrovačkoj diplomaciji: 'Dubrovnik, odveć slab, da bi se sam branio, uvijek je tražio zaštitu u tuđinca. Njegov je sistem bio, da se sagiba pred voljom jačega i da kroz političke dogođaje prolazi ne učestvujući u njima.' Ovu karakteristiku dubrovačke diplomacije... mnogi hoće da shvate kao znak servilnosti u biranju i najnižih sredstava za očuvanje vlasti i dvoičnog provlačenja kroz svjetske događaje. No ovakovo shvaćanje spoljašnje radnje dubrovačkih diplomata stoji na posve krivoj bazi. Tu nema pravog shvaćanja vremena, u kojima je lađa dubrovačke vlade čas sjekla more punim jedrima, čas se, na domaku ciklona, redukovala na najmanji broj jedara. Dubrovnik je mogao da održi slobodu i civilizaciju na pragu varvarstva i smrti jedino odricanjem samoga sebe uz budnu stražu kod svoga državnog barometra.«

(48) Dalje, prokušano sredstvo za očuvanje svoje trgovine i slobode smatrali su Dubrovčani — šutnju o svojim namjerama i o svojoj politici: ne odavati se unaprijed, ne iznositi svoje namjere, kako neprijatelj ne bi osujetio te namjere. Dokaz za takvu taktiku teško je naći, ali činjenica je da o dubrovačkim poslovima i o njegovoj trgovini i trgovačkoj politici ima malo pisanih tragova u arhivskoj građi, »... jer su dubrovački ljetopisci, navlastito stariji, sve moguće vijesti bilježili, al razmjerno najmanje o svojoj trgovini i trgovačkoj politici. Nije li možda tomu razlog dubrovačka sumljiva i zavidljiva politika, koja je rada bila utajivati s neprestane nenavisti i mržnje prema drugim trgovačkim državama i občinama svako objavljivanje svojih trgovačkih osnova«²².

(49) Opravdanje za primjenu metoda Dubrovnik nalazi u činjenici da je u tom vremenu jači tlačio slabijeg, da je jači držao da ima pravo iskorištavati slabijega. Pritiješnjen i sam tim okolnostima a fizički i vojno relativno slab, Dubrovnik je morao pronaći takva sredstva životne borbe koja će mu i pored njegove brojčane i fizičke slabosti omogućiti život i prosperitet njegovih sinova. O tome Jireček piše²³ »Diplomacija i trgovina bijahu temeljnim kamenjem dubrovačke slobode i veličine. Za razvoj

²⁰ Jireček, *Važnost Dubrovnik...*, str. 31.

²¹ Jireček, *Važnost Dubrovnik...*, str. 8.

²² Matković, *Prilozi trgovačko političkoj historiji republike dubrovačke, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 15/1871.*

²³ Jireček, *Važnost Dubrovnik...*, str. 11.

trgovine treba mira, reda i sigurnosti. Toga svega nije bilo u cijelome tijeku dubrovačke republike. U cijelome tijeku dubrovačkog samostalnog života, sve što je pokazivalo nešto snage i jakosti mislilo je, da ima pravo da tlači slabije i nedorasle. Pošto Dubrovnik nije bio toliko jak, da bi se mogao nadmetati s moćnim vizantijskim carstvom ili s Mlecima, koji su rapidno rasli, pa sa Srbima koji su udarili na njihove zemlje, te sa Neretljanima i Saraćenima, koji su ih pljačkali, s Normanima, koji su prijetili, da će srušiti i samu cesarevinu na Bosforu, a napokon s Osmanlijama, koji su skinuli s Aje Sofije krst i zasadili polumjesec, to se on prihvati prve državničke mudrosti: uzme da se nagodi sa susjedom, koji je mogao da zadade državi teških udaraca. Ovo je Dubrovnik i učinio... a baš je ova diplomatska knjižica čuvala i sačuvala dubrovačku slobodu od početka VII. do početka XIX. stoljeća. Dubrovačka diplomacija, to jedino oružje Dubrovčana, kojim su oni raspolagali u obilnoj mjeri u svako doba, te kojoj se je mogla staviti o bok jedino ona vizantijskog dvora i papinske kurije, iznijela je uvijek Dubrovnik iz najljućih kriza i škripaca... Ali uza sve to Dubrovčani nijesu nikada htjeli, da za ljubav ovome prekinu zadnju nit sa drugim pa bilo i slabijim susjedima. Najmoćnijem plaćati, sa slabijim prijateljivati, to je bila voditeljica ideja, koja teče kao crvena nit kroz cijelu dubrovačku povijest.«

(50) A konačni cilj takve borbe i takvih metoda bio je plemenit. Ta borba nije ništa drugo nego borba za opstanak. Ako se ne znaš braniti, pregazit će te jači, a svako živo biće ima pravo na opstanak, pa prema tome i pravo da se brani. O tom dubrovačkom nastojanju da opstane među jačima opet govori Jireček²⁴. »Dalje fizlaganje dubrovačke povijesti baš će nam pokazati, kako je Dubrovnik znao da upotrijebi rečeno odricanje samoga sebe na očuvanje svoje individualnosti, slobode i napretka. Jer što je povijest? Po Maksu Nordau povijest je cjelima epizoda ljudske borbe za opstanak. Ovoj jedino valjanoj definiciji povijesti, što bolje odgovara no dubrovačka historija? Borba o opstanak nosilaca dubrovačke slobode bila je gigantska. U toj borbi, gdje je Dubrovnik predstavljao Davida, a njegovi protivnici i nepogode Golijata, ko će mirne savjesti prekoriti Dubrovnik, što je birao najzgodnije oružje za sigurnu samoobranu? Ovdje nema što da radi komparacija u biranju obrambenog oružja kod raznih naroda i vladavina u istim vijekovima. Niti su svi narodi i države imali uvijek istu borbu, niti je bilo učinjeno njihovo oružje po istome kalupu. Svaki gotovo vijek i osobito istaknuti kraj ima osobite svoje zahtjeve na svim linijama borbe o opstanak; jaoh onome, koji im se na vrijeme ne prilagodi. Takav ostane postrance i zakržljavi... To Dubrovnik nije htio. Htio je individualnoga života i imao ga je kao malo koja država. Za nj je kovao osobito oružje i ovo je bilo prve vrsti; razvio je takav životni potencijal, da nas i danas puni udivljenjem... Ova smjesa prirodnih zakona znala se je opet tako živo prikazati u jednoj zaobljenoj cjelini za gotovo 1200 godina života dubrovačke republike, tako udariti naravnim putem sukcesivne evolucije od prošete hridi Lave do veličanstvenog kneževskog dvora, da i dandanas nekom atrakktivnom silom privlači cvijet evropske inteligencije, da tu vidi pravu genuz razumnog, kulturno-diplomatskog života.«

²⁴ Jireček, *Važnost Dubrovnik...*, str. 9.

(51) Gledajući ovako na Dubrovnik, na njegova sredstva borbe, njegovu borbu, na opravdanje njegovih metoda i na konačni cilj njegove borbe, sjećamo se stihova cmogorskog vladike Petra Petrovića Njegoša:

»Dubrovniče, prelijepi grade,
Dubrovniče, svačij' podložniče!«, te ih ne smatramo pogrdnima, nego naprotiv punim razumijevanja i pohvalnima.

(52) Rezimirajući ekonomsko stanje Dubrovnika u vrijeme Bene Kotruljevića, možemo reći da je zemljišni posjed bio monopoliziran i koncentriran u rukama vlastele. To je stanje pregnantno opisao Mijo Mirković: »... stvaranje u 13. stoljeću aristokratskog ustrojstva Dubrovačke Republike čini političku osnovu za bitne promjene u vlasništvu zemljišta, koje se vrše u 14. i 15. stoljeću, za stvaranje zemljišnog monopola, koncentraciju u rukama vlastele vlasništva onog zemljišta, koje nije bilo privatno-građansko ili nije bilo u rukama crkve i samostana, za podjelu općinske zemlje među vlastelom... Konstituiranjem vlastelinskog rodovskog vlasništva zemljišta na područjima, gdje inače vlada ograničenost obradivih površina, ojačava i konsolidira se monopol zemljišnog vlasništva u rukama vlastele, vlast vlastele nad zemljom, time i njihova vlast nad stanovništvom, koje zemlju radi i njihova politička vlast u gradu... Podjela zemljišta među vlastelu pojačala je akumulaciju vlasništva u rukama vlastele, ali nije nigdje stvorila zaokružene velike posjede.«⁵⁵... Vlasteoske zemlje nisu se uvijek mogle prodati, ali isto tako, ma da je njihova prodaja zadržavana, povremene zabrane prodaje nisu ostajale trajne. Republika je željela, da što veći broj njenih vlasteoskih porodica ima trajan interes i u poljoprivrednoj proizvodnji i držanju zemljišnog posjeda na svim stranama dubrovačke obale prema tome i u čuvanju toga područja za republiku, a da pri tom nigdje ne nastane pretjerana akumulacija zemljišta i odvojeno i posebno aristokratsko uzdizanje samo jedne vlasteoske obitelji... Već koncem 13. stoljeća općina pokušava da zaustavi dalju akumulaciju crkvenog i samostanskog zemljišnog vlasništva, koja je do tada bila uvelike uznapredovala. Crkveni redovi i pojedine crkve nisu smjeli više nasljeđivati zemlju, koja im je ostavljena, nego je zemlja procijenjena, prodana na dražbi i utržak predan nasljedniku. Sredinom 14. stoljeća zabranjena je samostanima i crkvama i prodaja njihove zemlje i davanje u zakup bez odobrenja republike.⁵⁶

Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike, kao što su najamni radni odnos, kratkoročni agrarni ugovori, zakup, polovica i kmetinstvo, postepeno ali dosta sporo su se formirali i mijenjali u stoljećima. Oni uvijek predstavljaju jednu našu specifičnost, predstavljaju odnose, koji su ponekad daleko napredniji od agrarnih odnosa tog vremena u tuđim zemljama, pa i u ostalim našim krajevima.⁵⁷ »Na dubrovačkom području nema vezanosti seljaka za zemlju. Njihovo kretanje... samo je predmet ugovora svakako ugovora između ekonomski nejednakih stranaka.«⁵⁸ Obrt se nije naročito razvio, ali

⁵⁵ Cvjetković, B: Dubrovačka diplomacija, str. 1/5.

⁵⁶ M. Mirković, Predgovor knjizi Dragana Rollera »Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike«, str. VII.

⁵⁷ M. Mirković, Predgovor knjizi Dragana Rollera: »Agrarno-proizvodni odnosi...«, str. IX.

⁵⁸ Roller, Agrarno-proizvodni odnosi..., str. 266.

⁵⁹ Mijo Mirković, Predgovor uz knjigu Dragana Rollera: Agrarno-proizvodni odnosi..., str. X.

se s druge strane akumuliralo relativno mnogo trgovačkog kapitala u rukama trgovačkog staleža.⁵⁹ U XIV. stoljeću ruši se drveni Dubrovnik, a zida se novi bijeli grad u kamenu. Trgovci se bogate, obrtnici se šire, a broj stanovnika raste.⁶⁰ Obrtnička proizvodnja ima najrazličitije proizvodne odnose, od kućne radinosti sve do heterogene manufakture.⁶¹ Mirković ocrta tadašnju karakterističnu ekonomsku situaciju u Dubrovniku ovako: »Dubrovnik je u osam stoljeća svoga poznatog gospodarskog razvitka bio poljoprivredni proizvođač, zanatsko-manufakturni preradaivač, banakar i prevoznik. Sve je ove ekonomske funkcije obavljao dijelom prema potrebama malog dubrovačkog područja, mnogo više za vrlo široka prostranstva, za područja jugoslavenskih naroda i zemalja, za Hrvatsku, Bosnu, Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju, za čitav Balkan i zemlje Sredozemnog mora, a vršio ih je bolje, s više zamašja, umijeća i u ekonomiji toliko potrebnog realizma od drugih primorskih i pomorskih gradova ne samo na istočnom Jadranu, nego i na Balkanu...«⁶².

Radi uspješnijeg obavljanja trgovačkih poslova Dubrovčani su se udruživali i međusobno, ali i s trgovcima drugih gradova. Tako su se često udruživali s Venecijancima, Srbima, Albancima, a u tom bi slučaju i trgovački brodovi bili vlasništvo takvog udruženja.⁶³ Naročita karakteristika ekonomskog stanja Dubrovnika toga vremena bila je da nitko, ni plemić ni seljak, u Dubrovniku nije plaćao nikakvog poreza. Komuna je podmirivala svoje troškove prihodima od carine i monopola soli, a katkada izuzetno od izvanredne opće kontribucije.⁶⁴ (53) Realna podloga trgovačkog razvoja Dubrovnika bilo je područje u njegovu zaleđu, koje je obuhvaćalo Hrvatsku, Dalmaciju, Crnu Goru, sjevernu Albaniju, Hercegovinu, Bosnu i Srbiju.⁶⁵

(54) Oblici novčanih odnosa sa stranim političkim vlastima bili su najrazličitiji. Kupovala su se zemljišta, čitava područja i otoci, plaćao se danak jednom za svagda ili godišnje, davali se zajmovi, konvertirali su se takvi zajmovi itd.⁶⁶ Nadalje, davale su se privilegije trgovcima dotičnih zemalja, a to je bila znatna materijalna korist. Takve su povlastice bile npr. pravo trgovanja i oslobodjenje od plaćanja taksa ili smanjivanje taksa.⁶⁷

(55) Uslijed intenzivnih trgovačkih odnosa s inozemstvom, Dubrovnik je održavao i intenzivne diplomatske odnose. Osim tih državnih odnosa pojedini Dubrovčani podržavali su i intenzivne privatne veze s drugim krajevima svijeta, putovali su u druge krajeve, zapošljavali se tamo, ponovno se vraćali u svoj stari kraj itd. Mnogi su Dubrovčani znali duže vremena proboraviti u trgovištimama u drugim zemljama, a napose je to bio slučaj sa zemljama njihova zaleđa.⁶⁸ To je dovodilo ne samo do bližeg kontakta među narodima nego i do izmjene kulturnih tekovina, upoznavanje običaja, pogleda na svijet itd.

(56) Konačno treba naglasiti da povijest Dubrovnika nije važna samo za upoznavanje Kotruljevića i njegova velikog djela, nego ujedno i za upoznavanje samog Dubrovnika i njegovih građana. Ona je ujedno i povijest naroda

⁶⁰ Roller, Dubrovački zanati..., str. 1.

⁶¹ Roller, Agrarno-proizvodni odnosi..., str. 6.

⁶² Roller, Dubrovački zanati, str. 3.

⁶³ Mijo Mirković, Predgovor uz knjigu Dragana Rollera »Agrarno-proizvodni odnosi...«, str. V.

⁶⁴ Jireček, La civilisation serbe..., str. 61.

⁶⁵ Jireček, La civilisation serbe..., str. 49.

⁶⁶ Jireček, Važnost Dubrovnika..., str. 26.

⁶⁷ Mirković, Predgovor uz knjigu D. Rollera, str. VIII.

⁶⁸ Jireček, La civilisation serbe..., str. 62.

⁶⁹ Jireček, Važnost Dubrovnika..., str. 33.

njegove pozadine, dio povijesti Hrvata i južnih Slavena uopće. Jireček se zanosio tom poviješću⁷⁰. »Prema tome dubrovačka povijest nije samo historija onog malog broja pučanstva dubrovačke republike: ona je najširih granica. U najužim granicama ona je sastavan dio povijesti južnih Slovena; u najširim granicama ona je sastavan dio povijesti svega kulturno trgovačkog svijeta svoje doba. Prema tome, kad hoćemo da govorimo o povijesti dubrovačke republike, one vjerenice mora... ne smijemo da se samo prihvatimo isprava i hronika; pa niti živih svjedoka slavne dubrovačke prošlosti, koje susrećemo u dubrovačkim spomenicima. Jak je broj isprava i hronika. Neobični su dubrovački spomenici i ako grad ne gleda sa svjetsko-povjesnih brežuljaka na vjekove slavne razvaline klasične starine. Ali ćemo mi ipak moći da iznesemo zamah krila dubrovačkog genija u potpunome lijetu tek onda, ako ispitamo izvor dubrovačkog sjaja i veličine, a to je njihov saobraćaj, njihova trgovina. Tu ćemo naći uzroke, koji su učinili, da su oni poduzetni, mudri i pronicavi građani ispod brda svetoga Srđa dignuli visoko, svojim saobraćajem između najudaljenijih naroda, svoje dobrostanje i kulturu pa ovu nasijali po cijelome Balkanskom poluostrvu.«

(57) Iz toga i takvog Dubrovnika niknuo je naš Beno Kotruljević. Da bismo upoznali Benu Kotruljevića, o kojemu osim onoga što možemo zaključiti iz njegovih vlastitih djela, znamo vrlo malo, bezuvjetno je potrebno da upoznamo i vrijeme i sredinu u kojoj se rodio i živio. Sigurno je da je jedan od činilaca koji su utjecali na oblikovanje Bene Kotruljevića — sredina iz koje je izbio na površinu tadašnje svjetske literature. Očito je na životne poglede Bene Kotruljevića u znatnoj mjeri djelovao i čitav Dubrovnik, njegova trgovina, njegova diplomacija, njegovi ljudi, s kojima je i Beno usko srastao. Prema tome i misli koje je iznio Beno Kotruljević, kao »zakonodavac« za privredno poslovanje onog vremena, imaju svoju osnovu u kulturi Dubrovnika toga vremena, a kako ćemo kasnije vidjeti, te misli mogu biti samo na ponos tadašnjem Dubrovniku i našem narodu tada, danas i ubuduće.

⁷⁰ Jireček, *Važnost Dubrovnika...*, str. 5.

IV. O BENI KOTRULJEVIĆU

1) O KOTRULJEVIĆEVOJ OBITELJI

(1) Kotruljevići su porijeklom iz Kotora. To tvrdi Appendini (*Notizie*, str. 2.98)¹, a s time se slaže i Cerva (*Serafino Crijević*)². Porodica se doselila oko 1330. godine u Dubrovnik, a to je bio Ivan (Gjivo) Kotruljević.

(2) Kotruljevići su bili sposobni i okretni ljudi. Već djed autora Bene, Miko (valjda po majci!), a pogotovo njegov otac Jakov, bili su ugledni dubrovački građani, trgovci i diplomati. Oni su sigurno te sposobnosti ne samo donijeli sa sobom, nego su ih one vjerojatno i gonile u živi i poletni Dubrovnik, gdje su znali da će se moći afirmirati. Nova pak sredina sigurno je pozitivno djelovala na doseljene Kotruljeviće, koji su pod utjecajem sredine i boljih radnih mogućnosti mogli još bolje razviti svoje sposobnosti.

(3) Ime Kotruljević zapisano je, koliko je poznato, prvi put za kotorskoga zlatara Radomilja (1283—1284)³. Ono se nadalje pojavljuje u raznim oblicima kao: Cotrulli, de Cotrul, Cotrugl, Cotrullo, Cotrulo, Cotrugli, Cotruglio, de Cotruglis, Cotrulis i Cotrulovich. U hrvatskome bi se to prezime moglo pisati kao: Kotrulj, Kotrulja, Kotruljević, Kotruljić⁴.

(4) Rešetar spominje oblik Kotruljević⁵. Truhelka tvrdi⁶ da je Rešetarova zasluga što je uveo ispravni narodni oblik tog prezimena. S tim se mišljenjem slaže i Foretić⁷. Zebićevo mišljenje (cit. dj., str. 11) čini se da je proizvoljno. On tvrdi da ime Kotruljić ima veze s riječi kotrulj, tj. dugačka, neuredna i neopletena kosa. Kako god to tumačenje bilo privlačno, nije vjerojatno da se taj oblik, tj. Kotrulj/Kotruljić, ne bi pojavio još kod neke druge obitelji kad je poznato da se porodična imena kao i imena mjesta u Slavena javljaju na raznim stranama. Nijedna druga porodica pod imenom Kotruljić nije poznata. Stanojević, Rešetar, Truhelka i Foretić odlučili su se za oblik Kotruljević, dok su se Vujić i Zebić odlučili za oblik Kotruljić. To pitanje svakako još nije dovoljno istraženo. Za oblik Kotruljević govori još i činjenica da su porodična imena na »...ić« deminutivni, a nastavak na »ev« znači još i porijeklo. Logično bi Kotrul bila oznaka porijekla, tj. iz Kotora, potomak njegov bio bi Kotruljev, iz kojega se dalje razvio oblik Kotruljević. Takva formacija imena bila bi istovjetna nastanku tolikih drugih porodičnih imena (npr. Radičević, Petrišević,

¹ Truhelka, cit. rukopis »Tiskani podaci...«, str. 3.

² Cerva, cit. dj., str. 577. i Vujić, cit. dj., str. 44.

³ Bilješke dra Jirečeka prema Vujiću, cit. dj., str. 32.

⁴ Po Jirečeku.

⁵ Rešetar, *Kotruljević Beno, Stanojevićeva narodna enciklopedija*, str. II/457.

⁶ Truhelka, *Tiskani podaci...*, str. 1.

⁷ V. Foretić, *Dopis Državnoga arhiva, Dubrovnik*, br. 707/52.

Petričević, Milošević itd.). I Spremić (cit. djelo) drži da je oblik Kotruljević ispravan. Stoga smo se za sada odlučili za oblik Kotruljević.

(5) Da rezimiramo. Kotruljevići su došli iz Kotora. U Kotoru su vjerojatno bili obrtnici. Odande su došli u Dubrovnik. Tu su živjeli kao građani, obrtnici, kasnije kao trgovci, i vinuli se, u tadašnjim uvjetima, do najvišeg mogućeg položaja i ugleda. Prema prezimenu ne može se precizno utvrditi ne samo njihovo porijeklo, nego ni narodni oblik prezimena. Narodna imena i prezimena pisana su u to doba na talijanski, latinski ili grčki način. Čini se da im ime dolazi od imena grada gdje su prije toga živjeli, tj. od Kotora. Kotruljevići su prije preseljenja u Dubrovnik bili građani Kotora. Kao takve svakako ih treba smatrati južnim Slavenima. S obzirom na neospornu pripadnost Kotruljevića rimokatoličkoj vjeri, može se uzeti kao sigurno da su bili Hrvati. Za nas je dovoljno da su oni nekoblika generacija unatrag bili Hrvati da bismo ih takvima mogli i nadalje smatrati.

(6) Više dokaza i tragova o Kotruljevićima ima u materijalu koji govori o porodici Kotruljevića. Pod porodicom Kotruljevića obuhvatit ćemo neposredne pretke Bene Kotruljevića i njegove potomke.

(7) Istražujući podatke o porodici Kotruljevića (pa i o Beni Kotruljeviću samome) potrebno je uočiti činjenicu da u ono vrijeme nije bilo pisanih podataka u onoj mjeri i u onom obliku kakvi postoje za današnje ljude. Stoga ispravno kaže Vujić: »Kako je Beno Kotruljević (Vujić ga zove Kotruljić) svojim životom i radom pripadao sredini petnajstoga stoljeća, koje je uopšte veoma oskudno u bližim i tačnim biografskim podacima, to nam je i slika života i rada Kotruljevićeva dela sve do danas još ostala bleđa i nepotpuna. Moramo se dakle zadovoljiti sa onim, što su dubrovački pisci o njemu kao zemljaku svome zabeležili, a što se u glavnome svodi na ono što je u Appendiniju pribrano...«. I Jireček nailazi na jednake poteškoće u istraživanju građana iz puka, jer za njih nema toliko pisanih podataka koliko ih ima za dubrovačke plemiće koji su kao vladajuća klasa imali i taj privilegij da se o njima vode bolje evidencije⁹.

(8) I za pučane su postojali izvori u kojima se mogu naći neki podaci o pojedinim građanima, koji su prilično pouzdani, ali su nepotpuni. Građani su bili udruženi u organizacije koje su se zvale bratovštine. To su bile staleške organizacije obrtnika (i trgovaca), s jakom korporativnom, kulturnom, političkom i religioznom primjesom. U Dubrovniku su postojale dvije bratovštine — sv. Antuna i sv. Lazara. Te bratovštine vodile su knjige s bilješkama o svojim članovima, a napose o njihovim poslovima, ugovorima itd., a te bilješke nazvane su »Antonina«, odnosno »Lazarina«. Vojnović¹⁰ opisuje materijal tih bratovština: »Sv. 2. obuhvaća statute obrtnih korporacija (cehova) kao drvodjelaca, zlatara, kovača i bakrara (kotlara), crevljara, dućandžija, kapara, istočnih trgovaca i kožara... Uslijed velikog potresa god. 1667, sruši se crkva Spasitelja, ležeća pred kneževskom palačom, i ona Sv. Petra, ... i tako ne ostade nego crkva Sv. Antuna Opata na Pločama, na koju se nasloni glasovita bratovština Antoninaca, koja je brojala god. 1514., po izvoru već spomenutome, 261 druga. Okolo ove korporacije osovi se i umnoži se gradski stališ pučana (dei popolani), koji trgovinom i mornarstvom, rasprostranjenim po najdaljim krajevima isto-

ka i zapada, toliko doprinese slavi i gospodarskome napredku Dubrovnička.« Dalje kaže (str. XI): »Da nije Mattei-a, ne bismo znali ništa o historičkoj korporaciji Antoninskoj, čiji zametak, po njemu, siže u bratovštinu Sv. Duha i Sv. Spasitelja Svijeta, ustrojen od trgovaca po statutu od 1. marta g. 1348., a nadovezanu na crkvicu još opstojeću Sv. Nikole del campo, kako se tada zvala, a sad na Prijekome. Prvobitna znanost te bratovštine već se vidi po svečanom uvodu statuta, sačuvanom u spomenutoga pisca, gdje se ističe datum ustrojstva, pozivajući se na tada vladajućega cara rimskoga Karla IV. Luksemburškoga, kralja Česke i Germanije i na privolu Velikoga Vijeća, koje obično nije sudjelovalo kod utemeljenja bratovština.« Dalje kaže: »Mattei navada samo jedno poglavlje statuta, po kojem je pobratim imao plaćati priniesek od tri groša na mjesec, a kad, opomenut triput po gastaldu, ne bi ispunio dužnost, — bio bi izagnan od društva uz mrtvo zvono izuzamši slučaj, da ne bi imao čim platiti... Ova se bratovština sjedinila 1432. sa onom Sv. Petra i Sv. Antuna Opata (za pape Eugenija IV. i Sigismunda Ugarske, Poljske, Hrvatske i Dalmacije...« Dalje kaže (str. XXIX): »Opazili smo da, pošto korporacija Antonina bijaše preveć uska a da obuhvati sve grane trgovine bujno razvijetane, zastupnici istočne otocijepeše se od matice i stvorise posebnu korporaciju istočnih trgovaca (mercadanti di levante) pod zaštitom Sv. Lazara ubogoga, predstavljajući siromašku ruku naroda.« Dalje kaže Vojnović (str. XXIX): »Statut Antonina je nestao, ali je Lazarinski sačuvan, a načinjen je prema njegovom uzoru. Statut je odobrio Senat (inače Malo Vijeće) 11. II. 1531. ... Kasnije, iza potresa 1667. najotmjeniji pučani Lazarinci pozvani su da preuzmu niže državne službe.«

(9) Pouzdane podatke o povijesti građana dubrovačkih daju i evidencije javnih bilježnika, zvane Diverze Notariae, Dn (bilješke notara) i Debita Notariae, Deb (zadužnice notara). Tu su evidentirani imovinskopравни odnosi građana, pa je iz njih Truhelka izvadio sve bilješke koje se odnose na Kotruljeviće.¹¹ Podaci se nalaze i u arhivskom materijalu iz Državnog arhiva u Dubrovniku, koji je sakupio pokojni dr Branimir Truhelka dok mu je bio ravnatelj. To su:

- a) Origine e genealogia della famiglia Cotrugli, Prilog A;
- b) Raskorjenjivanje i ukorjenjivanje Stanetića, Prilog B;
- c) Poslovi Kotruljevića s brodovima, Prilog C;
- d) Kotruljevići kao prokuratori, Prilog D i
- e) Tekstovi testamenata u vezi s Kotruljevićima, Prilog E.

(10) Beno Kotruljević je sin Jakše (Jakoba) i Nike (Nicolette), kćerke Stane Plića. Prema arhivskim tragovima može se utvrditi porijeklo Bene Kotruljevića do njegova pradjeda Džive (Žive) de Cotrulo de Catharo¹².

Džive se oženio s Nikom (Nicoletta) r. Osinović i imao je s njom 3 sina.

⁹ Truhelka, rukopis *Ex Diversis Notariae i Ex Debita Notariae, Summarium Cotrulianum*, str. 1. i d.

¹⁰ Rodoslovje koje je ovdje prikazano sastavljeno je tako da X označuje bračnu vezu, S označuje zaređenje u neki crkveni red, a broj u zagradi je redni broj svakog pojedinca iz roda Kotruljevića, koji se primjenjuje radi lakše orijentacije. Vitičasta zagrada obuhvaća potomke, djecu.

⁹ Vujić, cit. dj., str. 43.

¹⁰ Jireček, *Beiträge...*, str. 400.

¹¹ Vojnović, *Bratovštine...*, str. III, XI, XII, XIII, XXIX, XXX. i XXXII.

Zive de Cotrulo de Catharo-1
X
Nicholetta f. Ostoye Osinovich

Ruscus-2
X
Rusa f. di Radini
Aurificis
Lovro-3
X
Dobrica f. di
Sisoe Liepenovich
Stipo-4
Ziuchus Johannes

(11) Ruscus de Cotrulo-2 imao je sa svojom ženom Rusom r. Radini dva-naestero djece, i to 6 sinova i 6 kćeri. Tri sina nisu se nikad ženila, a tri su se oženila. Od šest kćeri pet ih se udalo, a jedna i dva puta.

Ruscus-2
X
Rusa f.
Radina Aurificis

Johannes-I-5
Radin-6
Jachxa-7 X Nicoleta f. Stane Ilijich
Lovro-8
Johannes II-9 X Anucla f. Radossavi
Zivetchovic
Nicola-10 X Anucla f. Stani Ilijich
Margarita-11 X Anthoe de Budcho
Nicholletta-12 X Dymiter Triponovich
X Bratoslavus Priedoevich
Annuchola-13 X Pribislavus f. Zivchi
Radulinovich
Catharina-14 X Zivichus Jurkovich
Radula-15 X Johannes qm Junii de Ivane
Jelina-16

(12) Jakša ili Jakob-7, sin Ruska-2 Kotruljevića i žene mu Ruse r. Radini, oženio se Nikom r. Ilić i imao je s njom osmero djece, i to četiri sina i četiri kćeri. Njihov treći sin bio je Beno, autor knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«. Od sinova, samo su se dvojica ženila,

Jachxa-7
X
Nicolletta f.
Stane Ilijich

Rusco-17
Stanetto-18
Benedetto-19
Michielle-20
Rusa-21
Cattarina-22 X Martino di Dobrich Nale
Barbara-23 X Nicolo di Zan Martin
X Nicolo di Dincho Vetrani
Giovanna-24 X Giucho di Nicolo Givulini

i to Beno i Miho, a od kćeri se ne zna da li se Rusa udala, dok su se Katarina, Ivana i Barbara udale, ova posljednja i dva puta.

(13) Dživo (Johannes)-9, sin Ruska-2, imao je sa svojom ženom Anuklom (Anucla) r. Cvijetković-Turčinović trinaestero djece, i to šest sinova i 7 kćeri.

Giovanni-9
X
Anuhla f.
Radoslavus
Zwietchovich-
Turčinovich

Rusco-25
Radoslavo-26
Marino-27
Andrea-28
Jahsca-29
Giucho-30 X Clara f. Marino di Giouanni Besanti
Rusa-31
Maria-32 X Orsatto Ser Benedetto de Svhieryus
Marussa-33 X Bartolomeo di Giulielmo
Sfondrai di Cremona
Cicilia-34 X Radoslavus di Braichinovich
Christina-35 X Nicolo di Dobrusco Latiniza
Stanula-36 X Nicolo d'Angelino Maxi
Margarita-37 S opatica samostana s. Maria

Jedna od njih se zaredila, ostale su se udale, a Maruša čak u Italiju, u Cremonu.

(14) Niko (Nicola)-10, sin Ruska-2, oženio se s Anuklom (Anucla) r. Ilić i imao s njom kćerku Rusu, koja se udala za Marina, sina Mihajla Cicerića (Zizeri).

(15) Beno-19 oženio se Nikom (Nicoletta) r. Dobrić-Božić i s njom imao 5 sinova i 6 kćeri. Od muške djece samo se Jere (Hierolimo) oženio, i to dva puta, ali nije imao potomaka. Dvije Benine kćeri, Anukla-47 i Dionara-48, zaredile, su se, a ova posljednja ušla je u samostan S. Hierolima u Napulju. Nika-43 nije se udala, a za Nataliju nema podataka.

Benedetto-19
X
Nicoletta f.
Natale Dobrich-Nale

Jacomo-38
Natale-39
Rusco-40
Hipolito-41
Hierolimo-42 X Anuhla f. Gialiano di Jacomo
Giuliani
X Natalina f. Bartolomeo
di Giouanni Marco
Nicoletta-43
Cattarina-44 X d'Aquila in Abruzzo
Lucretia-45 X Paoche di Vlatcho Susorina
Natalina-46
Anuhla-47 S Monasterio di S. Marco
Dionara-48 S Monasterio di S. Hierolimo a
Napoli

(16) Benin brat Miho (Michielle)-20 imao je sa svojom ženom Dobrujom r. Latinica petero djece, i to dva sina i 3 kćeri. Sin Jako-49 nije se ženio, a Dobruško-50 imao je sina Miho, koji je umro bez djece.

Michielle-20	}	Jacomo-49
X		Dobrusco-50 X Nicca f. Simone Alligretti
Dobrula f.		Nicoletta-51 X Francho di Piero Rogoglianni
Dobrusco di		Cattarina-52 X Benedetto di Nicola Fornari
Dabixin Latiniza		Anisula-53 X Nicolo di Marino Bascha

(17) Maroje (Marino)-27, sin Džive (Johannes)-9 i Anukle r. Cvijetković-Turčinović, dakle bratić Bene-19, imao je sa svojom ženom Nikom r. Dobrić-Božić četiri sina i dvije kćeri.

Marino-27	}	Giouanni-54
X		Tomaso-55
Nicoletta f.		Hierolimo-56
Tomaso di		Jacomo-57 S monah samostana S. Giorgio, Venecija
Dobrich Nale		Anuhla-58 X Marino di Nicolo Darsa
		Maria-59 X Giouanni di Bartolomeo Marco
		X Giouanni di Boxichio Masibradi

Tri sina nisu se ženila, a četvrti, Jalko-57 zaredio se u Veneciji.

(18) Andrija-28, sin Džive (Johannes)-9 i Anukle r. Cvijetković-Turčinović, dakle opet bratić Bene-19, imao je sa svojom ženom Andricom (Andriula) r. Lorenzo-Tiffa sedam sinova i jednu kćerku. Od tih sinova četvorica se nisu ženila. Dživo (Giovanni)-60 je sa svojom ženom Marijom r. Marko imao sina Andriju-68, koji se doduše oženio, ali nema podataka je li imao potomaka.

Andrea-28 X Andriula f. Domenico di Lorenzo Fiffa	}	Giouanni-60 X Maria f. Franco di Giouanni Marco
		Andrea-68
		X
		Franna f. Francesco di Giouanni Nale
		Domenico-61
		Bartolomeo-62 S Manastir S. Maria della Croma
		Pietro-63 X Maria f. Florio di Andrea Hielich
		Andrea-69
		Florio-70
		Giouanni-71
		Andriula-72 X Francesco di Pietro Selli
		Margarita-73
		Dincho-64
		Orsatto-65
		Rusco-66
Lucia-67 X Marino di Michiele Radognich		
X Nicolo di Marino Bascha		

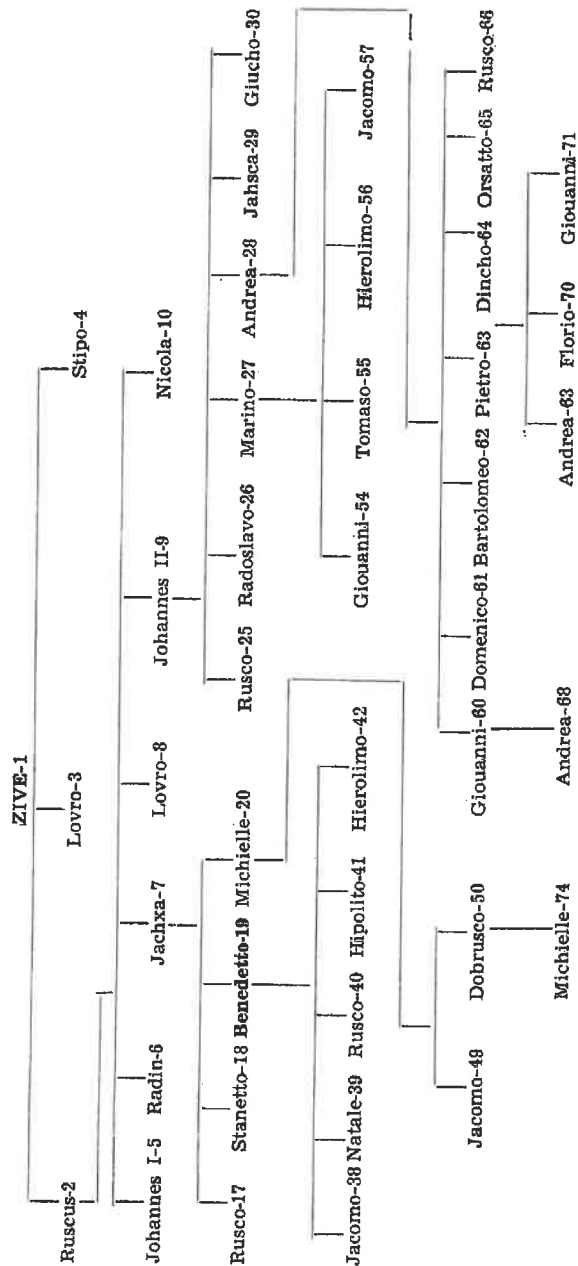
Jedan od sinova, Baro (Bartolomeo)-62, zaredio se, a Petar-63 imao je sa ženom Marijom r. Jelić 3 sina, ali nijedan se nije ženio.

Dobruško-50, sin Mihe (Michielle)-20 i Dobrulje (Dobrula) r. Latinica, dakle nećak Bene-19, oženio se s Nikom (Nicca) r. Alligretti, s kojom je imao si-

Dobrusco-50	}	Michiele-74 X Jacca f, Lucca di Marino
X		Spuglich + 1565
Nicca f. Simone		Dobrula-75
di Alligretti		Clara-76 X Marino Radosaglich

na Mihu (Michielle)-74, koji se doduše oženio, ali je ostao bez djece i umro 1565. godine, kao — prema poznatim tragovima — posljednji Kotruljević.

(19) Pregled muških potomaka Benkova pradjeda Džive (Zive) Kotruljevića bio bi ovaj:

(20) Od svih sinova Ruska-2 samo su dvojica imali muške potomke, tj. Jakob-7 i Džive II-9. Jakob-7 imao je dva sina s potomcima, Benu-19 i Mih-20. Benini sinovi ostali su bez muških potomaka. Mihini sinovi imali su jednog muškog potomka, koji međutim nije dalje imao muških potomaka. Time je čitava loza Jakoba-7 izumrla. Loza njegova brata Džive II-9 dala je u prvom koljenu samo dva sina s potomcima, od kojih se loza utrnula jednome u prvom koljenu, a drugome u drugom koljenu. O protivnome barem nema podataka. — Ženska loza nije se mogla istražiti jer nema o tome podataka, a i ime Kotruljevića ne produžuje se sa ženskim potomcima.

(21) Time se svakako mora korigirati Vujićevo¹⁴ istraživanje prema kojemu je Benin otac Jakob-7 imao samo sina Benu, a samo Dživu-9 i Niku-10 za braću.

(22) Majka hrvatskog pjesnika Marina Držića, koji je živio 1508—1567, Anukla (Anuhla) r. Kotruljević-58¹⁵, kćerka je Maroja (Marino)-27 i Nike r. Dobrić-Božić, dakle bratića Bene-19 po njegovu stricu Dživu II-9. Jireček tvrdi da je Cerva to istražio i utvrdio¹⁶, a to potvrđuje i Vodnik¹⁷.

(23) Neposredni preci Bene Kotruljevića, dakle porodica iz koje je potekao, bila je već dosegla visok ugled i velike individualne sposobnosti. »Njegov djed Miho i otac mu Jakob bili su dva čovjeka takve mudrosti, vjernosti i spretnosti u obavljanju velikih poslova, da je Senat (dubrovački) i ako su se takve misije davale samo patricijima, prvoga (tj. Miha) godine 1404., a drugoga (tj. Jakova) godine 1417. odredio za ambasadora kralju Ugarske, a godine 1429. kraljici Ivani Napuljskoj, koja je njegovim posredstvom podijelila Republici najšire povlastice u trgovini«, kaže Truhelka¹⁸.

(24) O nacionalnom porijeklu Bene Kotruljevića postoje samo dvije indicije. Prvo, dolazak porodice iz Kotora, i drugo, njezina religiozna pripadnost. Dolazak starih Kotruljevića iz Kotora upućuje da su bili Hrvati, Kotruljevići su bili rimokatolici, a kako se u prijašnja vremena nacionalna pripadnost kod nas poklapa s vjerskom, to su Kotruljevići kao rimokatolici bili Hrvati. Prema Dizionario biografico degli Italiani, str. 446, oni bi mogli biti i Srbi ili Izraeliti.

(25) Porodica Kotruljevića bila je porodica intelektualaca. Tu su se nabavljale knjige i učile nauke i vještine. Franjo Petrić u svom predgovoru Kotruljevićevoj knjizi »Della mercatura et del mercante perfetto« od 15. XI. 1573.¹⁹ kaže da je rukopis knjige prije štampanja bio u posjedu porodice Kotruljević, a prijepisi te knjige su već i prije štampanja cirkulirali. Porodica Kotruljevića je očito bila porodica kojoj je knjiga bila bliska.

(26) Čini se da su Kotruljevići bili fizički zdravi ljudi i jake konstrukcije. Tako sam Beno spominje svoga djeda Stanu²⁰, koji je u 96. godini života izgledao kao da ima svega 40 godina.

(27) Kotruljevići su bili humani i dobri patrioti. Tako sam Beno Kotruljević kaže da je neumjerena gramzljivost za stjecanje materijalnih dobara u suprotnosti s ljubavlju prema bližnjemu i prema rodnoj zemlji²¹.

¹⁴ Vujić, cit. dj., str. 33.

¹⁵ Jireček, cit. dj. »Beiträge...«, str. 454.

¹⁶ Jireček, Beiträge..., str. 481.

¹⁷ Vodnik, cit. dj., str. I/155.

¹⁸ Truhelka, Tiskani podaci..., str. 3.

¹⁹ I. izdanje, »Della mercatura et del mercante perfetto«, P-2. Čitalac, koji želi naći navod u ovom izdanju treba ga tražiti u prijevodu, na čijoj margini se nalazi odgovarajuća oznaka stranice iz originala. Op. ured.

²⁰ I. izdanje, str. 79. v.

²¹ I. izdanje, str. 75. v.

(28) Otac Bene Kotruljevića Jakob (ili Jakša) Kotruljević uzeo je u zakup solane u Apuliji, a za kraljice Ivane II. i napuljski novac²⁷. I on je bio ugledan dubrovački građanin pučanin. Premda je bio pučanin, Republika mu je povjerala misije diplomatske naravi, koje su se u pravilu povjeravale dubrovačkim plemićima. Godine 1417. poslala ga je Republika ugarskome kralju Sigismundu u diplomatsku misiju, zatim ponovno 1432. godine²⁸. Godine 1429. išao je — kao poklisar — u diplomatsku misiju napuljskoj kraljici Ivani II.²⁴, i ona je tom prilikom podijelila Dubrovniku najšire povlastice.

(29) Porodice Bene Kotruljevića nema već u drugoj polovici XVI. stoljeća. Ona je sasvim izumrla. O njoj nema više nigdje spomena, a Franjo Petrić, koji je kao savremenik mogao biti najbolje informiran i koji se iskreno zauzeo za objavu knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«, kaže u svome predgovoru od 15. XI. 1573. »kako čujem« u to vrijeme je porodica Bene Kotruljevića »sasvim izumrla«²⁵.

2. LIK BENE KOTRULJEVIĆA

(30) Postojanje Bene Kotruljevića (Benedetto Cotrugli) dokazuju pisani podaci iz Appendinija²⁶, Ljubića²⁷, Kheila²⁸, Petrovića²⁹, Rešetara, Augea, Vujića, Medinija³⁰ i tolikih drugih. Mnogi od njih imaju zajedničke izvore. Sigurno je jedan od osnovnih izvora bio Appendini. Sigurno je, nadalje, da je autor knjige »Della mercatura et del mercante perfetto« bio Benedetto Cotrugli, to jest Beno Kotruljević.

(31) Beno Kotruljević rođio se početkom XV. stoljeća³¹ u Dubrovniku³².

Studirao je, kako sam kaže, filozofiju. Nije studirao ekonomske nauke jer one tada još nisu sačinjavale samostalnu znanost, a osim toga on sam kaže da je morao napustiti studije i bio je »prebačen u trgovinu«. Po obrazovanju je bio filozof, što mu je očito olakšalo da uz trgovačku i diplomatsku praksu postane jedan od prvih teoretičara s područja ekonomije. Ljubić³³, međutim, tvrdi da je slušao na glasovitoj Rotae u Napulju pravo. I Kheil tvrdi da je postigao »duboko poznavanje pravnih nauka«³⁴. Vujić pak tvrdi da je studirao u Italiji, posebno u Bologni³⁵. Appendini ga uznosi kao odličnog pravnik³⁶.

Iz ovoga slijedi da je Beno Kotruljević bio školovan čovjek, te da je učio filozofiju i pravo. Iako ga je studij zanimalo, nije mu se mogao potpuno

²⁷ Jireček, *Važnost Dubrovnika...*, str. 73. i Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

²⁸ Ovu drugu misiju, prema Truhelki, Appendini ne spominje.

²⁹ Vujić, *cit. dj.*, str. 44. kaže »Jovanci«; isto i Truhelka, *Tiskani podaci*, str. 3.

³⁰ I. izdanje, *Predgovor*, str. I. v.

³¹ Appendini, *cit. dj.*, stavka 2. 98.

³² Ljubić, *cit. dj.*, stavka 91.

³³ Kheil, *cit. dj.*, str. 18.

³⁴ Petrović, *cit. dj.*, str. 1139.

³⁵ Medini, *cit. dj.*, str. 64.

³⁶ Petrović, *cit. dj.*, str. 1139. i Rešetar, *cit. stavak u Stanojevićevoj Enciklopediji*, str. 11/457.

³⁷ Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

³⁸ Ljubić, *cit. dj.*, str. 91, prema Truhelki, *cit. rukopis*, str. 4.

³⁹ Kheil, *cit. dj.*, str. 18.

⁴⁰ Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

⁴¹ Prema Vujiću, *cit. dj.*, str. 44.

posvetiti, već se morao baviti trgovinom. Za ekonomsku znanost to je svakako bilo povoljno jer se tako akumuliralo i veliko znanje i maksimalna praksa (veliki poslovi, porodično iskustvo i sudjelovanje u poslovima ili uz poslove od malih mogu) u jednoj osobi, kao posljedica te velike, dvostruke akumulacije znanja bilo je pisanje teoretskih radova. To su bila uopćavanja do tada vulgarne materije ljudskog rada, koja su dovela do formuliranja pravila, uputa, i zakonitosti, čija je spoznaja bila od velike koristi za tadašnje privrednike. Čovjek koji je niknuo iz takve sredine i koji se odlikovao tolikim vrlinama mogao je napisati djelo kao što je »Della mercatura et del mercante perfetto«. Svemu tome se očito pridružila ambicija da postigne što viši društveni ugled, a što mu u Dubrovniku nije bilo »sudeño«, jer kao pučanin sa svim svojim znanjem nije nikad mogao postići onaj ugled koji su plemići postizavali pukim rođenjem.

(32) Nakon studija u inozemstvu Beno Kotruljević se vraća u domovinu. Tu se oženio Nikom (Nicoletta) Dobrić-Božić, također iz građanske obitelji³⁷. Beno Kotruljević i Nika r. Dobrić-Božić imali su desetero djece, 5 sinova i 5 kćeri³⁸.

(33) Prvo vrijeme svoga samostalnog života Beno Kotruljević proveo je u Dubrovniku, baveći se očito trgovačkim poslovima. To je bilo vrijeme prve samostalne prakse. Njegovo se ime često spominje u odlukama Dubrovačkog senata od 1441. do 1455. godine kao dubrovačkog građanina, trgovca i izaslanika³⁹. — Godine 1446. spominje se da je Beno Kotruljević bio u Barceloni, ali se ne označuje razlog tamo putovanja. Vjerojatno je bio radi trgovačkih poslova⁴⁰. — Nakon toga preselio se u Napulj, »gdje su njegovi talenti i znanje bili visoko cijenjeni«⁴¹.

Tu se ubrzo toliko istakao da je već 1458. godine vršio funkciju dubrovačkog konzula⁴², a doskora ga je kralj imenovao sucem (Uditore della Rota-e), a kasnije i velikim sucem. (Giudice delle cause)⁴³. — Malo zatim ga je napuljski kralj Alfonso imenovao prvim državnim ministrom⁴⁴. U tom svojstvu ostao je i za njegova sina Ferdinanda. Prema tadašnjem običaju preuzimao je i izvanredne misije na stranim dvorovima, pa je tako po uputi kralja bio u poslanstvu kod dubrovačkih gospodara 1457.⁴⁵ godine. — Iako su tim poslanstvom odnosi između Dubrovnika i Napulja djelomice regulirani, mora da su neka pitanja i dalje ostala otvorena, jer je Beno Kotruljević kasnije ponovno bio u misiji u Dubrovniku. 25. VIII. godine 1458. dovršio je svoju knjigu »Della mercatura et del mercante perfetto«⁴⁶. — Godine 1461. Dubrovnik ga je u odsutnosti osudio na izgnanstvo⁴⁷ iz rodnoga grada iz nepoznatih razloga. — Godine 1462.

³⁷ Appendini, *cit. dj.*, stavka 2.98, prema Truhelkinu rukopisu. *Tiskani podaci...*, str. 3; Kheil, *cit. dj.*, str. 18; Truhelka, *Prilog C*.

³⁸ Appendini, *cit. dj.*, stavka 2.98, prema Truhelkinu rukopisu.

³⁹ Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

⁴⁰ Kheil, *cit. dj.*, str. 18.

⁴¹ Kheil, *cit. dj.*, str. 18; Vujić, *cit. dj.*, str. 44; Jireček, *Važnost Dubrovnika*, str. 73.

⁴² Kheil, *cit. dj.*, str. 18; Vujić, *cit. dj.*, str. 44. i Rešetar, *cit. dj.*, str. 457

⁴³ Kheil, *cit. dj.*, str. 18 i Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

⁴⁴ Kheil, *cit. dj.*, str. 18; Vujić, *cit. dj.*, str. 44. i Ljubić, *cit. dj.*, str. 91.

⁴⁵ Kheil, *cit. dj.*, str. 18; Ljubić, *cit. dj.*, str. 91. i Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

⁴⁶ I. izdanje, str. 106. v. i Vujić, *cit. dj.*, str. 44.

⁴⁷ Kheil, *cit. dj.*, str. 18. i Vujić, *cit. dj.*, str. 44. Spremić (*cit. djelo str. 100*) osporava vjerojatnost te tvrdnje, protivno tvrdnjama Kheila, Vujića i Crijevića.

bio je u kraljevoj misiji u Bosni⁴⁸, a na povratku odande navratio je u Dubrovnik⁴⁹. — Posljednji put se Beno Kotruljević spominje u arhivskim podacima 1464.⁵⁰ godine, a umro je negdje pri kraju 1468 godine⁵¹.

(34) Za vrijeme kralja Alfonsa postojali su sporovi između Dubrovnika i Napulja. Beno Kotruljević je te sporove donekle riješio, ali se iz postojećeg materijala vidi da su sporovi i nakon toga postojali. Godine 1461. odaslao je Dubrovnik (koji je očito imao nekih smetnji u trgovini s Napuljem) kao svoga poslanika glasovitog kancelara Xenophona Filelfa u vrijeme kada je kralj Ferdinand sa svojom vojskom bio opsjednut u Barletti. Filelfova misija nije uspjela. Međutim se Beno Kotruljević vratio u Napulj i tu je uvjerio kralja Ferdinanda o najboljim željama Dubrovnika za »kraljevsku krunu«, pa je kralj Ferdinand vratio sve privilegije i slobodštine koje je Dubrovnik uživao u Napuljskoj Kraljevini još za njegova oca Alfonsa, a uza sve to je Vijeće Dubrovačke Republike pozvalo Benu Kotruljevića zbog nekog opravdanja⁵². Nema podataka o tome što je Beno Kotruljević imao opravdati. Ili je Vijeće smatralo da Beno Kotruljević nije izvršio svoju misiju kod kralja Ferdinanda, ne postigavši ono što je Vijeće od njega tražilo ili je smatralo da je Beno Kotruljević dubrovački građanin i da kao takav spada pod jurisdikciju dubrovačkih vlasti. Prva alternativa nije vjerojatna, jer Beno Kotruljević nije dolazio u Dubrovnik po zadatku Dubrovnika, nego je dolazio kao prvi ministar druge države, napuljske, pa prema tome nije kao prvi odgovorni građanin te druge države mogao primiti zadatke svoje bivše države. Ni druga alternativa nije baš logična jer je u ono vrijeme, kao i danas, bilo posve normalno da netko stalno boravi i izvan svoje domovine, pa eventualno primi i državljanstvo te druge države u kojoj stalno boravi, što više, da preuzme tamo i neke državne funkcije. Svakaako je Vijeće smatralo da je zbog nečega imalo pravo pozvati Benu Kotruljevića na odgovornost, a to se najbolje vidi iz posljedice njegove ogluhe, tj. Vijeće je donijelo odluku da ga izagna iz rodnoga grada. Taj potez morao je biti težak udarac za Benu Kotruljevića, koji je bio čovjek moralan i nodoljuban. (Iz tih razloga moglo bi se doći do hipoteze da Beno Kotruljević posredujući između Dubrovnika i Napulja, nije mogao udovoljiti željama Dubrovnika jer je Dubrovnik vjerojatno u svojim željama išao suviše daleko, dalje nego ih je objektivno bilo moguće ispuniti. Možda su postojale objektivne zapreke, koje subjektivni Dubrovnik nije vidio ili nije htio vidjeti ili druga strana, tj. kralj Ferdinand, nije htjela udovoljiti baš svim željama Dubrovnika.) Vrlo je vjerojatno da je Beno Kotruljević, kao što se vidi iz tolikih drugih primjera, i tada ispravno postupao, ali ovoga su puta dubrovački gospari u svojim nastojanjima prekoracili granicu pravednosti. Svakako je tragedija da čovjek kao što je Beno Kotruljević, koji je bio toliko zaslužan i za Dubrovnik, koji je dao čovječanstvu i stručnoj literaturi tako dragocjen doprinos, postigao najviše priznanje u stranom svijetu za sebe i za svoj narod, bude izgnan iz svoga rodnog grada.

(35) Iako su svi testamenti iz 15. stoljeća u Dubrovniku sačuvani, testamenta Bene Kotruljevića nema. Vujić iz toga zaključuje da Beno nije umro u Du-

⁴⁸ Vujić, cit. dj., str. 44.

⁴⁹ Vujić, cit. dj., str. 44.

⁵⁰ Vujić, cit. dj., str. 44.

⁵¹ Rešetar, cit. dj., str. 457. i I. izdanje »Della mercatura et del mercante perfetto«, str. 105.

⁵² Kheil, cit. dj., str. 44.

brovniku⁵³. Očito je da je Beno umro u Napulju. — Porodica pak Kotruljevića izumrla je smrću Mihaila Kotruljevića godine 1565. Benina kći Kata bila je udata za vlastelina Peru Nikšića Bunića (Bona), a iza njegove smrti preudala se za nekoga Signore d'Aquila, koji ju je odveo u Abruzzu u Italiju. Neki pisci tvrde da je porodica Kotruljevića sasvim izumrla u Dubrovniku tek iza 1660. godine⁵⁴.

(36) Pravu sliku o liku Bene Kotruljevića dobivamo na temelju onoga što o njemu kažu oni koji su ga direktno ili indirektno opisivali. Iako je ta slika nepotpuna, to je jedina moguća slika koju nakon tolikih vjekova možemo sebi predočiti. Tako možemo reći da je Beno Kotruljević bio »... čovjek rijetke vrline i velikih sposobnosti u obavljanju političkih poslova i vještina u kojoj su bili stekli slavu njegov djed Miko i otac Jakob ...«⁵⁵. Djed i otac Bene Kotruljevića ne samo da su utjecali na Benu nego su mu bili i uzori, »... tako, da je on još nadmašio svoga djeda i oca u političkim poslovima sa svojim dubokim poznavanjem pravnih nauka, koje je savladao studijem«⁵⁶. Appendini⁵⁷ ga uznosi kao »odličnoga znalca pravnika i vrlo spremnoga i čestitoga državnika i političara. On naročito ističe veliki naučni i kulturni značaj ove prve naučne rasprave o trgovini, kojom su se Dubrovčani i lepo koristili i s pravom ponosili«.

(37) Da su misije Bene Kotruljevića koje je vršio kao prvi ministar napuljskoga kralja u svojstvu poslanika bile uspješne, može se pretpostaviti već po tome što je ostao u milosti toga kralja. Iz odnosa Napulja prema njegovu rodnom gradu Dubrovniku može se utvrditi da Beno Kotruljević nije zaboravio ni svoje rodoljublje ni svoju domovinu iako se bio preselio u novu sredinu, gdje je stekao najviši mogući ugled. Premda je Xenofont Filelfo od Dubrovnika dobio misiju da riješi sporna pitanja između dviju država, njemu to nije uspjelo, a Beno Kotruljević je sam spontano utjecao na svoga kralja Ferdinanda Napuljskoga, tako da je postigao sve one povlastice za svoj rodni grad koje je i prije uživao pod kraljem Alfonsom, a povrh toga još i pravo da imenuje konzule po čitavom napuljskome kraljevstvu⁵⁸. Osim toga, Beni Kotruljeviću je uspjelo postići za svoj Dubrovnik još i oslobođenje od poreza (podavanja)⁵⁹.

(38) O svojim putovanjima govori i sam Beno Kotruljević u svojoj knjizi kada kaže »... premda sam obišao svu Italiju i izvan nje veliki dio svijeta i mnoga mjesta, koja ne spominjem da ne bi kome postao dosadan ...«⁶⁰. Iz ovoga se može zaključiti da je on znatno više putovao nego što se to iz bilo kojih arhivskih i literarnih podataka može utvrditi. Njegovo veliko znanje i poznavanje prilika, odnosa među ljudima i krajeva potvrđuje pretpostavku da je on doista neobično mnogo putovao svijetom. Na ta putovanja išao je očito i prije preseljenja u Napulj, ali i za vrijeme svoga stalnog boravka u Napulju, jer za tolika putovanja trebalo je i mnogo vremena. I vrijeme boravka u Na-

⁵³ Vujić, cit. dj., str. 44.

⁵⁴ Vujić, cit. dj., str. 44.

⁵⁵ Ljubić, cit. dj., str. 91.

⁵⁶ Kheil, cit. dj., str. 18.

⁵⁷ Prema Vujiću, cit. dj., str. 44. i d.

⁵⁸ Appendini, cit. dj., str. 298 prema Truhelkinu rukopisu Tiskani podaci o Beni Kotruljeviću, str. 4.

⁵⁹ Ljubić, cit. dj., str. 91. prema Truhelki, Tiskani podaci o Beni Kotruljeviću, str. 4.

⁶⁰ I. izdanje, str. 89.

putlju bilo je također prilično dugo, kako i sam kaže: »... dugo sam boravio na dvoru slavnog vladara don Alfonsa kralja aragonskoga...«⁶¹

(39) Knjiga koju je Beno Kotruljević napisao imala je osobito značenje. Njome je Kotruljević postigao reputaciju u svjetskoj literaturi. Tako pojedini autori tvrde da je ta knjiga:

- a) najstarije sačuvano djelo jednog dubrovačkog pisca⁶²;
- b) djelo koje prvo prikazuje dvostruko vođenje računa⁶³;
- c) djelo koje zauzima istaknuto mjesto u trgovačkoj literaturi⁶⁴;
- d) djelo koje piše o trgovini⁶⁵ i
- e) djelo koje je prilog ekonomskoj povijesti Jadrana XV. stoljeća⁶⁶.

(40) Beno Kotruljević napisao je, koliko je poznato, tri djela. Osim knjige »Della mercatura et del mercante perfetto« on je napisao još i »De uxore ducenda« i »Della natura dei fiori«, pa stoga Appendini i smatra da je Beno Kotruljević bio »veliki filozof i literata«. I sam Beno Kotruljević spominje svoje djelo o ženama kad u predgovoru svojoj prvoj knjizi kaže: »... Premda smo o ženidbi napisali i drugom zgodom posvetili gospodar Vuku Bobaljeviću posebno djelo, u kojem je opširno rečeno na latinskom jeziku o posluhu i o dužnostima žena, o odgoju djece i o svim nepisanim zakonima kojih se moraju držati svi ukućani...«⁶⁷. Već Appendini izriče nedoumicu o tome postoji li ovo drugo djelo još negdje u rukopisu ili je možda bilo tiskano⁶⁸. Što se tiče Kotruljevićeva trećeg djela, tj. onoga o cvijeću, doznajemo od Appendinija⁶⁹ da je ono bilo objavljeno, ali već u Appendinijevo vrijeme toga djela više nije bilo u Dubrovniku. Dizionario biografico degli Italiani, Roma 1984, str. 448 spominje još četvrto djelo Kotruljevićevo: Della navigazione.

(41) Beno Kotruljević imao je određeni cilj kad se primio pisanja knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«, koji je sam formulirao ovako: »... ne sumnjam da ću svojim pisanjem koristiti Vama i mnogim drugima...«⁷¹. Cilj koji je prema tome on sam odredio svojoj knjizi bio je da koristi ljudima, da se upoznaju s vještinom trgovanja i da im dađe potrebnu stručnu i životnu poduku, koju je on znao i mogao dati jer je bio za to osposobljen.

(42) Pored tog cilja Beno Kotruljević trebao je još i podstrek. On mu je bio potreban ili zbog njegove velike skromnosti ili pak zbog velike zaposlenosti na njegovoj redovitoj državničkoj dužnosti. O tom potstrecu kaže sam autor: »Onda si se namjerio ti, predragi moj Frano (Stjepović), koji si me podsticao i molio. U namjeri i u želji da te zadovoljim, stao sam pisati ono što znam o vještinu trgovanja...«⁷²

(43) Beno Kotruljević promišljeno je odabrao jezik kojim će pisati svoju knjigu. To je dokaz više da ju je pisao s namjerom da njome koristi što većem broju ljudi koji se bave trgovinom. On je imao samo dvije alternative, tj. da piše na latinskom ili na talijanskom jeziku. Na hrvatskom jeziku nije mogao

pisati jer bi postojao premalen krug interesenata za takvu knjigu. On je znao da je latinski jezik mnogo ugledniji od pučkoga, talijanskoga, ali se ipak odlučio za talijanski stoga što je knjiga namijenjena prvenstveno trgovcima, privrednicima, a oni u ono vrijeme ponajviše nisu bili dovoljno vješti latinskom jeziku ili ga uopće nisu poznavali⁷³. Ta odluka da piše svoje djelo na talijanskom jeziku bila je donekle fatalna jer su stoga mnogi pisci Benu Kotruljevića uvrstili među talijanske pisce. No njegova druga dva djela dokazuju da je on to učinio samo zato jer je to bilo najbolje rješenje za čitaoce, ali da je on mogao svoju knjigu napisati i na latinskom jeziku, kako je to učinio i s knjigom o braku.

(44) Znanje Bene Kotruljevića mora da je u ono vrijeme bilo relativno vrlo veliko. Josipović u svome predgovoru njegovoj knjizi kaže: »Gospar Beno Kotruljević, građanin naše domovine, veoma slavan i ugledan čovjek, koga su u njegovo vrijeme cijanili i častili svi istaknuti umovi. U mjoj, s mnogo naučne spremne, veoma razborito, razlaže gradivo u vezi s trgovačkim poslom te kao odličan stručnjak izgrađuje lik prava i savršena trgovca.« Nadalje kaže: »Zatim, ovdje je to obradila osoba veoma iskusna u trgovini, i osim toga silna znanja i razboritosti«, koju je i napuljski kralj Alfons uzео za svog prvog ministra, a poznato je da je kralj Alfons I. »uzimao u službu na svoj dvor samo izvanredne osobe. Među njima izabrao je i autora ovog djela za suca sudišta Rota...«⁷⁴ Osim toga, kralj i sin mu i nasljednik Ferdinand poslali su ga u plemenita poklisarstva, što pokazuje da je bio ne samo u cijeni što se tiče poznavanja trgovine i zakona nego i u diplomatskim poslovima i državnoj upravi⁷⁵. On je bio Dubrovčanin, »veoma učen čovjek i iskusan trgovac«⁷⁶. Stoga Appendini i zaključuje da je Beno Kotruljević bio »odličan advokat, vješt političar i čovjek rijetke vrline i poštenja«⁷⁷.

(45) Beno Kotruljević je bio čovjek koji je cijenio učenost i intelektualni rad. Držao je, da je čovjeku koji je tome radu dorastao ugodnije baviti se intelektualnim radom, samo ako ima potrebne uvjete za to. Tako on kaže⁷⁸: »usud je dopustio da smo bili otrgnuti od nauke i prebađeni u trgovinu u času dok smo se najljepše bavili filozofijom. Iz nužde nam je bilo potrebno da se trgovinom i dalje bavimo i da napustimo slatke i mile nauke, kojima se prije toga potpuno bijasmo posvetili.« — Nadalje, Beno Kotruljević je smatrao da nije dovoljno samo akumulirati veliko znanje, nego da je to znanje potrebno i prenositi na druge koji ga nemaju ili nemaju prilike baviti se time. On vrlo cijeni pisanje, odnosno cijeni ako čovjek koji ima znanja to znanje i napiše i na taj ga način prenosi na druge ljude. Pod stečenim znanjem on pak razumijeva ne samo znanje stečeno iz knjiga već i ono stečeno iskustvom u životu. Tako on u predgovoru svojoj knjizi kaže: »... već žele također ono što su sami iskusili i razumjeli povjeriti na vječnu uspomenu pismu, e da tako posiju znanje i među potomke. Držim da nema ničega što bi bilo ugodnije, mušniji i pohvalniji od nauka povjerena pismu«⁷⁹.

⁶¹ I. izdanje, str. 78.

⁶² Petrović, cit. dj., str. 1139; Rešetar, cit. dj., str. 457.

⁶³ Rešetar, cit. dj., str. II/457.

⁶⁴ Rešetar, cit. dj., str. II/457.

⁶⁵ Leksikon Minerva, Zagreb 1936, str. 735.

⁶⁶ Ange Paul: Larousse du XXe siecle, Paris 1929, str. 514.

⁶⁷ Appendini, cit. dj., str. 98—100, prema Truhelki, cit. rukopis, str. 4.

⁶⁸ I. izdanje, str. 91.

⁶⁹ Appendini, cit. dj., str. 2.29, prema Truhelki, cit. rukopis, str. 6.

⁷⁰ Appendini, cit. dj., str. 2.99—100, prema Truhelki, cit. rukopis, str. 6.

⁷¹ I. izdanje, str. 2. v.

⁷² I. izdanje, str. 2. v.

⁷³ I. izdanje, str. 3. v.

⁷⁴ I. izdanje, str. I.

⁷⁵ I. izdanje, str. III, v. i IV.

⁷⁶ I. izdanje, str. II.

⁷⁷ Appendini, cit. dj., str. 2.98, prema Truhelki, cit. rukopis, str. 7.

⁷⁸ I. izdanje, str. 2.

⁷⁹ I. izdanje, str. I.

(46) Ne samo da je cijenio znanje, da je cijenio ljude koji su imali znanja, da je cijenio one koji su to znanje znali prenositi na one koji ga nemaju, a napose ako su to činili pisanjem, nego je on već u ona davna vremena uočio sukob između takvih i onih koji imaju manje znanja ali su umišljeni i ne daju da im se išta kaže niti sami sebi hoće priznati da znaju malo. »Stoga nema na ovom svijetu većeg rata ni neprijateljstva nego između glupana i mudraca ili između učenog ili neukog«⁸⁰. Taj sukob je dakle postojao već i u ona vremena, ali Beno Kotruljević je uočio samo sukob koji nastaje zbog pogrešnog stava neukih. Međutim, on ne spominje isti taj sukob kada postoji zbog pogrešnog stava učenih, koji žele postići određene beneficije u društvu, održavajući monopol svoga znanja. Vjerojatno je »ponuda« učenih ljudi u ono vrijeme bila suviše malena da bi se takve tendencije mogle razviti. Taj sukob između učenih i neukih zbog pogrešnog stava neukih ide i dalje, pa neuki postaju i agresivni prema učenima na razne načine. Tako »... postoje neki neuki ljudi koji upadaju u takvo bezumlje da psuju one koji nešto znaju. To su općenito nezalnice i prosta čeljad, koju boli što su inferiorni drugim ljudima, pa se izživljavaju u mahnitanju«⁸¹. Takve su pojave, prirodno, u ono vrijeme bile relativno mnogobrojnije nego danas, kada omjer učenih i neukih nije više tako velik kao prije i kada su i neobrazovani došli do spoznaje o neumjesnosti takvog eventualnog svog stava. — Beno Kotruljević znade zapasti i u pesimizam, a vjerojatno na osnovi životnog iskustva kaže: »Stoga općenito, gdje god se među prostim pukom nađe učen čovjek, kude ga i preziru. Ako ga ne ubiju, sigurno ga tjeraju i progone«⁸².

(47) Beno Kotruljević je prilično strogo sudio o znanju ljudi, napose privrednika. On je išao tako daleko da je tražio da privrednik mora znati i astrologiju kako bi mogao predvidjeti kako će što roditi, »a mogao bi predvidjeti poštasti, ratove i sl.«⁸³.

(48) Beno Kotruljević volio je svoju domovinu, svoj Dubrovnik i njegovo uređenje. Možda je to rodoljublje kod njega bilo i potencirano time što je duže vrijeme živio izvan domovine, u stranom svijetu, što je znao da ga njegova domovina ne cijeni onoliko koliko strani svijet; a osim toga je znao da i pored svih priznanja i najviših državnih funkcija koje je mogao postići u stranom svijetu neće to isto nikad postići u svom rodnom gradu Dubrovniku jer je društveni poredak tamo bio takav da pučanin, ma koliko god bio sposoban i vrijedan, nikad ne može vršiti državne poslove samo zato jer nije plemić, jer nije pripadnik staleža koji vlada. Takva gorka spoznaja morala je dovesti do duševnog nemira i nezadovoljstva, koje je došlo do izražaja u ovim njegovim riječima: »... pa sam ti sve napisao u duševnom nemiru, jer mi je suđeno boraviti izvan moje slatke i mile domovine...«⁸⁴.

(49) Nije sreća čovjeka u posjedovanju zemaljskih materijalnih dobara. Zadovoljstvo je u čovjeku samome, u svijesti da je od koristi, da je koristan član društva, da radi ono što ga veseli, da u svome radu uspijeva. Beno Kotruljević nije cijenio materijalna dobra više nego je to bilo objektivno opravdano. Izražavajući shvaćanja onoga vremena, on kaže u predgovoru svojoj knjizi ovako: »Budući da smo sazdana od tijela i duše, jedno nas veže sa ži-

votinjama, a drugo s bogom, pa dok tjelesno svi umiremo, po duši smo besmrtni... Tko ne traži ove stvari u duševnim dobrima, već ih misli naći u krhkom i varavom imetku, sam nastoji da izgubi ono čemu se nada i uzalud se trudi...«⁸⁵. U posveti pak Franji Stijepoviću kaže: »Mudri ljudi ne uživaju toliko u snazi i izdržljivosti tijela i u bogatstvu koliko u izvrsnosti duha i u kreposti, koja se osniva na tome da je čovjek mnogo šta iskusio i shvatio«⁸⁶.

(50) Pogled na seksualni život vidi se iz sačuvanog djela Bene Kotruljevića, a sigurno o tome mnogo piše i u njegovoj knjizi »De uxore ducenda«, koja nažalost još nije pronađena. Kotruljević je smatrao da u spolnom životu ne valja pretjerivati: čini se da je bio informiran o lošim posljedicama pretjeranog seksualnog života »... jer spolni odnos razara novčanik i osobu, te pomračuje um...«. Sigurno autor to ne bi spominjao da i sam nije znao primjere takvih posljedica.

(51) O odnosu čovjeka prema prirodi Beno Kotruljević mnogo ne govori: kad se uzme u obzir vrijeme u kojem je živio, s dominacijom religiozne misli i kod ono relativno malo prosvijećenih ljudi koliko ih je tada bilo, jasno je da se on, sve da se i protivio tom dominantnom shvaćanju, mogao samo vrlo oprezno izražavati o tome. Jer Beno Kotruljević koji je bio po odgoju filozof, a po zvanju državnik, privrednik i diplomat, nije bio vjerski orijentiran. On je smatrao da su ljudi i životinje vrlo blizu, da su čak i slični⁸⁷. Iz toga bi se moglo zaključiti da je on smatrao da je čovjek dio prirode kao i životinja, a među njima da postoje tek neke razlike. On je rekao da se ljudi razlikuju od životinja po tome što životinje »nemaju religije«. A kako je ranije rečeno, on um označuje sa »religija«, pa se prema tome po njemu ljudi razlikuju od životinja po tome što imaju još i um. Tako je shvaćanje i prema današnjim znanstvenim spoznajama prihvatljivo i dovodi nas do pomisli kako je Beno Kotruljević i u tom pogledu imao ispravne poglede, ali je bio vezan tadašnjim društvenim poretkom. Svakako se iz toga vidi da je Beno Kotruljević bio čovjek naprednih misli.

(52) Bilo bi interesantno proučiti kakav je bio stav Bene Kotruljevića prema religiji. Beno nigdje ne ustaje protiv vjere, nigdje on ne tvrdi na ne vjeruje, ali ima mnogo tragova u njegovoj knjizi da on ima svoj stav i svoj pogled na vjeru i na one koji pretjeruju u religioznosti. Za njega je, kao i za starozavjetne proroke, vjera instrument odgoja neukih ljudi, jer pretpostavlja da će se neuki čovjek, iz straha pred autoritetom božanstva, držati određenih pravila koja mu učeni žele dati, pa među njima i sam Beno Kotruljević. Tako npr. kad govori o krivotvorenju robe, on kaže da su »to samome bogu neugodne stvari«⁸⁸. On je, čini se, priznavao prirodu, ali je u pisanju obično iza pojma prirode dodavao još i oznaku boga⁸⁹. Kad govori o svom životnom putu i prijelazu u praksu, on npr. kaže: »... nakon što je usud, ili bolje bog, dopustio da smo bili otrgnuti od nauke...«⁹⁰ — Bogomoljstvo smatra neprikladnim i nezgodnim za čovjeka, napose za privrednika, »... jer je zaista vrlo teško da se trgovac toliko bavi moljenjem...«⁹¹ Osuđuje bogomoljstvo i smatra one koji

⁸⁰ I. izdanje, str. 70.

⁸¹ I. izdanje, str. 70.

⁸² I. izdanje, str. 70.

⁸³ I. izdanje, str. 71.

⁸⁴ I. izdanje, str. 106. i Vujić, cit. dj., str. 41.

⁸⁵ I. izdanje, str. 1. v. — 2.

⁸⁶ I. izdanje, str. 1.

⁸⁷ I. izdanje, str. 45. v.

⁸⁸ I. izdanje, str. 40. v.

⁸⁹ I. izdanje, str. 5. 5. v. itd.

⁹⁰ Predgovor I. izdanju, str. 2.

⁹¹ I. izdanje, str. 50.

misle da se u životu sve rješava mnogobrojnim moljenjem — nerazumnima. »... oni se poznaju (kojima je mozak slab) naročito i po tome što se pokrivaju kukuljicom do pola glave, jer oltari dime. Oni koji nose kapu ili kukuljicu do ispred očiju ponajčešće su oholi ili naprasiti...⁵². Jer od samog moljenja bez rada nema ništa, ništa ne dolazi samo od sebe. Steći se može samo radom, jer je marljivost »majka bogatstva, premda je Krist rekao apostolima: Ne brinite se što ćete jesti...⁵³. Na nekim mjestima Beno Kotruljević iznosi svoje »vjeruju-⁵⁴, pa se vidi snažan utjecaj dominantne vjerske sredine čak i na duh kakav je bio onaj Bene Kotruljevića. No ipak Beno Kotruljević odaje svoje mišljenje, po kojemu ne valja primiti vjeru bez znanja, kad kaže: »... U ovome se ljudi prevare, pa ili primaju vjeru bez znanja — ili znanje bez vjere, premda jedno bez drugoga ne može biti...⁵⁵. On je dakle i u ono vrijeme i u onoj sredini imao hrabrosti izjaviti da je bezuvjetno potrebno znanje, te da vjera nije dovoljna.

(53) Za ilustraciju moralnog lika Bene Kotruljevića interesantno je upoznati se i s njegovim gledanjem na pretjerano uživanje alkohola, vulgarno rečeno na pojam pijanstva. Kotruljević je osuđivao pretjerano uživanje alkoholnih pića. Njemu su bile poznate bolesti kao posljedica takvog pretjerivanja, ali i bolesti koje su posljedica moralnoga pada alkoholičara uopće. On drži da su negativne posljedice pijanstva »lijenost, tupost mozga, pospanost, teškoće u govoru, kostobolja, grčevi u trbuhu, bolovi u želucu, groznica, vodena bolest, gruba...⁵⁶. To je bilo mišljenje čovjeka koji je imao sredstava za alkoholna pića, koji je bio zdrav i mogao ih je uživati, čovjeka koji je bio izgrađena ličnost i koji je mogao vladati sam sobom, te se nije trebao bojati takvih posljedica. Iz toga slijedi da je to bio njegov životni mazor, taj je nazor bio sastavni dio moralnog lika slavnog autora Bene Kotruljevića.

(54) Beno Kotruljević je, iako optimist, vidio život onakav kakav je bio. On je realno zapažao stvarnost života, ali je vjerovao da ono što ne valja ne mora ostati nevaljalo i da se ljudski život može poboljšati, a ljudi popraviti i usavršiti. To se najbolje vidi iz ovih njegovih riječi: »Prosti mladići, a najvećma trgovci koji ne traže nauk na pravom vrelu, najčešće običavaju slijediti stope otaca, te kakvi su trgovci očevi, takvi nastoje postati sinovi... I tako se svijet neprestano srozava i postaje kaljuža, pa ako se negdje i nađe neki trgovac, pun je zabluda i lakomislenosti bez i traga razbora. Dapače, većina je snizila visoki trgovački poziv u praksi i vladaju se kao majmun, koji čine ono što vide da i drugi rade, bez i truna razbora. Ali, vrlni sinovi, dostojni hvale, moraju se truditi da ne samo nasljeđuju očeve, već i da budu od njih vrsniji i da ih nadkrile u nekoj vrlini. Da se to radi, svijet bi bivao sve savršeniji, a ne sve gori i gori, kao što vidimo...⁵⁷. On upravo opominje čitaoce, prvenstveno privrednike da ne valja tako raditi, ne treba imitirati i tako padati u »kvaliteti, nego treba stalno raditi na svome usavršavanju, jer je »... ljudski rod — a ponajviše trgovački stalež, u kojem jedan drugoga opomaša — tako nisko pa da se jedva može naći kreposnik...⁵⁸.

⁵² I. izdanje, str. 77.

⁵³ I. izdanje, str. 73. v.

⁵⁴ Npr. I. izdanje, str. 47, 47. v i d.

⁵⁵ I. izdanje, str. 46.

⁵⁶ I. izdanje, str. 81.

⁵⁷ I. izdanje, str. 63. v — 64.

⁵⁸ I. izdanje, str. 64. — 64. v.

(55) Beno Kotruljević imao je svoju životnu filozofiju. On je našao smisao svog života, svoj pogled na život i svrhu svog života. Teško je današnjim načinom izražavanja formulirati ove njegove nazore. Ali iz svega njegova pisanja, iz njegovih misli koje je iznio u knjizi vidi se da je on imao svoj pogled na život. Prije svega on je volio život. Iako je očito vrlo mnogo iskusio u životu, iako je poznavao i slabe strane ljudi, iako je prilično upoznao teškoće života i doživio relativno visoku starost, iz koje se već može sagledati čitav ljudski vijek, on je taj i takav život volio i cijenio. Tako je na jednom mjestu u svojoj knjizi uskliknuo: »O blaženi živote, dostojan svake hvale, anđeoski, sveti i nepomućeni živote, ti koji si bio časćen i hvaljen ne samo u katoličkom životu nego i u svakoj državi i vjeri...⁵⁹. Njegova životna filozofija mogla bi se možda poopćiti stavom: »Uzmi život kakav je i veseli se tom i takvom životu, jer život je sve što postoji.« Smisao života sastoji se po njemu u tome da treba raditi da bi se moglo živjeti, da treba živjeti dostojno i što časnije, a da se pritom iskoriste blagodati života. Njegov pogled na život karakterizira nastojanje da se živi što časnije i ugodnije kao svjesna ljudska jedinica, a pritom da se nikome ne čini šteta, već po mogućnosti korist. Svrha života čini se da je po Beni Kotruljeviću u tome da se život proživi u korist svoju i svoje sredine. Iz toga slijedi da Beno Kotruljević ne smatra da čovjek treba živjeti radi trpljenja, odricanja, da je on bezvoljno biće koje se upravlja prema nekim višim zakonima, koje ne može utjecati na svoju sudbinu i na svoj položaj. Beno Kotruljević je realno ocijenio vrijednost ovozemaljskog života i dao mu očitu prednost pred »nadzemaljskim životom«. To znači da je Kotruljević dao prednost humanizmu pred državnom pripadnošću, pred zavičajnošću i vjerskom opredjeljenju. A takav stav znači, ako su ispravne pretpostavke, da je Beno Kotruljević bio čovjek naprednih ideja.

(56) Čovjek ima svoj vijek. U početku je dijete, kada tek razvija svoj duh i tijelo, i taj dio njegova vijeka ne može se izjednačiti s onim dijelom kada je »u naponu svoje snage«. To je drugi dio njegova vijeka. Treći dio je starost. Kotruljević je smatrao da u starosti čovjek ne treba raditi, jer nije više ni sposoban za tolike napore i jer ima fizičkih zapreka i nedostataka. Jednako, dakle, kao što čovjek ima nedostataka u djetinjstvu, tako ih ima i u starosti. Jednako kao što čovjek u djetinjstvu ne može s punom odgovornošću preuzimati neke dužnosti i izvršiti mnoge obaveze, ne može to ni u starosti. U starosti čovjek, međutim, ima razvijen intelekt, a tijelo mu je slabije, dok je u djetinjstvu tijelo u razvoju ili je već i jako, a intelekt još nije dovoljno razvijen. Čovjek bi stoga u starosti mogao po svome intelektu obavljati mnoge poslove, ali ih ne obavlja stoga što mu je tijelo oslabilo. Osim toga, čovjek u starosti ima već izgrađen pogled na život i nije više zainteresiran za velike poslove, već se više usredotočuje na to kako da iskoristi ostatak života. Stoga Kotruljević kaže kako u starosti »Čovjek nije ni arbitar, ni vrlo opasan sudac, ni lakomi prokurator, ni grešni skrbnik, ni opak advokat, ni lažni svjedok, ni krivac, ni tužilac. Nije nesretan bogataš, koga stalno nešto mori, ne boji se da će ga netko otrovati, ne goni, niti ga gone, ne služi ni Veneri (božici ljubavi), ni Baku (bogu vina), nije lukav ni podmukao, ne izjeda se i ne razdire od zavisti, ne ogovara drugoga i ne upleće se u tuđe poslove, ne crveni

⁵⁹ I. izdanje, str. 105.

se na tuđem dobru, ne živi od lažne slave, ne hvasta se među prevrtljivcima, ni ne bdi je niti mu jelo prisjedne . . .¹⁰⁰

(57) Beno Kotruljević imao je svoje učenje. On je pun znanja i poduke, on toliko toga znade i to znade prenijeti na druge da se iz njegove knjige vrlo lako može izvesti njegovo učenje. Ovdje se, samo radi primjera, iznose neke njegove poduke, koje su i danas vrlo aktualne i iz kojih bi i te kako mnogo mogli naučiti mladi pa i stari. Evo nekih njegovih poduka:

»Mudraci uvijek običavaju više hvaliti zle svršetke koji su se dogodili iza razumne pripreme, nego povoljne koji proizlaze iz nepripremljenosti, premda svijet naprotiv običava suditi ljude po uspjehu . . .¹⁰¹ Mi bismo danas rekli da je veća mudrost ili da je teže izbjeći nekom zlu, nego slučajno doživjeti dobro. — »Kad vide bogataša (svijet), cijene ga mudrim, a siromahe drže ludima, a osobito u našem gradu . . .¹⁰² Danas bismo rekli da nije pametan onaj tko ima novaca, niti je glup onaj tko ih nema, kako to rasuđuju nerazumni ljudi. — Trgovca mora krasiti marljivost i brižljivost, koja je majka bogatstva,¹⁰³ što znači da nije dovoljno samo raditi, nego treba i misliti kako ćeš uraditi. — »Kad vidiš nekoga čija se stečevina gubi iz nemara, znaj da ćeš rijetko vidjeti da je dobro završio¹⁰⁴. Dobro pamti da ne posuđuješ novaca. Bolje je jednom pocrvenjeti nego stoput poblijedjeti¹⁰⁵. — »Kadikad je bolje izaći iz igre u najljepšem času i ne čekati da dobiješ sve, jer ćeš gdjegod htjeti izaći, a nećeš moći. Stoga, kad najbolje zarađuješ, stani i ne čekaj svršetka, jer ćeš možda dočekati siromaštvo¹⁰⁶. — ». . . jer dvije stvari, naime nerad i siromaštvo, uzrok su dubokog pada žena, i žena se od njih brani svojim radom . . .¹⁰⁷. — Kako se iz ovih primjera vidi, Beno Kotruljević imao je svoje izgrađene poglede na mnoge stvari u životu i na odnose među ljudima. Njegova je pouka još i danas vrijedna, pa možemo reći da je klasična, da je Kotruljević dostigao vjerojatno doista objektivnu spoznaju. Takvih pouka ima u njegovoj knjizi mnogo. Kotruljević je načeo mnoga pitanja i na sva je sam odgovorio.

(58) U Kotruljevićevoj knjizi ima i dosta citata drugih autora. Čitajući njegovu knjigu, vidimo da je bio načitan čovjek, koji ne samo da je znao navesti tuđe riječi nego je očito mnoge znao i napamet, tako da ih je citirao ne označujući točnu oznaku ili mjesto izvora, vjerojatno stoga što je napamet znao tko je i što i gdje napisao, pa nije trebao posebno listati dotični izvor. Osim toga, strogo označavanje izvora nije tada bilo uobičajeno u znanstvenom radu. U Kotruljevića ima i mnogo poslovice. Neke su još i danas aktualne, neke danas u narodu imaju drugačiji lik, a neke su danas posve nepoznate, ali su po svome morali i te kako aktualne. Evo nekoliko od tih poslovice:

- a) »Tko tramp, prevaren je.« (I. izdanje, str. 17.)
- b) »Samo u veliku jezeru love se krupne ribe.« (I. izdanje, str. 16.)
- c) »Jedno misli proždrljivac, a drugo krčmar.« (I. izdanje, str. 21.)
- d) »Dobro se ime smatra jednim od darova koje otac može ostaviti sinu.« (I. izdanje, str. 21. v.)

¹⁰⁰ I. izdanje, str. 105—105. v.

¹⁰¹ I. izdanje, str. 71. v.

¹⁰² I. izdanje, str. 72.

¹⁰³ I. izdanje, str. 73.

¹⁰⁴ I. izdanje, str. 73. v.

¹⁰⁵ I. izdanje, str. 83. v.

¹⁰⁶ I. izdanje, str. 85.

¹⁰⁷ I. izdanje, str. 92.

e) »S neprijateljem se dogovori, a od prijatelja se čuvaj.« (I. izdanje, str. 23.)

f) »Od obitónih stvari ne nastaje strast.« (I. izdanje, str. 23. v.)

g) »Tko je dobar na novcu, dobar je i u ostalom.« (I. izdanje, str. 24. v.)

h) »Dobar (je) platac gospodar tuđe novčanke.« (I. izdanje, str. 25.)

i) »Velika lađa, velika briga.« (I. izdanje, str. 26.)

j) »Tko hoće sve, od bijesa mre.« (I. izdanje, str. 30.)

k) »Kaplja kamen dube, i to ne od drugoga puta, već ako često pada.« (I. izdanje, str. 30.)

l) »Bolje i prodati nego čekati pa se pokajati.« (I. izdanje, str. 31.)

m) »Kamen koji se kotrlja ne postaje dlakav.« (I. izdanje, str. 31.)

n) »Tko se hrani đimom, vraća se u đim.« (I. izdanje, str. 45.)

o) »Teško kući koja nije trgovala.« (I. izdanje, str. 65—65. v.)

p) »Tko sebe poznaje, sve zna.« (I. izdanje, str. 67. v.)

r) »Ako laže koza, ne taji rog.« (I. izdanje, str. 88.)

V. O TRGOVINI I SAVRŠENU TRGOVCU

1) HISTORIJAT KNJIGE

(1) Kotruljevićevu knjigu spominju mnogi autori, od njegova pa sve do najnovijeg vremena. Radovi, u kojima se spominje Kotruljevićeva knjiga, kromološki poredani, jesu:

a) Kotruljevićevo djelo spominje Nikola Gučetić-Gozze u svom znamenitom djelu o državi, koje je objavljeno 18 godina iza objave Kotruljevićeva djela (1573, odnosno 1591). On naročito ističe i preporučuje ovaj spis »del nostro Benedetto Cotrogli, utilissimi ed ogni studioso di questa arte«¹.

b) Cerva 1740. godine kaže da je djelo objavljeno 1573. godine na trošak Frane Petrića i to ponovno jer su svi primjerci² prvog izdanja u malo dana bili rasprodani.

c) Dolci³ 1767. godine spominje da je knjiga napisana i dovršena 1458. godine i objavljena 1573. godine uz nastojanja Ivana Josipovića . . .

d) Appendini piše o knjizi 1803. godine⁴ uz podatke o Kotruljevićevoj porodici i o ostalim njegovim djelima, te o njegovim odlikama.

e) 1896. o Kotruljevićevoj knjizi piše Vianello⁵ i iznosi da bi prema Petrićevoj predgovoru ta knjiga mogla biti prva ove vrste u svjetskoj literaturi.

f) Jireček 1899. godine spominje⁶ da je ovu knjigu, koja je 1573. štampana u Veneciji, sastavio Kotruljević.

g) Kheil 1906. godine⁷ iznosi detaljnije podatke o Kotruljeviću i njegovoj knjizi, iznoseći i dokaze o Kotruljevićevoj primatu na određenom znanstvenom području. Vjerojatno je da se Kheil koristio Vinellovom knjigom i njegovom pretpostavkom o toj hipotezi.

h) Kasnije niz autora spominje knjigu Bene Kotruljevića, ali ih ima vrlo mnogo koji je uopće ne spominju. Vujić⁸ je referirao o tome u Srpskoj akademiji nauka 1908. godine i objavio taj referat 1909. godine, koristeći se uglavnom prije spomenutim ranijim autorima; Rešetar je o tome pisao u Stanojevićevoj Narodnoj enciklopediji⁹, a posebno je potrebno spomenuti Penndorfa, koji je 1933. ponovno izdao čitavoga Pacciola i u prikazu historijata litera-

¹ Prema Vujiću, cit. dj., str. 50.

² Cerva-Crijevtić, *Bibliotheca Ragusina*, JAZU, Zagreb, 1975, prvi svezak, str. 158—159.

³ Dolci, cit. dj., str. 8—9.

⁴ Appendini, cit. dj., str. 299.

⁵ Vianello, cit. dj., str. 127.

⁶ Jireček, *Važnost Dubrovnika*, str. 73.

⁷ Kheil, cit. dj., str. 19.

⁸ Vujić, cit. dj., str. 43. i d.

⁹ Rešetar, cit. stavka, str. II/457.

ture iz ekonomske poduzeća spomenuo Kotruljevića i njegovu knjigu u grupi autora koji su bili pod utjecajem Paciolijsa . . .

(2) Beno Kotruljević napisao je svoju knjigu »Della mercatura et del mercante perfetto« 1458. godine¹⁰. Ta je godina otisnuta u autorovu tekstu na kraju četvrte knjige¹¹. U svjetskoj literaturi nije sporno kada je knjiga napisana, pa se može uzeti da je taj datum siguran.

(3) Knjiga »Della mercatura . . .« napisana je u gradu Serpici u tadašnjem Napuljskom Kraljevstvu, kako tvrde Dolci¹² i Kheil¹³, a to također stoji tiskano i na kraju same knjige¹⁴. Kotruljević je ovu svoju knjigu dovršio u gradiću Serpici stoga što je tada vladala kuga, pa se on, kao i mnogi drugi kojima je to bilo moguće, povukao iz velikoga grada Napulja da bi izbjegao pošast, što mu je i uspjelo. To je čini se bila i prilika da se Kotruljević na kraće vrijeme mogao odvojiti od intenzivnog društvenog života, pa je imao više vremena da dovrši knjigu.

(4) Kotruljević je svoje djelo podijelio u četiri knjige, koje su tiskane u jednom svesku¹⁵.

Knjigu »Della mercatura . . .« posvetio je Kotruljević Franji Stjepoviću (originalno pisano Francesco Stephani), slavnom dubrovačkom trgovcu (mercante famosissimo di Raugia), na čiju je molbu djelo i izradio¹⁶.

(5) Knjiga međutim nije odmah tiskana jer tada još nije bilo tiskara, a Guttenbergova je tiskara tek kasnije ušla u upotrebu. Knjige su se tada rasprostranjivale prepisivanjem, pa nije isključeno da je i Kotruljevićeva knjiga na taj način krenula u svijet. Iz posvete Petrića, koji je knjigu dao kasnije tiskati, vidi se da je rukopis — vjerojatno original — ostao u porodici Kotruljević.

(6) Više od stoljeća nakon što je knjiga napisana Giovanni Raugio (Ivan Josipović) donio je rukopis u Veneciju da bi se tamo tiskao. Josipović se slučajno obratio Francescu Patriciusu (Petriću), koji je financirao tiskanje i izvršio korekturu rukopisa, u kojemu je bilo mnogo pogrešaka, pa čak i u naslovu¹⁷. Josipović je rukopis donio u Veneciju jer su se u to doba tamo već tiskale knjige, a bio je rodoljub i htio je da se tako vrijedan rukopis njegova zemljaka Kotruljevića objavi. Frano Petrić bio je Primonac, rođen na otoku Cresu (dakle ne Dalmatinac, kako tvrdi Kheil, koji očito nije razlikovao Primorje od Dalmacije), »bogat univerzalnim znanjem i slavan kao talijanski filozof . . . rođen 1529, kasnije studirao u Padovi, onda se nastanio u Ferrari, gdje je držao predavanja o Platonu. Putovao je Italijom, Francuskom, Španijom, istočnim zemljama i ponovno se vratio u Veneciju. Pisao je mnoge radnje raznog sadržaja, koje su djelomice objavljene u Veneciji, Rimu, Ferrari i Baselu. Papa Klement VIII. pozvao ga je kao profesora u Rim, gdje je umro 1597. godine«¹⁸.

¹⁰ Kheil, cit. dj., str. 19; Vianello, cit. dj., str. 127; Appendini, cit. dj., str. 2,99, prema Truhelki, cit. rukopisi, str. 6; Dolci, cit. dj., str. 8—9, i Cerva, cit. dj., str. 577. i d.

¹¹ I. izdanje, str. 106. v.

¹² Dolci, cit. dj., str. 8—9, prema Truhelki, cit. rukopisi, str. 5.

¹³ Kheil, cit. dj., str. 19.

¹⁴ I. izdanje, str. 106. v.

¹⁵ I. izdanje.

¹⁶ I. izdanje, str. 1.

¹⁷ Kheil, cit. dj., str. 19.

¹⁸ Kheil, cit. dj., str. 19.

(7) Konačno, 1573. izašla je Kotruljevićeva knjiga »Della mercatura . . .«. Kako je ovo izdanje zbog svoje odličnosti rasprodano za nekoliko dana, otisnuto je i izašlo u istoj godini još jedno analogno izdanje, dakle drugo izdanje¹⁹. Oba nose istu godinu izdanja.

(8) Godine 1582. izašlo je francusko izdanje ove knjige u Lyonu, pod naslovom »Traicte de la marchandise et du parfait marchand, traduit de l'italien de Benoist Cotrugli Raugiau, par Jen Boyron, oeuvre tres-necessaire a tout marchand, Lyon, pa les heritiers de Francois Didier, 1582«²⁰.

(9) Godine 1602. objavljeno je još jedno, dakle treće izdanje ove knjige na talijanskom jeziku, i to u Bresciji. To je izdanje posvećeno Francescu Pesentiju, trgovcu iz Bergama.

(10) Iz navedenoga se može zaključiti da je Kotruljević svoju knjigu dovršio u vrijeme kad je Guttenberg tek konstruirao tiskarski stroj, pa se knjiga stoga još nije mogla tiskati. On je već bio u godinama, te vjerojatno nije mnogo vodio računa o tome da se knjiga umnoži na tada uobičajen način, tj. prepisivanjem. Original je, čini se, ostao u porodici Kotruljevića, pa se konačno izgubio.

Jedan prijepis (ili original?) stigao je vjerojatno Franji Stjepoviću u Dubrovnik, kojemu je čitava knjiga i namijenjena, dok je jedan od prijepisa stigao u ruke rodoljubu Josipoviću, koji je taj primjerak donio u Veneciju, grad gdje je — u međuvremenu — osnovana tiskara. Tu je naišao na zemljaka Petrića, slavnog i učenog čovjeka, koji je ispravio pogreške nastale uslijed prepisivanja (jer Beno Kotruljević sigurno nije pisao pogrešno) i kao slavni filozof i profesor imao mogućnosti da se pobrine i za financiranje i za tiskanje knjige. Usprikos svemu tome, postojale su razne poteškoće i zapreke za objavljivanje takve knjige. Čini se da je već onda trebao nečiji zagovor za tiskanje knjige, »blagoslov« kakvog uglednog ili imućnijeg čovjeka, pa su naši rodoljubi koji su se brinuli oko objavljivanja knjige (u bilo kojem izdanju) morali da je posvete nekom magnatu, koji vjerojatno i nije imao nikakvih zasluga za izdavanje knjige.

2) IZDANJA I PRIMJERCER KNJIGE »DELLA MERCATURA ET DEL MERCANTE PERFETTO«

(11) Ne samo da je Kotruljevićeva knjiga u prvom izdanju začas rasprodana, dakle da ju je tržište brzo apsorbiralo, nego su kroz ta daleka vremena gotovo svi primjerci svih izdanja i propali. Ima samo nekoliko rijetkih primjereka te knjige u čitavom svijetu. Nadati se da će ova objava koja je u stvari 5. izdanje Kotruljevića, dati novi impuls istraživanjima u tom pravcu i da će upućeni ljudi širom svijeta potražiti i možda pronaći još koji primjerak.

(12) Koliko je uspjelo istražiti, danas postoje ovi primjerci Kotruljevićeve knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«:

1) Bogišićeva biblioteka, Cavtat, I. izdanje;

2) Knjižnica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, reprodukcija I. izdanja prema cavtatskom primjercu;

¹⁹ Cerva, cit. dj., str. 577.

²⁰ Kheil, cit. dj., str. 19. i d.

- 3) Državni arhiv, Dubrovnik, III. izdanje;
- 4) Biblioteka franjevačkog samostana, Dubrovnik, br. 1755, nestalo;
- 5) Državni arhiv, Zadar, III. izdanje, Brescia 1602;
- 6) Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, mikrofilm;
- 7) Dubrovačka knjižnica dra Rešetara, sada navodno u Pragu, I. ili II. izdanje;
- 8) University of California, Berkeley, II. izdanje;
- 9) Graduate School of Business Administration, Boston, II. izdanje;
- 10) Yale University, New Haven, Connecticut, I. izdanje;
- 11) Biblioteca Nazionale, Firenze, I. ili II. izdanje;
- 12) Biblioteka Akademije nauka SSSR, Lenjingrad, br. 1926-B4429, I. izdanje;
- 13) Bibliothèque de la Ville de Lyon, Nr. 11942, franc. izdanje;
- 14) Library of British Museum, London, III. izdanje;
- 15) Staatsbibliothek München, II. izdanje;
- 16) Biblioteca Nazionale »Vittorio Emanuele«, Napoli, III. izdanje;
- 17) Columbia University, New York, II. izdanje;
- 18) Bibliothèque nationale, Paris, III. izdanje;
- 19) Staatsbibliothek Regensburg, I. ili II. izdanje;
- 20) Biblioteca Nazionale Centrale, Roma, I. i III. izdanje;
- 21) Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia, I. izdanje;
- 22) United States Library of Congress, Washington, D. C. I. izdanje.

Centralne biblioteke iz Alžira, Austrije, BRD-a (Frankfurt), Danske, Holandije, Lichtensteina, Luxemburga, Monaka, Norveške, Rumunjske, Španjolske i Švedske priopćile su da ne posjeduju ni jedan primjerak Kotruljevićeve knjige.

Nije bilo moguće utvrditi postoji li koji primjerak u Belgiji, Čehoslovačkoj, Bugarskoj, Finskoj, Izraelu, Malti, Mađarskoj, Poljskoj, Portugalu, Tunisu i Turskoj. — Vujić piše da se potrudio da nađe koji primjerak knjige, te mu je uspjelo nabaviti iz Beča onu iz Rešetarove biblioteke. Nije isključeno da se taj primjerak još i danas nalazi negdje u Beogradu. On dalje tvrdi da bečka, berlinska, londonska i rimska biblioteka nemaju nijedan primjerak²¹. Ipak, čini se da se Vujić vara što se tiče rimske biblioteke, jer je iz njezina primjerka izvršena fotoreprodukcija zadnjih strana primjerka koji se nalazi u knjižnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, na moju (R) inicijativu. Na moju (R) inicijativu došlo je i do mikrofilma koji se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, prema cavtatskom originalu I. izdanja.

Usljed takve situacije ne možemo utvrditi postoji li uopće još gdje u svijetu I. izdanje Kotruljevićeve knjige. Onaj primjerak koji mi je donekle bio stavljen na raspolaganje ima oštećene zadnje stranice, ali je sve ostalo u njemu u redu, a to je I. izdanje. Sigurno je da je po jedan primjerak I. ili III. izdanja u Rimu, a ona se razlikuju jedino po predgovorima. Za sve ostale primjerke za koje se još ne zna da postoje, i gdje postoje, može se reći posve sigurno da su barem od III. izdanja, a eventualno i kojeg ranijeg.

(13) Uprkos ovim činjenicama Kotruljevićeva je knjiga gotovo zaboravljena, njezini su primjerci nestali, i danas ima još svega dvadesetak primjeraka te

²¹ Vujić, cit. dj., str. 24.

knjige, od koje su izišla 4 tiskana izdanja, a osim toga je ranije bila umnožavana prepisivanjem. Kheil upozorava da je dugo nakon posljednjeg izdanja kasniji svijet podsjetio na djelo »Della mercatura et del mercante perfetto« B. Cotruglija generalni propovjednik franjevačkog reda P. F. Sebastiano Dolci (Slade) (1699—1777) u svojim »Fasti Letterario Ragusini«, koji su izišli u Veneciji 1767. godine²².

(14) Knjiga »Della mercatura et del mercante perfetto« (misli se na I. izdanje s time, da će se naknadno dati odstupanja za ostala izdanja) ima 106 dvostrukih stranica (numerirana svaka lijeva stranica, a desna koja se nalazi na idućem listu, spominje se u ovom komentaru sa v, tj. verso, veličine 145 x 100 mm. Prva desna stranica je naslovni list s naslovom knjige i imenom autora, oznakom grada i godine izdanja, te imenom tiskare. — Druga je stranica prazna. — Na trećoj stranici desno počinje sadržaj (Tavola de Capi delle materie contenute in questi libri), koji se nastavlja na četvrtoj stranici lijevo i desno. — Na petoj stranici desno počinje tekst posvete Francescu Radagliju (Frani Radaljeviću) Giouannija Guiseppija (Ivan Josipović?), koji ima 8 stranica i svršava na lijevoj stranici. — Iduća desna i lijeva stranica su prazne, a onda dolazi posveta Bene Kotruljevića Francescu Stephaniju (Franu Stjepoviću) ali bez oznake Kotruljevićeva imena. Ova posveta obuhvaća 7 stranica numeriranih arapskim brojevima od 1—4. — Na idućoj stranici, lijevoj, numeriranoj arapskom brojkom 5, počinje I. Kotruljevićeva knjiga, koja svršava na 45. stranici desno. — II. knjiga počinje na 46. stranici lijevo i svršava na 63. stranici desno. III. knjiga počinje na 64. stranici lijevo i svršava na 83. stranici desno. — IV. knjiga počinje na 84. stranici lijevo i svršava na 106. stranici desno. — Na kraju IV. knjige nalazi se i Kotruljevićev zaključak upućen Frani Radaljeviću, gdje ujedno piše gdje i kada je knjiga dovršena, tj. 25. VIII. 1458. u dvorcu Serpici, dok je u Napulju harala kuga.

(15) Drugo venecijansko izdanje iz iste, 1573. godine jednako je prvome, a razlika je čini se samo u tome što je ovdje iza sadržaja izostavljena Josipovićeve posveta Radaljeviću, a nalazi se posveta Francesca Patritiusa (Franje Petrića) Giacomu Ragazzoniju. Ova posveta obuhvaća 10 stranica, tako da je ovo izdanje za jednu stranicu veće, što se međutim ne vidi jer stranice ovdje još nisu numerirane. Numeracija počinje tek od Kotruljevićevog teksta. Runjić tvrdi da je prvo izdanje Petrić (ne Petrišević) posvetio Ragazzoniju. Ne radi li se tu zapravo o drugom, istogodišnjem izdanju? Ili je polovica toga izdanja nosila posvetu Josipovića Radaljeviću, a druga polovica posvetu Petrića Ragazzoniju? U svakom slučaju trebalo bi izdanje s Josipovićevom posvetom smatrati kao prvo, a ono s Radaljevićevom kao drugo. Uostalom, 11 stavaka dalje Runjić priznaje da je prvo izdanje nosilo posvetu Josipovića Radaljeviću, pa je dakle ono s Petrićevom posvetom Ragazzoniju moglo biti samo drugo izdanje.

(16) Treće talijansko izdanje iz 1602. godine iz Brescije ima format 150 x 100 mm, a na rubu sloga na lijevim stranicama s lijeve strane, a na desnim stranicama s desne strane ima kratke legende (marginalije) o sadržaju koji se tretira u dotičnom odsječku. To je očito dodano naknadno, jer izdanja iz 1573.

²² Kheil, cit. dj., str. 19.

godine toga nemaju, pa to dakle nije pisao Kotruljević. — Naslovna se strana ovdje nešto razlikuje od naslovne strane prvih dvaju izdanja, a posvete iz prvih dvaju izdanja su izostavljene, pa se umjesto njih nalazi posveta Battiste Bozzole Francescu Pesentiju, trgovcu u Bergamu. — Iza toga slijedi sadržaj kao u prvim izdanjima, a iza toga posveta čitaocu, koja je uglavnom identična s posvetom Bene Kotruljevića Frani Stjepoviću u I. izdanju, s tom razlikom da se ne spominje ni Stjepović ni Kotruljević. Dalje slijede redom sve četiri knjige, a završetak je bez spominjanja Stjepovića i bez zaključnih napomena Kotruljevićevih.

(17) Sadržaj čitavoga djela pokazuje da ga Kotruljević dijeli na četiri knjige: I. knjiga obuhvaća pored posvete Frani Stjepoviću još i poglavlje o poslovanju, a tu je i posebno poglavlje o vođenju poslovnih knjiga. II. knjiga sadržava moralna svojstva privrednika, III. govori o ostalim svojstvima privrednika, a IV. o njegovoj kući i poslovnim prostorijama, te o odnosu prema ukućanima i porodici. Postavka ove sistematike pokazuje — prije svega — da je Kotruljević unaprijed postavio sistem svome djelu. On je cjelokupnu materiju koju je namjeravao opisati rasporedio u četiri dijela, koja bismo danas mogli nasloviti s

- a) Poslovanje privredne organizacije;
- b) O poslovnim knjigama;
- c) Čovjek kao faktor rada poduzeća;
- d) Organizacija poslovnih prostorija.

(18) Sadržaj je suglasan u I. i III. izdanju (a II. je jednako I), samo što je u sadržaju I. izdanju zabunom izostavljeno poglavlje Della Giustitia del Mercante, str. 145. Samo to poglavlje nalazi se i u I. i u III. izdanju.

(19) Slog u I. i III. izdanju nije jednak, tj. reci nisu jednako složeni, niti je slog jednak prelaman, tako da se pojedine stranice tih dvaju izdanja ne podudaraju.

(20) U posveti Ivana Josipovića Frani Radaljeviću u I. izdanju govori se da je rukopis Bene Kotruljevića, napisan »pred više od sto i deset godina«, došao u ruke tome Josipoviću, koji je prilikom svoga dolaska u Veneciju donio taj rukopis sa sobom s namjerom da ga ovdje tiska. Kao razlog ovom svom pothvatu Josipović navodi patriotski osjećaj prema svojoj domovini. Iako Foretić u korespondenciji koja se razvila oko ovoga rada kaže da nigdje u dubrovačkim arhivima nije našao ime Josipović, ipak čini se da je Josipović bio Dubrovčanin, jer to tvrdi Petrić u svom II. izdanju. Josipović je kao Dubrovčanin smatrao da je i rukopis Dubrovčanina Kotruljevića stvar »naše toliko slavne domovine«. Josipović je želio da ta knjiga bude od koristi ne samo »našim ljudima« nego i svima onima koji se sada bave ovim umijećem ili će se u budućnosti njime baviti. On je dakle već imao pred očima internacionalno značenje te knjige, jer je jasno da ona ne bi mogla biti tiskana samo za Dubrovčane, pa ni samo za Hrvate i Srbe. — Josipović, čini se, nije sam bio posve siguran u svoju ocjenu vrijednosti i značenja ove Kotruljevićeve knjige, pa je rukopis dao prepisati (dakle ne u Veneciji, nego negdje drugdje, vjerojatno negdje u Dalmaciji, možda i u Dubrovniku; čini se da je rukopis već cirkulirao u prijelazima — i doživio pogreške pri prepisivanju, a onda još jednom na ocjenu »razboritih osobama«, među kojima je bio svakako učeni zemljak Petrić (koji je knjigu i izdao). Kad je tako dobio potvrdu da je knjiga korisna i da je ne samo lokalnog nego i internacionalnog značenja, pristupio je njezinu

izdavanju. — Prema tadašnjem običaju Josipović je knjigu posvetio (vjerojatno da bi mogla fizići ili da učini neko gestu kurtoazije ili uslužnosti?) goparu Frani Radaljeviću, dakle opet zemljaku, Dubrovčaninu. Josipović tvrdi da »ovako nešto kasnije (valjda od časa dovršenja rukopisa do časa tiskanja) nije nitko obradio«. Josipović, koji je toliko radio na objavi ove knjige, u svoje se vrijeme vjerojatno o tome zanimao u svojoj okolini, pa bi njegova izjava mogla u tom pogledu biti značajna. On spominje i značenje Kotruljevićevih službi kod napuljskih kraljeva i dokazuje time njegovu visoku kvalitetu. Sve to Josipović iznosi u svojoj posveti Radaljeviću.

(21) U II. izdanju iz 1573. godine, koje je tiskano nakon što je prvo izdanje rasprodano u najkraćem vremenu, nema više posvete Ivana Josipovića Frani Radaljeviću, već se umjesto nje nalazi posveta Frana Petrića Giacomu Ragazzoniju. Iz ovoga bi se moglo zaključiti da iz nekih nama nepoznatih razloga Josipović nije ušao u tiskanje II. izdanja, pa se ovo izdanje pojavljuje kao Petrićevo. On pak ovo izdanje posvećuje Giacomu Ragazzoniju. I u toj se posveti najljepše govori o vrlinama autora radnje, Kotruljevića, te o liku privrednika koji je on izgradio. — Petrić govori isto što je govorio i Josipović u svojoj posveti, ali iz ovoga teksta se čini da Petrić znade da su te Kotruljevićeve knjige (četiri knjige ove radnje) »prelazile već toliko vremena kroz ruke raznih osoba...«. — On potvrđuje kako je Josipović donio rukopis u Veneciju radi tiskanja i dodaje kako ga je on dotjerao od pogrešaka (koje su sigurno nastale uslijed mnogobrojnih prepisivanja). — Petrić ne spominje da je rukopis dao prethodno još kome čitati, kao što je napisao Josipović, jer ga je Petrić sam čitao, a on je po svome obrazovanju svakako bio i zadnja instanca za ocjenu. Činjenicu da je on sam izvršio ocjenu knjige Petrić dakako — iz skromnosti — ne spominje. Njegova je posveta datirana 15. XI. 1573. i taj se datum može uzeti kao datum izdanja ovoga, drugog izdanja.

(22) Sama Kotruljevićeva radnja počinje posvetom Bene Kotruljevića Frani Stjepoviću. Tako je u prvom, pa i u drugom izdanju. Kako sam Kotruljević kaže, Stjepović je »glasoviti dubrovački trgovac«. Tu Kotruljević govori o nauci, o širenju znanja pismom, o potrebi učenja. Aludira na prekid svoga studija, kada je morao poći u trgovačku praksu i žali se što je morao napustiti bavljenje naukom. Kaže da je doskora spoznao pogreške koje se događaju u trgovačkoj praksi. Zato namjerava da iznese pravila o ispravnom radu privrednika. Bavi se već dugo mišlju da o tome piše, ali poticaj mu je dao Frano Stjepović. Kotruljević misli da je trgovina »izvor o kojem ovise druge vještine«. Nadalje obrazlaže zašto se odlučio pisati na talijanskom jeziku. — Kotruljevićeva posveta daleko je međutim od neke servilnosti, o kojoj bi se već moglo govoriti u posvetama Josipovića i Petrića. Njegova je posveta dostojanstvena i jednostavna.

(23) U III. izdanju iz 1602. godine nalazi se na početku knjige posveta Battiste Bozzole Francescu Pesentiju. Dvadeset devet godina koje dijele III. izdanje od prvoga i drugoga, dovoljne su da su se mnogi ljudi izmijenili. Ne spominje se više ni Josipović, ni Petrić, nema ni govora o Radaljeviću, Stjepoviću ili Ragazzoniju. Sada žive novi ljudi, koji pokreću izdanje ovog vrsnog djela, sada treba novim ljudima posvetiti tu knjigu kako bi mogla biti objavljena ili kako bi im se dao ugledan dar. Dokaz koliko je tada vrijedila ova radnja Bene Kotruljevića jest da se ljudi koji odavno nemaju nikakve veze s

²² I. izdanje, str. 3.

njime laćaju toga posla. Kotruljevićevo je ime bilo općepoznato, njegova je radnja bila sama za sebe vrijednost. Njega se više nije moglo poricati, nije se mogla objaviti njegova knjiga bez spominjanja njegova imena kao autora, jer je svijet već znao za postojanje njegove radnje. Kotruljević je bio već potpuno afirmiran, iako njega samoga, pa ni njegove porodice već davno nije bilo među živima.

(24) U III. izdanju nema više posvete Bene Kotruljevića Frani Stjepoviću, ali tu je sada posveta autora (dakle Bene Kotruljevića) čitaocu, »A Benigni Lettori«. Ta je posveta gotovo posve jednaka onoj Frani Stjepoviću, samo što se Stjepović ne spominje. Dakako da nakon 144 godina, koliko je proteklo od časa kada je Kotruljević dovršio svoje djelo do časa objave ovog, trećeg, izdanja, u velikom svijetu nije više imalo smisla posvetiti knjigu Frani Stjepoviću, ali sama knjiga i ime Bene Kotruljevića plove dalje osvojivši besmrtnost.

(25) U vrijeme kada je Kotruljević napisao svoju knjigu nije još bilo tiskanih knjiga. Međutim, knjiga koja uči privrednike kako treba obavljati poslove bila je od osobite vrijednosti jer je značila uopćavanje praktičnoga rada, uopćavanje iskustva i unošenje sistema u materiju kojom su se bavili mnogobrojni lađci, a nije bila umnožena u većem broju.

(26) O pretećama Bene Kotruljevića teško je govoriti. Bilo ih je svakako vrlo malo, jer ih ni iz tehničkih razloga nije moglo biti mnogo. Niti se onda toliko pisalo, niti je bilo toliko ljudi sposobnih za pisanje, niti se pojavljivao veći broj primjeraka neke radnje. Ako uzmemo da su arapski brojevi doneseni u Evropu tek početkom XIII. stoljeća²⁴, da su se tek počeli javljati pisani podaci o pojedinim svjetskim lukama, o njihovom položaju, sigurnosti plovidbe, udaljenostima od luke do luke, vjetrovima itd, onda je jasno da nekih teoretskih pisanih knjiga i nije moglo biti. Tek 1342. godine uspjelo je Giovanniju Pegolottiju zapisati bogata iskustva trgovaca. O tome Doren²⁵ kaže: »Granice takvih jednostranih lučkih listina, udešenih za pomorsko putovanje, znatno je proširio Giovanni Pegolotti, neobično pokretan agent velike trgovačke kuće Bardi i Peruzzi, isti onaj koji je znao ne samo svojoj vlastitoj firmi nego i svim svojim zemljacima pribaviti carinska i prometna olakšanja na najrazličitijim točkama svijeta. To njegovo znanje omogućila su mu njegova putovanja na Daleki istok, pa sve do Engleske i Irske, u korist i u prilog budućih pokoljenja. To znanje on je zapisao 1342. u svojoj Pratica della mercatura, djelu u kojem je i trgovina kopnom u bogatom opsegu uzeta u obzir; prije svega dug i opasan put i njegove različite mogućnosti; zatim sve što je trgovcu vrijedno znati, napose o novcu, mjerama i utezima koji su bili uobičajeni na pojedinim trgovačkim mjestima; tu su bili izneseni i njihovi međusobni vrijednosni odnosi. Puno stoljeće je prošlo dok je u Giovanniju da Uzzanu, opet Firentincu, članu poznate aristokratske porodice, našao nasljednika.«

Neposredno iza toga Doren konstatira da je tek Beno Kotruljević 1458. godine »sastavio prvi priručnik sveukupne nauke o trgovini«²⁶. Doren, vrsni ekonomski historičar, nalazi dakle da je Kotruljević bio prvi u svjetskoj literaturi, pa će teško biti pronaći njegova preteču kad to nije uspjelo ni Dorenu. Kao preteča bi se u određenom smislu mogao smatrati tek Seik Abul-Fadil Garfar ben Ali ad Dimiški, koji je negdje u IX—XII stoljeću napisao arapski pri-

ručnik o trgovini koji je prepisan u Kairu, 1318. godine, a na francuskom jeziku nosi naslov »Le livre relatif aux beautés du commerce et a la connaissance des bonnes et mauvaises marchandises et des falsifications (que) les trompeurs (commettent) sur elles«²⁷. Nažalost, ovo djelo nije mi uspjelo upoznati, pa mi preostaje za sada jedino da se oslonim na konstataciju Dorena i ostalih autora kojima je vjerovatno bio poznat taj rad, kao i ostali, na osnovi čega su došli do zaključka da je Kotruljevićevo djelo »prvi priručnik sveukupne nauke o trgovini«.

(27) U vrijeme kada je Kotruljević napisao svoju knjigu čini se da uopće nije bilo analognih knjiga iz područja privrede. Sigurno je da Kotruljevićevo djelo nije bila jedna od nekoliko postojećih knjiga, nego je bila prva u tadašnjem svijetu mediteranske kulture. Stoga je značenje te knjige u tim prilikama svakako bilo neosporno vrlo veliko.

(28) Ako je Kotruljevićevo djelo bila prva iz područja privrede, posebno iz područja ekonomske poduzeća, onda je ona kao teorija koja rezultira iz bogate prakse od nekoliko generacija, sigurno imala značenje odgojne knjige, poduke kadrovima u privredi. Poznavajući teoretsku, stručnu i moralnu naobrazbu današnjih kadrova u privredi, možemo zamisliti što je to Kotruljevićevo djelo značilo u ono vrijeme, kada se privredna djelatnost temeljila isključivo na individualnom iskustvu pojedinog privrednika, na čistoj empiriji, na nizu individualnih eksperimenata, bez ikakva pokušaja da se iz te ogromne pojedinačne prakse izvuku neka pravila.

(29) Knjiga koja je iznosila pravila i upute o privrednom poslovanju svakako je imala utjecaja na dalji razvoj i literature i same prakse. Neosporno, da je taj utjecaj postojao. Ali koliki je konkretno taj utjecaj na pojedine autore svjetske i pojedinih nacionalnih literatura bio, još nije istraženo. To je zadatak koji još treba izvršiti. Ali je posve sigurno da je knjiga bila poznata barem većini prvih autora iz toga područja u drugih naroda. Stoga je i bez nekih daljih istraživanja posve sigurno da postoji neminovni utjecaj Kotruljevića na razvoj stručne literature iz ekonomije, privrede, ekonomske poduzeća, trgovine ili privrednog poslovanja na svjetsku literaturu.

(30) I najnoviji autori priznaju da je Kotruljevićevo djelo preteča u značenju o ekonomici poduzeća²⁸, odnosno u knjigama o odgoju privrednika²⁹. Prema tome, značenje Kotruljevićeve knjige je izuzetno. Ta je knjiga, bez obzira kada je pisana, u biti prva knjiga o ekonomici poduzeća u svjetskoj literaturi. Time je njezino značenje prilično jako filksirano. A — kako će se kasnije vidjeti — ta je knjiga i misli koje su u njoj iznesene umnogome još i danas aktualna, pa je prema tome njezino značenje svakako još i potencirano.

(31) Godine 1494. objavljena je u Veneciji knjiga »Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita« Luke Pacioli³⁰, čiji treći dio sadržava traktat o knjigovodstvu, a četvrti o novčanicama, mjerama i utezima. Ovu knjigu smatra većina autora svijeta kao prvu knjigu iz područja ekonomske poduzeća i dvojnoga knjigovodstva, i to stoga jer je godina njezina objavljivanja najstarija. Ako je međutim sigurno da je Kotruljevićevo djelo napisano i na tada uobičajen način cirkuliralo svijetom u prijepisima ranije od Paciolijeve, onda se tek vidi njezino značenje.

²⁴ Prema Truhelkinu rukopisu, str. 3.

²⁵ Pennäorf, cit. dj., str. 69.

²⁶ Kheil, cit. dj., str. 16.

²⁷ Pennäorf, cit. dj., str. 56.

²⁴ Doren, cit. dj., str. 433.

²⁵ Doren, cit. dj., str. 480.

²⁶ Doren, cit. dj., str. 480.

(32) Kad se govori o značenju Kotruljevićeve knjige, ne treba zaboraviti da je Appendini³¹ izrazio mišljenje da je Kotruljeviću bilo stalo do toga da se njegova knjiga štampa »u to vrijeme, u kome trgovci velikim dijelom stvaraju po volji nova pravila...«, koja bi »... zaslužila da budu preštampana, da bi oni (trgovci) upoznali, proučili i izvršavali (praktički provodili) te propise i te vrline, koje su osnova te tako korisne i lijepe profesije«. Nadalje kaže Appendini: »Ovo djelo, koje je, koliko je meni poznato, prvo koje je bilo sastavljeno o takovoj građi nakon renesanse, učenjaci su s pravom uvelike cijenili, a Dubrovčani, tako čuveni u ona vremena zbog svoje raširene trgovine bili su vrlo zaslužni da prvi imaju za tu trgovinu mudrog zakonodavca.« — Vujić³² pak kaže: »Kad se ima na umu da je Kotruljević svoje delo o trgovini napisao bio još u polovini 15. stoeleća i da su u njemu sadržani prvi pravilni naučni pogledi na suštinu i ulogu trgovine, novca, kredita, menice, kao i da je u njemu prvi puta izložena i preporučena bila upotreba dvojnoga knjigovodstva, onda nam tek postaje potpuno jasna velika naučna vrednost njegovu i to ne samo po modernu nauku o trgovini, već i po celokupnu nauku političke ekonomije.« Petrović u Sveznanju³³ kaže da je to najstarije sačuvano djelo jednog dubrovačkog pisca, a Rešetar³⁴ smatra da to djelo zauzima vrlo istaknuto mjesto u trgovačkoj literaturi »jer se u njemu najprije vidi dvostruko vođenje računa«. Osim toga, po njemu, »to je najstarije sačuvano djelo jednog dubrovačkog pisca iako je izdato tek 1573. u Mlecima«. Antonio Zenon govori o Kotruljevićevoj knjizi i kaže da je to prvi naučni spis o trgovini otkako je svijeta i vijeka³⁵. Iz ovih nekoliko citata također se vidi koliko je značenje imala Kotruljevićeva knjiga već u ono vrijeme.

3) KOMENTAR KNJIGE O TRGOVINI I O SAVRŠENU TRGOVCU

(Iz perspektive današnje znanosti o ekonomici poduzeća)

(33) Od kada je Kotruljević dovršio svoje besmrtno djelo, tj. od 1458. do danas, prošlo je 527 godina. Ako zamislimo u kakvom je stanju čovječanstvo bilo tada u usporedbi s današnjim stanjem, smijemo reći da su se pogledi na privredni rad od onda do danas stubokom izmijenili. Razumije se da danas možemo gledati na to djelo iz daleke prošlosti samo iz povijesne perspektive. Preostaje nam nastojanje da shvatimo što je više moguće i Bene Kotruljevića i njegovo vrijeme.

(34) Komentirati takvo znanstveno djelo može se samo sa znanstvenog stajališta. To znači da razmatranje toga djela i ne može biti drugačije nego znanstveno. Ipak, i pored toga, ono može poslužiti kao ugodna lektira i današnjim privrednicima, od kojih neki i ne teže za znanstvenom literaturom.

(35) Knjiga »Della mercatura et del mercante perfetto« može se istraživati sa stajališta povijesti i sa stajališta ekonomije. Po materiji ona spada u eko-

³¹ Appendini, cit. dj., str. 98—100, prema Truhelki, cit. rukopis, str. 4.

³² Vujić, cit. dj., str. 26.

³³ Petrović, Sveznanje, str. 1139.

³⁴ Rešetar, cit. dj., str. II/457.

³⁵ Zenon, Dell'agricoltura delle arti e del commercio, Venezia 1764, str. 289—295, prema Vujiću, cit. radnja, str. 50.

nomsko područje, a po načinu obradbe u povijesno područje. Unutar ekonomskih znanosti borit će se možda za nju znanost o knjigovodstvu, ekonomika poduzeća i društvena (politička) ekonomija. Svaka od njih ima važnih razloga da smatra kako to djelo pripada u njezinu domenu. Ovaj komentar ima namjeru da bude prilog gradji za upoznavanje te knjige iz historijske perspektive znanosti o ekonomici poduzeća.

(36) Pisci koji su značajni za komentiranje i istraživanje Bene Kotruljevića (Kheil i Vujić), kao i oni mnogobrojni pisci koji su se služili rezultatima istraživanja tih pisaca, gledaju na »Della mercatura et del mercante perfetto« u prvom redu kao na knjigu iz područja knjigovodstva. Ova knjiga poznata je u svjetskoj literaturi (ukoliko se još spominje) kao »knjiga o knjigovodstvu«. Međutim, o knjigovodstvu Bene Kotruljević govori samo u XIII. poglavlju I. knjige, što čini jedno od ukupno 52 poglavlja ili 4 od 211 stranica ukupno. Materijal koji nije posvećen knjigovodstvu toliko je velik u odnosu na onaj koji je iz područja knjigovodstva da ga se pri komentiranju i te kako mora uzeti u obzir. Ne samo da je taj materijal važan po opsegu nego je važan i po pogledima i pouci koju je u njemu dao Bene Kotruljević. A taj materijal spada prvenstveno pretežnim svojim dijelom u područje koje danas znanost nazivlje imenom ekonomika poduzeća.

(37) Pod ekonomikom poduzeća (mikroekonomija) razvio se u novije vrijeme znanstveni smjer koji — za razliku od makroekonomije (usmjerene na društvenu zajednicu), koju smo donedavna jedino poznavali — naročito obraća pažnju mikroekonomiji. Najvažnije karakteristike tog smjera sastoje se u tome da:

- a) proučava male (i najmanje) organizacijske oblike (poduzeće, komunu, kućanstvo itd.) i
- b) da nije isključivo ekonomska disciplina, već disciplina koja obuhvaća više specifičnih područja, i to: ekonomiju, tehniku (s raznim podskupinama), pravo, psihologiju, fiziologiju, sociologiju itd.

Ta se disciplina u anglosaskoj literaturi nazivlje management, u francuskoj l'administration d'entreprise, a u njemačkoj Betriebswirtschaftslehre. Ovaj komentar uzelo je dakle perspektivu ekonomske poduzeća u opisanom značenju.

(38) Počeci ekonomske poduzeća (u srednjem vijeku) razvili su se pod nazivom trgovina. Trgovina je tada bila jedina privredna grana koja je donekle istraživana i proučavana. Ostale privredne grane ili su bile slabo razvijene (obrt, poljoprivreda, rudarstvo) ili nisu uopće postojale (industrija), pa nije bilo ni znanstvenih istraživanja. Trgovina je bila jedina razvijena privredna djelatnost. Ukoliko su i postojale privredne djelatnosti drugih vrsta, bile su ili posve individualnog značenja ili ih je zahvatila trgovina svojom organizacijom. Trgovac je na taj način bio jedini pravi privrednik, a njegovo poduzeće jedina vrsta poduzeća. Stoga se istraživanje povijesti trgovine, trgovaca i trgovačkih poduzeća može u stvari smatrati povijesnim istraživanjem s područja ekonomske poduzeća.

(39) Gdje se u tekstu Bene Kotruljevića spominje riječ trgovina, trgovac, trgovački itd., može se ponajviše uzeti poslovanje, privrednik, privredni, poduzeće. Tek u malom broju slučajeva može se zadržati pojam trgovine u današnjem njezinu značenju.

(40) Razrađujući materiju »Della mercatura et del mercante perfetto« prema današnjem stanju znanosti o ekonomici poduzeća, naše razmatranje može ići ovim redom:

- a) Uvodne skupine:
 - aa) oprema knjige i posvete,
 - ab) uvod u znanost o ekonomici poduzeća u užem smislu;
- b) Znanost o ekonomici poduzeća:
 - ba) funkcije u poduzeću;
 - bb) faktori rada u poduzeću;
 - bc) ljudski i javni odnosi;
 - bd) organizacija poduzeća;
 - be) dobitak i njegova podjela;
 - bf) vrste poduzeća;
 - bg) asocijacija poduzeća;
- c) Pomoćne znanosti i vještine povezane sa znanošću o ekonomici poduzeća:
 - ca) knjigovodstvo;
 - cb) dokumentacija;
 - cc) ekonomski pojmovi.

(41) Uvidom u navedenu tablicu sistematike dolazi se do zaključka da je Beno Kotruljević, kad je pisao svoju — kasnije glasovitu — knjigu, doista imao pred očima ne samo knjigovodstvo nego znatno širu materiju, koju mi danas nazivamo ekonomikom poduzeća, a koju je on pred pet stotina godina mogao nazvati samo tadašnjim imenom.

(42) Gledajući iz ovoga aspekta na »Della mercatura et del mercante perfetto«, dolazimo do zaključka da važnost Bene Kotruljevića i njegova djela u svjetskoj literaturi nije samo u tome što je dao prvo djelo o knjigovodstvu, specijalno o dvojnomo knjigovodstvu, već da je u biti dao i prvo djelo o ekonomici poduzeća.

A) Uvodna poglavlja

a) Oprema knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«

(43) Knjiga je tiskana na 106 folia (212 stranica) formata 145 x 100 mm (a ne cm kako zabunom kaže Kheil)³⁷. Na početku je naslovni list, iza njega sadržaj na 3 stranice, zatim posveta Giovannija Giuseppija Franji Radaljeviću (Francesco Radagli) na 8 stranica. Nakon toga dolazi posveta Bene Kotruljevića Franji Stjepoviću na 7 stranica, a onda redom sve četiri knjige. To je primjerak kakav se nalazi u knjižnici u Cavtatu. Primjerak koji se nalazi u knjižnici u Rimu (II. izdanje) ima, međutim, umjesto posvete Francesku Radagliju, posvetu Giacomo Ragazzoniju koju je napisao Frano Petrić (Francesco Patritius). Knjiga je u prva dva izdanja tiskana u Veneciji 1573. Treće izdanje te knjige na talijanskom jeziku iz 1602. godine tiskano je u Bresciji. Naslovni list tog izdanja donekle se razlikuje od naslovnog lista prvog izdanja, što se vidi iz reprodukcije. To je izdanje tiskano na formatu 150 mm x 100 mm, a nalazi se u Državnom arhivu u Dubrovniku. U njemu je posveta Francesku Pesentiju iz Bergama, bez potpisa autora, na 3 stranice. Zatim slijedi sadržaj na 2 stranice, a onda posveta »čitaocu«, kao u prvom izdanju, od samoga Bene Kotruljevića, na 9 stranica, iza čega slijede redom sve četiri knjige.

³⁷ Kheil, cit. dj., str. 19.

b) Zadaća Kotruljevićeve knjige

(44) Zadaća knjige »Della mercatura et del mercante perfetto« prema Petrićevoj posveti jest »da izgradi vrsna i prvoklasna trgovca, kao što su nekada Ksenofont i Ciceron, veoma cijenjeni među prvim piscima, izgrađivali — snagom svoga pera — kralja, odnosno govornika, pune svakog savršenstva. Izgrađujući toga trgovca, on ga je ukrasio svim krepostima i časnim osobinama...«³⁸. Tako su mjerodavni poznavaoči tadašnjeg vremena slavljali Benu Kotruljevića uz bok Ksenofontu i Ciceronu, a obrazovanje državnog rukovodioca i govornika izjednačili s obrazovanjem trgovca. Giovanni Giuseppi pak u svojoj posveti smatra da je knjiga takve kvalitete »da će se njome moći služiti ne samo naši već i trgovci svih nacija...«³⁹, te je time ispravno unaprijed ocijenio značenje ove knjige u svjetskoj literaturi. No, pritom mu je očito bila pred očima prije svega sreća njegove domovine, kad kaže da je poduzeo što je bilo potrebno da se ova knjiga tiska »iz želje da prodičim našu toliko slavnu domovinu, koja se s tolikim uspjehom dala na trgovinu«⁴⁰. Zadaća koja je već u času izdavanja bila namijenjena ovoj knjizi bila je prije svega obrazovanje i uzdizanje stručnih kadrova, »kako bi svijet, napose trgovci, a naročito naši građani, uz mogli uživati preslatke plodove tako rijetka duha, rođena u onom slavnom gradu Dubrovniku«⁴¹.

(45) I sam Beno Kotruljević imao je tu zadaću pred očima, pogotovu stoga što je sam, kao čovjek visokog morala, sposoban i stručan, bio nezadovoljan tadašnjim stanjem, napose u pogledu kadrova. Stoga on kaže: »U trgovačkoj vještini zatekoh nepodobnost, nered, raspuštenost i ispraznost. Zbog toga se ražalih i zaboli me činjenica što je ta vještina — toliko nužna i toliko potrebna, zgodna i korisna — došla u ruke neukih i neotesanih ljudi, koji njome upravljaju bez načina i bez reda, bez pravila i praveći zloupotrebe, a učeni ljudi je zapostavljaju i zanemaruju«⁴². Iz ovoga se razabiru ove misli Bene Kotruljevića: da je obavljanje trgovačkih poslova tada bilo u lošim rukama; da je trgovački rad nužan i potreban društvu; da je trgovački rad koristan društvu; da trgovina iziskuje određeni način odvijanja rada, određeni red i pridržavanje određenih pravila; da se u trgovini ne smiju činiti zloupotrebe i da ne valja što (ostali) učeni ljudi zapostavljaju i zanemaruju trgovinu. Kolike li dalekovidnosti i širine pogleda za ono vrijeme, kad se kultura njegovala unutar uskih samostanskih zidina, kad je čovječanstvom vladala primitivnost i neznanje! Kolike li snage realnog zapažanja!

(46) Knjiga je napisana (dovršena) — kako sam pisac kaže na zadnjoj stranici — 1458. godine. Objavljena je tiskom prvi put 1573. godine, tj. nakon 115 godina. To naglašuje i Giovanni Giuseppi u svom predgovoru kad kaže: »Do mene je došla knjiga koju je napisao prije više od sto deset godina...«⁴³. No knjiga se na tadašnji način širila i prije toga prepisivanjem.

³⁷ II. izdanje, posveta, str. 1.

³⁸ I. izdanje, str. II—II. v.

³⁹ I. izdanje, str. I. v.

⁴⁰ I. izdanje, str. I. v.

⁴¹ I. izdanje, str. 2.

⁴² I. izdanje, Predgovor, str. I.

c) Vrste ekonomije

(47) Ekonomija kao znanost može biti orijentirana na ekonomska zbivanja uopće (društvena ili politička ekonomija), na ekonomska zbivanja unutar zemlje, pokrajine ili kotara (zemaljska, pokrajinska ili kotarska ekonomija), na ekonomska zbivanja unutar nekog poduzeća, organizacije ili obitelji (ekonomija poduzeća, obitelji itd.). Beno Kotruljević imao je pred očima ove diferencijacije kad je — govoreći o predmetu koji obrađuje (trgovini) rekao da je »zahvaljujući njoj mnogo lakše ne samo pojedincima nego i obiteljskim kućanstvima, republikama, kneževinama, kraljevinama i carstvima«⁴⁷. Uzmemo li u obzir da još i danas ima autora koji negiraju postojanje mikroekonomije kao samostalne discipline, a budući da pred pet stoljeća nije bilo u današnjem smislu priznatih znanstvenih početaka ekonomske literature (Petty, Quesnay, Smith i dr.), zadivljuje nas dalekovidnost našega Bene Kotruljevića, koji razlikuje razne organizacijske oblike kao područje primjene ekonomskog znanja. On je, čini se, već lučio mikroekonomiju od makroekonomije, a prije svega razlikovao je razne teritorijalne ekonomike.

d) Područje pojma ekonomike

(48) Pojam ekonomika može se odnositi ne samo na dva u biti različita područja, tj. na makropodručje i na mikropodručje, nego se može odnositi i na razne privredne grane, kao što su proizvodnja, distribucija, poljoprivreda, transport itd. Pred 500 godina, dakako, niti je uopće bilo nekih od tih grana (industrija), niti su one bile tako diferencirane kao danas. Ipak Beno Kotruljević je već tada ispravno uočio razlike u pojedinim privrednim granama, te je govoreći o trgovini mislio obuhvatiti cjelokupnu ekonomiku, i to sve privredne grane i djelatnosti⁴⁸. Stoga možemo reći da je Beno Kotruljević mislio na privredu u širokom smislu, uzimajući tu i distribuciju robe, ali i proizvodnju i transport. Time je on ispravno odredio područje te discipline.

e) Svrha trgovine

(49) Sama trgovina, kao jedna od grana privrede, ima određenu svrhu. Današnja znanost smatra da je svrha trgovine (distribucije ekonomskih dobara) da ravnomjerno prenese ekonomska dobra od proizvođača do potrošača. Ona kao takva služi potrošaču, a u stvari je privredna grana koja služi proizvodnji i potrošnji. Trgovina nije puka kupnja ili prodaja, nego profesionalno bavljenje, tj. kupovanje radi prodaje. Prema tome ne bavi se trgovinom proizvodno poduzeće koje prodaje svoje proizvode, niti se bavi trgovinom onaj koji kupuje neko ekonomsko dobro radi zadovoljavanja svojih potreba (potrošači, proizvodna poduzeća itd.). Beno Kotruljević je jasno uočio ovu karakteristiku trgovine kad je rekao da trgovina ima svrhu da zadovolji potrebe ljudi («radi očuvanja ljudskog roda»)⁴⁹. Karakteristika je trgovine da kupuje radi prodaje, a ne radi direktne potrošnje, kako kaže Beno Kotruljević »za razliku od onih

⁴⁷ I. izdanje, str. 7.

⁴⁸ I. izdanje, str. 41.

⁴⁹ I. izdanje, str. 9.

koji prodaju iz nužde ili kupuju za kućne potrebe ili u drugu svrhu, a ne zbog preprodaje«⁴⁹. — Da bi pak dokazao važnost trgovine za ljudsko društvo kao privredne djelatnosti koja distribuira proizvedena ekonomska dobra, Beno Kotruljević kaže da ona služi »očuvanju ljudskog roda«⁵⁰. — Kolike li jednostranosti nekih današnjih spoznaja o svrsi trgovine! Kako li ju je precizno i u cijelosti već pred više od 500 godina uočio i izložio Beno Kotruljević!

(50) Svrha je svakog proizvodnog poduzeća dvojaka:

- a) da ostvaruje svoju tehničku zadaću, tj. da proizvodi i
- b) da ostvaruje višak vrijednosti.

Analogno tome, svrha je i trgovačkog poduzeća da

a) izvrši potrebnu zamjenu ekonomskih dobara između proizvođača i potrošača i

b) da prikupi odgovarajući dio viška vrijednosti, koji mu je potreban za podmirivanje troškova trgovine (režije itd.). Budući da trgovina ne proizvodi, ona ne može ostvarivati višak vrijednosti, a ako se on u trgovačkom poduzeću i pojavi, onda je to posljedica presipavanja viška vrijednosti iz proizvodnih poduzeća u distributivna. U društvenim sistemima u kojima su sredstva proizvodnje individualno vlasništvo (kapitalizam i njegove preteče) individualni privrednik trgovac ostvarivao je (i ostvaruje i danas) u obliku dobitka za sebe višak vrijednosti proizvodnje i razliku između kupovne i prodajne cijene. Taj dobitak daje individualnom privredniku trgovcu poticaj za obavljanje trgovačke funkcije. Zato kaže Beno Kotruljević još pred pet stotina godina ispravno: »Nakon što su te potrebe bile zadovoljene (mislj na opće — društvene potrebe), trgovci su se počeli baviti tim poslom (tj. trgovanjem) nadajući se dobiti... da su zbog te koristi iznašli toliko divnih stvari...«⁵¹. Jer tadašnja trgovina nije samo prodaja i kupnja (npr. iz potrebe), nego ide »za željenom svrhom trgovačke djelatnosti, a to je korist svakoga onoga tko se njome bavi«⁵². Beno Kotruljević je prema tome ispravno uočio funkciju dobitka već na početku kapitalističkog društvenog poretka.

f) Definicija trgovine

(51) Beno Kotruljević je pojam trgovine definirao ovako: »Trgovina je vještina ili skup pravila po kojima se legitimne osobe pravično vladaju u trgovačkim stvarima, radi očuvanja ljudskog roda i s nadom u dobitak«⁵³. Iz ove definicije slijedi:

- a) da je trgovina — vještina, rad, djelatnost, a to znači da čovjek koji se njome bavi mora biti tome poslu vješt; da je to struka, kao i svaka druga struka;
- b) da se trgovinom kao profesijom mogu baviti samo legitimne osobe, ovlaštene osobe, tj. javno, društveno ovlaštene; onaj tko se bavi trgovinom, taj je pod kontrolom društva jer vrši posao od općeg interesa, vrši društvenu funkciju;

⁴⁹ I. izdanje, str. 9. v.

⁴⁸ I. izdanje, str. 9, 9-v. i 26.

⁴⁹ I. izdanje, str. 9. i 9. v.

⁵⁰ I. izdanje, str. 10.

⁵¹ I. izdanje, str. 8.

- c) da se trgovina vrši po određenim pravilima, da je to dakle djelatnost koja ima svoja pravila, da to nije neki nesuvisli, proizvoljni rad, već rad u granicama unaprijed postavljenih pravila (bez obzira na to tko ih je postavio), da ta pravila treba poznavati i da ih se treba pridržavati;
- d) da bavljenje trgovinom znači stalno odvijanje trgovačke stvari; da se trgovanje sastoji od trgovačkih poslova, a svaki trgovački posao je trgovačka stvar; da je trgovačka stvar različita od ostalih — netrgovačkih — stvari; time je unio pojam trgovačke stvari;
- e) da se osobe koje se bave trgovinom moraju pravično vladati u trgovačkim stvarima; nije dakle dovoljno raditi po pravilima, već treba raditi »pravično«, dakle uvijek treba imati pred očima pravednu funkciju distributivne djelatnosti — »radi očuvanja ljudskog roda«; »pravično« raditi treba radi društvenog interesa; društvenom interesu treba dakle podvrgnuti individualni interes trgovca (»nada u dobitak«). — Ne samo da je ova pet stotina godina stara definicija trgovine dobra i danas, nego je ona vidovito predvidjela društvenu funkciju trgovine iako je stavljena na papir još prije početka kapitalizma.

g) Društveno značenje trgovine

(52) Beno Kotruljević nije tek slučajno naišao na to da trgovina ima društveno značenje. On je toga bio posve sigurno svjestan i nekoliko puta je to izričito naglasio. Tako je uz ostalo rekao: »Ako se pak trgovanje vrši dobro i ispravno, ono je ne samo veoma probitačno već je i vrlo nužno ljudskom društvu i prema tome vrlo plemenito zanimanje. Govoreći o toj vještini, Ciceron je rekao: Trgovci su snaga države, a mislio je na dobre, vješte i učene trgovce«⁵¹. Ali još više se to vidi iz ovih njegovih riječi: »... jer je trgovac više od drugih javna osoba...«⁵².

h) Materijalno područje predmeta o ekonomici poduzeća

(53) Kao materijalno područje svoga predmeta Beno Kotruljević navodi već u sadržaju⁵³ ove dijelove svoga djela:

- O trgovini i o trgovačkim knjigama,
- O religioznim momentima trgovca,
- O moralnim i društvenim vrlinama i karakteristikama trgovca i
- O domu, porodici i imovini trgovca.

Kad bismo sadržaj tih dijelova pokušali izraziti današnjom terminologijom, dobili bismo slijedeća materijalna područja (dakako u začetima u odnosu na današnju opsežnu materiju):

- O ekonomici, ekonomici poduzeća i o poslovnim knjigama;
- O odgoju kadrova u privredi;
- Ljudski i društveni odnosi, te svojstva potrebna kadrovima u privredi i
- Organizacija poslovnice i lokala, financijska sredstva i financiranje.

⁵¹ I. izdanje, str. 3.

⁵² I. izdanje, str. 81.

⁵³ I. izdanje, str. 2—4.

Svakako, danas bismo ta poglavlja drugačije rasporedili, ali — zar ima i danas dva autora koji se potpuno slažu u opsegu i redosljedu poglavlja? U ono vrijeme autor Beno Kotruljević postavio je opseg i redosljed materije ovako. Mi nemamo podloge da to kritiziramo. Naprotiv, moramo mu se diviti i na tome kako je odredio materijalno područje jer ga prije njega nitko nije tako odredio. — Ipak, bez namjere da prigovorimo, moramo Kotruljevićevo materijalno područje korigirati i reći da nikako u ekonomiku poduzeća ne spada:

- mnoštvo religioznih stvari,
- imovinskopravni odnosi rodbine i
- imovinskopravni odnosi pripadnika raznih staleža⁵⁴.

i) Ekonomska funkcija trgovine

(54) Beni Kotruljeviću bilo je jasno da trgovačka djelatnost ima određenu ekonomsku funkciju u društvu i da ona ima određene posljedice na društvenu ekonomiku. Kao takva, ona je i instrument ekonomske politike. Prema Kotruljeviću: »Trgovanje stvara obilje novaca, dragog kamenja, zlata, srebra i sva-kovrskih kovina. Izaziva procvat raznih obrta, radinosti«⁵⁵, pospješuje dakle narodno blagostanje. »Izvozom i uvozom svoje robe daju trgovci prihode carinarnicama i mitnicama gosposštija i država i obogaćuju državnu i općinsku blagajnu«⁵⁶, a to će reći da trgovina, specijalno vanjska, ima fiskalne posljedice za državu i komunu.

Beno Kotruljević smatra da poslovi trgovačkog staleža umnožavaju društveni imutak. Renta posjednika i plemića donosi mnogo manje nego isti iznos sredstava u rukama trgovca, koji ga oploduju trgovačkom djelatnošću⁵⁷. »Nije riječ samo o obrađivanju zemlje, već i o žetvi, koju kad je obavljena, valja znati prodati u pravo vrijeme i u zgodno doba«⁵⁸.

— Danas bismo ove misli Bene Kotruljevića o ekonomskoj funkciji trgovine formulirali po prilici ovako:

- trgovina pospješuje povećanje narodnog blagostanja;
- ona izaziva povećanje proizvodnje (obrta i industrije);
- trgovina uopće, a međunarodna napose, povećava prihode državnih financija;
- trgovina doprinosi razvoju društvene ekonomike ako renta uloženih financijskih sredstava pripada produktivnoj privredi, a ne neproduktivnom vlasniku.

Da li bi takvo formuliranje ekonomske funkcije trgovine moglo izazvati prigovore bilo kojeg današnjeg teoretičara? Sigurno ne bi.

j) Znanstvenost ekonomike poduzeća

(55) Još li danas ima ljudi koji ekonomiju smatraju toliko vulgarnom da poriču uopće svaku mogućnost znanstvenog pristupanja toj materiji. Međutim,

⁵⁴ I. izdanje, str. 55.

⁵⁵ I. izdanje, str. 65.

⁵⁶ I. izdanje, str. 65.

⁵⁷ I. izdanje, str. 65—65. v.

⁵⁸ I. izdanje, str. 65. v.

već pred pet stotina godina Beni Kotruljeviću bilo je jasno da se i ekonomika poduzeća može znanstveno istraživati. Tako on kaže još u ono vrijeme: »... ako se trgovina naziva znanost, vještinom ili disciplinom«⁵⁷. Dakle već se tada smatralo da je to znanost. A što se tiče načina obradbe svoje knjige, Kotruljević kaže: »To je bio snažan razlog koji me je naveo da pišem po znanstvenom slijedu o trgovačkoj vještini...«⁵⁸. Kako vidimo, u ono se vrijeme smatralo da je trgovina znanost, a i sam se Kotruljević u svome pisanju koristio tadašnjom znanstvenom metodom istraživanja. Ako je dakle pred pet stotina godina ekonomija (i trgovina) bila znanost u tadašnjim dimenzijama — onda je ona to sigurno »još uvijek« i danas.

(56) Beno Kotruljević nije zanemario govoriti ni o metodama mišljenja i o odnosu prakse i teorije. Time je još više potkrijepio svoju tvrdnju o znanstvenosti i mogućnosti znanstvenoga pristupanja materiji o ekonomici. Tako on misli da je potrebno pojedine pojave iz prakse teoretski oblikovati, i to svakako prije nego se pređe na praktično izvođenje. A to znači da i praktičar treba imati potrebno teoretsko obrazovanje, jer sve ako čovjek i želi biti dobar i valjan upravljač, najprije mora u sebi oblikovati i tako srediti svoje misli da kad prijeđe na djelo bude očividno da je unutarne umovanje prethodilo vanjskom djelovanju⁵⁹.

Kotruljević se ne zadovoljava samo time. On ide i dalje uzdižući teoriju svoga predmeta na razinu znanosti, dakle i filozofije, on pokušava još jasnije istaći razliku između teorije i prakse i njihovu međusobnu ovisnost, pa kaže da je teorija »unutarne razmišljanje i razmatranje stvari« nakon čega slijedi pristupanje »vanjskom djelovanju«. Tim su putem krenuli prvi ljudi koji su se bavili filozofijom⁶⁰. — Prema tome, o metodi razmišljanja i o odnosu teorije i prakse Beno Kotruljević ima ovo mišljenje:

- a) teorija je posljedica iskustva iz prakse;
- b) praksa se treba koristiti spoznajama teorije i biti pod njezinim utjecajem;
- c) teorija o ekonomici poduzeća služi se induktivnom metodom;
- d) teorija se sastoji u misaonom razmatranju stvari (objekata) i uopćavanju konkretnih slučajeva, u uočavanju uzroka pojedinim pojavama, u njihovu definiranje i određivanje njihovih posljedica;
- e) kao takva, teorija o ekonomici poduzeća je filozofska znanost.

Time je Kotruljević vidovito uzdigao ovu disciplinu na visoki pijedestal.

(57) U svojim razmatranjima Beno Kotruljević imao je stalno pred očima, historijski razvoj predmeta o kojem piše, pa nije zapostavio ni historijsku metodu. On često opisuje historijski razvoj pojave koju razrađuje. Tako npr. govoreći o trgovačkoj vještini, kaže za nju da je »potekla iz prirode«, »upotrebom se rasprostranila i dočekala je nakon više stoljeća i naše doba... a okretni ljudi (su je) kasnije raširili i razgranali«⁶¹. Dalje, opisujući postanak privredne djelatnosti (u stvari ne isključivo trgovine), on kaže: »Trgovačko umijeće... poteklo (je) iz prirode (pod prirodnom očito razumijeva život, praksu!), nakon što se čovječanstvo razmnožilo i proširilo po zemlji. Budući da je trgovina po-

⁵⁷ I. izdanje, str. 2. v.

⁵⁸ I. izdanje, str. 7. v.

⁵⁹ I. izdanje, str. 4. v. i 5. v.

⁶⁰ I. izdanje, str. 5. v.

⁶¹ I. izdanje, str. 7.

stala nužna za množenje mnogih stvari i uzdržavanje običnog čovjeka i njegove obitelji... to on napokon, postavši civiliziran... nije mogao živjeti bez davanja stvari koje su mu možda bile suvišne u zamjenu za stvari koje su mu bile nužne...« Pojam novca u ljudskom društvu i prijelaz s naturalnog gospodarstva na novčano opisuje ovako: »Tada naime ljudska umješnost još nije bila pronašla upotrebu novca, koji je iza toga postao općim plaćevnim sredstvom, pa više nije bilo potrebno mijenjati predmet za predmet...« Pronašli su novac kao općenito sredstvo kojim bi mogli bolje zadovoljavati sve svoje potrebe, sadašnje i buduće. »To bi opće sredstvo moralo vrijediti u svako doba i na svakom mjestu... Od tog sredstva, kao od svog izvora, počinje i trgovina«⁶². Kako li je jasno ocijenio smisao i zadaću novca u ekonomskom razvoju društva u vrijeme kad je novac, po našem današnjem shvaćanju, tek počeo vršiti svoju funkciju u ekonomici!

B) Znanost o ekonomici poduzeća

a) Funkcije u poduzeću

(58) Prema današnjim spoznajama u privrednom poduzeću postoje razne funkcije, i to glavne (proizvodna, kupoprodajna ili komercijalna i financijska), te sporedne i pomoćne funkcije (planska, pravna, investicijska, istraživačka, personalna itd.). Pred pet stotina godina bilo je razvijeno samo trgovačko poduzeće, pa je od svih funkcija Kotruljević razradio samo trgovačku funkciju:

(59) Poduzeće može imati uglavnom dvije vrste zaliha:

a) zalihe materijala potrebnog za proizvodnju ili

b) zalihe gotovih proizvoda (vlastitih ili tuđih) za prodaju.

Veličina zaliha važna je za uspjeh rada poduzeća, za veličinu dobitka, za ritam rada i ekonomičnost s općedruštvenog gledišta. Veličina zaliha treba biti prilagođena objektivnim potrebama poduzeća, tj. one ne trebaju biti ni prevelike, ni premalene. Beno Kotruljević poznaje pojam stvaranja zaliha, ali spominje samo pojavu toga stvaranja, koju on zove još i stvaranjem štokova ili gušenjem. On smatra da stvaranje zaliha nije dopušteno⁶³.

(60) Ako hoće komercijalni uspjeh, poduzeće se treba koristiti institucijom privrednih informacija pri sklapanju poslova s novim kupcima ili dobavljačima. Privredna informacija je izjava privrednog poduzeća dana nekom drugom poduzeću u poslovne svrhe. Privredna informacija sadržava pored osnovnih podataka o dotičnom poduzeću (osnovna i obrtna sredstva, predmet poslovanja, način poslovanja, rukovodstvo) još i podatke o likvidnosti, sposobnosti, savjesnosti u radu i poštenju rukovodstva. U uspostavljanju novih poslovnih veza korisno je zatražiti informaciju od onih poduzeća koja već imaju iskustvo u poslovanju s dotičnim poduzećem. — Beno Kotruljević poznaje instituciju informacija. Uviđajući važnost dobre (točne) informacije, on upozorava da je važno tko daje informaciju, te da to treba biti pouzdano i savjesno poduzeće (osoba)⁶⁴. Nadalje, i dobivenu informaciju treba provjeriti i kritički ocijeniti⁶⁵. U traženju informacija treba također oprezno postupati, tj. ne treba reći previše da se ne bi omeo započeti posao.

⁶² I. izdanje, str. 6. v.

⁶³ I. izdanje, str. 57.

⁶⁴ I. izdanje, str. 26.

⁶⁵ I. izdanje, str. 26. v.

b) Trgovačka stvar

(61) Pojam trgovačke stvari razrađen je prvenstveno u pravnim znanostima. Ne umanjujući važnost pravne obradbe privrednih pojava i pojmova, ekonomska obradba pojma trgovačke stvari drugačija je od pravne. S obzirom na činjenicu da u vrijeme Bene Kotruljevića nije još bilo toliko razvijeno privredno poslovanje, pa ni sporovi među privrednicima (tj. privrednim poduzećima), kao ni privredno, specijalno trgovačko pravo, razumije se da Kotruljević nije mogao opisivati trgovačku stvar kao predmet trgovačkog prava. Isto tako nije mogao opisivati trgovačku stvar kao stvar trgovine jer još nisu postojale druge privredne djelatnosti, pa je svaka privredna stvar bila eo ipso — trgovačka. Osobito je važno da je Kotruljević pisao o trgovačkoj stvari i da ju je nazvao — trgovačkom stvari. Njegov je izraz posve ispravan i dobar. On kaže da je trgovačka stvar ona stvar koja može biti predmet trgovanja za razliku od »stvari koje ne mogu biti predmetom trgovačkog ugovaranja, a to su svete stvari, zalozi, polozi ili ukradene stvari«, zatim kocke i sl., te predmeti koji se kupuju za »upotrebu svoju ili svoje obitelji ili radi darivanja drugima«⁶⁸. Dalje Beno Kotruljević izričito naglašava koje stvari mogu biti predmetom trgovanja i kaže da je zabranjeno trgovanje kockama i igračim kartama, otrovima, pokvarenim stvarima, stvarima koje prati krivokletstvo, zakletve »i druge nepodobne i nedolične okolnosti«⁶⁹. — Pokušamo li sistematizirati i opisati ove Kotruljevićeve misli, mogli bismo reći da je Kotruljevićeva definicija vrlo opširna, tj. trgovačka je stvar svaka ona stvar (predmet, roba, pa i usluga) koja može biti predmetom trgovanja. Ta definicija može elastično biti primijenjena i na sve nove vrste robe i usluga koje čovjek ubuduće izradi. Kotruljević tu definiciju ograničuje samo onim vrstama robe (i usluga) kojima se ne smije trgovati. Tako se prema Kotruljeviću ne smije trgovati:

- a) stvarima koje služe kao zalag za neku obvezu, jer je to tuda stvar, za koju njezin posjednik nema pravo vlasništva da je prodaje;
- b) stvarima koje su polozi, tj. tuđim stvarima danim u polog nekome na čuvanje ili na upravljanje;
- c) stvarima koje su tuđe vlasništvo i bespravno su stigle u ruke momentalnog posjednika (ukradene, nađene stvari itd.);
- d) stvarima koje mogu biti štetne ili opasne za ljude, kao što su otrovne stvari, pokvarene itd.;
- e) stvarima koje su štetne po društvo, kao što su stvari koje služe za nedopuštene igre (karte, kocke itd.);
- f) stvarima koje se protivu postojećim pravnim propisima i društvenom poretku (za ono vrijeme po Beni Kotruljeviću svete stvari, danas stvari koje štete općedruštvenim autoritetima i moralu);
- g) stvarima koje su neopravdano osposobljene za trgovačke stvari (na pr. zakletvom, krivokletstvom itd.); i
- h) stvarima koje se vlastitu upotrebu ili za upotrebu svoje obitelji ili radi darivanja trećim osobama, prema tome stvarima koje nisu nabavljene za prodaju.

Iscrpnost ovoga opisa, preciznost izražavanja i sveobuhvatnost materije — imponiraju i današnjim poznavateljima stvari.

⁶⁸ I. izdanje, str. 9.

⁶⁹ I. izdanje, str. 18. v.

(62) Identificirajući pojam trgovačke stvari i robe, Kotruljević ide dalje i uči što je to roba. Po njemu su roba — i to specijalno trgovačka, dakle roba koja je predmet trgovanja — »sve stvari koje se prodaju, kupuju i zamjenjuju ili su na bilo koji način predmet pogađanja«⁷⁰. — Prema tome, Kotruljević kaže da je trgovačka roba ona koja može biti za razliku od zabranjenih stvari:

- a) prodana (definitivan prijenos prava vlasništva uz plaćanje protuvrijednosti u novcu);
- b) kupljena (također definitivan prijenos prava vlasništva uz plaćanje protuvrijednosti u novcu);
- c) zamijenjena za drugu robu (definitivan prijenos prava vlasništva uz plaćanje u naravi, u drugoj robi, a ne u novcu);
- d) predmet pogađanja, dakle roba ili usluga o kojoj se vrše pregovori i ugovaranja, ali još nije definitivno izvršena kupoprodaja, uz upozorenje da se o trgovačkoj stvari radi već i pri samom pregovaranju a ne samo pri izvršenju pogodbe.

(63) Što se tiče vrsta robe koje mogu biti predmetom trgovanja, Kotruljević spominje primjera radi kovine, živežne namirnice, sitničariju, mirodije itd⁷¹, a osobito je interesantno da se u ono vrijeme robom smatrao bez ikakvih zapreka i sam čovjek koji bi pao u ropstvo⁷². Što se tiče robova, interesantne su finese u »Della mercatura et del mercante perfetto«, gdje se razlikuje 6 vrsta robova, i to:

- a) od rođenja, od služavke — robinje;
- b) zarobljenici iz pravednog rata;
- c) svojevoljni, jer su se sa 20 godina života sami prodali i dobili dio cijene;
- d) otimači žena (po kanonskom pravu);
- e) koji su pružali pomoć nevjernicima i
- f) kmetovi koji moraju obrađivati zemlju i zajedno s njom budu prodani⁷³.

Razumije se da je to bio dio stvarnosti tadašnjeg društvenog poretka i da Kotruljeviću kao piscu nije preostalo drugo nego da i tu stvarnost registrira.

(64) Kotruljević registrira i vrste robe kojom su u ono vrijeme trgovali Dubrovčani. On kaže da su trgovali srebrom, zlatom, olovom, bakrom, voskom, grimizom i kožom⁷⁴. Dokazano je da su trgovali i drugom robom, kao što su mirodije, stoka, drvo, tekstil, ručni radovi, obrtnički radovi itd.

(65) Roba kao predmet trgovanja može imati i nedostatke. Teoretsko uopćavanje vrsta nedostataka trgovačke robe je važno jer o utvrđivanju tih nedostataka ovisi ishod eventualnih sporova, reputacija poduzeća koje je robu prodalo, cijena prodane robe itd. Kotruljević teoretski razlikuje 3 vrste nedostataka robe, i to: vrste, tj. da roba nije ugovorene vrste, količine i kakvoće (kvalitete)⁷⁵.

Doista, da li bismo i danas mogli bolje sistematizirati nedostatke robe? — Posljedice isporuke robe s nedostacima jesu — sankcije. Da bi se mogla odrediti jačina sankcija, potrebno je prethodno odrediti kategoriju nedostataka. Stoga Kotruljević razlikuje dvije kategorije nedostataka robe, i to:

⁷⁰ I. izdanje, str. 7. v.

⁷¹ I. izdanje, str. 30.

⁷² I. izdanje, str. 30. i 36.

⁷³ I. izdanje, str. 102. v.

⁷⁴ I. izdanje, str. 28.

⁷⁵ I. izdanje, str. 59. v.

- a) svjesno oštećenje robe, i onda je to prevara i
- b) slučajno oštećenje robe, kada treba štetu nadoknaditi⁷⁴.

c) Vrste poslova

(66) Kotruljević razlikuje 3 vrste trgovačkih poslova:

- a) zamjena robe za robu⁷⁵,
- b) prodaju za gotovo⁷⁶ i
- c) prodaju uz naknadno plaćanje⁷⁷.

Pored toga što opisuje suštinu tih vrsta poslova, Kotruljević opisuje i razloge kada i kako nastaju takvi poslovi. — Tako za poslove zamjene robe za robu kaže da nastaju kada trgovac donese robu u drugi kraj, a ne može je prodati za gotovo, pa pristaje da je proda u zamjenu za robu koju će moći prodati u svome kraju. Pritom razliku u cijeni između prodaje uz zamjenu i prodaje u gotovu treba prebaciti na drugu stranu ugovornicu. Eventualnu razliku treba nastojati dobiti u gotovu novcu, a ako to nije moguće, treba nastojati također ne platiti drugoj strani. — Pri prodaji za gotovo kaže da se može prodati samo vlastita roba ili tuđa uz ovlaštenje (dakle komisija!). Prodaja s naknadnim plaćanjem znači da se čvrsto ugovori prodaja, uz kasnije plaćanje robe. Kotruljević daje prednost prodaji (i kupnji) za gotovo ispred one na rok. — Što se tiče prodaje na rok ili prodaje uz naknadno plaćanje, Kotruljević upozorava da treba paziti na 6 momenata, i to:

- a) da stvar koja se prodaje mora biti jednako dobra kao ona koja se prodaje za gotovo⁷⁸;
- b) da osoba kojoj se prodaje ima dobar glas i kredit u poslovnom svijetu i da je dobar platac, da je dobra u ljudskom smislu jer se treba čuvati defektnih ljudi i onih koji ne gledaju u oči, koji rade pod raznim namincima itd.⁷⁹;
- c) da rok bude što kraći i da pada u odgovarajuću sezonu u godini⁸⁰;
- d) da visina vjeresije bude što niža⁸¹;
- e) da broj dužnika bude što manji⁸²;
- f) da dodatak na cijenu radi plaćanja na rok bude opravdan (»pravedan i pošten«)⁸³ i
- g) da ugovor bude napisan ili barem sklopljen pred svjedocima⁸⁴.

— Što se tiče prodaje s naknadnim plaćanjem Kotruljević tvrdi da je ona — već u njegovo doba — bila poznata i da su razni autori imali o njoj razna mišljenja⁸⁵. On smatra da je takva vrsta prodaje potrebna, a pojavljuje se kao posljedica pomanjkanja novca⁸⁶. Ona je potrebna:

⁷⁴ I. izdanje, str. 59. v.

⁷⁵ I. izdanje, str. 16.

⁷⁶ I. izdanje, str. 18.

⁷⁷ I. izdanje, str. 19.

⁷⁸ I. izdanje, str. 21.

⁷⁹ I. izdanje, str. 21.

⁸⁰ I. izdanje, str. 22.

⁸¹ I. izdanje, str. 2—2 v.

⁸² I. izdanje, str. 22. v.

⁸³ I. izdanje, str. 22. v.

⁸⁴ I. izdanje, str. 23.

⁸⁵ I. izdanje, str. 19.

⁸⁶ I. izdanje, str. 19.

- a) da se efektivni novac ne bi morao prenositi, pa se posao sklapa uz naknadno plaćanje (jer u ono vrijeme nije bilo banaka u današnjem smislu⁸⁷);
- b) da se može svladati financiranje poslovanja, koje se ovom vrstom prodaje omogućuje i kod velikog opsega poslovanja⁸⁸;
- c) da se omogući poslovanje i veći promet i onim potrošačima koji nemaju većih potrošnih sredstava⁸⁹ i
- d) da se privredni proces intenzivira uklapanjem što više poduzeća, pa i onih koja nemaju velikih obrtnih sredstava.

Pored svega toga Kotruljević daje prednost prodaji za gotovo iz ovih razloga:

- a) jer je »stvar jasna i nesumnjiva«;
- b) jer »nema opasnosti i rizika« i
- c) jer je »siguran dobitak«^{90a}.

(67) Poslovi koji računaju na skori porast cijena (na haussu). Pod ovim poslovima razumijevamo kupnju robe uz nižu cijenu uz pretpostavku da će joj doskora porasti cijena, pa se u razlici cijena pojavljuje profit. Beno Kotruljević smatra da se takvi poslovi mogu vršiti iz ovih motiva:

- a) radi obavljanja »pravedne trgovine«; ove poslove (u kapitalizmu) obavlja privredno trgovačko poduzeće u svom redovitom poslovanju;
- b) radi izvršavanja ugovora među istovrsnim poduzećima zbog dizanja cijena na tržištu asocijacija (kao kartel, sindikat i sl.)⁹¹; danas dakle društveno nedopušten posao, koji teži ostvarivanju nedopuštenog profita;
- c) radi općeg interesa, ako se očekuje povišenje cijena, tj. da bi se kupljena roba prodala potrošačima bez povišenja cijene, da bi se dakle spriječilo očekivano poskupljenje robe za široke slojeve potrošača⁹² (npr. žito, krumpir, šećer, sol i sl.);
- d) radi vlastite potrošnje, iz bojazni da će cijene poskočiti⁹³ (npr. zimmica, drvo, ugljen, tekstil i sl.) i
- e) iz humanih razloga, u namjeri da se ostvareni dobitak upotrijebi za općedruštvenu korist⁹⁴ (npr. za uboške domove, dječje domove, sindikalne organizacije i sl.).

Interesantno je da je već Beno Kotruljević uočio tu vrstu posla, da je uočio njegovu važnost i da ga je znanstveno i obradio, tj. utvrdio motive koji su ponajviše priznati još i danas.

(68) Založni posao. To je posao pri kojem dužnik zalaže neku stvar kod vjerovnika s namjerom da pruži vjerovniku potrebnu materijalnu sigurnost za primljeni zajam. Beno Kotruljević poznaje i taj posao.

⁸⁷ I. izdanje, str. 19. v.

⁸⁸ I. izdanje, str. 20.

⁸⁹ I. izdanje, str. 20.

^{90a} I. izdanje, str. 18. v.

⁹¹ I. izdanje, str. 57. v.

⁹² I. izdanje, str. 57. v.

⁹³ I. izdanje, str. 57. v.

⁹⁴ I. izdanje, str. 57.

⁹⁵ I. izdanje, str. 57.

d) Pravila poslovanja

(69) Kotruljević je bio zagovornik pravednosti, ispravnosti i točnosti u privrednom radu. Razumije se da je kao takav polagao veliku važnost na ispunjavanje obaveza dužnika. On je smatrao da je važno kako se plaća jer o tome ovisi poslovni ugled poduzeća — dužnika. On je tvrdio da se s urednim plaćanjem duga stječe dobar glas i povjerenje u poslovnom svijetu (pa i u društvenom)¹⁰¹. A o dobrom glasu ovisi mogućnost poslovanja uopće.

(70) Privredno je poslovanje (tada trgovina) po mišljenju Bene Kotruljevića »znanost, vještina ili disciplina«, pa bi prema tome moralo imati određena pravila. Iako je ono »mnogoliko« i »promjenljivo«, ipak se mogu utvrditi »neka naročita pravila, i opća, i posebna«¹⁰². Beno Kotruljević stoji na stajalištu da i u privrednom poslovanju postoje opće pravilnosti, a upravo postojanje općih normi u nekoj materiji, mogućnost uočavanja, daje takvom razmatranju značenje znanstvenosti. Prema tome, moramo biti zahvalni Beni Kotruljeviću što je već u ona davna vremena zauzeo tako odlučan stav u pogledu znanstvenosti ekonomske poduzeća i time i sa svoje strane pridonio da ta znanstvena disciplina stane uz bok ostalim znanostima. — Pravila pak u ekonomici poduzeća i u privrednom poslovanju nemaju isto značenje kao ona npr. u pravnoj znanosti, niti su to onakvi zakoni kao što su npr. zakoni fizike ili matematike. Jer, u privredi je potrebno poznavati pravila i držati ih se, ali je uz to potrebna stalna praksa i inteligencija, pa tek na osnovi svega toga možemo odlučiti što treba učiniti, kaže Beno Kotruljević¹⁰³. Stoga je teže postati privrednik nego npr. sudac. — U doba Bene Kotruljevića nije bilo nekih pisanih pravila o privrednom poslovanju i radu poduzeća, ali Beno Kotruljević pokušava utvrditi ta pravila i iznijeti ih na temelju svoga iskustva, poznate prakse i običaja¹⁰⁴. On svjesno ulazi u taj zadatak, smatrajući da je utvrđivanje tih pravila znanstveni rad. Beni Kotruljeviću moramo biti zahvalni što je prvi pokušao utvrditi pravila te discipline. Kao što ni za koju znanost ne možemo reći da su neka pravila u njoj trajna, tako je jasno da ni pravila što ih je utvrdio Kotruljević ne moraju biti trajna, ali za ono vrijeme Beno Kotruljević je u tom pogledu pošao najdalje, jer je on ta pravila formirao.

(71) Koliko god nam se činilo da su mnoga pravila koja je iznio Beno Kotruljević s današnjeg stajališta posve jasna, tako da mnoga i ne bi trebalo posebno isticati, ipak su za ono vrijeme ta pravila bila korisna i potrebna, a važno je da ih je Beno Kotruljević zapazio, utvrdio i iznio. Mnoga od njih još su i danas važna, i mnogi bi privrednici dobro učinili kad bi ih se pridržavali. Ta su pravila prepričana na suvremen način ova:

- 1) Privrednik, tj. trgovac, mora unaprijed razmisliti o svojim poslovima i rasporediti ih¹⁰⁵, a to znači da mora ne samo smišljeno ulaziti u obavljanje svoje funkcije, nego mora unaprijed »postaviti plan rada«. Svako poduzeće mora dakle imati unaprijed postavljeni plan rada. Osim toga, u svaki posao treba ući s potrebnim predradnjama i razmisliti i učiniti unaprijed sve što je potrebno da se posao, kad se započne, uspješno i dovrši.

¹⁰¹ I. izdanje, str. 25.

¹⁰² I. izdanje, Predgovor B. K., str. 2. v.

¹⁰³ I. izdanje, str. 3.

¹⁰⁴ I. izdanje, str. 7. i 7. v.

¹⁰⁵ I. izdanje, str. 27.

- 2) Materijalni rizik treba smanjiti tako da se sva imovina ne drži na jednome mjestu, a poslova mora biti više, tako da se rizik od gubitka smanji¹⁰⁶. Banke, koje posluju s financijskim sredstvima, treba da ih ulažu u razne poslove, a nešto da zadrže za tekuće poslovanje¹⁰⁷.
- 3) U slučajevima kooperacije između više poduzeća zajednička financijska sredstva («srednja svota») ne smiju se oduzimati od zajedničkog poslovanja, već mu moraju služiti¹⁰⁸.
- 4) Koncentracija poslovanja u privrednom poduzeću donosi višak vrijednosti; kod manjih poduzeća taj je višak vrijednosti manji, kod većih je veći. Kod poduzeća koja su individualno vlasništvo, ako je malo poduzeće, vlasnik treba još i sam raditi, jer mu renta na uloženi kapital nije dovoljna za podmirivanje njegovih potreba¹⁰⁹.
- 5) Privredno poduzeće mora imati potrebna financijska sredstva kako bi moglo poslovati. Bez njih se ne može poslovati¹¹⁰.
- 6) Privredno poduzeće mora pronalaziti poslove, a ne čekati da oni sami naiđu¹¹¹.
- 7) Jedna od zadaća poslovanja poduzeća jest i dobitak, ali ne smije se previše trčati za profitom i nastojati obuhvatiti cijeli svijet, već treba i drugima dati zarade¹¹². Protivni postupak dovodi do pada ugleda poduzeća i u socijalizmu do partikularističkih tendencija među poduzećima, a u kapitalizmu do individualne akumulacije kapitala.
- 8) U odabiranju poslova poduzeće mora voditi računa o dva principa:
 - a) treba ulaziti u poslove iz svoje struke i specijalizacije i
 - b) od jednakih poslova odabrati one koji su rentabilniji¹¹³. Pojam rentabilnosti (odnos dobitka prema uloženi financijskim sredstvima) bio je dakle Beni Kotruljeviću već tada poznat.
- 9) Zbog promjena u predviđenom odvijanju posla i zbog promjena u vanjskim okolnostima treba kadgod i promijeniti vrstu posla, pa i odustati od posla. Treba stoga o tome voditi računa i znati to učiniti »u pravo vrijeme«¹¹⁴.
- 10) U privrednom poslovanju treba na ponudu odgovoriti, a i na svaki upit i dopis treba odmah odgovoriti¹¹⁵. Solidan privrednik ne smije propustiti da odgovori (prije 500 godina kada nije bilo ni pisaćeg stroja, ni tiskara, telefona, ni computera itd.!), a odgovoriti treba odmah. To treba učiniti bez obzira na to da li je ponudeni posao interesantan ili nije.
- 11) Privrednik mora održati i izvršiti sklopljenu ponudu, a pogotovo dano obećanje. To je njegova moralna i pravna obaveza, »jer ljudi, a osobito trgovci koji gaze zadano obećanje nemaju ničega u sebi po čemu bi se mogli nazvati trgovcima i poštenim ljudima«¹¹⁶. Držanje zadane riječi je

¹⁰¹ I. izdanje, str. 27.

¹⁰² I. izdanje, str. 27. v.

¹⁰³ I. izdanje, str. 27.

¹⁰⁴ I. izdanje, str. 28. v.

¹⁰⁵ I. izdanje, str. 28. v.

¹⁰⁶ I. izdanje, str. 29. v.

¹⁰⁷ I. izdanje, str. 30. i 30. v.

¹⁰⁸ I. izdanje, str. 30.

¹⁰⁹ I. izdanje, str. 30. v.

¹¹⁰ I. izdanje, str. 30. v.

¹¹¹ I. izdanje, str. 30. v.

- prema tome jedno od pravila urednog poslovanja, a to je uostalom i pravilo života poštenoga čovjeka uopće.
- 12) Opseg poslova mora biti prilagođen kapacitetu poduzeća. Preko danih mogućnosti ne treba ići. To se odnosi na tehnički, ali i na poslovni kapacitet. Beno Kotruljević duhovito kaže da su »mnogi propali od velikog posla, a nitko od maloga«¹¹².
 - 13) Privredna poduzeća koja rade s prekomorskim zemljama trebaju voditi računa da se odjednom sva roba ne nalazi na putu morem ili sva na putu kopnom, već treba rizik transporta podijeliti na više pošiljaka. Takav je oprez bio osobito važan u stara vremena, a danas je on smanjen savršenijim transportnim sredstvima, većom sigurnošću saobraćaja i institucijom financijskoga osiguranja protiv rizika. No i pored tih promjena, ostaje kao jedno od pravila poslovanja da se transportni rizik smanjuje i onako kako savjetuje Beno Kotruljević, pogotovo kod transporta velikih pošiljaka¹¹³.
 - 14) Privrednik se mora prvenstveno baviti svojim poslom. Tek usput, povremeno, on treba vršiti i druge funkcije, koje mu nameće društveni položaj i poredak. No te ostale funkcije moraju doista biti u manjem opsegu i sporedne, jer inače on prestaje biti privrednik i postaje sudac ili namještenik, a to je na štetu njegova ugleda i poduzeća u kojemu radi¹¹⁴.
 - 15) Privredno poduzeće treba nastojati da uživa povjerenje i kredit. Ono treba poslovati tako da ostvari povjerenje i kredit, jer to su snažna sredstva rada. No stečeno povjerenje i kredit ne treba nepotrebno iskoristavati, a ako se mora iskoristiti, treba to činiti što rjeđe¹¹⁵.
 - 16) U poslovanju treba biti oprezan. Pri preuzimanju robe treba biti osobito oprezan, a odgovorni namještenik treba osobno prisustvovati preuzimanju robe, »jer se može desiti da ti kupiš ono što on nije prodao«¹¹⁶.
 - 17) Ugovori moraju biti precizni i jasni. Sve potrebne klauzule treba ne samo unijeti već i jasno precizirati. Obaveze treba prethodno oprezno ocijeniti, jer ih nakon sklapanja ugovora treba bezuvjetno održati. To vrijedi za pismeni kao i za usmeni ugovor¹¹⁷.
 - 18) Poslovne stvari i uopće stvari poduzeća u kojem čovjek radi ne treba iznositi drugome, a pogotovo ne onome koji u tim stvarima nema što učiniti. O tim stvarima treba što manje govoriti ali — što više saznati¹¹⁸.
 - 19) Privrednik mora pratiti privredni razvoj i — u granicama mogućnosti — biti upućen u kretanje privrednoga poslovanja i izvan poduzeća u kojemu radi¹¹⁹. To traži dinamika privrednoga razvoja i živost njegova poduzeća (poduzeća u kojemu radi).
 - 20) U privrednom poslovanju potrebno je imati dovoljno hrabrosti i upornosti, jer je čovjek ponajviše sam kriv za svoje neuspjehe¹²⁰.

¹¹² I. izdanje, str. 30. v.

¹¹³ I. izdanje, str. 30. v.

¹¹⁴ I. izdanje, str. 30. v.

¹¹⁵ I. izdanje, str. 30. v.

¹¹⁶ I. izdanje, str. 31.

¹¹⁷ I. izdanje, str. 31.

¹¹⁸ I. izdanje, str. 31.

¹¹⁹ I. izdanje, str. 31.

¹²⁰ I. izdanje, str. 31.

- 21) Kad privrednik odluči sklopiti neki posao, onda ne treba u tome krzmati i zavlačiti, jer razlozi koji ga navode na posao postaju postupno sve teži, i što kasnije, posao će se izvršiti uz sve teže uvjete¹²¹.
- 22) Budući dobitak nije još realan, pa zato ne treba trošiti na teret budućeg dobitka, nego sačekati na njegovo ostvarenje. Nije uputno ni uzimati kredit u nadi da će se troškovi kredita (kamate) podmiriti iz budućeg dobitka. To se može učiniti samo ako su posrijedi osobito važni razlozi¹²².
- 23) U poslovima ne valja ići frontalno, već ulaziti u poslove koliko ih se može svladati. Ne valja stoga ulaziti u više poslova nego što dopušta kapacitet poduzeća¹²³.
- 24) U pogledu robe s kojom se radi, treba voditi računa o tome da je neka roba manje, a neka više pokvarljiva¹²⁴. Kotruljević misli da se treba uzdržavati od poslovanja s robom koja je pokvarljiva, a kad se ipak s njom posluje, treba uzeti u račun momenat pokvarljivosti.
- 25) Opreznost je u poslovanju osobito potrebna, ali ona ne smije ići na teret brzine¹²⁵. Stoga treba vrlo dobro razmisliti kad se ulazi u sklapanje nekog posla, ali dobro razmisliti ne znači polagano misliti. Polaganost u odlučivanju ne valja jednako kao ni nepromišljenost.
- 26) Gestikulacija u govoru nije u privredi poželjna jer upućuje na intelektualnu slabost ili, kako Beno Kotruljević kaže: »Neki su ... slaba mozga i bez pameti ... pa se mjesto toga pomažu mlatarenjem ruku i nogu, micanjem glave i sl., a liječnici i prirodoslovci kažu da priroda nadoknađuje na drugoj strani ono čega na jednoj strani nedostaje«¹²⁶. Privrednik treba utjecati u pregovorima svojim znanjem i argumentima, a ne mimikom kao glumac.
- 27) Konkretni slučajeve u privrednom poslovanju teško je podvrći pod neka opća pravila iako su opća pravila nastala uopćavanjem konkretnih slučajeva. To znači da je djelovanje u privredi osobito složeno, jer nema dva jednaka slučaja, pa su kadrovi u privredi primorani da pomno prouče svaki pojedini slučaj i da uoče upravo pravila toga slučaja¹²⁷.

Pravila poslovanja koja je iznio Beno Kotruljević uglavnom su zadržala svoju vrijednost sve do danas i stoga ih možemo smatrati klasičnim pravilima poslovanja. Sigurno je da su ona tada bila izražena drugačije nego što bi bila danas. Sigurno je da su ona morala i drugačije glasiti u počecima kapitalističkog društvenog uređenja nego što glase danas u socijalističkom uređenju. Sigurno je da su imala druge granice u individualističkoj privredi nego ih imaju danas u kolektivističkoj privredi. Te razlike uvjetovane su ponajviše društvenim razvitkom i društvenim uređenjem (kao posljedicom toga razvitka), ali one postoje i stoga što je i sama privreda, specijalno ekonomika poduzeća, evoluirala za ovih pet stoljeća. — Ali i pored svih ovih društvenih, razvojnih, vremenskih i stručnih razlika, pravila o poslovanju u privredi, kako ih je iznio Beno Ko-

¹²¹ I. izdanje, str. 31.

¹²² I. izdanje, str. 31.

¹²³ I. izdanje, str. 31.

¹²⁴ I. izdanje, str. 31.

¹²⁵ I. izdanje, str. 31.

¹²⁶ I. izdanje, str. 31. v.

¹²⁷ I. izdanje, str. 31. v.

truljević, bogat su doprinos usavršavanju privredne prakse i izgrađivanju značnosti o ekonomici poduzeća.

(72) Ne samo da je Beno Kotruljević iznio pravila poslovanja, on je odredio i granice poslovanja, tj. naveo koji su poslovi nedopušteni. Nedopuštene poslove Beno Kotruljević sistematizira (karakteristika njegove znanstvenosti) u tri skupine:

- 1) nedopušteni i zabranjeni¹²⁸:
 - a) lihva, tj. pozajmljivanje novca uz visoke kamate;
 - b) poslovi s crkvenim predmetima (simonija);
 - c) poslovi s ukradenim stvarima ili stvarima inače nedopušteno prisvojenim;
- 2) oni, koji nisu nedopušteni po svojoj naravi:
 - a) posredništvo,
 - b) fizički obrtnički radovi (npr. tkanje, šivanje i sl.)¹²⁹,
- 3) dopušteni, ali koji mogu postati nedopuštenima:
 - a) kad se obavljaju iz lakomosti i opakosti¹³⁰;
 - b) kad se obavljaju na blagdane¹³¹;
 - c) kad ih obavljaju osobe koje nisu za to ovlaštene¹³² i
 - d) kad se obavljaju na nedopuštenom mjestu¹³³.

Izraženi ovako kako ih je Beno Kotruljević pobrojao i sistematizirao, nedopušteni poslovi postaju klasično pravilo, koje vrijedi dakako i danas.

e) Faktori rada u poduzeću

(73) Današnja znanost o ekonomici poduzeća uzima kao unutrašnje faktore rada nekoga poduzeća prije svega čovjeka, zatim sirovinu (odnosno rudno blago u rudarskom poduzeću), nadalje mehanizaciju, odnosno sredstva proizvodnje. Za ostale faktore još traje znanstvena rasprava treba li im priznati svojstvo samostalnih faktora ili su oni možda izvedeni faktori, tj. posljedica nekih drugih faktora. — U knjizi Bene Kotruljevića nalazimo uglavnom samo dva faktora rada poduzeća, a to su sredstva rada i čovjek.

(74) Kotruljević spominje samo osnovna sredstva, i to ne pod tim nazivom, nego kao imovinu koju trgovac upotrebljava. Budući da je Kotruljević imao pred očima privrednika trgovca on o sredstvima kaže samo da se »trgovac... ne smije opteretiti suvišnim pokuštvom i namještajem¹³⁴, upozorava prema tome na to da treba nastojati za svoj rad upotrebljavati što manje sredstava u koja će se uložiti što manje financijskih sredstava. Kotruljević daje dobru uputu kad kaže da sredstva s kojima trgovac mora raditi treba da budu takva da zadrže uvijek svoju prvotnu vrijednost. On to izražava riječima: »... najbolje je nabaviti... stvari koje se mogu uvijek u slučaju potrebe unovčiti.«¹³⁵

¹²⁸ I. izdanje, str. 60. v.

¹²⁹ I. izdanje, str. 60. v.

¹³⁰ I. izdanje, str. 60. v.

¹³¹ I. izdanje, str. 61.

¹³² I. izdanje, str. 61.

¹³³ I. izdanje, str. 61.

¹³⁴ I. izdanje, str. 90. v.

¹³⁵ I. izdanje, str. 91.

(75) S obzirom na drugi faktor rada u poduzeću, tj. na čovjeka, Kotruljević kaže — prije svega — da su privrednici, tj. trgovci, subjekt trgovine. Kotruljević razlikuje dvije vrste uputa, odnosno pravila o subjektima trgovine. On spominje zapreke da netko bude privrednik, a kao drugo navodi svojstva koja privrednik treba imati. Što se tiče zapreka, Kotruljević misli da se privredom, tj. trgovinom ne mogu baviti dvije grupe osoba, i to:

- a) osobe koje se ne smiju baviti privredom, a to su suvereni, tj. kraljevi, knezovi, baruni, vitezovi itd., koji se po tadašnjim zakonima nisu smjeli baviti privredom, te crkvene osobe, koje to ne smiju činiti po crkvenim propisima i
- b) osobe koje su tjelesno nesposobne, koje su malodobne ili su pod tutorstvom, koje su neslobodne, to znači kažnjavane, zatim oni koji su »mahnuti«, kako kaže Kotruljević, rasipnici, neuki i prosti. Nadalje, ne mogu se baviti privredom lopovi, drumski razbojnici, krivotvoritelji, alkemisti i njima slični¹³⁶.

Iz ovoga vidimo da je Kotruljević pribilježio, prema prilikama u kojima je tada živio, vrlo ispravno dvije grupe zapreka da netko bude subjekt trgovine. To su: 1) oni koji imaju zapreke prema postojećim propisima i 2) oni koji imaju neke moralne zapreke da bi se mogli baviti takvim poslom, a to su oni koji su bilo fizički, bilo moralno diskvalificirani za vršenje takvoga posla. Iz toga slijedi da je Kotruljević shvatio kako je rad u trgovini vezan uz određena svojstva koja čovjeku omogućuju da obavlja funkciju privrednika. S druge strane, Kotruljeviću je već tada bilo jasno da je nespojivo da se netko bavi privrednim poslom i istovremeno vrši još i neku javnu funkciju.

(76) Kotruljević je u odnosu na čovjeka kao faktor rada u poduzeću imao pred očima izgrađenu osobu, koja je obdarena određenim svojstvima i koja je kao takva dorašla da vrši javno zvanje privrednika. Kotruljević izričito govori o liku takva čovjeka, razumijevajući pod time sveukupnost svojstava, ograničenu negativnim svojstvima koja bi mogla biti zaprekom da određena osoba postane privrednikom. To se vidi iz njegovih riječi: »već dična trgovca, hvaljena u ovom našem djelu, čiji lik izgrađujemo«¹³⁷

(77) Kotruljević je utvrdio koja bi svojstva morao imati privrednik. To su: *Pismenost*. Privrednik mora biti pismen. »Pero, to plemenito i izvrsno sredstvo, nije veoma potrebno samo trgovcu već i u svakoj vještini, pa bila ona slobodna, trgovačka ili fizička«¹³⁸. Pismenost je dakle jedno od svojstava koja privrednik mora imati, i to ne zato što je privrednik, nego što bi to zapravo morao imati svaki čovjek, pa prema tome dakako i privrednik. Kotruljević smatra da privrednik koji ne barata olovkom i perom i ne može biti dobar privrednik: »Alko vidiš trgovca kojemu je teško pero, ili mu nije vičan, slobodno možeš reći da nije trgovac«¹³⁹.

Privrednik mora biti *čovjek znanja*. On mora izučiti ne samo svoje zvanje nego mora poznavati i daleko više od svoje uske struke. Kotruljević stoga misli da trgovac mora biti vrlo vješt u pisanju, računanju, knjigovodstvu itd., da mora poznavati barem latinski jezik i govornništvo (radi sklapanja ugovora)¹⁴⁰,

¹³⁶ I. izdanje, str. 8, 8. v i 9.

¹³⁷ I. izdanje, str. 64. v.

¹³⁸ I. izdanje, str. 36—36. v.

¹³⁹ I. izdanje, str. 36. v.

¹⁴⁰ I. izdanje, str. 68. v.

poznavati gramatiku i retoriku¹⁴¹, logiku¹⁴², mora biti najsvestranija osoba¹⁴³, mora biti i kozmograf¹⁴⁴, mora poznavati geografiju, uzance, porezne sisteme, situaciju pojedinih vrsta robe na pojedinim tržištima¹⁴⁵, a dobro je (po njegovu mišljenju) da poznaje filozofiju, sastav tijela, fizionomije i čudi ljudske, zatim logiku, astrologiju, bogoslovlje (vjerojatno radi vjerskih propisa), građanske zakone, pravo itd¹⁴⁶.

Da bi privrednik mogao steći ta svojstva i toliko znanje, mora učiti. Prema tome, učenje je jedno od idućih svojstava privrednika. Kotruljević misli da se privrednikom može postati učenjem, ali učiti treba sistematski od najranije mladosti. On kaže za privredni podmladak, da mlade ljude kad poodrastu treba dati »dobru i vještu trgovcu da nauče struku, jer mnogi žele biti majstori bez učitelja, a to nije moguće«¹⁴⁷. Kotruljević polaze vrlo mnogo na učenje i smatra da učenje treba biti dobro organizirano. Tako on misli da mladi privrednik ne bi trebao baratati novcem prije nego nauči kako se novac stječe: »... ne dopusti da ti sin rukuje novcem dok ne sazna što je novac, koliko vrijedi i kako se mučno stječe«¹⁴⁸. I o samom učenju treba voditi računa. Treba voditi brigu o tome da učitelj koji odgaja budućeg privrednika treba da ga odgaja tako da nauči ophoditi sa ljudima, da stekne određenu dozu potrebnog straha i respekta pred starijim i sposobnijim i da znade u govoru priznati svoje subesjedniku određene kvalitete¹⁴⁹. To nije moguće naučiti iz knjiga: vrlo veliki dio znanja koje privrednik treba naučiti stječe se iz prakse i preko žive riječi. Prema Kotruljeviću, to napose vrijedi za knjigovodstvo gdje je »gotovo nemoguće to izreći, jer se to teško daje naučiti bez žive riječi iz knjige«¹⁵⁰. Osobito važnim područjem znanja privrednika Kotruljević smatra upravo knjigovodstvo. On je ispravno uočio već u ona davna vremena da je privrednik — knjigovođa, i da privrednik bez poznavanja knjigovodstva nije u mogućnosti voditi svoje privredno poduzeće¹⁵¹.

Inteligencija. Kotruljević smatra da privrednik mora posjedovati inteligenciju. To je osobina koja je mnogim ljudima prirodna, ali inteligencija se može velikim trudom i jakim voljom povećati i pojačati njezin kapacitet. Kotruljević misli da privrednik mora imati nešto od prirodnih svojstava, jer se ta svojstva ne mogu stvoriti samo umjetnim putem. On kaže: »Zato i kaže stara i raširena poslovice: 'Teže je stvoriti trgovca nego li suca.' Svaka znanost ima svoje propise i pravila, pa se onaj koji ih se drži usavršava u toj znanosti, a jedino u trgovini vlastita prirodna inteligencija otkriva što treba poduzeti u određenom danu i satu«¹⁵². Kotruljević ima naročitih razloga zašto traži i prirodnu inteligenciju u privrednika. On kaže: »Trgovčeve su greške većinom ili štetne ili nepopravljive, pa stoga on mora imati razboritu glavu, koja može jasno shvaćati i mudro odlučivati«¹⁵³.

¹⁴¹ I. izdanje, str. 68. v.

¹⁴² I. izdanje, str. 70. v.

¹⁴³ I. izdanje, str. 70. v.

¹⁴⁴ I. izdanje, str. 71.

¹⁴⁵ I. izdanje, str. 71.

¹⁴⁶ I. izdanje, str. 71.

¹⁴⁷ I. izdanje, str. 101.

¹⁴⁸ I. izdanje, str. 101. v.

¹⁴⁹ I. izdanje, str. 101.

¹⁵⁰ I. izdanje, str. 38.

¹⁵¹ I. izdanje, str. 38.

¹⁵² Predgovor B. Kotruljevića, str. 3.

¹⁵³ I. izdanje, str. 67.

Cestitost. Kotruljević stoji čvrsto na stajalištu da privrednik mora biti čestit čovjek. Ta misao prožima čitavo njegovo djelo, a izričito to kaže: »Trgovac mora biti postojan, držati mnogo do svoje riječi i čuvati u najvećoj potpunosti svoje obećanje...«, i dalje: »Mora u najvećoj mjeri poštovati svoje obećanje i obavezu i u tome ne žaliti troška«¹⁵⁴.

Zatvorena narav. Kotruljević smatra da privrednik mora imati zatvorenu narav, tj. on ne bi smio iznositi mnoge detalje ni previše pričati o svojem radu i svojim shvaćanjima. On mora biti suzdržljiv u izjašnjavanju i iznošenju svojih misli. Kotruljević to izražava ovim riječima: »Nastoj da tvoji ukućani ne saznaju tvoju pravu čud, jer ako je upoznaju, propao si. U tome treba biti vrlo razborit, i ja koji ti ovo pišem držim da neću reći sve što treba«¹⁵⁵.

Darivanje. Kotruljević smatra da privrednik mora biti darežljiv. Kotruljević vrlo precizno razlikuje darežljivost po osjećaju, koja je po njemu dobroćudnost, i darežljivost po rezultatu, koja je po njemu dobrotvornost¹⁵⁶. Kotruljević smatra da privrednik treba uzvratiti dobroćinstvo, ali ne smije to činiti pretjerano¹⁵⁷. Da su njegovi pogledi na akt dobroćinstva bili prilično određeni i jasni, ali i dobri, vidi se iz njegove primjedbe: »Pazi da dobroćinstvo koje ti učiniš nekome ne naškodi drugome... a ne kao velik broj trgovaca koji lihvale naveliko, a zatim grade crkve i bolnice«¹⁵⁸. Kotruljević ispravno smatra da takav postupak vodi do licemjerja i zato on takvo darivanje smatra nedopuštenim i osuđuje ga. Dobroćinstvo mora biti od srca, a ne s nekim naročitim materijalnim interesom. Zato Kotruljević kaže: »Kad činiš dobroćinstvo, nemoj ga predbacivati ni prigovarati, jer ako to činiš, gubiš svu hvalu«¹⁵⁹. Kotruljević smatra darivanje normalnom djelatnošću privrednika, nečim što je usko vezano s njegovim radom. On tako kaže: »Budi velik u davanju i ne buđi opor u primanju«¹⁶⁰. Kotruljević prema tome smatra da treba i primati od drugih, ali dakako to primanje je sastavni dio ljudskih odnosa. Kotruljević smatra da je darivanje ispravno onda kada se nešto daje iz plemenitih motiva, a ne kada se daje s namjerom da se dobije protuvrijednost. Ako se na taj način gleda na problematiku darivanja, onda se vidi da je Kotruljević ispravno i pošteno gledao na tu stvar, pogotovo kad je rekao: »Udesi da uvijek drugi više duguju tebi nego ti njima«¹⁶¹. Još više se to vidi iz stava Kotruljevićeva prema onome kome se daruje. On kaže da drugačije treba biti darežljiv prema onima kojima je to potrebno, a drugačije prema onima kojima nije potrebno¹⁶². Iz toga se pogotovo vidi da Kotruljević ne smatra da privrednik treba davati darove onome koji ima i od kojega on može očekivati koristi, nego da treba dapače davati darove više onome koji ima manje, a manje onome koji ima više. Iz toga se ujedno vidi jaka socijalna nota našega Bene Kotruljevića.

Lakoća. Kotruljević smatra da privrednik treba s lakoćom obavljati svoju funkciju, da mu sve polazi za rukom, da radi staloženo i sređeno, bez sporova, sukoba, uredno i uspješno¹⁶³. On smatra da privrednik stoga mora biti čovjek

¹⁵⁴ I. izdanje, str. 72. v.

¹⁵⁵ I. izdanje, str. 86. v — 87.

¹⁵⁶ I. izdanje, str. 77. v.

¹⁵⁷ I. izdanje, str. 77. v.

¹⁵⁸ I. izdanje, str. 77. v — 78.

¹⁵⁹ I. izdanje, str. 78.

¹⁶⁰ I. izdanje, str. 78.

¹⁶¹ I. izdanje, str. 78.

¹⁶² I. izdanje, str. 78. v.

¹⁶³ I. izdanje, str. 74. i 74. v.

dobra uma i dobre prakse, jer će mu tek onda poći za rukom da lako izvršava svoju funkciju.

Lukavost. Kotruljević ubraja u svojstva privrednika i lukavost ili, kako on kaže, domišljatost, a tu lukavost, odnosno domišljatost, treba imati ne zbog toga da bi oštetio drugoga, nego da sebe ne prevvari. Ako tako gledamo na domišljatost, odnosno lukavost, koju Kotruljević traži od privrednika, onda nam je jasno da ne samo da je ta njegova misao poštena, nego da je ta osobina bezuvjetno potrebna svakom, jer bi loše prošao i grdno se osramotio onaj trgovac koji bi se dao od drugoga prevariti ili nadmudriti¹⁶⁴.

Marljivost. Trgovac mora biti marljiv. Marljivost ga mora upravo krasiti¹⁶⁵. Marljivost mora biti ne samo pri sklapanju novih nego i u dovršenju već započetih poslova¹⁶⁶. Marljivost se ne smije odnositi samo na poslovanje, nego i na popratne radove u vezi s poslovima, naročito na pisanje, na knjiženje svojih poslova, na odgovaranje na dopise poslovnih prijatelja. Kotruljević vrlo mnogo polaže na korespondenciju. On zato kaže: »Neka ne propusti nikada odgovoriti, ma kako kukavno pismo primio«¹⁶⁷.

Mirnoća. Kotruljević smatra da privrednik mora posjedovati svojstvo mirnoće, tj. on mora u svome vladanju, u svome nastupu, u sklapanju svojih poslova uvijek biti miran. Mirnoća se očituje u svakom njegovu postupku, a posljedica je njegove svijesti i njegova znanja u konkretnom poslu. Kotruljević tako kaže: »Mirnoća duha je krepost koja je potrebna svim vrstama ljudi, a ponajviše trgovcu. Svi koji su mirna duha znači da imaju dobru tjelesnu građu i povoljan raspored dobrih sokova«¹⁶⁸. On prema tome dovodi mirno vladanje u vezu sa zdravljem tijela i dobru volju izvodi iz zdrave tjelesne konstitucije. On dalje kaže: »Dakle, to su veseli i radosni ljudi, u miru su sa sobom i s drugima, sa svakim su prijatelji, nisu zavidni ni podmukli, nepravedni ni osvetljivi, niti sumnjičavi, lakomi i zlobni«¹⁶⁹.

Umjerenost u radu. Kotruljević smatra da trgovac i u radu mora biti umjeren, da ne treba forsirati s radom i poslovima, nego da ih mora voditi u razumnim granicama. On smatra da je potrebno da privrednik povremeno i prekinu rad, da se odmori i da sredi svoje dotadašnje poslove: »... trgovac [se] mora uvijek na koncu šeste godine odmoriti od svakog svog posla. Te godine ne smije sklopiti nijedan ugovor, već mora izvršiti saldo svojih računa, sve saldirati i utjerati. ... Stoga će prosvijetliti um i odmoriti duh od poslova«^{169a}. Trgovac treba raditi do pedesete godine, a onda je dosta rada jer nije više ni toliko sposoban za rad kao prije¹⁷⁰. Kotruljević je prema tome ispravno zapazio da privrednik treba umjerenost raditi, da treba mnogo vremena posvetiti unapređivanju svoga znanja. Kotruljević je nadalje, kako vidimo, predvidio i godine mirovine i vrijeme mirovanja.

Postojanost. Postojanost je važno svojstvo koje mora posjedovati privrednik. Biti postojan znači održati svoju riječ, održati svoje manire i način rada i onda kad riječ nije izričito dana. Biti postojan znači i stalno se pridržavati svo-

¹⁶⁴ I. izdanje, str. 74. v.

¹⁶⁵ I. izdanje, str. 73.

¹⁶⁶ I. izdanje, str. 73. v.

¹⁶⁷ I. izdanje, str. 74.

¹⁶⁸ I. izdanje, str. 78. v.

¹⁶⁹ I. izdanje, str. 79.

^{169a} I. izdanje, str. 44—44. v.

¹⁷⁰ I. izdanje, str. 104.

jih principa, koji su drugim ljudima poznati. Biti postojan znači održavati ugovore i biti takav da se drugi ljudi na čovjeka mogu osloniti. »Stoga se kaže da trgovac mora imati tri svojstva, naime magareća leđa — što se tiče postojanosti, svinjsku njušku — što se tiče skromnosti u jelu — i 'trgovčevu uho' zbog trpeljivosti i strpljenja«¹⁷¹. Kotruljević misli da je postojanost muška vrлина, kao što je nepostojanost ženska mana¹⁷².

Pravednost. Privrednik mora biti u svojem poslovanju pravedan. On mora biti pravedan u odnosu na poslovne prijatelje, kao i u svakoj javnoj manifestaciji gdje on dolazi do izražaja kao trgovac, tj. kao pripadnik javnog zvanja. Biti pravedan znači ispraviti svoje pogreške. To znači i uočiti objektivne argumente i ispraviti pogrešku i onda kada su argumenti jaki, a nema sile po kojoj bi ih čovjek morao uvažiti. Biti pravedan znači, prema tome, ispravljati pogreške bez neke prisile, tek pod snagom objektivnih argumenata i momenta pravednosti. Kotruljević zato kaže da biti pravedan znači ispraviti pogrešku i onda kada nema nekih dokaza, npr. pogrešku poslovnog prijatelja, ako je nastala na njegovu štetu ili u njegovu korist¹⁷³. Privrednik dolazi u priliku da pokazuje svoju pravednost i onda kad kao obranički sudac dijeli pravdu¹⁷⁴.

Samopouzdanje. Privrednik mora imati i potrebnu količinu pouzdanja u sama sebe, jer kad toga ne bi bilo, on ne bi mogao poduzeti niz akcija na koje ga upućuje njegovo zvanje. Kotruljević kaže da trgovac treba biti srednje odvažan¹⁷⁵, misleći pritom da ne treba biti odvažan tvrdoglavo, ali ne treba biti ni bez odvažnosti. On smatra da privrednik mora biti samopouzdan, pa »što ga više sudbina biže, tim joj više snažan i srčan mora prkositi, jer sudbina najčešće običava udariti po onima koji joj okreću leđa, dok naprotiv bježi od onih koji joj pokazuju smiono lice«¹⁷⁶.

Skladnost. Privrednik mora u svome radu postupati skladno. On ne smije biti jednostran i baviti se samo privrednim poslovima ili samo nekom vrstom poslova. On mora skladno urediti svoj život za sve društvene funkcije i onda će postići i poštovanje, i svoje unutrašnje zadovoljstvo i sreću. Trgovac mora skladno rasporediti svoje vrijeme na poslove, na domovinu, prijatelje, djecu, roditelje, sluge i za sebe, a ne smije biti samo gramzljiv za zaradom¹⁷⁷.

Stidljivost. Stidljivost je svojstvo koje treba posjedovati svaki čovjek, a trgovac pogotovo. Kotruljević smatra da u stidljivost spada i pokrivanje tjelesne golotinje¹⁷⁸ a »... trgovac mora biti čedan i pun sramežljivosti više od drugih«¹⁷⁹. Dakako da bi vrlo neugodno djelovalo u društvu kada bi trgovac bio bez sramežljivosti, koja treba da resi svakog čovjeka, i kada bi u svome vladanju bio u tome pogledu neobuzdan.

Umjerenost. Privrednik mora držati ravnotežu i u sreći i u nesreći¹⁸⁰. On mora biti umjeren u jelu i u piću¹⁸¹. On treba biti umjeren u govoru¹⁸² jer od

¹⁷¹ I. izdanje, str. 76. v.

¹⁷² I. izdanje, str. 76. v.

¹⁷³ I. izdanje, str. 76.

¹⁷⁴ I. izdanje, str. 76.

¹⁷⁵ I. izdanje, str. 71. v.

¹⁷⁶ I. izdanje, str. 72.

¹⁷⁷ I. izdanje, str. 75. v.

¹⁷⁸ I. izdanje, str. 80.

¹⁷⁹ I. izdanje, str. 79. v.

¹⁸⁰ I. izdanje, str. 81.

¹⁸¹ I. izdanje, str. 81.

¹⁸² I. izdanje, str. 82.

brbljanja nebrojeno puta trgovcu nastane golema šteta¹⁸³. On ne smije govoriti neumjesno, nesuvislo, ružno, isprazno, prijekorno, besramno, nedolično. Ne treba upadati drugima u riječ, treba unaprijed odrediti dužinu govora, govoriti jasno i krađko, biti umjeren u trgovanju¹⁸⁴ i umjeren u drugovanju.

Moral. Kotruljević smatra da privrednik mora biti moralan čovjek. »... ljudi, a osobito trgovci koji gaze zadano obećanje nemaju ničega u sebi po čemu bi se mogli nazvati trgovcima i poštenim ljudima«¹⁸⁵. Etika je shvaćanje o lijepome u ljudskim odnosima. Za čovjeka koji se etički ponaša u životu kažemo da je moralan čovjek. To je čovjek dobrog ili visokog morala, a o onome koji se u životu vlada protivno društvenoj etici kažemo da je nemoralan. Kotruljević ispravno stoji na stajalištu da privrednik mora biti moralan, a to znači da se mora vladati prema etici koja vlada u ljudskom društvu. Nadalje Kotruljević smatra nedopustivim krivokletstvo ako se njime čovjek svjesno služi pri kupnji i prodaji s namjerom da postigne neki poslovni uspjeh¹⁸⁶. — Isto tako Kotruljević smatra nemoralnom krađu. On razlikuje dva načina krađe: a) kad je čovjek zatečen s onim što je ukrao i b) kad čovjek nije zatečen s onim što je ukrao¹⁸⁷.

Dostojanstvo. Dostojanstvo je svojstvo koje mora resiti svakog privrednika. Zvanje privrednika je, kako smatra Kotruljević, samo po sebi dostojanstveno, i to stoga a) što je to zvanje koje služi općem dobru za koje je vrijedno i umrijeti¹⁸⁸; b) što trgovac dobro gospodari i stoga u obilju živi¹⁸⁹; c) što se kreće u takvom krugu (porodici) gdje se radi s novcem i s robom i gdje su sve sami poštenu ljudi, a izvan toga kruga trgovac je u stalnom dodiru sa svim zvanjima, s najboljima od najboljih, s vladarima i učenjacima, njega svi trebaju¹⁹⁰ i d) što zbog svog zvanja uživa povjerenje svih ljudi, povjerenje je sastavni dio profesije trgovca¹⁹¹, i njegova usmena riječ vrijedi više nego notarske izjave svih drugih¹⁹². Sve su to razlozi zbog kojih privrednik mora svojim vladanjem, govorom i radom biti dostojanstven¹⁹³.

(78) Pored ovih naročitih svojstava Kotruljević smatra da privrednik (trgovac) mora imati još niz drugih svojstava kako bi mogao uspješno obavljati svoju funkciju. On smatra da još u djetinjstvu treba promatrati ima li osoba koju se želi uputiti u privredu svojstva i sklonosti za trgovinu. »Ako je ta osoba živahne naravi i ugodne vanjštine, izvrсна karaktera, nije odveć šarovita ni skitalica i ne teži za čašću i dobitkom, te je ne mori želja da zaradi, onda možemo s pravom misliti da je pogodna za takav posao, u kojem je cilj: časno steći«¹⁹⁴. Kotruljević smatra da su tako postupali i Grci i Rimljani, pa je posljedica bila da su se u ono doba u oba naroda istakli u svim pohvalnim poslovima najizvrsniji ljudi, kakvih nije bilo ranije, a ni kasnije¹⁹⁵. On stoga misli da

¹⁸³ I. izdanje, str. 82.

¹⁸⁴ I. izdanje, str. 83.

¹⁸⁵ I. izdanje, str. 30. v.

¹⁸⁶ I. izdanje, str. 60. v.

¹⁸⁷ I. izdanje, str. 61.

¹⁸⁸ I. izdanje, str. 64. v.

¹⁸⁹ I. izdanje, str. 65.

¹⁹⁰ I. izdanje, str. 66.

¹⁹¹ I. izdanje, str. 66.

¹⁹² I. izdanje, str. 66. v.

¹⁹³ I. izdanje, str. 67.

¹⁹⁴ I. izdanje, str. 10. v — 11.

¹⁹⁵ I. izdanje, str. 11. v.

čovjek koji želi da bude privrednik mora biti rođen od trgovca¹⁹⁶, da mu odgoj u tom pravcu mora biti od kolijevke¹⁹⁷, da mora biti fizički izdržljiv u hodanju, putovanju, jahanju, plovljenju itd¹⁹⁸. On se mora brinuti za svoje poslove i stvar¹⁹⁹, mora znati odgovoriti kad to ustreba jelo, piće, spavanje, odmor itd²⁰⁰. Čestit trgovac »ne samo da ne smije dopustiti da se s njegove strane javi bilo kakva prevara, nego čak ni najmanji tračak sumnje da bi mogao prevariti«²⁰¹. Privrednici ne bi smjeli graditi krasne palače, jer zbog njih dopuštaju da neprijatelj najprije opljačka grad, samo da ne bi opljačkao njihove dvorce²⁰². Ne samo da se privrednik mora odlikovati svim tim svojstvima nego njegove vrline mora stalno biti prisutne u nutrini, ali on ih mora iskazivati svojim vanjskim činima²⁰³. Privrednici su riznica ljudskih vrlina i moraju gajiti gotovo redovničku stegu²⁰⁴. Oni ne smiju biti oboli, ne smiju imati nedostojne ukrase, ne smiju izazivati smijeh niti biti komedijaši. Privrednik mora biti dostojanstven, od rješit, uzoran, blag, bez slabosti i bez duševnog nemira. Ne smije biti »nemarna hoda«, mora biti umjeren i ozbiljan. On mora biti oprezan, pripravna duha, skrbna, smotan, njegov duh mora biti gibak, ostrouman, sklon učenju i proučavanju i mora mnogo čitati²⁰⁵. Privrednik mora ne samo mnogo znati nego mora i drugima dati dobar nauk, a osobito svojim mladima i onima koji ovisе o njegovoj pouci²⁰⁶. On jednom riječju mora biti svestran²⁰⁷. Od privrednika se traži da bude razgovorljiv, komunikativan, ljubezan, dobroćudan, blag, prijazan, veseo, ponosan i miran, da ne opći suviše mnogo spolno, da ne maše rukama i nogama, da je postojan, bez lakomosti, da bude svestran, da se znade svestrano »ophoditi s narodom svake ruke«. »Ne smije biti uvijek protivan, osvetljiv, bezobrazan i nastran, a ni sljepar, tašt, rasipan, brutalan, izjelica i popilica«²⁰⁸. Kotruljević smatra: »Mnogo toga što se kod drugih tolerira trgovcu je zabranjeno jer je nespojivo s čednošću, solidnošću, ozbiljnošću i čudorednošću trgovčevom«²⁰⁹. Njemu je zabranjeno igrati igre na sreću, tj. kartati, kockati i slično, ali mu nije zabranjeno npr. loptanje, bacanje motke itd²¹⁰. On ne smije igrati hazardne igre, ne smije se opijati, ni prejesti²¹¹. Ne smije pretjerano uživati vino²¹² kako bi izbjegao sramotu i nezgodne tjelesne posljedice (npr. da mu se zapetlja jezik, da pokazuje lijenost, duševnu tromost, drhtanje ruku, da ne može imati djece, izgubi vid itd.) i veću materijalnu štetu²¹³. On ne smije biti zastupnik u pamicama drugih²¹⁴, ne bi se smio kretati u društvu

¹⁹⁶ I. izdanje, str. 12.

¹⁹⁷ I. izdanje, str. 12.

¹⁹⁸ I. izdanje, str. 13.

¹⁹⁹ I. izdanje, str. 13.

²⁰⁰ I. izdanje, str. 13. v.

²⁰¹ I. izdanje, str. 25. v.

²⁰² I. izdanje, str. 28.

²⁰³ I. izdanje, str. 41. v.

²⁰⁴ I. izdanje, str. 41. v.

²⁰⁵ I. izdanje, str. 67. v.

²⁰⁶ I. izdanje, str. 68.

²⁰⁷ I. izdanje, str. 69.

²⁰⁸ I. izdanje, str. 80. v — 81.

²⁰⁹ I. izdanje, str. 41—41. v.

²¹⁰ I. izdanje, str. 41. v.

²¹¹ I. izdanje, str. 42.

²¹² I. izdanje, str. 42.

²¹³ I. izdanje, str. 42. v.

²¹⁴ I. izdanje, str. 43.

sa zlim i ozloglašanim ljudima²¹⁵, ne bi se smio baviti alkemijom, jer se već u ono vrijeme alkemija smatrala fantazijom²¹⁶. Ne bi se smio natjecati u viteškim igrama na konjima²¹⁷, ne bi se dakako smio baviti krijumčarenjem²¹⁸, ne bi smio varati na robi²¹⁹, ne bi smio imati suviše ispraznih prijatelja²²⁰. Kako vidimo, Kotruljević je postavljao velike zahtjeve na ispravnog trgovca, i biti privrednik, po Kotruljevićeve shvaćanju, sigurno nije bilo lako.

(79) Kotruljević je u svome djelu imao pred očima uglavnom dva faktora: čovjeka kao jednog od najvažnijih činilaca za rad u poduzeću i osnovna sredstva. Čovjeka je Kotruljević naročito obradio, ispravno postavljajući težište na kvalitete čovjeka, na njegov odgoj i obrazovanje, na njegova intelektualna i fizička svojstva, na njegov moral, na njegovo školovanje i učenje. On je ispravno uočio da je čovjek jedan od najosnovnijih faktora za rad u poduzeću i da od svojstava čovjeka ovisi uspjeh čitavoga poslovanja.

f) Ljudski odnosi

(80) Ljudski su odnosi sastavni elemenat u radu poduzeća. To se tiče odnosa ljudi unutar poduzeća i odnosa s onima izvan poduzeća. Naročito se u posljednje vrijeme mnogo govori o potrebi postavljanja ispravnih odnosa među ljudima, pa se već utvrdilo kolike su velike prednosti od ispravnih odnosa među ljudima. Naročito se tvrdi da postoji veća proizvodnost rada ako su ti odnosi ispravno postavljeni, da postoji i veća ekonomičnost, da su u tom slučaju ljudi zadovoljniji u svom radu i da spremnije obavljaju svoje dužnosti. Razumije se da ljudi iz privrede, dolazeći u dodir s onima izvan svog poduzeća i izvan svoje struke, dolaze u priliku da razvijaju te odnose, da ih usavršavaju, a često dolaze u priliku i da ih kvare. Uspjeh rada pojedinca i čitavog poduzeća vrlo mnogo ovisi o tome kako ljudi poštuju privrednika. Kotruljević je držao da takvo povjerenje kakvo uživa dobar privrednik ne uživaju ni kraljevi, ni knezovi pa ni jedna druga vrsta ljudi na zemlji²²¹. Međusobni odnos privrednika je prema Kotruljeviću vrlo važan za uspjeh poslovanja. Kotruljević je prema tome već u ona davna vremena poznavao problem ljudskih odnosa i znao je kako su ti ljudski odnosi važni za uspjeh. Da bi privrednik mogao učvrstiti te ljudske odnose i da bi se mogao imati ispravni odnos prema drugim ljudima potrebno je da ima »autoritet i ljupkost«²²². To znači da je Kotruljević bio uvjeren da je temelj ljudskih odnosa u čovjeku samome, a ne izvan njega, da svaki pojedinac mora prije svega sam stvoriti osnovicu za ispravne i zdrave odnose s ljudima.

(81) Ispravni odnosi među ljudima imaju i određene reperkusije posve privrednog karaktera. Kotruljević kaže da će pravi trgovac zbog ugleda isplatiti iako nema obaveze, samo da ne trpi ugled njegova imena²²³. On prema tome ide tako daleko da smatra kako za volju dobrih odnosa među ljudima privred-

nik treba preuzeti i poneku obavezu i poneki teret, čak i u slučaju kad on to pravno ne bi bio dužan učiniti. Ugled koji privrednik mora uživati u ljudskom društvu toliko je važan da Kotruljević smatra da gubljenje povjerenja povlači za sobom dalekosežne posljedice za privrednika. Iz toga slijedi da »... bankrotirani trgovci nikad više ne bi smjeli uživati vjeru i povjerenje, a osobito ne oni koji su pali pod stečaj mamjerno, jer tko se jedanput pokazao zao, pretpostavlja se da će i ostati«²²⁴. I obratno, Kotruljević smatra da potraživanja koja privrednik ima prema nekom pravno dobro fundirama, kadgod ne bi trebalo realizirati, sve za volju dobrih ljudskih odnosa. On stoga kaže: »... ako vidiš nekog svog dužnika kome poslovi loše idu, ne diraj ga ako misliš da će se na taj način otkriti da je pred bankrotom... jer on bi izgubio kredit, pa bi se i ti našao u velikoj pogibelji da izgubiš svoje«²²⁵. Što više: »Ako je potreba i možeš ga još pomoći od svoga, dobro ćeš uraditi da ga još kreditiraš, ali upozoravam te da pri tom sebe u najvećoj mjeri osiguraš«²²⁶. Dakle, za volju dobrih ljudskih odnosa ne samo da ne treba dužnika upropastiti nego ga kadgod treba još i pomoći. Sigurno je da bi takav postupak među privrednicima i takvo pružanje pomoći stvaralo među ljudima čvrste i sigurne veze. Kotruljević ne ide ovdje suviše daleko. Njemu je jasno da za volju ljudskih odnosa treba nešto učiniti, ali do određene realne ekonomske granice. Zato kaže da ne treba svoju robu davati na kredit dacima, učiteljima ili vojnicima jer se oni ne razumiju u rukovanje novcem i u plaćanja²²⁷. Robu na kredit ne treba davati onima koji ne rade s tom robom ili koji nisu trgovci²²⁸.

Usprikos važnosti tih međuljudskih odnosa privrednik može i mora poduzimati neke korake koji omogućuju normalno odvijanje rada poduzeća i koje je on dužan učiniti bez obzira na te ljudske odnose. On bi se, prema Kotruljeviću, trebao stalno brinuti da utjeruje dugove na vrijeme²²⁹, kako dugovi ne bi zastarjeli, morao bi svaki mjesec pregledati knjigu dužnika i popisati ih u pot-sjetnik, požurivati dužnike da plate, prije dospijea, podsjećati dužnike na rok, a trebao bi²³⁰ imati i potreban broj »mladića za utjerivanje«²³¹.

(82) U ljudske odnose spada i odnos između pretpostavljenog i namještenika ili, kako mi to danas kažemo, između rukovodioca i radnika. Kotruljević je već u ona davna vremena zapisao da se s njima mora postupati čovječno, da se »mora neke častiti više nego druge po zaslugi i krivici«²³². Kao da je Kotruljević htio reći da među njima treba postojati natjecanje, i prema tome što je tko postigao i što je tko skrivio, treba ga »častiti«, tj. nagraditi. Kotruljević ističe da postupak s namještenicima treba biti ljudski. On dalje kaže da namještenici moraju biti čisti, pristojni, diskretni, odani i iskušani, da se kadikad u poslu smije i nasmijati i poveseliti se s ljudima²³³, da niže od sebe treba poučiti isto tako kao da su ti vlastita djeca²³⁴, pretpostavljeni ne smiju dopustiti da rad-

²¹⁵ I. izdanje, str. 43.

²¹⁶ I. izdanje, str. 43.

²¹⁷ I. izdanje, str. 43.

²¹⁸ I. izdanje, str. 43. v.

²¹⁹ I. izdanje, str. 43. v.

²²⁰ I. izdanje, str. 43. v.

²²¹ I. izdanje, str. 66. v.

²²² I. izdanje, str. 77.

²²³ I. izdanje, str. 72. v.

²²⁴ I. izdanje, str. 73.

²²⁵ I. izdanje, str. 23.

²²⁶ I. izdanje, str. 23. v.

²²⁷ I. izdanje, str. 23. v.

²²⁸ I. izdanje, str. 23. v.

²²⁹ I. izdanje, str. 24.

²³⁰ I. izdanje, str. 24. v.

²³¹ I. izdanje, str. 24. v.

²³² I. izdanje, str. 102. v.

²³³ I. izdanje, str. 102. v.

²³⁴ I. izdanje, str. 103.

nici oskudijevaju u jelu, piću i odijevanju, ali treba im dati dosta rada²⁵⁵. Danas bismo rekli da poduzeće mora voditi računa o opskrbi radnika, o njihovim potrebama izvan radionice i o mogućnostima da te svoje potrebe što lakše zadovolje.

(83) Privrednik često dolazi u priliku da djeluje kao obranički sudac. Kako Kotruljević spominje instituciju obraničkog suca, to znači da je ta institucija u to vrijeme već postojala, a i on sam je, kako znamo, bio sudac. On tvrdi, da su najčešće upravo »trgovci obranički suci« i smatra za potrebno da o njima govori²⁵⁶. On smatra da u radu privrednika kao obraničkog suca treba naročito voditi računa o ljudskim odnosima, to znači da treba izbjegavati formalnosti, izbjegavati duge i neugodne parnice za svaku stranku, a rješavati stvari tako da se odnosi među ljudima što manje zaoštravaju i da se sukobi što lakše svladavaju. On stoga kaže: »... opomeni odvjetnike i punomoćnike da se gađno ne svađaju, obuzdaj mnoštvo svjedoka a izvuci na vidjelo nužne i zakonite dokaze i postupaj jednostavno i tiho bez buke, formalnosti i sudskog izgleda, a pazi samo na bit istine«²⁵⁷. Istina je konačna svrha koju spominje Kotruljević, i ako se ide samo za tom istinom, onda će sigurno biti moguće sve formalnosti i rasprave skratiti, a sigurno će biti moguće postići i najbolje ljudske odnose. Ovdje bi trebalo spomenuti i Kotruljevićevo mišljenje o pravnicima. Kotruljević o pravnicima govori iz iskustva. Njemu je već u ono vrijeme bilo jasno da su pravnici doduše važni i potrebni u ljudskom društvu, ali da oni s gledišta privrednika rješavaju prošle stvari, da ne mogu slijediti tempo privrednog zbivanja, jer to nije u suštini njihova zvanja. Oni prema tome u svakom slučaju predstavljaju potrebnu, ali neugodnu popratnu pojavu uz privrednu djelatnost. I zato Kotruljević kaže: »... prepirke među pravnicima, koji su u svemu neprijatelji trgovčeve kese, nemala su smetnja za trgovca, a osim toga, trgovački sporovi zahtijevaju kratak postupak i ekspeditivnost, a pravnici rade sasvim protivno«²⁵⁸.

(84) Trgovačka vjera (vjernost) važna je pojava privrednog djelovanja. Kotruljević poznaje trgovačku vjernost. On smatra da je trgovačka vjernost potrebna i da je ona tako važna da se privrednik vrlo često mora odrediti privredno važnih momenata za volju trgovačke vjernosti. Argumentacija za važnost trgovačke vjernosti je kod Kotruljevića vrlo jednostavna, ali je tako snažna da joj i ne treba neko veliko tumačenje. On ističe kako »trgovačka vjernost traži da se pošteno vrati polog, jer je polagač imao povjerenja u osobu kojoj je dao polog«²⁵⁹. Znači, ako je drugi privrednik imao povjerenja u tebe, onda je jasno da i ti trebaš imati povjerenje u njega i da ne smiješ biti vjerolomac i prekinuti vjeru koju drugi ima u tebe, ali i obratno.

(85) Za ljudske odnose važna je i vanjšina privrednika. Privrednik mora biti odjeven i mora nastupati tako da djeluje skromno, a nikako da djeluje raskošno i znatno uglednije i bogatije nego što doista jest. Zato Beno Kotruljević osuđuje raskošnu i nedostojnu odjeću²⁶⁰, te smatra da po vanjšini onaj koji ima manje treba da djeluje nešto skromnije od onoga koji ima više. On smatra

²⁵⁵ I. izdanje, str. 103.

²⁵⁶ I. izdanje, str. 76.

²⁵⁷ I. izdanje, str. 76.

²⁵⁸ I. izdanje, str. 15.

²⁵⁹ I. izdanje, str. 36.

²⁶⁰ I. izdanje, str. 89.

da je važno da odjeća bude čista i pristojna, a ne da bude takva da zavarava ljude o vrijednosti onoga koji je nosi²⁶¹.

(86) Ljudski odnosi su toliko važni da je Kotruljević na neki način ušao i u psihologiju privrednika kako bi bolje prikazao i rasvijetlio međusobne odnose privrednika i njihov odnos prema ostalim ljudima. On je ušao u psihologiju odijevanja, u psihologiju vladanja i prikazao nam ih. Ti njegovi prikazi u mnogo čemu toliko su interesantni i upravo klasični da možemo reći da još i danas vrijede. Kotruljević npr. misli da »oni koji nose kapu ili kukuljicu do ispred očiju ponajčešće su oholi i naprasiti«. A zar vam se ne čini da su oholi i naprasiti još i danas oni koji su tako odjeveni? On dalje kaže da su »oni koji otkrivaju glavu sprijeda i spuštaju kapu otraga tašti i zaljubljeni«. On misli da su oni koji skrivaju kapom jedno uho fantaste, lakomisleni, slaboumni, svadljivi, umišljeni, slavohlepni i glupi, a ponajčešće su to tašti govornici, koji mnogo brbljaju. Oni pak koji nose kapu »savršeno kao krunu ljudi su sredene pameti, puni ugleda i čednosti, jer je vrlina izabrano stanje, koje se nalazi u sredini«²⁶².

g) Organizacija poduzeća

(87) Kotruljević je poznavao probleme organizacije poduzeća. Naročito se misli na unutrašnju organizaciju poduzeća. Pod organizacijom poduzeća današnja znanost podrazumijeva međusobne odnose između pojedinih funkcija i pojedinih odjela, iskorištavanje raznih sredstava organizacije, formiranje nadređenosti i podređenosti, uspostavljanje mehanizma rada u poduzeću, kako bi svako radno mjesto što potpunije moglo udovoljiti postavljenom zadatku. U organizaciju poduzeća spada i osnivanje poduzeća, a jedan od bitnih elemenata osnivanja poduzeća jest njegova lokacija. Razumije se da Kotruljević nije mogao u ono vrijeme razviti problematiku organizacije poduzeća onako kako je mi danas razvijamo i kako ju je razvila ogromna praksa vrlo velikog broja ljudi koji rade u privredi, ali je karakteristično da je Kotruljević već u ono davno vrijeme poznavao probleme organizacije i da je tim problemima poklanjao potrebnu pažnju. Karakteristično je da je ono što je Kotruljević smatrao za potrebno spomenuti u pogledu organizacije poduzeća bilo tako dobro da to još i danas vrijedi, a on je dakako mogao iznijeti samo one momente u pogledu organizacije koji su za ono vrijeme, na onom stupnju razvoja i za mali trgovački pothvat mogli doći do izražaja.

(88) Lokacija poduzeća važna je zbog toga jer o raznim faktorima lokacije ovisi kako će poduzeće biti organizirano i kako će ubuduće raditi. Kotruljević smatra da je jedan od faktora za lokaciju poduzeća — zrak. On smatra da se trgovac treba nastaniti u kraju gdje je zrak zdrav²⁶³. Neki krivo misle da mjesto treba biti slabo naseljeno, jer je život tamo jeftin i ima manje privrednika²⁶⁴. Kotruljević smatra da mjesto lokacije treba biti nastanjeno trgovcima i vrsnim ljudima kako bi privrednik imao priliku da iz dana u dan postaje sve vještiji i sve iskusniji²⁶⁵. Mjesto gdje se locira poduzeće nekada bude takvo da se u njemu

²⁶¹ I. izdanje str. 89. i 90.

²⁶² I. izdanje, str. 77.

²⁶³ I. izdanje, str. 14. v.

²⁶⁴ I. izdanje, str. 14. v.

²⁶⁵ I. izdanje, str. 14. v.

može živjeti u miru i bez neizvjesnosti jer »... trgovcu treba sloboda i duševni mir bez uznemiravanja«²⁴⁶. Mjesto gdje se locira poduzeće neka bude takvo da se u njemu suđi po trgovačkom pravu, a ne »po zakonu Justinijanovu« jer »mnoge trgovačke stvari su u protuslovlju sa starijim zakonima«²⁴⁷. Kako vidimo, Kotruljević daje prednost trgovačkim običajima i privrednom pravu pred tadašnjim općegrađanskim pravom, jer je ono bilo pisano bez dovoljnog obzira na privredu. Zbog toga preporučuje da se privrednik smjesti tamo gdje su zakoni prilagođeni radu privrednika. Konačno, što se tiče lokacije, Kotruljević smatra da treba potražiti mjesto ne u naročito plodnim krajevima, koji obiluju ljudskom hranom, »jer su to mjesta pogodna za poduzimanje mnogih poslova i stoga su veoma pogibeljna po trgovca, pa prema tome mnogi padaju pod stečaj«²⁴⁸. Kotruljević smatra da naročito bogati krajevi daju suviše mnogo prilika privredniku za rad i da bi se on mogao baviti raznim poslovima i uslijed toga loše voditi svoje poduzeće.

(89) Kotruljević nadalje smatra da poduzeće treba locirati blizu tržišta, da pristup u trgovačku radnju mora biti ugledan, a sama pisarnica mora biti opremljena stolom i stolicama i odijeljena od stana samog trgovca. Kotruljević opisuje i kakve moraju biti privatne prostorije privrednika da bi mogle zadovoljiti njegove potrebe i da zbog njih ne bi morao odlaziti na ladanje i tako zanemariti posao. Važno je da trgovac u kući ima i sobu s knjigama za čitanje²⁴⁹.

(90) Dalje Kotruljević naročito spominje primanje pošte, i vidi se kako on i ovdje umosi znatan red. On izričito kaže da je potrebno »označiti na svim primljenim pismima odozgo odakle su došla, te godinu, mjesec i dan primitka, prema tome kako ih iz dana u dan primaš«²⁵⁰. Ovo je tako precizno rečeno da bi i mnogi današnji tajnici poduzeća dobro učinili kad bi tako postupali.

(91) Kotruljević ima također izrađene poglede na organizaciju rada. On kaže da se rukovodilac mora kadgod pokazati i strašan, a ponekad i ljubezan. Mora nastojati da njegovi podređeni ne upoznaju uvijek njegovu pravu ćud. On mora biti uzor vladanja za svoju okolinu, on mora ranije ustajati od ostalih, a zadnji odlaziti s posla. Barem svakih 15 dana potrebno je da obilazi cijelu kuću, da razgleda svaki kut (ima i danas direktora koji to ne čine!). On mora prekoriti svaki nedostatak i uvijek popraviti štogod ili nešto učiniti kako bi ostali održavali red u svome radu²⁵¹.

(92) Današnja znanost o ekonomici poduzeća razumijeva pod organizacijom poduzeća onaj sistem koji se postavlja u upravi poduzeća da bi ono što uspješnije radilo i što bolje postiglo svoj zadatak. Svako poduzeće, kao živ organizam, ima određenu organizaciju. Na tu organizaciju utječu razni faktori, a to znači da organizacija svakog poduzeća pod određenim uvjetima mora biti različita. Faktori rada u poduzeću jesu, kako znamo, čovjek, zatim je to postavljena mehanizacija, zatim opći privredni uvjeti, pa tržište, zatim u rudarskim poduzećima rudna masa, a u ostalim proizvodnim poduzećima sirovina i radni materijal itd. O tim i mnogim drugim faktorima ovisi način rada i unutrašnja organizacija poduzeća. Unutrašnja organizacija poduzeća može prema tome biti s jedne strane posljedica objektivnih faktora i uvjeta života poduzeća, a s dru-

²⁴⁶ I. izdanje, str. 15. v.

²⁴⁷ I. izdanje, str. 15.

²⁴⁸ I. izdanje, str. 15. v.

²⁴⁹ I. izdanje, str. 85—86.

²⁵⁰ I. izdanje, str. 38.

²⁵¹ I. izdanje, str. 86. v. i 87. v.

ge strane može biti i posljedica organizacijske sposobnosti ljudi koji djeluju u poduzeću. Čovjek, prema tome, može biti u dvojakom smislu faktor organizacije poduzeća. U prvom redu on je obilježen određenim psihičkim, duševnim i ostalim svojstvima, pa će sigurno rad poduzeća, pa i njegova organizacija biti drugačija kad se radi npr. o ljudima mirnije naravi, nego kad se radi o ljudima temperamentnije naravi; drugačije će biti među sjevernjacima, drugačije među južnjacima itd. S druge strane na organizaciju poduzeća djeluje i organizacijska sposobnost svakog pojedinca i čitavog kolektiva. Kako će se organizirati rad u čitavom poduzeću, to ovisi o individualnim sposobnostima pojedinaca i čitavog kolektiva. Prema tome možemo govoriti o organizaciji rada poduzeća, i sigurno je da od te organizacije ovisi kako će poduzeće raditi.

S druge strane, današnja je znanost načisto s time da je organizirano poduzeće nužna posljedica historijskog razvoja. Do formiranja privrednih organizacija, posebno poduzeća, dolazi upravo uslijed toga što organizirani rad većeg broja ljudi u određenim uvjetima daje svoj doprinos za višak vrijednosti rada. Prema tome, o organizaciji poduzeća ovisi koliki će biti višak vrijednosti rada. Što je veći broj ljudi u jednom organiziranom poduzeću uklopljen u proizvodni proces, to će biti potrebna složenija organizacija. Što je ta organizacija bolja, to će učinak pojedinca biti veći, to će njegove sposobnosti biti bolje iskorištene, to će troškovi materijala i nepotrebnog gubljenja radne snaga biti manji, pa će prema tome višak vrijednosti biti veći. Sigurno je da o toj organizaciji ovisi višak vrijednosti. To znači da o organizaciji rad ovisi dobitak poduzeća. Dobitak je pak jedan od faktora rentabilnosti rada poduzeća. Prema tome o organizaciji poduzeća ovisi i rentabilnost i ekonomičnost rada u poduzeću.

(93) Beno Kotruljević poznaje nekoliko oblika organizacije poduzeća, odnosno nekoliko instrumenata organizacije poduzeća. Ako se uzme u obzir da je on, kad je pisao svoju knjigu, imao pred očima tek zametke našega današnjeg poduzeća, da je on imao pred očima malo individualno poslovanje pojedinca privrednika, koji je eventualno imao u sklopu svoga poduzeća još jednog, dva, a najviše nekolicinu suradnika, onda tek vidimo da je Kotruljevićevo predočavanje organizacije rada od velike vrijednosti. On je već u ono davno vrijeme zapazio važnost organizacije i uputio na neke instrumente organiziranja poduzeća, koji su već onda bili važni, a koji su još i danas zadržali svoju vrijednost.

(94) Među instrumentima organiziranja poduzeća Beno Kotruljević spominje prije svega podsjetnik. On smatra da je potrebno da privrednik vodi podsjetnik kao stalnu evidenciju, u koju će upisivati sve ono što se u poduzeću događa, dakle više nego što se inače upisuje u poslovne knjige. Beno Kotruljević je ispravno uočio da se u poslovne knjige, tj. u knjigovodstvo poduzeća mogu unositi samo oni poslovni podaci koji imaju fiksirani iznos, jer je iznos jedan od bitnih elemenata upisa u poslovne knjige. No privrednik vrlo često obavlja čitav niz poslova, razgovora itd. koji se još ne manifestiraju ili se nikada neće manifestirati u obliku nekog iznosa, a ipak ih je potrebno također negdje zapisati. Stoga Kotruljević kaže²⁵²: »... u podsjetniku ćeš svake večeri ili jutro, prije izlaska iz kuće, zapisati sve ono što si toga dana pregovarao i ugovorio u vezi sa svojom robom kao i druge potrebne i zgodne pojedinosti kod prodaje, kupnje, plaćanja, primanja, pošiljke, doznake, mjenice, troškove, obaveze... pri-

²⁵² I. izdanje, str. 37. v.

je nego što se uvedu stavke u dnevnik. Događa se da se mnogo toga ugovara, a da se stavke ne unose u dnevnik.«

Iz ovoga vidimo:

a) da je Kotruljević smatrao za potrebno da se vodi evidencija u obliku pomoćne knjige, koja neće biti u neposrednoj vezi s glavnom knjigom kao financijskom evidencijom;

b) da se po potrebi može voditi i više evidencija prema sistematici rada, tj. posebna evidencija npr. u vezi s robom, posebna evidencija u vezi s kupnjom, posebna za prodaju, za doznake, za mjenice, za troškove, dapače i za obećanja itd.;

c) da je Kotruljević smatrao da u te evidencije ili podsjetnike treba upisivati sve što je iole bitno za poslovanje poduzeća, pa i ono što se ne bi moglo upisivati u dnevnik, dakle i u poslovne knjige, jer se mnogo toga događa i pregovara, ali sve to još ne ulazi u poslovanje. Kad ovako gledamo instituciju podsjetnika koji spominje Kotruljević, onda je interesantno zapaziti kako mnogi današnji privrednici mnogo razgovaraju i pregovaraju, ali nikad nigdje o tome ne zapišu ili barem ne vode neku sistematsku evidenciju o tome, nego vrlo često po nekoliko puta pregovaraju o istim stvarima i zaborave da su već prije o tome razgovarali. Koliko bi se racionalnije radilo kad bi se mnogi takvi slučajevi i razgovori, utanačenja i obećanja pribilježili i kad bi se, nakon nekog vremena, ako je potrebno, nastavili isti razgovori tamo gdje su prethodni razgovori prekinuti, a ne da se započinje iznova.

(95) Dalji instrumentat organizacije poduzeća koji spominje Kotruljević je korespondencija. O korespondenciji Kotruljević doduše malo govori, ali ono što kaže karakteristično je za njegov precizan i savjestan odnos prema radu. Dovoljna je i ona jedina jedina rečenica koju je o tome napisao da nam pokazuje što treba savršeni privrednik raditi i kako on zamišlja taj rad. Kotruljević smatra da privrednik mora održavati korespondenciju²⁸³, tj. mora pisati svojim poslovnim prijateljima i mora na njihova pisma odgovarati. Privrednik mora odgovarati u svakom slučaju, bez obzira kakvo pismo primi, bez obzira dakle da li je pismo povoljno ili nepovoljno, da li je pristojno ili nepristojno, da li će od toga pisma biti koristi ili je neće biti. Bitno je, po Kotruljevićevu mišljenju da privrednik mora odgovarati i da u korespondenciji mora biti marljiv. On odmah dodaje i zašto je to potrebno; on naime smatra da svako pismo »javlja o nečemu sadašnjemu ili budućemu«. A iz toga slijedi da svako pismo može biti tumač razvoja nekog poslovnog događaja, ali da ono može ujedno biti i dokaz o međusobnim odnosima u poslovanju.

(96) Kotruljević je kao instrumentat organiziranja poduzeća poznavao planiranje. On ne upotrebljava uvijek upravo taj termin, ali kadgod ga i upotrijebi. Kotruljević smatra da je planiranje u privrednom poduzeću potrebno i ima o njemu prilično određeno i jasno mišljenje. On kaže da planovi moraju biti: a) konkretni, b) terminirani na određeno vrijeme i c) detaljni, a ne općeniti²⁸⁴. Iz toga slijedi da je Kotruljević imao pred očima planiranje kao smišljen, unaprijed postavljen rad, kao predviđanje budućeg poslovanja i rada poduzeća. Iz toga slijedi da je Kotruljević smatrao kako privrednik mora unaprijed po-

²⁸³ I. izdanje, str. 74.

²⁸⁴ I. izdanje, str. 41.

staviti plan svoga rada, a budući da je imao pred očima samo trgovca, i to individualnog i malog, onda je sigurno da je mislio na planiranje rada trgovca. A ako je trgovčev rad još u ono vrijeme iziskivao postavljanje prethodnog plana, onda je sigurno da je i danas i te kako potrebno prethodno planiranje.

Kotruljević je smatrao da planiranje ne smije biti samo sebi svrhom, niti mu je svrha da bude opterećenje za poslovnog čovjeka, nego je posve jasno rekao²⁸⁵ da planiranje mora imati svoj cilj, a svrha mu je da se postigne taj unaprijed postavljeni cilj. Prema tome, planiranje mora imati svoj sadržaj, ono mora imati svoj cilj, a ako imade cilj, onda postoji i svrha planiranja.

(97) Idućim instrumentom organiziranja poduzeća Kotruljević smatra knjigovodstvo neophodno potrebno za normalni rad svake privredne organizacije. On o knjigovodstvu govori posebno, detaljnije, a kako je i u sistematizaciji ove radnje za knjigovodstvo predviđeno posebno poglavlje, to će o knjigovodstvu kao instrumentu organizacije poduzeća biti govora kasnije.

(98) Kako vidimo, Kotruljević je od mnogobrojnih instrumenata organiziranja rada poduzeća predvidio da tadašnje poduzeće treba imati podsjetnik, korespondenciju i knjigovodstvo. Danas je teorija načistu s time da poduzeće mora imati još i druge organizacijske instrumente i razradila je ostale fenomene u vezi s organizacijom poduzeća. Razumije se da Kotruljević u ono vrijeme nije mogao ići tako daleko kao što ide znanost današnjeg vremena, današnjeg tehničkog i privrednog uspona ljudskog društva i današnjih uvjeta rada. Ipak, radi potpunosti treba reći da Kotruljević nije spominjao ostale instrumente i ostale fenomene organizacije (npr. organizacijske sheme, stil rada u poduzeću itd.). Ali činjenica da je on o organizaciji rada govorio tako malo nikako ne umanjuje značenje njegova djela. Posve je jasno da Kotruljević u ono vrijeme nije mogao toliko toga uočiti, ali je potrebno spomenuti da je među tolikim piscima koji su nakon njega došli i među tolikim ljudima koji su u njegovo vrijeme živjeli Kotruljević ipak bio prvi koji je o organizaciji poduzeća nešto napisao.

h) Dobitak i njegova podjela

(99) Kako je poznato, zadaća poduzeća je dvojaka. Poduzeće radi da proizvede i da ostvaruje dobitak. To je stajalište danas prilično pročišćeno u teoriji. Razumije se da je i Kotruljević imao pred očima poduzeće koje ostvaruje dobitak. Njemu je bilo jasno da je dobitak jedna od zadaća poduzeća. Kako je on pred očima imao trgovačko poduzeće, razumije se da nije mislio poduzeće kojemu je zadaća ostvarivanje proizvodnje, ali dobitak kao zadaća poduzeća već je za Kotruljevića neosporan.

(100) Kotruljević smatra da poduzeće mora ostvariti dohodak, ali taj dobitak ne bi trebalo odmah potrošiti, nego njime treba racionalno gospodariti. Dio dobitka treba staviti u — kao što bismo danas rekli — rezervni fond²⁸⁶. On doduše ne zove to rezervnim fondom, ali kaže »mora otkidati neki dio svoga dobitka i ulagati u nekretnine«. On je prema tome smatrao, a za ono vrijeme je to bilo važno, da nekretnine mogu služiti kao rezervni fond. U ono vrijeme bilo je očito važno da pojedinac koji se bavi privredom, ima nekretnine, jer

²⁸⁵ I. izdanje, str. 67. v.

²⁸⁶ I. izdanje, str. 84. v.

»stoga se trgovac koji nema nekretnine nego samo novac može nazvati čovjekom s kojim se sudbina igra, jer ako nestane toga novca, što stalno opažamo, treba da uzme motiku«. Kotruljević — kako vidimo — smatra da nije dovoljno da privredno poduzeće ima samo obrtna sredstva, nego je potrebno da ima i osnovna sredstva, koja stalno služe svojoj svrsi. Za trgovačko poduzeće to su bile nekretnine, za proizvodno poduzeće to će biti i ostati mehanizacija. U svakom slučaju, Kotruljević smatra da sredstva trebaju biti podijeljena u dvije grupe. Poduzeće ima i osnovna i obrtna sredstva, a to stajalište potpuno je suglasno s današnjim stajalištem. Za Kotruljevića su nekretnine jedini od oblika osnovnih sredstava trgovačkog poduzeća, a uz pretpostavku da poduzeće ima ne samo obrtna nego i osnovna sredstva smatra da je potrebno da poduzeće radi na tome da povećava svoja osnovna sredstva, kao svoj rezervni fond²²⁷.

Prema tome, Kotruljević je o dobitku imao ove precizne poglede: a) da poduzeće ima zadaću da ostvaruje dobitak; b) da je potrebno da poduzeće ima svoj rezervni fond; c) da poduzeće u taj rezervni fond ulaže sredstva iz ostvarenog dobitka; d) da se ostvareni dobitak u cjelini ne smije trošiti i e) da poduzeće treba imati svoja sredstva podijeljena na osnovna i obrtna i da nije dobro da poduzeće ima samo jednu vrstu sredstava.

(101) Kotruljević, koji je živio u vrijeme apsolutne dominacije crkve, smatrao je da je potrebno da se daje milostinja onima kojima je milostinja potrebna²²⁸. Trgovac, dakle i privredno poduzeće, treba davati milostinju. Mi bismo danas mogli reći da je Kotruljević mislio kako privredno poduzeće nema samo zadaću da ostvaruje proizvodnju i dobit, nego ono treba da bude i institucija društvenoga značenja koja će uz svoje redovito poslovanje i ostvarivanje svoje zadaće imati još i društvenu funkciju, a ta je da radi na poboljšanju društvenih uvjeta života.

Kotruljević je smatrao da privredno poduzeće treba »pomoći siromasima i davati milostinju iz svojih sredstava«²²⁹. Pod tom milostinjom ne misli se na milostinju što se daje siromahu koji stoji na ulici, nego na organiziranu pomoć onima koji su članovi društva. Mogu to dakle biti i organizacije, a mogu biti i pojedinci kojima treba pružiti pomoć. To znači da treba dati pomoć i sportskim organizacijama, organizacijama nemoćnih, slijepih itd. Poduzeća trebaju nastojati da tu pomoć dobiju oni kojima je zaista potrebna. Kontrola i evidencija u tim institucijama omogućit će da se pomoć ne zloupotrebljava. Da Kotruljević nije imao pred očima milostinju u današnjem smislu, nego pomoć u tadašnjem smislu, vidi se iz toga što je rekao da se milostinja daje od suvišnoga, tj. od onoga što pretječe preko onoga što treba čovjek sam i njegova obitelj. Od onoga što je potrebno čovjeku samom i onima koji o njemu ovise ne treba davati milostinju²³⁰. To je dakako pogrešno ako se misli na milostinju u današnjem smislu; ako se pak radi o tadašnjem smislu, dakle o raznim oblicima pomoći, onda je to opravdano. Tu i poduzeće i pojedinac mogu dati od onoga što je njima suvišno, a dio dobitka kojim poduzeće raspolaze sigurno je preko onog minimuma koji je poduzeću potreban da može raditi. Kotruljević smatra da je potrebno ograničavati davanje milostinje i pomoći, naročito pak da je ne treba dati onima »koji prosjače ukolo, a mogu raditi«²³¹. Prema tome,

²²⁷ I. izdanje, str. 84. v.

²²⁸ I. izdanje, str. 51.

²²⁹ I. izdanje, str. 50. v.

²³⁰ I. izdanje, str. 51. v.

²³¹ I. izdanje, str. 52.

pomoć treba dati onima kojima je zaista potrebna jer nisu u mogućnosti sami zaraditi.

Ne bismo se ipak mogli složiti s Kotruljevićevim mišljenjem da je milostinja »najbolji lijek koji čovjeka dovodi do savršena pokajanja i u vezi s tim do popravljivanja života«²³².

i) Vrste poduzeća

(102) Historija ekonomike poduzeća upućuje nas na razne vrste poduzeća i postavila je razne sistematike tih vrsta poduzeća. Sigurno je da je svako društveno uređenje imalo svoje vrste poduzeća i da je imalo svoju sistematiku. — Beno Kotruljević poznaje nekoliko vrsta poduzeća. One vrste koje Kotruljević poznaje u skladu su s tadašnjim društvenim uređenjem i s razvojem privrede. Ali Beno Kotruljević je već u ona davna vremena govorio i mislio na neke vrste poduzeća koje drugi pisci još nisu spominjali. On je govorio o nekim vrstama poduzeća koje su se tek kasnije razvile i dobile su određenu formu, pa i svoje određeno ime. — Sigurno je — ukratko — da je Kotruljević imao pred očima nekoliko vrsta poduzeća, a ne samo jedno.

(103) Beno Kotruljević poznavao je prije svega inokosno poduzeće. To inokosno poduzeće imao je uvijek pred očima kad je govorio o trgovcu i o trgovini, i sve što je o trgovcu i trgovini napisao, prvenstveno se odnosi na inokosno poduzeće. Stoga on nije posebno spominjao inokosno poduzeće kao takvo, ali je iz svega vidljivo da je inokosno poduzeće zapravo bilo uzor po kojemu je pisao svoje knjige.

(104) Pored inokosnog poduzeća Kotruljević je poznavao i trgovačko društvo. »Ako imaš druga moraš ga podnositi i poštovati, prema njemu biti lojalan i pošten«²³³. Iz toga vidimo da je Kotruljević znao da privredno poduzeće može biti i suvlasničko, da može biti, kako je to stručna terminologija svojodobno odredila, i trgovačko društvo. Kad već govorimo o tome, može se reći da je Kotruljević znao kakvi odnosi moraju biti prema poslovnim drugovima. On je smatrao da ti odnosi moraju biti podnošljivi, da se drugovi moraju međusobno poštovati, da moraju biti međusobno lojalni i, konačno, da moraju biti poštteni. Više o trgovačkom društvu i o odnosima među članovima toga društva ne spominje.

(105) Kotruljević nadalje poznaje komanditno društvo. On ga spominje kao posebnu vrstu poduzeća, u koju se mogu uložiti manji iznosi i u kratkom roku obračunati dobitak i izvaditi glavnica²³⁴. O komanditnom društvu Kotruljević ništa više ne govori, ali se iz ovoga što kaže vidi da je on pod komanditnim društvom smatrao da je to asocijacija kapitala; prema tome, ono što se i danas razumijeva pod tom vrstom poduzeća. On ovu asocijaciju smatra pogodnom za kratkoročno ulaganje i za mobilno ulaganje imovine. Ta asocijacija mora dovesti do obračuna poslova i prema tome i do dobitka. Sve što je Kotruljević u ovih nekoliko riječi rekao za komanditno društvo, sve to čvrsto stoji i u kasnijoj teoriji i praksi o komanditnom društvu.

(106) Kao dalju vrstu poduzeća Kotruljević spominje mešetara. On ga spominje usputno kad kaže da je to posrednik između firentinskog trgovca i sici-

²³² I. izdanje, str. 52. v.

²³³ I. izdanje, str. 31.

²³⁴ I. izdanje, str. 27, 28. i 30.

lijanskog poljoprivrednika²⁶⁵. Po njemu je mešetar onaj privrednik koji sklapa poslove za drugog privrednika, u njegovo ime i za njegov račun.

(107) Konačno, Kotruljević poznaje i vrstu poduzeća koje će u naše vrijeme dobiti naziv investicijski trust. On smatra da može postojati bogato poduzeće koje će ulagati financijska sredstva u razna druga poduzeća, držeći se pritom određenih načela. On govori kako kapital valja ulagati u razne kompanije, koje će s raznih strana donositi dobitak, a tek nešto treba zadržati za samostalne poslove²⁶⁶. Kotruljević smatra da je takva podjela financijskih sredstava na više poduzeća povoljna jer će u svakom poduzeću drugi ljudi razmišljati o tome kako da se financijska sredstva što bolje iskoriste. On — prema tome — smatra da je korisno da se dio financijskih sredstava ulaže u nove pothvate, u druga poduzeća, jer se na taj način osigurava da se ne ulazi u suviše velik rizik i da veći broj ljudi vodi računa o uložnim sredstvima. Zato on kaže: »... raspodijelivši na taj način svoj imetak siguran sam, jer svaka kompanija ima svoje upravitelje, koji su za taj posao određeni, ali su skučeni. Oni pak, s onom malo kapitala što imaju, ne zalijeću se previše, bilo da nisu primili upute, bilo da im ne preostaje suviše novaca«²⁶⁷. Iako Kotruljević ne spominje da je to posebno poduzeće, niti ga posebno imenuje, sigurno je da je takav privrednik, odnosno takvo privredno poduzeće, koje ulaže financijska sredstva u druga poduzeća, u stvari posebna vrsta poduzeća, koju danas zovemo investicijski trust. To je prema tome takvo poduzeće koje studira pojedine privredne grane, pojedina poduzeća, ulaže raspoloživa financijska sredstva u veći broj drugih poduzeća i smanjuje na taj način rizik, pronalazi sve bolja i sve racionalnija poduzeća i pozitivno djeluje u društvenom pogledu u tom smislu što financijska sredstva raspoređuje tamo gdje će ona biti najekonomičnije upotrijebljena, dakle gdje će biti najrentabilnija. Time što financijska sredstva daje upravo onoj privrednoj organizaciji gdje su ona najrentabilnija, omogućuje veću produkciju i dovodi do općeg sniženja cijena na tržištu. Prema tome, posve je sigurno da je Kotruljević, iako možda i nije imao pred očima posebno poduzeće, imao na umu ogromne prednosti od takvog investiranja i da je on zapravo anticipirao takve poslove kao posebnu vrstu poduzeća.

(108) Kotruljević je poznao i kartelne oblike. On je spomenuo da postoji mogućnost da se »... trgovci međusobno udruže da prodaju po nekoj određenoj cijeni žito«²⁶⁸. Znači da je poznao mogućnost da se međusobnim udruživanjem više privrednih poduzeća postignu više cijene. To mi danas zovemo kartel. Kotruljević je razlikovao kartel na osnovi dogovora o cijenama, gdje svaki od pojedinih privrednika radi samostalno, ali u skladu s dogovorom i takav kartel gdje se formira posebni prodajni ured ili drugi zajednički organ koji nastupa u ime svih ugovorenih privrednih poduzeća²⁶⁹. On je o kartelima imao svoj stav: smatrao je da su ugovori o kartelu nedopušteni²⁷⁰. On osuđuje karte, iako ih vidi kao posebnu asocijaciju privrednih poduzeća, i nije sporan zuman s njihovim radom.

²⁶⁵ I. izdanje, str. 16. v.

²⁶⁶ I. izdanje, str. 27. v.

²⁶⁷ I. izdanje, str. 27. v.

²⁶⁸ I. izdanje, str. 57. v.

²⁶⁹ I. izdanje, str. 60.

²⁷⁰ I. izdanje, str. 60.

C Pomoćne discipline i vještine

a) Knjigovodstvo

(109) Knjigovodstvo je pomoćna disciplina znanosti o ekonomici poduzeća. Ekonomika poduzeća koristi se knjigovodstvom kao evidencijom poslovnih pothvata na specifičan, knjigovodstven način. Pojedini autori imaju posebnu sistematiku po kojoj prikazuju knjigovodstvo. Ne bismo mogli reći koja je od tih sistematika najpogodnija, a sigurno je da Kotruljević nije mogao u ono doba dati ni približno onakvu sistematiku kakvu mi imamo danas. Kotruljević ne postavlja nisku određenu sistematiku knjigovodstva. Prema opsegu koji posvećuje knjigovodstvu vidi se da je Kotruljević držao da suština poslovanja privrednika nije u knjigovodstvu, nego da je to tek vrlo mali iako vrlo važan dio njegove djelatnosti. Kotruljević govori o knjigovodstvu bez neke naročite sistematike, ali u njegovu tekstu nalazimo toliko poučnih i interesantnih uputa da možemo smatrati da su ovdje zapisani počeci teorije o knjigovodstvu, a kako ćemo poslije vidjeti, upravo počeci dvojnog knjigovodstva. Unoseći naknadno sistematiku u Kotruljevićev prikaz o knjigovodstvu, sistematiku koja bi odgovarala standardnoj sistematizaciji u današnjim prilikama i na osnovi današnje spoznaje, mogli bismo reći da je Kotruljević zahvatio nekoliko bitnih pitanja knjigovodstva i to na način koji vrijedi i danas.

(110) Govoreći o zadaći knjigovodstva, Kotruljević smatra da je knjigovodstveno evidentiranje poslova potrebno stoga da se uklone zabune i zloupotrebe. Ta dva elementarna razloga i danas su poznata kao osnovni razlozi vođenja knjigovodstvene evidencije. Kotruljević doslovce kaže: »... stoga sam se više puta pripremao da o tome pišem i da u tome poučim, da pružim potrebna pravila iz te vještine i da uklonim iz nje zablude i zloupotrebe, koje su je svele na nečasne šale, himbenost, nevjeru i vjerolomstvo«²⁷¹. Iz ovoga vidimo da je Kotruljević knjigovodstvo smatrao vještinom, što se slaže s objektivnim današnjim shvaćanjem, i da je u biti zadaća knjigovodstvene evidencije da se spriječe zablude i zloupotrebe. Postavljajući ovalo zadaću knjigovodstva, Kotruljević, čini se, nije ništa propustio.

(111) Kotruljević smatra da je potrebno voditi knjigovodstvo napose stoga što:

- a) privrednik ne smije vršiti svoje poslove po sjećanju, »osim ako ima pamćenje kao kralj Kir«;
- b) pismeni dokumenti filksiraju ono o čemu se raspravljalo;
- c) pomoću pismenih dokumenata mogu se izbjeći sporovi, pa i javni skandal; i
- d) poslovni čovjek može se na osnovi tih evidencija uvjeriti o poslovnom odnosu s dužnicima, dobavljačima, o cijenama, robi, o dobitku i o gubitku itd. i
- e) onaj tko vodi poslovne knjige naučit će kako treba ugovarati, kako treba trgovati i zarađivati²⁷².

Kako se vidi, Kotruljević nije smatrao da je zadaća poslovnih knjiga apstraktna, već je smatrao da su poslovne knjige potrebne da bi privrednik mo-

²⁷¹ I. izdanje, str. 2—2. v.

²⁷² I. izdanje, str. 36. v. i 37.

gao uspješno obavljati svoje poslove i da bi se spriječile eventualne zloupotrebe i sporovi.

(112) Kotruljević je ponešto rekao i o onome koji vodi poslovne knjige. On je prije svega poznavao zvanje knjigovođe. Nadalje, on je knjigovođu poklanjao veliku važnost. Smatrao je da je knjigovođa jedan od važnih službenika u poduzeću. Kotruljević doslovce kaže: »Stoga opominjem svakog trgovca da se pozabavi time da zna dobro i uredno voditi svoje knjige, a tko to ne zna, neka se dađe poučiti ili neka drži sposobna i vješta mladića knjigovođu. Inače će u njegovim trgovačkim poslovima nastati pravi kaos i babilonska pometnja, a od toga se čuvaj ako ti je draga čast i tvoje imanje«²⁷³.

Kotruljević je smatrao da privrednik mora sam znati voditi poslovne knjige, a ako to ne bi znao, neka se u to uputi ili neka barem angažira sposobnog knjigovođu. Kotruljević je očito smatrao da o sposobnosti knjigovođe ovisi i red u knjigovodstvu, a da je knjigovodstvo važno za uspjeh poslovanja, to je već prije spomenuto.

U ono vrijeme nije bilo iskristaliziranog zvanja knjigovođe, a nije bilo ni propisa ni običaja o njegovim kvalifikacijama, no s druge strane nije toga bilo većinom ni za druga zanimanja. Međutim, iz činjenice da Kotruljević polaže veliku važnost na »sposobnog« i »vještog« knjigovođu, vidi se da je on mnogo držao do njegove vještine i da mu je već tada bilo jasno da knjigovođa mora biti vješt u svom poslu. U mnogim zemljama, u mnogim sredinama i konačno u mnogim poduzećima vrlo se često knjigovodstvom bave ljudi koji nemaju potrebne vještine i zato se ne bi trebalo čuditi ako to knjigovodstvo s jedne strane nije onakvo kakvo bi trebalo biti, a s druge strane ako se oni koji se bave knjigovodstvom a nemaju dovoljno vještine toliko mnogo muče da to knjigovodstvo iole održe u nekom redu.

Što se tiče znanja knjigovođe, Kotruljević govori o tome kako se to znanje treba steći. Ali on s jedne strane govori o vještini knjigovođe, a s druge strane²⁷⁴ govori i o tome da se bez žive riječi, samo iz knjiga ne može naučiti knjigovodstvo. Mi bismo iz toga mogli zaključiti da je Kotruljević smatrao da knjigovođa mora s jedne strane imati znanje koje se stječe iz knjige, dakle teoretsko znanje, tj. školsku kvalifikaciju, a s druge strane da je potrebno imati još i praksu. I doista, ako danas promatramo kadrove u knjigovodstvu, vidimo da je i danas velika pogreška ako knjigovođa ima samo jednu od tih kvalifikacija. I danas je isto tako potrebno, kao što je bilo u ona davna vremena, samo u potenciranom opsegu, da knjigovođa ima teoretsko znanje i istovremeno da mora imati i potrebnu praksu. Možda je (nakon što smo se upoznali s mišljenjem autoriteta kao što je Kotruljević, i to mišljenjem koje je izneseno još pred pet stotina godina) doista smiješno ako još danas ima ljudi koji misle da se dobar knjigovođa može postati bez teoretskoga obrazovanja ili bez potrebne prakse. Potrebno je bezuvjetno i jedno i drugo.

(113) Što se tiče vrsta poslovnih knjiga, Kotruljević spominje da privredno poduzeće mora voditi glavnu knjigu, dnevnik i podsjetnik²⁷⁵. Zatim spominje knjigu kopija računa i knjigu odaslanih dopisa.

Iz ovoga vidimo da je Kotruljević već pred 500 godina potpuno jasno uočio da privredno poduzeće, odnosno njegovo knjigovodstvo, mora sadržavati

²⁷³ I. izdanje, str. 38—38. v.

²⁷⁴ I. izdanje, str. 38.

²⁷⁵ I. izdanje, str. 37.

određene poslovne knjige; da je Beno Kotruljević već pred 500 godina postavio sistematiku vrsta poslovnih knjiga. Glavnu knjigu predvidio je kao središnju knjigu, koja bilježi stanje imovine i uspjeh poslovanja u sistematskom obliku, u financijskim pokazateljima. On je dalje predvidio dnevnik kao knjigu prve u bilježbe, tj. kao kronološku evidenciju, pored glavne knjige kao sistematske evidencije, a zatim je predvidio i niz pomoćnih knjiga. Ni danas nemamo poslovnih knjiga izvan ovih triju vrsta. I danas imamo dnevnik kao kronološku evidenciju, makar i u kopirnom knjigovodstvu, zatim glavnu knjigu kao sistematsku evidenciju i određeni broj pomoćnih knjiga, koje mogu biti u financijskoj vezi s glavnom knjigom i dnevnikom ili bez te veze.

(114) Što se tiče vođenja glavne knjige, pa i ostalih knjiga, Kotruljević kaže²⁷⁶ da svaka glavna knjiga, dnevnik, abecedar i podsjetnik moraju biti označeni slovima, npr. a, b, c, d itd., tj. moraju biti prije svega sastavni dio određenog sistema. Zatim, zbog smalazanja u glavnoj knjizi Kotruljević traži da uz glavnu knjigu ili unutar glavne knjige mora postojati abecedni registar, pomoću kojega se može pronaći svaka stavka, odnosno svaki račun glavne knjige. Za taj abecedni registar mi bismo mogli mirne duše reći da je to u stvari računski ili kontni plan. Dok je u posljednje vrijeme upravo knjigovodstvo doživjelo ogroman revolucionarni razvoj baš uslijed računskog, tj. uniformiranog plana za čitavu zemlju, za čitavu državu, vidimo da je već Kotruljević predvidio taj kontni plan, samo što ga je nazvao abecednim registrom. A abecedni registar računa glavne knjige u stvari nije ništa drugo nego računski ili kontni plan, tj. plan računa glavne knjige. Kotruljević je prema tome, smatrao da glavna knjiga mora biti postavljena u obliku plana ili registra pojedinih računa.

(115) Kotruljević predviđa jednu interesantnu instituciju u knjigovodstvu, a to je knjižica zabilježaka. On preporučuje bilježnicu, po mogućnosti džepnog formata, koju čovjek nosi stalno uz se. To je mali priručni podsjetnik u koji treba upisivati svaki pojedini slučaj, koji je potreban zatim upisati u poslovne knjige i iz kojega se onda doista i vrši upis najprije u dnevnik, a zatim u glavnu knjigu. On doslovce kaže: »... treba uvijek držati uz se ručnu knjižicu zabilježaka, u kojoj ćeš dan po dan i sat po sat bilježiti čak i svoje sitne poslove, kako bi mogao kasnije... knjižiti nove stavke u podsjetnik ili u dnevnik«²⁷⁷.

(116) Kotruljević, kako smo rekli, predviđa u knjigovodstvu — dnevnik. On smatra da je dnevnik knjiga prve u bilježbe, tj. kronološka evidencija, u koju se poslovni događaji upisuju redom kako su se zbili. On istovremeno smatra da u dnevniku treba provesti i početnu bilancu i da preko dnevnika treba evidentirati cjelokupnu imovinu poduzeća. On doslovce kaže: »U dnevnik ćeš unijeti redom, predmet po predmet, svu imovinu, pa ćeš je odatle prenijeti u glavnu knjigu. S tom imovinom moći ćeš kasnije po svojoj volji poslovati i trgovati«²⁷⁸. Iz toga slijedi da je Kotruljević predvidio ova pravila: a) dnevnik treba biti knjiga prve u bilježbe; b) u dnevnik se upisuje cjelokupna imovina poduzeća prema vrstama imovnih česti; c) imovina poduzeća koja se unosi u dnevnik upisuje se u obliku početne bilance; d) iz dnevnika je potrebno cjelokupnu imovinu, dakle čitavu početnu bilancu, prenijeti, tj. pre-

²⁷⁶ I. izdanje, str. 37.

²⁷⁷ I. izdanje, str. 37. v.

²⁷⁸ I. izdanje, str. 37.

pisati, u glavnu knjigu na odgovarajuće račune; e) nakon takvog otvaranja poslovnih knjiga unutar glavne knjige vrši se prijenos imovine s računa na račun u smislu poslovanja i f) prijenos iz dnevnika u glavnu knjigu mora biti ažuran.

Ovim pravilima Kotruljević je postavio ne samo pravila o vođenju dnevnika, ne samo pravilo o upisu početne bilance koja mora obuhvaćati cjelokupnu imovinu poduzeća i ne samo pravilo o prijenosu početne bilance u glavnu knjigu, nego je on posve jasno imao pred očima dvojno knjigovodstvo. Jer danas ne možemo zamisliti zašto bi inače dodao da početnom imovinom, nakon što je prenesena iz dnevnika u glavnu knjigu, a to znači na pojedine sistematizirane račune — dalje raspolaže po svojoj volji. To znači da se ona prenosi s računa na račun. U jednostavnom knjigovodstvu ne postoji taj postupak; tu početna bilanca ne predaje pojedine imovne česti odgovarajućim računima glavne knjige, raspoređenim po sistematici poslovanja, nego pojedini račun evidentira neki posao bez veze s drugim računom. U dvojnomo pak knjigovodstvu početna bilanca može se proknjižiti samo tako da je druga stavka, dakle dvojnomo stavka (i zato se zove dvojno knjigovodstvo) istovremeno upisana, a ona se upisuje na odgovarajući račun glavne knjige. Prema tome, po dvojnomo knjigovodstvu glavna knjiga bilježi svaki poslovni događaj u dvije stavke. Na jednom računu u dugovnoj stavci, na drugom nekom računu u potražnoj stavci. Ako početna bilanca »predaje« kako to Kotruljević kaže, aktivnu, tj. aktivnu imovinu, pojedini računima glavne knjige, ona to predaje tako da početna bilanca potražuje za tu aktivnu, a pojedini računi glavne knjige duguju za tu aktivnu. S druge strane, obratno je s pasivom. Iz toga bismo morali zaključiti da je Kotruljević, kad je pisao o knjigovodstvu, imao pred očima dvojno knjigovodstvo, da je njemu dvojno knjigovodstvo i njegovi principi, naročito suština dopike, bilo posve jasno. Prema tome, ako je to prvi teoretski tekst o dvojnomo knjigovodstvu, onda je Kotruljević prvi u svjetskoj literaturi pisao o tome.

Naročito treba naglasiti da je Kotruljević tražio da se knjiženje vrši ažurno. On nije smatrao dovoljnim da se upis izvrši samo u dnevnik, jer dnevnik ne daje sistematski pregled, nego da je potrebno istovremeno, tj. što je prije moguće, a po mogućnosti isti dan, poslovne događaje koji su proknjiženi u dnevniku prenijeti i u glavnu knjigu.

(117) Kotruljević nadalje spominje knjigu kopija računa. O toj knjizi on kaže: »... i to jednu za prepisivanje računa koji se ... razošilju«²⁹⁷. Knjiga kopija računa, ili kako bismo danas rekli izlaznih faktura, nije u biti ništa drugo nego sveska u koju se upisuju fakture poduzeća, kojima ono zaračunava robu ili izvršenu uslugu prema trećim osobama, i to tako da se originalni primjerak istrigne iz te sveske i šalje naslovniku, a kopija ostaje u toj svesci. Knjiga kopija računa i danas je u upotrebi; tamo gdje se piše rukom. Ali i ondje gdje se u kancelarijama piše strojem postoji knjiga izlaznih faktura, i te se izlazne fakture upisuju u posebnu knjigu na osnovi kopija faktura, koje se arhiviraju po odgovarajućem nizu brojeva. Ako je Kotruljević pred 500 godina smatrao da je u poduzeću potrebna knjiga kopija računa, onda moramo priznati da je to velika stvar. Ima danas poduzeća koja ne mogu naći kopije izlaznih faktura i ostalih novčanih dokumenata.

²⁹⁷ I. izdanje, str. 38.

(118) Kotruljević — konačno — predviđa i knjigu kopija odaslanih dopisa, tj. arhivu vlastite korespondencije. On kaže: »... a drugu za prepisivanje ostalih tvojih pisama, pa čak i onih od veoma male važnosti«²⁹⁸. Kotruljević prema tome smatra da je potrebno da u poduzeću postoje kopije odaslanih dopisa, i to sredene, a najbolje u obliku sveske u kojoj ostaju kopije originalnih pisama. To pokazuje koliko je Kotruljević inzistirao na urednosti poslovanja, tim više što on naročito naglašuje da na taj način treba arhivirati i ona pisma koja su od vrlo male važnosti, i to stoga što nikad unaprijed ne znamo neće li neko naoko nevažno pismo jednom postati važno.

(119) O načinu vođenja poslovnih knjiga, a i samih događaja, Kotruljević imade također određene poglede. On prije svega smatra potrebnim da privrednik povremeno pregleda iz knjiga svoj računski odnos s poslovnim prijateljima i da na osnovi toga pregleda izvrši potrebno dopisivanje²⁹⁹.

Zatim smatra da je poslovne knjige potrebno voditi tako da se svaki iznos koji se nekome duguje uvede u poslovnu knjigu i da se označi ime vjerovnika³⁰⁰. Nikako ne treba propustiti da se u knjizi vjerovnika proknjiži poslovni odnos s vjerovnikom³⁰¹. I konačno, potrebno je (na osnovi čestog uvida u poslovne knjige) plaćati svoje obaveze³⁰². Poslovne knjige prema tome koriste Kotruljeviću privredniku ne samo za pulko evidentiranje i izbjegavanje zloupotreba, nego i za usavršavanje poslovanja poduzeća i za održavanje poduzeća na potrebnoj moralnoj visini.

Načinu vođenja poslovnih knjiga Kotruljević posvećuje čitavo poglavlje, koje naslovljuje »Kako treba uredno voditi trgovačke knjige«³⁰³.

(120) Kotruljević je bio veliki pobornik ažurnosti u knjigovodstvu. »Nastoj da uvijek preneseš sve ili dio tih stavaka (iz podsjetnika) u dnevnik onog istog dana ili idućega a odatle ih ažurno prenosi u glavnu knjigu«³⁰⁴. Zašto je Kotruljević tražio da knjigovodstvo bude ažurno? Ako se ažurno prenesu upisi i svi poslovni događaji u poslovne knjige, onda je vrlo vjerovatno da će knjigovodstvo biti uredno i da će u svako doba moći poslužiti svojoj svrsi. Ako se to ne radi ažurno, onda postoji mogućnost da se naknadno neki poslovni događaji ili operacije upišu drugačije nego što su se stvarno zbili. Knjige prema tome neće više biti vjerna slika poslovnih događaja, nego će biti kombinacija tih poslovnih događaja. Zato je potpuno razumljivo da je Kotruljević bio energičan pristaša ažurnosti, a potpuno je neshvatljivo da još i danas ima knjigovođa koji smatraju da ažurnost nije neophodno potrebna. Kotruljevićevo traženje ažurnosti postalo je upravo principom urednoga knjigovodstva.

(121) Arhiviranje je jedna od važnih operacija u knjigovodstvu. Arhiviranje je vrlo važno zbog toga što su dokumenti na osnovi kojih se vrši knjiženje podloga i dokaz za opravdanost preknjiženih stavaka. Prema tome, da bismo mogli utvrditi da li su pojedine knjižene stavke opravdane, moramo se latiti originalnih dokumenata. Originalni su dokumenti važni iako su oni supsidijarno dokazno sredstvo za poslovne odnose, i bez njih poslovne knjige ne bi bile do-

²⁹⁸ I. izdanje, str. 38.

²⁹⁹ I. izdanje, str. 24.

³⁰⁰ I. izdanje, str. 25.

³⁰¹ I. izdanje, str. 25. v.

³⁰² I. izdanje, str. 24.

³⁰³ I. izdanje, str. 36.

³⁰⁴ I. izdanje, str. 37. v.

voljne. Prema tome, ti se dokumenti moraju čuvati tako dugo koliko je potrebno da se čuvaju i poslovne knjige. Kotruljević govoreći o arhiviranju dokumenata za poslovne knjige²⁸⁷ kaže da dokumente za poslovne knjige treba čuvati prema mjesnom običaju koji vlada za privredu.

(122) S obzirom na relativno mali opseg poslova tadašnjeg individualnog privrednika, nije postojala velika potreba da se poslovne knjige često zaključuju. Ipak, Kotruljević je poznavao instituciju saldiranja. On je znao što znači saldirati, tj. u knjigama proknjižiti konačno stanje pojedinog računa glavne knjige, utvrditi dakle saldo ili razliku između dugovne i potražne strane i zaključiti dotični račun. Kotruljević je prema tome, kad govori o saldiranju, sigurno znao i kako se saldo vuče i kako se zaključuju računi. On je saldiranje povezo s tadašnjim običajem da se barem jednom u 7 godina zaključe stari računi koji postoje između ljudi. Stoga je rekao da svake sedme godine treba saldirati i utjerati svoje račune²⁸⁸.

(123) O saldiranju citirat ćemo dvije rečenice Kotruljevićeve: »Kad ispišeš cijelu glavnu knjigu, izvući ćeš saldo svih otvorenih računa (stavaka), i to tako da ćeš sve zaostatke debeta i kredita izvući na posljednji list iza zadnjeg upisa. Pri prijenosu u novu glavnu knjigu dat ćeš svakome saldo posebnu stavku«²⁸⁹. I dalje: »... na početku svake godine skontiriraj ćeš je (glavnu knjigu) sa stavkama u samom njezinu dnevniku i zaključiti bilancu«²⁹⁰.

Iz ovoga zaključujemo da je Kotruljević smatrao da se poslovne knjige zaključuju tako da se sastavlja bruto bilanca, tj. da se zbroje dugovni i potražni stupci svih računa glavne knjige, te da se ti iznosi upisuju u posebni iskaz po pojedinim računima u ukupnom iznosu (prometu). Iz tog iskaza, kao bruto bilance, sastavlja se neto bilanca, odnosno saldo bilanca, tj. novi iskaz, koji obuhvaća samo salda tih računa. Ta salda služe za saldiranje svih računa glavne knjige i za otvaranje novih poslovnih knjiga na početku nove poslovne godine.

Prema tome, Kotruljević je smatrao da svaka godina predstavlja posebnu vremensku jedinicu za knjigovodstvo i da poslovna godina počinje početkom godine. On je dalje smatrao da se bruto i neto bilanca imaju upisivati u samu glavnu knjigu na posebnim računima (stranicama). Prema tome, pogrešno je mišljenje da se bruto i neto bilanca mogu sastavljati na papirićima, koji se eventualno mogu i izgubiti. Bruto i neto bilanca su prema tome isto tako važni dokumenti kao i svi ostali računi glavne knjige. To je gledište znanosti o knjigovodstvu još i danas.

Iz ovoga se ponovno vidi da je Kotruljević imao pred očima dvojno knjigovodstvo, tj. dopiku. Da on nije to imao pred očima, ne bi tražio bruto bilancu ni neto bilancu, niti na koncu zaključnu bilancu, jer su i bruto i neto bilanca potrebne upravo zbog toga da se može kontrolirati da li su sve stavke iz dnevnika prenesene u glavnu knjigu tako sistematski da stalno postoji ravnoteža između dugovnih i potražnih upisa. Ta ravnoteža može pak postojati samo u dvojnomo knjigovodstvu na bazi dopike, a ne u jednostavnom knjigovodstvu. To je dalji dokaz da je Kotruljević pred 500 godina pisao isključivo o dvojnomo knjigovodstvu.

²⁸⁷ I. izdanje, str. 38.

²⁸⁸ I. izdanje, str. 44. v.

²⁸⁹ I. izdanje, str. 37. v.

²⁹⁰ I. izdanje, str. 38.

(124) O bilanciranju Kotruljević također govori malo, ali kaže ono što je bitno. On veli: »Na početku svake godine... ćeš zaključiti bilancu, pri čemu ćeš sve dobitke odnosno gubitke prenijeti na račun svoje glavnice«²⁹¹. Kotruljević je prema tome smatrao da se koncem godine, to znači praktički početkom iduće godine, ima načiniti bilanca. Bilanca — prema njemu — znači zaključak poslovnih knjiga. Bilanca znači utvrđivanje dobitka. On izričito kaže da sve dobitke i sve gubitke treba prenijeti na račun glavnice, tj. čiste imovine. Ako je poduzeće svršilo poslovanje s gubitkom, onda će se čista imovina smanjiti, i to treba iskazati u knjigama. Ako je poslovanje završilo s dobitkom, onda se taj dobitak priključuje imovini, i to treba također provesti u knjigama. Bilanciranje prema tome ima — po Kotruljeviću — zadaću da se utvrdi stanje imovine i uspjeh poslovanja. A to je upravo definicija još i današnje znanosti o knjigovodstvu.

(125) O arhiviranju Kotruljević kaže: »Krajem svakog mjeseca povezat ćeš u svežnjeve ta pisma skupa sa svim drugim dokumentima, kao što su ugovori, notarske isprave, kirografi, mjenice, računi, police itd., te ćeš sve to spremi na police tvoje uredovnice koje su za to određene«²⁹². Kotruljević prema tome smatra da je potrebno da se svi dokumenti koji su služili u poslovanju arhiviraju, sistematski zajedno slože oni koji zajedno spadaju i da se konačno stave na određeno mjesto, koje se danas zove arhiva. Arhiva pak mora biti u samoj poslovnici poduzeća. Svrha je arhiviranja da se dokumenti po potrebi pronađu i služe kao dokaz o ispravnosti izvršenih knjiženja. Ne samo da je time udario principe arhiviranja nego je pokazao da to arhiviranje mora biti sistematski organizirano.

b) Ekonomski pojmovi

(126) Kotruljević se u svojoj knjizi morao koristiti i ekonomskim pojmovima koji se nalaze u drugim granama ekonomskih znanosti. Iz upotrebe tih ekonomskih pojmova vidimo da je Kotruljević operirao tim pojmovima upravo onako kako bi to činio i današnji pisac ili privrednik. Iz toga spoznajemo da su u ono vrijeme mnogi ekonomski pojmovi bili već vrlo razrađeni i poznati i da prema tome, današnja znanost nije toliko odmakla od stare znanosti i prakse.

Ekonomski pojmovi kojima operira Kotruljević u svojoj knjizi sigurno nisu svi koje je tadašnje vrijeme poznavalo jer je on u svojoj knjizi obrađivao ekonomiku poduzeća, a ne ekonomske pojmove. On je dakle spomenuo samo one ekonomske pojmove koji su mu bili potrebni u granicama postavljenog zadatka. S druge strane, oni ekonomski pojmovi koje spominje Kotruljević u svome djelu dakako da su malobrojni u odnosu na danas poznate ekonomske pojmove. Mi iz ovoga Kotruljevićeva djela ipak ne možemo dobiti potpuno jasnu sliku o granicama područja ekonomskih pojmova koji su u ono vrijeme bili poznati. Ali već ono što iz Kotruljevićeve knjige vidimo dragocjen je materijal da se upoznamo s mnogim pojmovima, s njihovim tadašnjim značenjem, s njihovom klasičnom vrijednošću i da shvatimo da su pojmovi koje spominje Kotruljević već u ono vrijeme imali svoju važnost i da su bili razrađeni.

²⁹¹ I. izdanje, str. 38.

²⁹² I. izdanje, str. 38.

(127) Kotruljević spominje, prije svega, pojam imovine. Što je prema današnjem shvaćanju imovina poduzeća? Egzaktno, imovinu poduzeća utvrđuje početna i zaključna bilanca. U knjigovodstvu bilanca utvrđuje imovinu poduzeća tako da dijeli aktivne imovne česti od pasivnih i odbija pasivu od aktive. Razlika koja pritom preostane predstavlja čistu imovinu poduzeća. To znači da je cjelokupna imovina poduzeća uložena u razna sredstva rada ili proizvodnje: u obrtna sredstva i u osnovna sredstva. Neka su od tih sredstava aktivna, neka su od njih pasivna, tj. ona predstavljaju obavezu poduzeća prema osobama izvan poduzeća i ona su prema tome za poduzeće pasivna. Ako se pitamo kolika je čista imovina poduzeća, moramo odbiti pasivu od aktive.

Iz ovoga slijedi da je imovina poduzeća ona vrijednost u ekonomskom smislu koja se nalazi u poduzeću radi rada poduzeća. Kotruljević je stoga ispravno definirao imovinu poduzeća kad je rekao da je stečevina trgovca »njegov alat i pribor«²⁹³. Kotruljević je smatrao imovinu poduzeća sredstvom rada, alatom i priborom privrednika i ispravno je lučio aktivnu imovinu kao sredstvo rada od one koju su mnogi i prije i poslije njega shvatili kao kapital. Po Kotruljeviću, prema tome, imovina uložena u poduzeće nije kapital s kojim privrednik radi u kapitalističkom smislu, nije kapital koji treba odbacivati rentu, nego je to sredstvo rada, to je njegov »alat i pribor« kako on kaže. To su njegova sredstva proizvodnje, to su njegovi strojevi, njegov alat itd., kao što bismo danas rekli. Bez obzira na to koji je točno izraz upotrijebio, vidimo da je Kotruljević ispravno shvatio da je imovina poduzeća sredstvo rada poduzeća. Da je Kotruljević pred očima imao imovinu kao sredstvo rada za razliku od privatne neposlovne imovine i od kapitala, dokaz je što na istome mjestu²⁹⁴ dalje kaže da privatne imovine privrednik treba da ima koliko mu treba za njegove potrebe, ne više. Iz toga slijedi da je Kotruljević lučio privatnu imovinu od poslovne, koja je potrebna za održavanje rada poduzeća. Kotruljević je ispravno shvatio da su to dva pojma imovine, tj. poslovna i privatna, koje treba lučiti. Poslovna je »alat rada«, kako kaže Kotruljević, to je dakle sredstvo proizvodnje, a privatna imovina je ona koja nije u poduzeću. O ovoj privatnoj imovini Kotruljević ima istančane poglede, kad kaže da nije potrebno da privrednik ima privatne imovine više nego što mu treba za njegove redovite potrebe. On prema tome smatra i tu privatnu imovinu samo sredstvom za održavanje života i za zadovoljavanje redovitih životnih potreba, a ne smatra privatnu imovinu kapitalom koji treba akumulirati u razne druge svrhe, napose ne u svrhu zarade. Istančanost tih pogleda i njihovo preciziranje, iako Kotruljević o tome govori kratko, toliko je jasno da uzdiže kvalitetu njegovih misli daleko iznad vremena u kojem je živio i pisao i proširuje njihovu vrijednost daleko u budućnost, pa one važe, dakako, još i danas.

(128) Dobitak. Kotruljević dalje spominje pojam dobitka. Iz raznih mjesta Kotruljevićeve knjige razabire se da je dobitak za njega jedna od svrha rada poduzeća. I doista danas svako poduzeće ima dvije osnovne svrhe: jedna je stvaranje novih ekonomskih dobara, dakle proizvodnja, a druga je stvaranje viška vrijednosti, dakle dobitak. Dobitak prema tome nije osnovna svrha egzistencije privrednog poduzeća, a u svakom slučaju nije prva i najvažnija svrha. Stoga Kotruljević kaže: »Želiš li biti bogat, živi mnogo, a stječi pomalo«²⁹⁵.

²⁹³ I. izdanje, str. 103, v.

²⁹⁴ I. izdanje, str. 103, v.

²⁹⁵ I. izdanje, str. 30.

Kotruljević prema tome smatra da nije najvažnije da se stječe, tj. da se stvara dobitak u velikoj mjeri i brzo. On misli da je stjecanje, tj. stvaranje dobitka važno, ali nije osnovno. Razumije se da je privrednik u tadašnje vrijeme, kao individualni poduzetnik, težio da bude bogat, ali Kotruljević vrlo duhovito kaže da privrednik ako hoće biti bogat, mora dugo živjeti; ako dugo živi, ne može isključivo trčati samo za dobitkom. Prema tome treba živjeti solidno, treba normalno raditi, treba pomalo stvarati dobitak, jer ako se tako radi, onda će se — i dugo živjeti. To je uputa privrednicima kako trebaju raditi.

Ipak, Kotruljević ne smatra da dobitak nije važan. On ne prezire dobitak. On smatra da je dobitak jedna od zadaća svakog poduzeća. Poduzeće treba raditi i na ostvarivanju dobitka. Stoga se malo dalje²⁹⁶ kaže da trgovac, ako vidi da se dobitci smanjuju jer su se i drugi počeli baviti tim poslovima, mora promijeniti vrstu posla. Prema tome, budući da je dobitak jedna od zadaća poduzeća, to, privrednik ne bi mogao trajno raditi bez dobitka.

Iz toga vidimo da je Kotruljević posve ispravno i jasno izrazio riječima tadašnjeg vremena da je dobitak jedna od zadaća poduzeća, da poduzeće treba da teži za stvaranjem dobitka, ali da dobitak nije osnovna zadaća, nije primarna stvar poduzeća, prema tome ne treba stvaranje dobitka stavljati na prvo mjesto.

(129) Cijena je idući fenomen s kojim se susreće privredno poduzeće. Danas se pod cijenom razumijeva ona vrijednost koja se dobiva ustupanjem prava vlasništva nekoga predmeta od jedne osobe na drugu. Cijena može biti: vlastita prodajna cijena, kojoj je temelj u vlastitim troškovima proizvodnje, a može to biti tržišna cijena, koja je rezultanta utakmice između ponude i potražnje na tržištu. Međutim, mi dobro znamo da neka roba može imati vlastitu cijenu višu, a tržišnu cijenu nižu, i obratno vlastitu cijenu nižu, a tržišnu cijenu višu. Pravednom cijenom smatrala se ona cijena koju bi trebala imati roba na tržištu, a kojoj je osnovica u općedruštvenim troškovima proizvodnje uz dodatak uobičajenog dobitka. No u praksi je uvijek bilo vrlo teško utvrditi što je to pravedna cijena. Ako nema druge mogućnosti utvrđivanja, onda se pod pravednom cijenom razumijevala ona cijena koja se u konkretnom slučaju utvrđuje kao pravedna, a utvrđivanje se prepuštalo samim privrednicima. Onaj o čijoj se radi radi, mora dokazati da je njegova prodajna cijena pravedna; a njemu će to biti i najlakše dokazati, pa će drugi kao kritičari odvagnuti objektivnost njegovih argumenata. Prema tome privreda rješava ovaj pojam drugačije nego što bi ga rješavala tehnika ili pravo. Kotruljević kaže²⁹⁷: »Pod pravičnim razumijevamo kad se trgovačka roba kupuje i prodaje po pravednoj cijeni...« Iz toga slijedi da je Kotruljeviću, ako ne i čitavom tadašnjem vremenu, bilo jasno kako nastaje prodajna cijena, koje su komponente određivanja prodajne cijene i da mu je bilo jasno što to znači uzanca o pojmu pravedne cijene. Na prodajnu cijenu utječu na tržištu dvije strane: onaj koji prodaje i onaj koji kupuje. Jasno je da će onaj koji prodaje nastojati prodati što skuplje, a onaj koji kupuje kupiti što jeftinije. Ponuda i potražnja dodiruju se na tržištu u liku prodavaoca i kupca; jedan pokazuje tendenciju povišenja cijene, a drugi tendenciju sniženja cijene. Na konačan ishod cijene utječe prema tome prije svega prava vrijednost robe, ali i tržište. I zato

²⁹⁶ I. izdanje, str. 30, v.

²⁹⁷ I. izdanje, str. 9

Kotruljević kaže²⁹⁹: Nije ni dopušteno ni pošteno robu skuplje prodavati ili jeftinije kupovati od njene vrijednosti . . . « Prema tome, onaj koji prodaje mora voditi računa o tome da ne smije robu prodavati skuplje od njezine vrijednosti, a onaj koji kupuje ne smije nastojati kupovati uz cijenu nižu od vrijednosti robe. A tu vrijednost određuje »pravedna cijena«. Kotruljević dalje detaljnije govori i o tome što je to pravedna cijena. On kaže³⁰⁰: »Što se tiče pravedne cijene predmeta, ona nije točno određena, ali ako se kreće u određenim granicama ili je razmjerno povećana, ne povređuje jednakost pravde.« Iz toga vidimo da Kotruljević ulazi i u tumačenje pojma pravedne cijene i kaže (za pravnik možda previše neodređeno, ali za privrednika prilično jasno) da se ta cijena smije kretati u određenim granicama. Ili, ako se ona razmjerno povećava ili snižuje (to znači razmjerno prema promjenama u pojedinim faktorima te cijene), onda je ona još uvijek pravedna. Na osnovi takva tumačenja privrednik je u ono vrijeme, a sigurno i danas, u mogućnosti da prilično precizno utvrdi cijenu svojoj robi.

Kad se govori o prodajnoj cijeni, interesantno je spomenuti da Kotruljević upozorava da ugovor o kupoprodaji nije na snazi ako cijena za polovicu prelazi pravednu cijenu. Današnja pravna znanost to zove prikratom preko polovice. Prema tome, od pravedne cijene dopuštena su odstupanja prema gore ili prema dolje, ali ne više od polovice te cijene. Ako je više od polovice, ugovor ne vrijedi. To Kotruljević spominje na dva mjesta³⁰¹. Kako vidimo, već je tada praksa ograničila velike disparitete u cijeni i tadašnje pravo nije dopuštalo da ti dispariteti budu veći od određene granice.

(130) Osnovni ekonomski fenomen, sklapanje posla, odvija se u privredi na osnovi ugovora. Ugovor je slobodna dvostrana pogodba između dviju stranaka, gdje se jedna obvezuje učiniti nešto, a druga učiniti protučinidbu. Ali čitav ekonomski proces bio bi bez ikakve ekonomske koristi kada se sklopljeni ugovori ne bi izvršavali. Da bi se oni mogli izvršiti, privreda je stvorila instituciju konvencionalne ili ugovorne kazne. Privrednici, prema tome, kad sklapaju posao, istovremeno ugovaraju i kaznu koju treba platiti onaj koji ugovor ne izvrši onome, prema kojemu je ugovor trebalo izvršiti. Konvencionalnu kaznu ili penale zbog neizvršavanja ugovora poznaje i vrijeme Bene Kotruljevića. Za taj ekonomski pojam on izričito kaže da je u ugovoru kazna predviđena zbog neizvršavanja ugovora³⁰¹.

Kotruljević upozorava da je moguće kazne zbog neizvršavanja ugovora iskoristiti kao lihu, tj. kao pozajmljivanje novca uz veliki kamatnjak, ali odobriva penale onda kada su doista opravdani. Tako npr. kaže: »Kazna predviđena u ugovoru iz straha da dužnik ne izvrši dužnost nije liхва, jer nje nema gdje nije u početku prijevarena namjera«³⁰². Prema tome, Kotruljević konvencionalnu kaznu predviđenu ugovorom, ne smatra nedopuštenom, niti je dakle smatra lihvom, jer je ta klauzula stavljena u ugovor iz bojazni da dužnik neće izvršiti obavezu. Ona je stavljena u ugovor bez namjere da se prevari, s jedinstavnom namjerom da se primijene sankcije u slučaju neizvršavanja ugovora. Da su misli Kotruljevića kao tumača tadašnjih privrednih krugova bile čiste, dokazuje i njegovo dalje tumačenje, gdje kaže da nije dopušteno napla-

titi kaznu ako dužnik nije u mogućnosti da je plati. Prema tome, kazna se od dužnika s kojim je posao sklopljen uz klauzulu konvencionalne kazne naplaćuje samo ukoliko je on u stanju platiti. Ako on nije u stanju platiti, konvencionalna kazna ne smije poslužiti tome da se na njega vrši pritisak, ili dapače da mu se učini neka šteta koja bi mogla prouzrokovati teške posljedice. Ako međutim vjerovnik uslijed izostanka plaćanja konvencionalne kazne pretrpi štetu zato što konvencionalna kazna nije isplaćena, pa je vjerovnik računajući na taj novac morao pozajmiti tuđi novac i za nj plaćati kamate, onda je po Kotruljeviću utjerivanje konvencionalne kazne opravdano. I stoga on kaže da je utjerivanje konvencionalne kazne dopušteno ako je vjerovnik zbog izostale isplate morao uzeti zajam na kamate da udovolji nekoj svojoj obavezi³⁰³.

Iz toga se evidentno vidi da je Kotruljević tumačio konvencionalnu kaznu kao instrumenat ugovora između privrednika, s time da ugovaranje konvencionalne kazne samo za sebe ne smije biti izvor zarade, nego samo poluga koja omogućuje da dođe do ostvarivanja ugovora. Međutim, ako dužnik nije u mogućnosti platiti konvencionalnu kaznu, ne treba tu kaznu utjerivati i time dužnika upropaštavati i nanositi mu veliku štetu. Ali ako privrednik trpi štetu uslijed toga što bi se morao pridržavati ovog moralnog načela da ne utjeruje kaznu od nesposobnog dužnika, onda je vjerovnik ovlašten da tu kaznu utjeruje jer je ipak dužnik prvi koji treba snositi posljedice neizvršavanja ugovora.

(131) Kapitalistička privreda poznaje instituciju nagodbe između dužnika i vjerovnika. Oni pristupaju nagodbi u slučaju, ako dužnik ne može udovoljiti svojim obavezama, čime se dužniku njegova obaveza ili smanjuje ili potpuno briše, tj. otpisuje. Može se naime dogoditi da dužnik dođe u nepriliku, kada ne može udovoljiti svojim obavezama, a to je u privrednom svijetu također moguće. Međutim, privreda, koja je toliko elastična, ne može se zadržavati na takvim slučajevima i ona takve poteškoće nastoji prebroditi na svoj specifičan način, tj. sa što manje štete prijeći preko takvih komplikacija i poći dalje te nastaviti privredno poslovanje. Privrednik ne voli utjerivati potraživanja i tjerati pravdu. Privrednik se uvijek pita nije li manja šteta ako se odrekne pravde i pretrpi određeni gubitak na potraživanju ili ako se čvrsto drži pravde, a pritom trpi štetu uslijed troškova spora, gubitka vremena na parničenje itd. Tako je u kapitalizmu došlo do institucije nagodbe. Privredno poduzeće ili individualni privrednik koji je momentalno nesposoban da udovolji svojim obavezama, ali ako je njegova aktivna imovina veća od pasivne, smatra se insolventnim, tj. nesposobnim da svoju aktivnu imovinu mobilizira u svrhu plaćanja. Ako je pak njegova pasivna imovina veća od aktivne, tj. ako je on de facto, kao što se veli per saldo, pasivan, onda takav privrednik mora zatražiti rasprodaju cjelokupne imovine radi djelomičnog podmirivanja obaveza, i to pod upravom državne vlasti, ili izvanstečajnu nagodbu s vjerovnicima radi smanjenja svoga duga. Na taj se način pasiva njegova poduzeća smanjuje do visine aktive kako bi on ponovno mogao normalno raditi. U socijalističkoj privredi te institucije u takvoj formi nema. Ali je činjenica da je institucija nagodbe u privredi poznata, a kadgod i potrebna.

O nagodbi Kotruljević izričito kaže³⁰⁴: »Ako drugačije nije moguće ili mu ga (dug) daruj, ili se s njime nagodi . . . « To nije ništa drugo nego nagodba u

²⁹⁹ I. izdanje, str. 59.

²⁹⁹ I. izdanje, str. 59. v.

³⁰⁰ I. izdanje, str. 9. i 59.

³⁰¹ I. izdanje, str. 55. v.

³⁰² I. izdanje, str. 55. v.

³⁰³ I. izdanje, str. 55. v.

³⁰⁴ I. izdanje, str. 24.

dvije alternative: ili se obje stranke nagode za određeno sniženje duga ili se dug u cijelosti briše. To je potrebno onda kada vjerovnik uvidi da dužnik nije u mogućnosti plaćati. Brisanjem pak toga duga dužnik se rješava obaveze i, kako je rečeno, njegova pasiva se smanjuje, a on postaje opet privredno sposoban.

Kotruljević je međutim ispravno uočio da nagodba može biti sredstvo obogaćivanja nesolidnih privrednika; on govori o bankrotiranim trgovcima kojima su vjerovnici odobrili popust ili brisanje duga. Kotruljević smatra da je definitivno oslobođenje od duga nastupilo samo onda ako je nagodba doista bila objektivno potrebna. Ako ona nije bila objektivno potrebna, pa se to naknadno utvrdi, odnosno — ako se naknadno utvrdi da dužnik nije iznio istinite argumente da prikaže svoje stanje, pa je ishodio otpust ili brisanje duga na osnovi neistinitih dokaza — on se stvarno nije oslobodio duga i on ostaje dužnik, pa kad se to naknadno utvrdi, njegova je obaveza da dug vrati. Kotruljević tako kaže: »Treba razlikovati: ako su mu vjerovnici to ostavili drage volje, nije dužan vraćati, ali ako nisu mogli drugo ili su držali da neće nikad više moći utjerati, pa su protiv svoje volje to učinili, nisi prestao biti njihov dužnik«³⁰⁵. Kotruljević je prema tome već u ono vrijeme, sigurno iz iskustva, a možda i razmišljanjem, došao do zaključka da se institucija nagodbe može zloupotrijebiti i za neopravdano obogaćenje.

(132) Kotruljević spominje i mjenicu. Prema današnjem mjeničnom pravu mjenica je obveznica podvrgnuta specijalnoj mjeničnopravnoj strogosti, kojom se dužnik obvezuje isplatiti vjerovniku na dan dospijeda određeni iznos. Mjenica danas služi za postizavanje kredita, a može biti i sredstvo za prijenos novca na veće udaljenosti. Uostalom, kao takvo sredstvo mjenica je i nastala. Kotruljević spominje svrhu mjenice i kaže da je mjenica sredstvo za prijenos novca na velike udaljenosti i da može služiti za korištenje kredita³⁰⁶. Kao takva, mjenica je instrumentat privrednog poslovanja, koji je privredi potreban i koji je zbog svoje osobite važnosti podvrgnut određenoj strogosti. Odnosi na osnovi mjenice podvrgnuti su posebnom — mjeničnom pravu. Mjenično je pravo u svakoj modernoj državi regulirano posebnim propisima.

Pored ovih svrha, tj. da služi kao sredstvo prijenosa imovine iz jednog mjesta na drugo i da služi kao podloga za davanje kredita, Kotruljević spominje još i treću svrhu mjenice, a to je da služi za ostvarivanje dobitka. Kotruljević tako kaže³⁰⁷, da je to pošten dobitak ako se radi o realnoj mjenici³⁰⁸. Iz ovoga možemo zaključiti da Kotruljević predviđa da se mjenica može upotrijebiti i kao sredstvo zarade, tj. da privrednik kupuje mjenice po tečaju koji se na tržištu prikazuje kao »pravedan« pa te mjenice opet proda. I doista, u kapitalizmu, pa i u vrijeme u kojem je Kotruljević živio, također se tako radilo. Bilo je privrednika koji su se time bavili obrtničke, a bilo je privrednika koji su to činili usput. Stalno se kupnjom i prodajom mjenica u kapitalizmu bave banke. Pomoću mjenice dužnik dolazi do kredita od banke, a banka preuzete mjenice prodaje dalje ili diskontira i na taj način ona dolazi do kredita, koji opet plasira u privredu. Kotruljević je prema tome mislio da je zarada na razlici tečaja uslijed kupnje i prodaje mjenica opravdana kad se radi o realnoj

³⁰⁵ I. izdanje, str. 62. v.
³⁰⁶ I. izdanje, str. 32—34.
³⁰⁷ I. izdanje, str. 58.
³⁰⁸ I. izdanje, str. 58. v.

mjenici i o normalnoj promjeni cijene (tečaja) mjenice na tržištu, kao što dolazi do promjena cijene i ostaloj robi, a nije opravdana kad se radi o povišenju cijene mjenici, dakle kad se mjenica kupi uz niži tečaj da bi se prodala uz neopravdano povišeni tečaj, kad se radi o promjeni roka plaćanja itd. I ovdje vidimo da je Kotruljević unio svoj visoki moral u instituciju (mjenice), kojom se tada, čini se, i trgovalo uz nemoralnu zaradu. Malo kasnije Kotruljević međutim kaže da se svrha mjenice sastoji u tome da se samo računa tekući tečaj i koliko se može zaraditi³⁰⁹. Iz ovoga bi se možda moglo posumnjati nije li Kotruljević odobravao zaradu od kupoprodaje mjenica.

I danas postoji kupnja odnosno prodaja mjenica. U našoj zemlji postoji pravna mogućnost koja se i ostvaruje da izvozna poduzeća prodaju na burzi (obračunskom mjestu) strane devize (mjenice emisionih banaka koje glase na strane valute) koje ostvaruju prodajom robe u inozemstvu, a druga (uvozna) poduzeća kupuju te devize da bi njima plaćala u inozemstvu kupljenu uvoznu robu. Cijena tih mjenica, njihov tečaj, može biti osobito visok, tako da izvozna poduzeća zaraduju na toj prodaji, a uvozna poduzeća imaju pri toj kupnji veće troškove, koje moraju uračunati u prodajnu cijenu uvezene robe.

(133) Arbitraža. Pod arbitražom razumijevamo obračunavanje jedne valute u drugu, odnosno kupovanje i prodavanje valuta strane zemlje radi što povoljnijeg plaćanja. Arbitraža je potrebna onim privrednim poduzećima koja moraju plaćati kupljenu inozemnu robu, pa biraju hoće li plaćanje izvršiti vlastitom valutom ili valutom dotične zemlje kojoj plaćaju ili pak nekom trećom valutom. Arbitraža je prema tome posljedica činjenice da valute pojedinih zemalja mijenjaju svoju vrijednost, mijenjaju svoj tečaj na svjetskom tržištu valuta. A privrednik ne samo da treba obuhvatiti u svome privrednom poslu kupnju i prodaju robe, nego mora obuhvatiti i plaćanje. Vrlo često je naime slučaj da se neka obaveza mora platiti izvan državnih granica i da se ona plaća povoljnije ako se kupi neka strana valuta i ako se isplati tom valutom, nego da se plaća vlastitom valutom. Tome pogoduje i činjenica da neka valuta ima u jednoj zemlji niži tečaj, a u drugoj relativno viši. Beno Kotruljević poznaje instituciju arbitraže. On prilično jasno kaže da treba pomoću arbitraže izračunati što stoji i po koliko se može prodati neka roba u kraju s drugom valutom³¹⁰. On dapače opisuje zarađivanje valutom pomoću arbitraže³¹¹ i uz ostalo kaže: »... ima mnogo i beskrajno mnogo sličnih poslova gdje čovjek ne daje od svoga, a ipak ima dobitak«³¹². Odatle očito vidimo da je Kotruljević shvaćao da se dobitak može postići tako da se plaćanja vrše u valuti koja se kupi na svjetskom tržištu jeftinije, a cijena joj je u državi u kojoj se plaća — viša. Kotruljević ne osuđuje taj način plaćanja, ne osuđuje prema tome arbitražu valute. Ako gledamo iz današnje perspektive, i ovaj Kotruljevićev postupak je opravdan. Međunarodni odnosi ne smatraju da je nedostojno ostvariti dobitak ako se taj dobitak postizava uslijed razlike u cijeni robe, dakle i u valuti koja prelazi preko državnih granica. Kotruljević o tim poslovima nadalje kaže: »To je jedina poštena zamjena, pri kojoj nema opasnosti da uzimaš više puta na kredit, da izgubiš svoj posjed, da gubiš ili dobivaš«³¹³.

³⁰⁹ I. izdanje, str. 58. v.
³¹⁰ I. izdanje, str. 32. i 33.
³¹¹ I. izdanje, str. 33.
³¹² I. izdanje, str. 33. v.
³¹³ I. izdanje, str. 34.

Rezimirajući instituciju arbitraže u Kotruljevićevoj knjizi, vidimo da je Kotruljević poznavao ovih pet vrsta arbitraže:

- 1) da se zamijeni jedna valuta za drugu;
- 2) da se zamijeni jedna valuta za drugu, a plaća se u trećoj;
- 3) da se mijenja novac za novac, a razlika odnosno doplata vrši se u postocima na traženi novac;
- 4) da se arbitraža vrši prema paritetu zlatne valute;
- 5) da se mijenja novac koji je rijedak za onaj kojega ima dovoljno, uz nadoplatu³¹⁴.

Iz ovih vrsta arbitraže koje spominje Kotruljević vidimo da je već njemu i praksi onoga vremena arbitraža bila ne samo poznata nego da su već bile prilično poznate i njene finese. Nadalje vidimo da je već i tada postojala i zlatna valuta, ali da je postojala i valuta koja nije bila zlatna. Mi znamo da je bilo i srebrnih valuta. A svakako je interesantno da Kotruljević spominje zlatnu valutu kao podlogu za paritet.

(134) Pod kotiranjem razumijevamo da neki vrijednosni papir ili neka valuta dolazi redovito na legalno tržište i tu postizava određeni tečaj. Kotruljević spominje kotiranje u svojoj knjizi³¹⁵, i to tamo gdje govori o arbitraži valute. Nadalje Kotruljević govori o tržišnom tečaju ili kursu tamo gdje govori o mjenici koja se pojavljuje na tržištu i koja može biti podloga za ostvarivanje dobitka³¹⁶.

Kotruljević smatra da mjenica i ostali vrijednosni papiri, pa i valute, mogu imati svoj određeni tečaj. Tečaj je u stvari cijena dotične valute ili vrijednosnog papira izražena u domaćoj valuti.

(135) Kotruljević na više mjesta spominje kamate. U pogledu kamata on se priključuje tumačenjima tadašnjeg autoriteta, tj. crkve i njezina autora Tome Akvinskoga³¹⁷. Kotruljević u svojoj knjizi spominje da se kamate mogu tražiti za izgublenu korist³¹⁸. Izgubljena pak korist nastaje uslijed toga što jedan privrednik pozajmi novac drugome privredniku i to se vrijeme ne može koristiti pozajmljenim novcem. Pozajmljeni novac na taj način treba zajmopdavcu donijeti naknadu za izgublenu korist, a ta naknada zove se u privredi — kamate. Često novca nema na tržištu dovoljno. Tada novac pored izgubljene koristi može odbacivati još i razliku u cijeni novca, tj. novac postaje vredniji, pa će zajmopdavac zaračunati ne samo izgublenu korist nego možda i veću cijenu za pozajmljeni novac, pa će kamate biti veće nego što je pravedna izgubljena korist. U pogledu kamata interesantno je spomenuti da Kotruljević smatra da je dopušteno uzeti kamate od neprijatelja »tvoje domovine, protiv koga se vodi pravedni rat«³¹⁹.

(136) Pod lihvom danas razumijevamo pozajmljivanje novca ili neke upotrebe stvari s naknadom koja znatnije prelazi svoje opravdanje. Kotruljević definira lihvu³²⁰: »Lihva se zove dobitak koji imaš od pozajmljivanja novca, a ugovorio si ga ili mu se nadaš.« (Prema tome Kotruljević smatra da je lihva onda ako pozajmljivanje novca rezultira dobitkom. Da taj dobitak ne smatra

normalnim kamatama, vidi se po tome što kaže da lihva nije uzimanje i davanje novca uz kamate, ako se time namire potrebe³²¹. Prema tome, onaj višak kamata koji prelazi opravdanu odštetu za posudbu novca, odnosno kako je prije rečeno, odštetu za izgublenu korist od upotrebe novca, onaj višak koji se smatra dobitkom po Kotruljeviću je lihva. Kotruljević je prilično jasno precizirao lihvu: lihva je onda kada nastaje dobitak uslijed pozajmljivanja novca. Ako neki iznos novca, zovimo ga *A*, bude pozajmljen uz kamatnjak *a*, onda se ne radi o lihvi. Ako međutim kamate budu ne samo *a* nego veće od *a*, onda se tu pojavljuje povrh *a* još i dobitak *b*. Čim se pojavljuje dobitak, po Kotruljeviću je to lihva. Kako se praktično često ne može utvrditi da li je *a* potpuno opravdan, tj. ne može se utvrditi njegova visina, to se kod manjih razlika ne može govoriti o lihvi, ali ako su te razlike nešto veće, evidentne, onda se radi o lihvi.

Kotruljević razlikuje više vrsta lihve. On tako smatra lihvom:

- 1) ako je novac pozajmljen uz neku protuuslugu;
- 2) ako se dospjeli dug me vrati na rok;
- 3) ako se posudi roba koja više vrijedi već na dan povratka;
- 4) ako se pozajmi za posao novac vezan većim rizikom (npr. morski put)³²².

Prema tome nije lihva samo onda ako je ona očito vidljiva iz visine kamata, nego je lihva i onda kada se novac pozajmljuje uz neke usluge, uz neke klauzule, uz neke dalje koristi, koje se mogu na neki način novčano izraziti.

Kotruljević smatra da se lihvom ne smije baviti i da ona nije dopuštena. To se vidi iz toga što on smatra da se lihvaru ne smije ni pružiti pomoć. Tako on kaže: »Isto toliko griješi onaj koji posudi lihvaru kao i onaj koji mu pruža pomoć, da savjet ili učini slugu...«³²³.

Međutim, i u odnosima prema lihvaru Kotruljević ne dopušta da se u poslovima s lihvarom postupa strože, teže ili nepravednije nego prema bilo kom drugom. Ako je lihvar nekome posudio novac, ne smije se njegov novac zadržati kao naknada za učinjenu štetu³²⁴. Prema tome drugi privrednik i prema lihvaru treba postupati ispravno. Interesantno je spomenuti da je Kotruljević lihvarski ugovor nazivao i »suhom mjenicom«.

(137) Kotruljević poznaje i instituciju cesije. On pod cesijom razumijeva ustupanje prava potraživanja prema nekoj trećoj osobi. Predviđa da se cesija može vršiti uz neku cijenu, tj. da se cedirani iznos može ustupiti i po nižoj i po višoj cijeni. To se vidi iz ovih njegovih riječi: »Ako je dopušteno kupiti pravo na tuđeg dužnika po cijeni od 90 % s obzirom na buduću mušku, trud i eventualnu parbu...«³²⁵. Dalje kaže da je dopušteno kupiti tuđi dug i prodati svoje potraživanje ako pritom nije poznato da dužnik neće platiti dug i ako kupac to ne učini zbog kamata³²⁶.

(138) Kotruljeviću su poznate uzance. Uzance su pravni propisi nastali uslijed prakse u životu, specijalno u privredi. To su prema tome pravni običa-

³¹⁴ I. izdanje, str. 34. v, 35. i 35 v.

³¹⁵ I. izdanje, str. 32. v.

³¹⁶ I. izdanje, str. 58.

³¹⁷ I. izdanje, str. 35.

³¹⁸ I. izdanje, str. 54. v.

³¹⁹ I. izdanje, str. 55. v.

³²⁰ I. izdanje, str. 53.

³²¹ I. izdanje, str. 54.

³²² I. izdanje, str. 53, 53. v. i 54.

³²³ I. izdanje, str. 58.

³²⁴ I. izdanje, str. 58.

³²⁵ I. izdanje, str. 56. v.

³²⁶ I. izdanje, str. 57. v.

ji, kojih se privrednici pridržavaju u svojim pravnim i privrednim odnosima. Kotruljević izričito spominje uzance kad govori o mijenjanju valute²⁷⁷. Da su Kotruljeviću uzance bile poznate, vidi se i iz ostalih njegovih izlaganja.

(139) Kotruljević poznaje i položni posao. Pod položnim poslom razumijeva se obrtomično primanje tuđih pologa na čuvanje. Pologodavac predaje polog pologoprincu, koji ga čuva, a nakon određenog roka ili nakon određenog vremena na traženje pologodavca vraća položeni predmet. Odnos između pologodavca i pologoprince regulira pravni propis. Razumije se da ti odnosi moraju biti pravno utvrđeni.

Kotruljević govori o položnom poslu kad kaže: »Onaj koji je primio depozit mora biti vjeran«²⁷⁸. Zatim kaže: »Depozitar mora vjerno čuvati polog, te ga pošteno vratiti bez odlaganja i povoda sumnjičenja čim se to od njega traži«²⁷⁹. Time je Kotruljević prilično precizno odredio da se u položni posao mora unijeti poštenje i povjerenje. Međutim, on je već onda dobro shvatio ljudske slabosti, pa je upozorio da ljudi kod malih iznosa mogu lakše biti pošteniji, a teže su pošteniji kod većih, pa je rekao: »Mnogi su ostali pošteniji sa stotinu ili pet stotina dukata, ali ne znam da li bi odoljeli napasti s tisuću ili dvije«²⁸⁰. Dakako da su kod položnog posla savjest i poštenje depozitara najvažniji. Zato je važno da depozitar uživa povjerenje i da pazi da to povjerenje ne pokvari. On može pokvariti povjerenje koje ljudi u njega imaju, ako prilikom vraćanja depozita vrši neki pritisak, represalije, iskorišćuje pologodavca itd. Upozorujući na te nedostatke, Kotruljević kaže: »U času kad pošteno vraćaš polog ne smiješ vršiti represalije prema onome koji ti je to povjerio na čuvanje, sve da si i imao ranije s njime neki svoj račun«²⁸¹. Prema tome, kod položnog posla ne smije se iskorištavati situacija u vezi s nekim drugim eventualnim obračunavanjem. Dalje još preciznije kaže: »Ni u cjelini ni djelomično ne smiju se položiti staviti na račun...«²⁸².

Depozitar mora osobito paziti na povjerenju mu stvar i odgovara za nju kao za svoju vlastitu. Zato Kotruljević kaže: »Depozitar je dužan nadomjestiti polog ako bi se njegovom krivnjom izgubio«²⁸³. Štoviše: »Ukoliko nestanu pohranjene stvari, a tvoje se spasu, pretpostavlja se da si izvršio prijevaru«²⁸⁴. Prema tome, depozitar mora s većom pomnjom čuvati tuđe stvari nego vlastite.

Deponiranim stvarima depozitar se ne smije koristiti niti ih upotrebljavati. Zato Kotruljević kaže: »... ako ti je nešto predano u polog pod uvjetom da se to ne upotrebljava, počinjaš krađu, ako se time poslužiš...«²⁸⁵.

(140) Osiguranje je institucija koja znatno pomaže i privredniku i neprivredniku da smanji opasnost i štetu koja eventualno može nastati uslijed nekog nesretnog slučaja. Osiguranje u biti predstavlja prijenos rizika koji može nastati za neku osobu, za neko poduzeće ili za neku organizaciju — na širi krug interesenata. Ako se veći krug interesenata osigurava od predviđene štete, onda će svaki od njih snositi manji dio troškova i neće trpiti toliku štetu

²⁷⁷ I. izdanje, str. 33.

²⁷⁸ I. izdanje, str. 35. v.

²⁷⁹ I. izdanje, str. 35. v.

²⁸⁰ I. izdanje, str. 35. v.

²⁸¹ I. izdanje, str. 35. v.

²⁸² I. izdanje, str. 36.

²⁸³ I. izdanje, str. 36.

²⁸⁴ I. izdanje, str. 36.

²⁸⁵ I. izdanje, str. 36.

kao ako se svaki sam osigurava. Osim toga, kod takvog zajedničkog osiguranja ušteđuju se financijska sredstva.

Kotruljević poznaje zajedničko osiguranje i spominje četiri glavne koristi od osiguranja, i to:

- 1) Koristeći se institucijom osiguranja, privrednik ulazi i u takve poslove u koje inače ne bi išao kad bi sam snosio rizik²⁸⁶.
- 2) Bez osiguranja pojedini privrednik propao bi u pojedinom svojem potihvatu²⁸⁷.
- 3) Kad ne bi bilo osiguranja, privrednici bi stalno i pomalo gubili u svojim poslovima, pa bi opća šteta, dakle društvena šteta postajala sve veća²⁸⁸.
- 4) Veća je šteta od gubitaka koji nastaju od rizika koji nisu osigurani nego od plaćanja osigurnine (osiguravajuće premije)²⁸⁹.

Stoga Kotruljević preporučuje osiguravateljima da pri sklapanju osiguravajućih poslova vode naročito računa o ovome:

- 1) da dobro poznaju situaciju u svijetu, a naročito situaciju u privredi;
- 2) da budu dobro snabdjeveni svim potrebnim informacijama, alatom, priručnicima itd. o svim krajevima svijeta, kako bi mogli pratiti situaciju i sve što je bitno za njihov osiguravateljski posao;
- 3) da dobro poznaju osiguranika, da se upoznaju s njegovim stanjem, njegovim sredstvima i s njegovim poštenjem i
- 4) da vode računa o tome da po mogućnosti izvrše što veći opseg osiguranja, jer kod velikog opsega poslova mogu i zaraditi i time izravhati eventualni rizik koji pada na osiguravatelja²⁹⁰. Time je Kotruljević mislio na stvarno povećanje prometa osiguravateljskih poduzeća, ali i na reosiguranje.

Osiguranik pak mora naročito voditi računa:

- 1) o formalnom sastavu osiguravajuće police, kako bi se izbjegli nepotrebni sporovi i kako bi policica bila u skladu s propisima dotične države;
- 2) o tome kod koga se osigurava, jer je važno da dotični bude i sposoban izvršiti svoju obavezu ako šteta nastupi i
- 3) o tome da osigura predvidivi rizik sa što je moguće manjim troškovima²⁹¹.

(141) Interesantno je da Kotruljević, iako izričito ne govori o vanjskoj trgovini, spominje vanjsku trgovinu indirektno i uočuje veliku važnost, pravilnost i veliku prednost vanjske trgovine. On prije svega konstatira da se u ono vrijeme vanjska trgovina ostvaruje s Turcima, Tatarima, Maorima, Berberima itd²⁹².

Kotruljević nadalje upozorava na opasnosti koje bi mogle nastati kad bi ponestalo vanjske trgovine. On tako kaže:

- 1) da bi u državi nestalo one robe koja dolazi iz uvoza i
- 2) da bi kod prekida vanjske trgovine propali i glavni obrti²⁹³.

²⁸⁶ I. izdanje, str. 38. v.

²⁸⁷ I. izdanje, str. 38. v.

²⁸⁸ I. izdanje, str. 38. v.

²⁸⁹ I. izdanje, str. 39.

²⁹⁰ I. izdanje, str. 39. i 39. v.

²⁹¹ I. izdanje, str. 39.

²⁹² I. izdanje, str. 19. v.

²⁹³ I. izdanje, str. 19. v.

Kotruljević nadalje shvaća da se vanjska trgovina u biti odvija zamjenom robe za robu, a ne efektivnim plaćanjem u novcu, kao što se to događa u plaćanju unutar pojedine zemlje. On ispravno konstatira da se kupovanje robe za uvoz ne može vršiti pomoću novca jer bi nastupila nestašica novca, a to znači da je njemu bilo jasno da se uvoz inozemne robe može plaćati bilo izvozom vlastite robe, bilo nekim drugim plaćanjima, kojima se osigurava ravnoteža platne bilance³⁴⁴.

Iako je time Kotruljević dosta malo rekao o vanjskoj trgovini, ipak je to relativno mnogo. U ovakvoj knjizi nije potrebno naročito opisivanje vanjske trgovine jer je predmet njegova opisa prije svega ekonomika poduzeća. Ali važno je da je on znao da je vanjska trgovina jedan od ekonomskih pojmova (i područja) koje treba poznavati čovjek koji se bavi ekonomikom. Isto je tako važno da je on i te kako dobro shvaćao one postavke koje je spomenuo. On ih je shvaćao upravo onako kako ih danas shvaća teorija vanjske trgovine.

(142) Monopol je takvo stanje kada se na tržištu pojavljuje (i na njemu vlada) samo jedan dobavljač ili kada se proizvođači na tržištu udruže da nastupaju jedinstveno, dakle kao jedan. U tom slučaju oni utječu na kretanje cijena na tržištu i u mogućnosti su da postignu veće dobitke nego što bi to postigli inače.

Kotruljević je poznavao monopol iako ga nije izričito spomenuo³⁴⁵. Kotruljeviću je bilo potpuno jasno da se monopol sastoji u postizavanju pozicije u kojoj samo jedno poduzeće ili jedna asocijacija poduzeća odlučuje što i kako se prodaje na određenom tržištu. Kotruljeviću ne samo da je bilo jasno što znači monopol, on smatra da monopol i monopolno stanje nije ispravno i da nije dopušteno i da stoga roba koja dolazi na tržište u monopolu treba da bude drastično oduzeta onome tko podržava monopol i da se tom robom treba jamčiti da neće dolaziti do monopola. Prema tome da zbog kazne treba oduzeti svu robu koja se kao monopolna pojavljuje na tržištu³⁴⁶.

³⁴⁴ I. izdanje, str. 19. v.

³⁴⁵ I. izdanje, str. 60. v.

³⁴⁶ I. izdanje, str. 60. v.

VI. O TRGOVINI I O SAVRŠENU TRGOVCU

**DELLA MERCATURA
ET DEL MERCANTE
PERFETTO.**

LIBRI QUATTRO

Di M. Benedetto Cotrugli Raugo.

Scritti già più di anni CX.

È hora dati in luce.

Vtilissimi ad ogni Mercante:

CON PRIVILEGIO.

**IN VENEZIA, all'ELBPANTA
M D LXXIII.**

**O TRGOVINI
I O SAVRŠENU
TRGOVCU**

ČETIRI KNJIGE

GOSPARA BENE

KOTRULJEVIĆA

DUBROVČANINA

Napisane pred više od CX godina

Sada se objelodanjuju.

Veoma korisne svakom

trgovcu

S DOPUŠTENJEM

**U MLECIMA, KOD »SLONICE«
M D LXXIII**

PREGLED POGLAVLJA GRAĐE SADRŽANE U OVIM KNJIGAMA

PRVA KNJIGA

	Stranica ovog izdanja
Franu Stjepoviću ¹ list	1
○ porijeklu i početku trgovine	4
○ definiciji trgovine	7
○ svojstvima trgovčeve osobe	10
○ mjestu prikladnu za trgovca	14
○ zamjeni robe za robu (trampi)	16
○ prodaji za gotov novac	18
○ prodaji uz naknadno plaćanje	19
○ načinu utjerivanja	24
○ načinu kako se plaća dug	25 (točnije 24')
Opća pravila i red trgovačkog prometa	26 (točnije 25')
○ mjenici	32
○ pologu i zalogu	36 (točnije 35')
Kako treba uredno voditi trgovačke knjige	36
○ osiguranju i osiguravateljima	39 (točnije 38')
○ draguljarima	40 (točnije 39')
○ trgovcima suknom i sitničarima	40
○ vunarima i drugim trgovcima	41 (točnije 40')
○ onome što je trgovcu sasvim zabranjeno	41

DRUGA KNJIGA

Uvod	46 (točnije 45')
○ misi	47 (točnije 48')
○ molitvi	49 (točnije 48')
○ milostinji	51 (točnije 50')
○ slučajevima dvoumice da li je nešto dopušteno ili nije	53 (točnije 52')

TREĆA KNJIGA

Uvod	64 (točnije 63')
○ dostojanstvu i zvanju trgovčevu	65 (točnije 64')
○ razboritosti trgovčevoj	67
○ znanju trgovčevu	68

¹ Razlika prema kasnijem načinu paginiranja odnosno foliotiranja sastoji se u tome što se u ono doba još ponegdje običavalo da se istim rednim brojem lista označe obje strane koje se zajedno vide kad se knjiga otvori. Dok mi danas, npr., prednju stranu lista 24. označujemo s 24 (ili 24 retro), a stražnju stranu s 24' (ili 24b ili 24 verso), po ovom starijem načinu stražnja bi strana već bila dio lista 25.

Stranica ovog izdanja

○ pouzdanju trgovčevu	72 (točnije 71')
○ sreći trgovčevoj	72
○ čestitosti trgovčevoj	73 (točnije 72')
○ marljivosti trgovčevoj	73
○ spretnosti trgovčevoj	74
○ lukavosti trgovčevoj	75 (točnije 74')
○ skladnosti trgovčevoj	75
○ pravednosti trgovčevoj	(75)
○ postojanosti trgovčevoj	77 (točnije 76')
○ ugledu trgovčevu	77
○ darežljivosti trgovčevoj	78 (točnije 77')
○ mirnoći trgovčevoj	79 (točnije 78')
○ stidljivosti trgovčevoj	80 (točnije 79')
○ pohvalnim svojstvima kod trgovca	81 (točnije 80')
○ umjerenosti trgovčevoj	81

ČETVRTA KNJIGA

Uvod	84
○ trgovčevoj kući	85
○ dvorcu dobra gospodara	86
○ čovjeku gospodaru	87 (točnije 86')
○ trgovčevoj odjeći i ukrasima	88 (točnije 87')
○ pokuštvu i namještaju trgovčevu	90
○ ženi trgovčevoj	91
○ njezi i odgoju djece	99
○ robovima i slugama trgovčevim	102
○ stečevini trgovčevoj	103
○ svršetku trgovčevu	103

AL MOLTO MAG.
M. FRANCESCO. RADAGLI.

ENDO ca-
pitato nelle
mani mie un
libro scritto
gia piu dicen-
to dieci anni

da M. Benedetto Cotrugli cit-
tadino della nostra patria huomo
celeberimo, e di gran riputatio-
ne, stimato a suoi tempi e riueri-
to da ogni rilucato ingegno. Nel
quale con molta dottrina giudi-
ciosissimamente, tratta le cose a-
partenenti al negotio della mer-
cantia, nel quale come ottimo ar-
tefice forma un uero, e perfetto

(I)

VRLO UZVIŠENOM
GOSPARU FRANU
RADALJEVIĆU²

Do mene je došla knjiga ko-
ju je napisao pred više od sto
i deset godina³ gospar Beno
Kotruljević, građanin naše
domovine, veoma slavan i ug-
ledan čovjek, koga su u nje-
govo vrijeme cijenili i častili
svi istaknuti umovi. U njoj,
s mnogo naučne spremne, veo-
ma razborito, razlaže gradivo
u vezi s trgovačkim poslom
te kao odličan stručnjak izgra-
đuje (lik) prava i savršena!

(Iv) trgovca. I premda su, koliko mi je poznato, i obitelj piščeva⁴ i obitelj
onoga kome je knjiga bila posvećena⁵ izumrle, došlo mi je na pamet
za vrijeme sadašnjeg boravka u Mlecima — iz želje da prodičim

² U najkompletnijem rukopisu genealogija svih građanskih obitelji Dubrovnika, koji je nekad bio vlasništvo obitelji Čingrija, ima na str. 226. i d., kako mi ljubazno javlja dr. V. Foretić, upravitelj Državnog arhiva u Dubrovniku, podataka i o ovoj uglednoj gradskoj obitelji. Tu se ta obitelj nazivala Radagli i Radaglijevich. Prvi koji je 1430. godine došao iz dubrovačke Župe u Dubrovnik bio je Petar, koji se spominje još 1466. godine kao član bratovštine antunina. Njegov sin Nikola imao je, među ostalim, sina Petra, koji se g. 1513. oženio Florom, kćeri Toma Vodopije Vlahova, građanina dubrovačkog. Imao je 8 sinova i 7 kćeri. Sedmi po redu sin u genealogiji bio bi ovaj Frano, po zanimanju trgovac. Oženio se 1579. godine Slavom, za koju se veli da je »figlia di Martino di Martinno Martinni cittadino Raguseo«. Radaljević, odnosno Radeljević, patronimično je prezime, izvedeno od Radalj, Radelj, a u Dubrovniku ima sada Radeljevića, naravno od druge neke porodice. Što se u predgovoru kaže za tog F. Radeljevića da je »discendente dalla nobilissima e famosissima casa di Radagli«, ne valja shvatiti da se radi o vlasteli, jer oni to nisu nikada bili, već u smislu da je to vrlo ugledna obitelj.

³ Kotruljević je završio svoje djelo 25. kolovoza 1458. u Castro Serpici kod Napulja, gdje se bio sklonio zbog kuge. Isp. list 106^a djela i M. Vujić, »Prvo naučno delo o trgovini Dubrovčanina Bena Kotruljevića«, Glas SKA LXXX, Beograd 1909, 56.

⁴ Neće biti, dakle točno da je obitelj Kotruljevića izumrla oko godine 1600, kako misli Vujić, o.c., 32.

⁵ Frano Stefani (Stephani), čini se, nije član ugledne obitelji Krivonosić, porijeklom iz Bosne, koja se početkom 16. st. podijelila na dvije loze: Stjepović, koja se istom

našu toliko slavnu domovinu, koja se s tolikim uspjehom dala na trgovinu, i da joj budem od koristi — da ovo tako korisno djelo bude tiskano i objelodanjeno, kako ne bi palo u zaborav i kako bi svijet, napose trgovci, a naročito naši građani, uz mogli uživati preslatke plove tako rijetka duha, rođena u onom slavnom gradu Dubrovniku. || Smatrao sam da će to biti od koristi ne samo našim ljudima, nego još i svima onima koji se sada bave ovim umijećem ili će se u budućnosti njime baviti, jer će se moći okoristiti veoma razboritim i korisnim bilješkama, koje je on, kao veoma učen čovjek i iskusan trgovac, razvio veoma umno u svojim četirima knjigama, koje su sadržane u spomenutoj svesci.

Budući da se nisam pouzdao u svoj vlastiti sud, pokazao sam djelo, nakon što sam ga s mnogo truda i troška dao prepisati iz stara rukopisa, razboritim osobama⁶. Saznavši da je knjiga veoma korisna, veoma učena i izvanredno potrebna trgovcima i da će se njome moći

od 1538. g. piše s »de« i Sagri (lović). Prema Genealogiji Čingrija (»Origine, e Genealogia della famiglia Sagri, Crivonossi e Stefani«), tek su nakon pada Bosne i Carigrada prebjegli u Dubrovnik, a odatle na Šipan (»Questa famiglia anticamente nominata Sagrilovich dei Nobili del Regno di Bosna venne a Ragusa doppo che fu soggiogato il Regno dall' armi Turche, e ridotto l' Imperio d' Oriente sotto il Dominio Ottomano... e come profughi si portarono a San Giorgi dell' Isola di Giuappana, del stato della Repubblica di Ragusa«). Kao najstarije po imenu poznate članove ove obitelji spominje ova genealogija Tomu i Frana Stephanija g. 1519. veleći da su tada zabilježeni u matriculi antunina. Tu su, zaista, zapisani pod g. 1519: »Thomaseo de Stephani Francesco de Stephani suo fratello de Cupana«. Iako je anonimni pisac Genealogije vremenski pobrkao pad Bosne i pad Carigrada, ipak je teško vjerovati da je Kotruljević, koji je svoje djelo završio pet godina prije pada Bosne, posvetio knjigu Franu Stjepoviću ili Stjepanovu baš iz te obitelji, a još teže da su ovaj Frano i onaj iz 1519. prvi historijski dokumentiran, ista osoba. Dr V. Foretić, koji se trudio da mi pomogne u rasvjetljavanju ovog pitanja i kome srdačno zahvaljujem za poslana ispise, pogledao je popise serija Testamenta i Dotes za doba 1440—1500, Pacta matrimonialia 1447—1500, i Debita Notariae 1450—1451. ne bi li našao nekog Franu Stephanija koji bolje odgovara Kotruljevićevu vremenu. Našao je ime Franchus Stephani Caselle (1461. se vjenčava, Pa. matr., Franchus Stephani Capselle spominje se u Deb. not. 1451, isti još jednom iste godine kao Franchus Stephani Caselle). Dr. Foretić zaključuje: »Teško je ovdje išta sigurno reći. Možda je Kotruljevićev F. Stephani uistinu čovjek ustaljenog prezimena Stephani, a možda je to samo ime oca. Inače u spomenutim i drugim knjigama 15. st. sreća se često, uz razno ime, prezime Stipanovich, Stepanovich, Stjepanovich, Stepchovich, Stiepcovich i sl.« Moje je mišljenje da se zbilja radi o nekome drugom Dubrovčaninu, jer — ako se i pretpostavi da je Kotruljević za svojeg poslanstva u Bosni (1462. g. prema Vujiću, o.c., 44) upoznao baš nekog bosanskog F. Stjepovića (v. još Vujić, 62; 1472. Georgio de Stefano de Ragusa trguje u Italiji) — ne bi izdavač Giuseppe god. 1573, kad su Stjepovići bili na vrhuncu svoje moći, pisao da se radi o izumrloj obitelji. Za povijest slavne obitelji Stjepović v. J. Tadić, Dubrovački portreti, I. SKZ, Beograd 1948. 200. Po genealogiji E. Katića, f. 149. Stjepovići su izumrli godine 1644.

⁶ Jedan je od njih bio creski filozof Franjo Petrić — Patricij (1529 — 1597). Prema svjedočanstvu nekoliko pisaca dio naklade I. izdanja ima posvetu F. Radaljeviću, potpisano od G. Giuseppeja, dok drugi dio ima posvetu G. Ragazzoniju, mletačkom trgovcu, potpisano od F. Petrića. Jedini primjerak u Jugoslaviji po kojem je rađen ovaj prijevod (nalazi se u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu) ima i varijantu. Isp. S. Dolci, Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum qui usque ad a. MDCLXVI. in Ragusinu claruerunt Ditione, Prospectus, alph. ordine exhibitus... Venetiis MDCCLXVII... 9; M. Vujić, o.c., 57—58, 60; »Biografska dela I. Đurđevića«, Zbornik za ist., jez. i knj., II. od., VII, SKA, Beograd 1935, 3, 146, n. 10; 21—22; 179, n. 163.

(IIv) služiti ne samo naši || već i trgovci svih nacija, odlučio sam sada objaviti je, kako ne bih lišio tolika blaga tako uzvišenu gospodu i plemenite duhove.

Budući da i autor i onaj kome je knjiga bila posvećena bijahu Dubrovčani i obojica trgovci koji su uživali veliko povjerenje, čini mi se zgodnim da spomenuta knjiga izađe na svijet pod zaštitom nekoga od naših građana. Stoga sam je odlučio posvetiti Vašem gospodstvu, potomku veoma plemenite i ugledne kuće Radaljevića, mom osobnom prijatelju, dapače i rođaku, veoma upućenom, poštenom i glasovitom trgovcu, koji je k tome još i ukrašen svim onim rijetkim

(III) duhovnim krepostima koje pristaju plemenitu čovjeku || gospodskoga roda. Pomoću tih vrлина stekli ste ne samo imetak i bogatstvo već i izvanrednu dobrohotnost i ljubaznost prema svima onima s kojima općite i dolazite u poslovnu vezu s Vašim tako velikodušnim i jedinstvenim duhom.

Vašoj, dakle, zaštiti preporučujem ovu knjigu, Vama posvećujem ovo djelo, Vama i preko Vas darivam cijelom svijetu ovaj predragocjeni, veoma rijedak i izvrstan dar: četiri knjige, koje daju na svijet izgrađena, plemenita i savršena trgovca. Ovako nešto kasnije nije nitko obradio. Zatim, ovdje je to obradila osoba veoma iskusna

(IIIv) u trgovini, i osim toga silna || znanja i razboritosti. Kad se i ne bi unutar knjige vidjeli veoma jasni tragovi razboritosti, bilo bi dostatno da za nju svestrano posvjedoči sud spomenutog Alfonsa Prvog⁷, kralja napuljskog, koji je i zbog svoje velikodušnosti, i zbog mnogih drugih kreposti uzvišena vladara koje su ga krasile dostojan da bude smatran uzorom i primjerom valjana vladara, pa je stoga i uzimao u službu na svoj dvor samo izvanredne osobe. Među njima izabrao je i autora ovog djela za suca sudišta Rote⁸, što je stupanj i služba toliko važna koliko je važno dijeliti pravo i pravicu narodu. Osim toga, kralj i sin mu i || nasljednik Ferdinand⁹ poslali su ga u plemenita poklisarstva, što pokazuje da je bio ne samo u cijeni što se tiče poznavanja trgovine i zakona nego i u diplomatskim poslovima i državnoj upravi.

Davam, dakle, Vašem gospodstvu dar koji je potekao od jednog tako rijetkog uma naše plemenite domovine i uvjeren sam da ćete ga takvim i primiti, jer je toliko koristan i našoj domovini, koje se veličina ne ogleđa samo u premudrom vladanju magistrata Republike, nego i u plemenitoj trgovačkoj razmjeni koju vrši sa svim narodima¹⁰, i u miru, i u ratu, s najvećom hvalom i slavom i najpoštenije.

⁷ Alfonso I, kralj napuljski, *Enc. italiana*, II, 399—401. U Aragonu je isti bio Alfonso V. *Usp. Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 2, Roma 1960, pp. 323—331. Umro je 27. lipnja 1458. To objašnjava zašto K. u većem dijelu svog djela spominje njega kao svog vladara a tek pri kraju njegovog sina Ferdinanda, zvanog Ferrante, *usp. bilj.* 114 na str. 231.

⁸ Tommaso — Bellini, o. c., VI, 480, § 21, tumači zašto se ovaj sud zove Rota, tj. krug.

⁹ Ferdinand I, kralj napuljski, *Enc. italiana*, XV, 12—13.

¹⁰ Po ondašnjim sivačanjima »nazione« je »narod« koji živi, u nekoj, makar i sasvim malenoj državi.

Uvjeren sam, dakle, da će Vaše gospodstvo rado primiti ovu (IVv) knjigu i po || svojoj uzvišenosti i plemenitu rodu i po darežljivosti svog izvanrednog duha i s obzirom na odanost moga duha, s kojom Vam knjigu prikazujem i darivam Vašoj se dobroti i milosti preporučujući.

Vašem gospodstvu, veoma odani

Ivan Guiseppi¹¹

¹¹ Dr. Foretić mi javlja da je uzalud tražio ovo prezime u svim dokumentima onog vremena za koje postoji indeks. Nije naišao ni na prezime Jospović, Jozefović i sl. U izvorniku stoji, pogrešno, lik Guiseppi umjesto pravilnog Giuseppe.

A' M. FRANCESCO
S T E P H A N I

Mercantante Famofissimo di Rangia.

VOGLIONO gli hu-
mini Sapienti non tan-
to dilettarsi nelle for-
tezze del corpo & ne
beni della fortuna,
quanto nella prestanza
dell'animo, & nella
virtù. La quale con-
siste veramente nel-
l'haver sperimentate & intese molte cose, Ne
di ciò solo si contemano; ma vogliono citandi o
di quelle che sperimentate & intese hanno; com-
mendare all'eterna memoria delle scritture, per se
memore dottrina a posterità. Della qual dottrina
commendata alla scrittura, nulla cosa truoano, ne
piu gioconda, ne piu necessaria, ne piu loduata,
si singolare. Et indi auicno, che tutti coloro, li
quali

(1 v) treba hvaliti zbog iskustva i znanja dugo su živjeli ili su mnogo toga pročitali. Teško je i gotovo nemoguće da netko u kratko vrijeme, a osobito ako nije dosta čitao, može doći do poznavanja mnogih stvari. Smatram da zbog toga mudri ljudi govore kako neuglađena mladež, koja nema iskustva u zemaljskim poslovima, nije dostojna da se pohvali s razboritosti. A ipak, često mi se duh nemalo začudio s lijevnosti ili, bolje reći, s neznanja nekih koji su, zapostavivši i prezrevši duhovna dobra, povjerali svu svoju sreću i bogatstvo hirovima nestalne i varave sreće. Kad bi oni o svemu marljivo razmislili, a naročito kad bi sebe iznutra, a ne izvana proučili, jasno bi shvatili — ako ih je gospod ikojom izvrsnosti obdario — izvanjske stvari. Ako ih ne bi bilo, ne bi ih ni tražili, a ako bi ih bilo, služili bi se njima veoma izvrsno i čineći dobro.

Budući da smo sazdana od tijela i duše, jedno nas veže sa životinjama, a drugo s bogom, pa dok tjelesno svi umiremo, po duši smo besmrtni. Ako se želimo služiti razumom i umom, ne smiju nam ostati skrivene ove zemaljske stvari, a ni nepoznate više i vječne. Sto-

(1) GOSPARU FRANU
STJEPOVIĆU,
VEOMA GLASOVITOM
DUBROVAČKOM
TRGOVCU

Mudri ljudi ne uživaju toliko u snazi i izdržljivosti tijela i u bogatstvu koliko u izvrsnosti duha i u kreposti, koja se i osniva na tome da je čovjek mnogo šta iskusio i shvatio. No, oni se ne zadovoljavaju samo time, već žele također ono što su sami iskusili i razumjeli povjeriti na vječnu uspomenu pismu, e da tako posiju znanje i među potomke.

Držim da nema ničega što bi bilo ugodnije, nužnije i pohvalnije od nauka povjerenom pismu. Svi oni koje ||

(2) ga moramo brižno || tražiti ono što moramo opsluživati da ne idemo putem životinja, već da hodamo stazom besmrtnosti. Tko ne traži ove stvari u duševnim dobrima, već ih misli naći u krhkosti i varavom imetku, sam nastoji da izgubi ono čemu se nada i uzalud se trudi.

O svemu smo ovom razmišljali, pa ćemo — u želji da priopćimo plod naših bdjenja onima koji će doći iza nas — kazati o vještinama trgovanja ono što smo i u stalnoj praksi i razmišljajući saznali i čuli, nakon što je usud, ili bolje bog, dopustio da smo bili otrgnuti od nauke i prebačeni u trgovinu¹² u času dok smo se najljepše bavili filozofijom. Iz nužde nam je bilo potrebno da se trgovinom i dalje bavimo i da tako napustimo slatke i mile nauke, kojima se prije toga potpuno bijasmo posvetili.

U trgovačkoj vještini zatekoh nepodobnost, nered, raspuštenost i ispraznost. Zbog toga se ražalio i zaboli me činjenica što je ta vještina — toliko nužna i toliko potrebna, zgodna i korisna — došla u ruke neukih i neotesanih ljudi, koji njome upravljaju bez načina i bez reda, bez pravila i praveći zloupotrebe, a učeni je ljudi zapostavljaju i zanemaruju, predajući je nezalicama na milost i nemilost i neiskusnima da je izvrgnu smijehu. Stoga sam se više puta pripremao da o tome pišem i da u tome poučim; da pružim potrebna pravila iz || te vještine i da uklonim iz nje zablude i zloupotrebe koje su je svele na nečasne šale, himbenost, nevjeru i vjerolomstvo. Nema tu stida, čednosti, ozbiljnosti ni ikakva osjećaja čovječnosti; dapače, sve je puno svakojakih opačina.

(2 v)

I bilo je prošlo mnogo vremena, a ja sam propustio da o tome pišem zbog raznih i žurnih mojih potreba i poslova, a najvećma zbog toga što sam se nalazio izvan moje predrage domovine, koja mi je tako draga u srcu, kao i na jeziku. Onda si se namjerio Ti, predragi moj Frano, koji si me poticao i molio. U namjeri i u želji da Te zadovoljim, stao sam pisati ono što znam o vještini trgovanja. Ovo činim ponajviše iz razloga što ne sumnjam da ću svojim pisanjem koristiti Vama i mnogim drugima, a osobito onima koji kane steći ime-tak časno i ne griješeći protiv boga i svoga blišnjega.

Iako se trgovina naziva znanost, vještinom ili disciplinom, oti-ma se pravilnosti i zakonmjernosti svojom mnogolikošću i promjen-ljivošću, koje ima i mora imati, i po promjenama koje se u njoj svako-dnevno zbivaju. Uza sve to, ona ima u sebi neka naročita pravila, i opća, i posebna. Njih trebaju dobro razumjeti oni koji, kao npr. mladići, kane postići hvaljeni plod trgovine, jer dobro kaže prvak filo-zofa¹³ u drugoj svesci svoga djela »O duši«: »Djela se djelatnih ljudi nalaze kao u zametku || u sredenu primaocu¹⁴. Stoga su oni koji su otvrdnuli i ostarjeli u loše vođenoj trgovini — tvrdoglavi, neukrotivi i nepopravljivi.

¹² Podatke o trgovačkoj aktivnosti v. Vujić, o.c., 44—48. i ovdje.

¹³ Aristotel, za srednji vijek filozof par excellence. Kotrutjević ga obično zove »Il Filosofo«.

¹⁴ Opera omnia, III, De anima II, 2, str. 446, 51: »Actus enim agentium in eo quod patitur atque disponitur, inesse videtur.«

Ako se pak trgovanje vrši dobro i ispravno, ono je ne samo veoma probitačno već je i vrlo nužno ljudskom društvu i prema tome vrlo plemenito zanimanje. Govoreći o toj vještini, Ciceron je rekao: »Trgovci su snaga države«, a mislio je na dobre, vješte i učene trgovce. Zato je Aristotel i htio da trgovina bude jedan od glavnih i nužnih uresa države¹⁵. Ukoliko nije izopačena i pokvarena, ona je izvor o kojem ovise druge vještine.

Kako je rečeno prije, teško se baviti trgovinom zbog velike raznolikosti elemenata koje ona sadrži. Zato i kaže stara i raširena poslovice: »Teže je stvoriti trgovca negoli suca.« Svaka znanost ima svoje propise i pravila, pa se onaj koji ih se drži usavršava u toj znanosti, a jedino u trgovini vlastita prirodna inteligencija otkriva što treba poduzeti u određenom danu i satu.

(3 v) Nakon što sam odlučio da o tome pišem, bio sam neodlučan kojim bi jezikom pisao ovo djelo: latinskim ili pučkim talijanskim. Dolazili su mi u pamet razlozi koji su me na razne načine privlačili čas na jednu, čas na drugu stranu. U prilog pisanju na latinskom jeziku || padalo mi je na um da je latinski jezik mnogo dostojniji od pučkoga i da se njime može mnogo dostojnije razložiti ono što u spomenutu raspravu ulazi, pa da bi takvo djelo ispalo i mnogo dostojnije. U prilog pisanju na pučkom talijanskom jeziku bila je misao da pišem djelo u korist trgovaca, a oni su ponajčešće nevješti latinskom jeziku ili ga uopće ne znaju, što nije znak nesposobnosti, već posljedica lošeg običaja slaba odgoja. Zato mi se učinilo da je nužno pisati onim jezikom koji je više proširen i koji trgovci bolje razumiju, jer je u njihovu korist djelo i namijenjeno. Samo iz tog razloga odstupio sam od svoje prvotne odluke da pišem latinskim jezikom i napokon sam se odlučio za talijanski pučki jezik. Za ispriku mi služi što to radim — kako je rečeno — zbog koristi trgovaca, makar djelo i ne bilo tako dostojno kakvo bi bilo da sam ga napisao na latinskom jeziku, i u želji da ovo naše djelo korisno posluži ne samo trgovcima iz ovog stoljeća nego i potomcima do kojih će ono slučajno doći.

Budući da sam odlučio da djelo razvijem po naročitom redu, učinilo mi se nužno da ga podijelim na četiri knjige.

(4) U prvoj ćemo raspravljati o porijeklu, oblicima i biti same trgovine, u drugoj o tome kako se trgovac treba držati || prema vjeri i bogoštovlju; u trećoj o trgovačkim običajima u vezi s trgovčevim moralnim i društvenim vrlinama, a u četvrtoj i posljednjoj o trgovčevu upravljanju kućom i kućnom zajednicom i o gospodarenju.

I to neka bude kraj našeg djela, ako bog dopusti.

¹⁵ Cicero, *De imp. Cn. Pompei*, v. O. complètes, II, § 7, str. 426: »Vectigalia, nervi esse reipublicae.«

¹⁶ O. c., I, *Politica*, IV, 3, 31, i d., str. 547: »Ex quattuor generibus hominum maxime necessariis civitatem constare... mercatores.«

IL PRIMO LIBRO
DI BENEDETTO COTRUGLI, nel qual si tratta della inventionione forma, & essentia della mercatura.

Dell'origine, & principia della Mercatura. Cap. I.

Os natura, & per autorità de' Bibliopoli chiamante fondata, è che tutte le cose che appartengono al governo dell'huomo, acciò ch'elle no sieno bene rette, & attivamente governate, è necessario ch'elle sieno prima formate nel l'intelletto, & in tal modo ordinate che dappoi, quando si procede all'operatione si dimostrino per evidenza, che insi, che si procedesse all'operationi esserivi sia preceduta l'intelligenza interiore, la quale si chiama theorica; & da lei, come da madre procede la pratica. La quale è non altrimenti è figlia della theorica, che la theorica sia della natura, quando è ordinata co' debiti modi

(4 v) PRVA KNJIGA
BENE KOTRULJEVIĆA,
u kojoj se raspravlja o
porijeklu, oblicima i biti
trgovine

O porijeklu i početku
trgovine

Poglavlje I.

Prirodno je i autoritetom filozofa jasno dokazano da čovjek nužno treba u svom odnosu prema stvarima kojima upravlja — ako želi biti dobar i valjan upravljač — najprije u sebi razmisliti i srediti svoje misli, kako bi kasnije, kad prijeđe na djelo, bilo očevidno da je unutarnje umovanje prethodilo vanjskom djelovanju¹. Ovo se unutarnje umovanje zove teoretsko, a od njega, kao od majke, proizlazi praksa, koja je isto tako kći prirode, samo ako je srede-

(5) na na prikladan način, ||

kako je potrebno. Stoga onaj koji želi dobro proučavati narav stvari, a to se traži od svakog pisca, nužno mora shvatiti da je svemoguć bog stvarajući svijet rasporedio sve stvari, od kojih svaka ima svoja prirodna svojstva. Budući da je taj red bio pokvaren grijehom naših praroditelja, pojavila se potreba da se, za upravljanje svijetom i spas ljudskog roda, doda pisani zakon koji bi objasnio, po izričitoj volji boga, našeg stvoritelja, što sve moramo raditi, a čega se opet moramo čuvati i kloniti.

Takav je bio zakon koji je izraelski narod primio preko Mojsija, najstarijega između svih drugih proroka. No, kako nakon mnogo vremena spomenuti zakon nije dao ploda zbog kojega je bio postavljen, i to zbog mana onih koji su ga se trebali pridržavati, nastala je potreba da se za spas ljudskog roda pojavi novi zakon, koji bi popravio onaj stari i također posvjedočio za dobro pridržavalaca da će svi oni

¹ Ovaj filozofski dio analizira Vujić, o. c., 65. i d.

koji mu budu služili biti nagrađeni ne prolaznom i slabom nagradom, već stalnom i vječnom. To je bio evanđeoski zakon.

Prema tome, budući da je pri stvaranju svijeta uređeno da se sve u prirodi što je trebalo shvatiti po prirodnom zakonu shvati izvana (tj. bez umovanja), trebalo je, iza toga, pomoću unutarnjeg umovanja || nastaviti s djelovanjem.

Ovo umovanje vrhu prirodnog poretka, koje prethodi vanjskim činima, dano nam je i zove se teoretsko, što prema etimologiji iz grčkog jezika i znači »nutarnje razmišljanje i razmatranje stvari«². Postigavši pak ovo razumijevanje po prirodnom nagonu i promatranjem mnogih stvari, bilo je korisno pristupiti vanjskom djelovanju i prihvatiti u vanjskom svijetu ono što se unutarnjim umovanjem pokazalo kao korisno ljudskom rodu.

Tim su putem krenuli prvi ljudi koji su se bavili filozofijom. Premda su oni bili pogani, ipak su, obasjani naravnim svjetlom koje su shvatili, pristupili izvanjskom djelovanju. Tako se može kazati da su oni o kojima se prije govorilo bili spekulativni teoretičari prirodnog reda, a njihovi nastavljači bili su praktičari. Oni su proveli u djelo ono što su njihovi prethodnici dokučili i razmotrili velikom umješnošću i divnom mudrošću. Odatle možemo zaključiti da je praksa kći teorije, teorija kći prirode, a ona je kći boga. Idući ovim redom, jasno nam je da je sasvim nemoguće da se bez unutarnjeg shvaćanja i razmišljanja o naravnim stvarima može razumno postupati u bilo kojem vanjskom djelu.

(6) Iz iznesenog se jasno vidi da vještine, a osobito one || koje se sastoje od praktična djelovanja, vuku korijen iz prirode, čemu treba dodati razmatranje prirodnog reda.

Premda je to tako, ipak se ponekad čini da se postupa obrnutim redom, jer se u nekim drugim vještinama vidi da se iz iskustva i indukcijom iz više pojedinosti dolazi do saznanja općenitosti, koje su početak tih znanosti i vještina. To vidimo iz očita iskustva, a osobito u dva posebna primjera.

Tako se iz poznavanja trava koje su iskušane u raznim mjestima, na razne načine, na raznim ljudima i u razna vremena stvorilo npr. pravilo i opći nauk: »Kako je rabarbara po svojoj prirodi uvijek i svuda pročišćavala i čisti žuč, svaka rabarbara čisti žuč.«

Isto vrijedi i za govorničku vještinu. Još prije negoli je ona pronađena, bilo je ljudi koji su po prirodi bili tako upućeni u spomenutoj vještini da su isto tako dobro znali kako treba oblikovati pojedini dio govora kao oni koji su to radili kasnije, kad je pronađena ta vještina. Ona se i razvila upotrebom ove prirodne vještine.

Veoma je poznato da se događa da u potrebi ljudi bez stručna znanja na divan način govore po svojoj sklonosti, a to duguju prirodnom nagonu.

Na tom je stupnju, usudujem se kazati, i naše trgovačko umijeće,

² *Isidoris... opera omnia*, Migne, PL 82, »*Etym. libri*«, ne daje za tu riječ etimologiju, koja je točna, isp. E. Botsacq, *Dictionnaire étym. de la langue grecque*, 3. éd., Paris — Heidelberg 1938, 343.

(6 v) koje, je, || ako se dobro promisli, poteklo iz prirode, nakon što se čovječanstvo razmnožilo i proširilo po zemlji. Budući da je trgovina postala nužna za množenje mnogih stvari i uzdržavanje običnog čovjeka i njegove obitelji (što se združio sa ženom), to on napokon, postavši civiliziran i sudjelujući u upravi države, nije mogao živjeti bez davanja stvari koje su mu možda bile suvišne u zamjenu za stvari koje su mu bile nužne, pa pripadao on bilo kojem od triju staleža: ratničkom, obrtničkom ili državničkom³; (tada naime ljudska umješnost nije još bila pronašla upotrebu novca, koji je iza toga postao općim (plaćevnim) sredstvom, pa više nije bilo potrebno mijenjati predmet za predmet, što je bilo nužno u početku prije upotrebljavanja novca).

Potom su se ljudi namnožili i kad su se usavršili — što im leži u naravi — u trgovini, domislili su se da bi jednim općim sredstvom mogli bolje zadovoljavati sve svoje sadašnje i buduće potrebe. To bi opće sredstvo moralo vrijediti u svako doba i na svakom mjestu. Pronašli su ovo sredstvo: novac, kako bi se mogle dobivati stvari potrebne za ljudsku prehranu bez uzajamne razmjene. Od tog sredstva, kao od svog izvora, počinje i trgovina.

(7) Na taj način⁴, vraćajući se na predmet, možemo reći da od prirodnog nagona potječu sva znanja, nauke i umijeća, || ali uza sve to, ima nekih drugih znanja, koja su se proširila i unapređivala uobičajenim i praktičnim vršenjem spomenutih djelatnosti, kao što se vidi iz navedenih primjera.

Primijenimo to na naš predmet. Kako je rečeno, trgovačka vještina, o kojoj kanimo raspravljati u ovom našem djelu, vuče početak iz prirode. Uvedena je bila da se dobiju predmeti potrebni za život, upotrebom se rasprostranila i dočekala je nakon više stoljeća i naše doba. Stoga se doista može reći da je ona po svom prvom i pravom porijeklu potekla iz prirode, a da su je okretni ljudi kasnije raširili i razgranali, tako da je, zahvaljujući njoj, mnogo lakše ne samo pojedincima nego i obiteljskim kućanstvima, republikama, kneževinama, kraljevinama i carstvima.

(7 v) Premda o ovoj uvedenoj djelatnosti čak ni u naše doba ne postoji nikakva nauka, ipak se iz stalna obavljanja te vještine mogu vidjeti neki uzusi, praksa i običaji. Ta je vještina takve naravi da bi, po našem mišljenju, premašila svaku drugu kad je oni koji se njome bave ne bi kvarili. Za to bi se mogli naći mnogi || razlozi i primjeri. I ja bih šutke prešao preko toga što nema pisanih pravila za ovu tako prirodnu, nužnu i korisnu vještinu da nisam uvidio, zahvaljujući praksi koju imam u tom poslu, i služeći se ponajviše onim što trgovci našeg doba običavaju svakodnevno raditi, da se ova praksa može izložiti u obliku znanosti.

³ Isp. Platon, *Država*, prev. M. Kuzmić, Zagreb 1943, predgovor XXII, u tekstu osobito II. i VI. knjiga. »Privato« u značenju »vojniki« v. Tommaseo — Bellini, o. c., V, 1240, 2.

⁴ Tko želi dublje shvatiti Kotruljevićevo razlaganje neka konzultira djelo C. Ranzoli, *Dizionario di scienze filosofiche*, Milano, 3. ed., 1926, s. v.: *intelligenza, intelletto, natura, istinto* i d.

To je bio snažan razlog koji me je naveo da pišem po znanstvenom slijedu o trgovačkoj vještini, što možda nije učinio nijedan pisac od stvaranja svijeta do našeg doba.

O definiciji trgovine

Poglavlje II.

Poštujući prirodni red, reći ćemo najprije što je trgovina, jer — a tako hoće i Ciceron — moramo početi od definicije ako želimo nešto valjano shvatiti.⁵

Budući da želimo govoriti o tome što je trgovina, kazat ćemo prije drugih stvari koja je razlika između ovih dviju riječi »roba« i »trgovina«, kako bismo uklonili dvoumicu koja bi mogla nastati kod trgovaca neznalica koji prate ovo naše razmatranje. Treba znati da se pod riječju »roba« podrazumijevaju sve stvari koje se prodaju, kupuju i zamjenjuju ili su na bilo koji način predmet pogađanja, a pod || nazivom »trgovina« podrazumijevaju se vještina, ili — bolje — pravilnik, uredba, propis i ustrojstvo po kojima se vrše i ugovaraju poslovi u vezi sa spomenutom »robom«.

I stoga, budući da smo razjasnili ovaj naziv »roba«, koji obuhvaća sve stvari koje mogu biti predmet ugovaranja među trgovcima, čini nam se da moramo prijeći na definiciju trgovine, koja glasi ovako: »Trgovina je vještina ili skup pravila po kojima se legitime (vlasne) osobe pravično vladaju u trgovačkim stvarima, radi očuvanja ljudskog roda i s nadom u dobitak.«

Kako ovdje leži temelj čitavog ovog našeg djela, čini nam se da treba malo bolje objasniti sve sastavne dijelove ove definicije trgovine. Recimo i to da je ova definicija prema našem mišljenju savršena jer je u njoj trgovina obuhvaćena i po onome što ima općenito, i po onome što je za nju specifično. Općenito je u definiciji rečeno riječima »vještina ili skup pravila«, jer to ne znači ništa drugo nego zbir propisa koji teže k jednom cilju. Njene specifičnosti jesu čitav ostatak koji se sadrži u gornjoj definiciji.

Definiciju razglabamo ovako:

Pod nevlasnim osobama razumijevamo one koje se po zakonu ne smiju baviti trgovinom; shvaćamo ih dvojako:

Prvo, osobe koje se ne smiju baviti tom vještinom bez štete (po (8 v) nju i po njihov ugled) ili jer im je to zabranjeno. || Pod tim razumijevamo kraljeve, knezove, barune, vitezove i ostalu gospodu, kojima je zabranjeno trgovati po građanskom pravu, gdje stoji: »Po zakonu plemenitiji . . .«, Justinijanov zbornik, kao gore. Onima koji su plemenitiji po krvi, koji se ističu sjajem časti i koji su po baštini

⁵ A. Forcellini, o. c., II, 37, definitio, više citata iz Cicerona.

⁶ Iako je ovdje oštro ograničeno značenje tih dva termina, Kotruljević nije ostao uvijek dosljedan, jer »mercanzia« ponekad znači »trgovanje«. Možda su zato krivo prepisivači.

bogatiji zabranjujemo da vrše trgovinu, što bi bilo na štetu gradova, e da između pučanina i trgovca bude lakši saobraćaj kupovanja i prodavanja.⁷

I oni koji su primili neki sveti red spadaju u neovlaštene osobe. Ovakvo naučava apostol Pavao u »Drugoj poslanici Timoteju«: »Nitko od onih koji vojuju za boga neka se ne upleće u svjetovne poslove«, a sv. Jerolim kaže u LXXXVIII. odjeljku: »Izbjegavaj kao neku kugu crkvenu osobu koja se bavi trgovinom, te se iz bijede uzdigla do bogatstva i iz prostote do slave«.⁸

Ove dvije vrste ljudi ne smiju se baviti trgovinom s obzirom na dostojanstvo.

Na drugi su način neovlaštene osobe neplemenita roda ako imaju u sebi neku manu, bilo da se radi o onima koji su osobno ili tjelesno nesposobni, bilo da roba koju žele prodati ima neku manu.

Osobno su neprikladni i nesposobni dječaci prije zakonom propisane dobi i oni koji su zbog dobi kao siročad pod tutorstvom; zatim neslobodni ljudi, mahnuti, rasipnici te druge neuke i proste osobe.

Drugi su nesposobni s obzirom na manu predmeta, || kao npr. lopovi, drumski razbojnici, krivotvoritelji robe, alkemisti i njima slični.

Pod pravičnim razumijevamo kad se trgovačka roba kupuje i prodaje po pravednoj cijeni ili otprilike tako. Inače, opći je zakon da ugovor ne veže, a osobito ne onda ako cijena prelazi za polovinu pravednu cijenu. O toj pravičnosti opširno se raspravlja. X, pitanje II⁹.

Pod trgovačkim stvarima ne razumijevaju se one stvari koje ne mogu biti predmetom trgovačkog ugovaranja, a to su svete stvari, zalozi, polozi ili ukradene stvari. Svakome je uvijek i svuda zabranjeno trgovati otrovima, kockama i sl.; nije trgovina ako netko kupuje predmete za upotrebu svoju ili svoje obitelji ili radi darivanja drugima.

Riječi »radi očuvanja ljudskog roda« nismo dodali ovdje bez razloga. Iako je ispočetka, neposredno nakon širenja ljudskog roda, nastalo u praksi ovo trgovačko umijeće zbog potrebe za stvarima koje su jednima nedostajale, dok su drugi njima obilovali, pa se otud, prije pronalaska novca, rodila zamjena, ipak i poslije pronalaska tog sredstva ono čemu je priroda uzrok služi za potrebe i očuvanje ljudskog roda, kako je rečeno. Nakon što su te potrebe bile zadovoljene, trgovci su se počeli baviti tim poslom nadajući se dobiti.

⁷ CIC, Cod., 4, 63. De commerciis et mercatoribus.

⁸ Isp. Vulgata, II. Timot., 2, 4.

⁹ CAN, negociatorem clericum, c. 9, DLXXXVIII. Neizravni citat.

¹⁰ Citat nije potpun, ali po oznaci »q.« (quaestio) čini se da je iz CAN. Pregledao sam sve kanone koji počinju s »hoc«, jer tako počinje i nešto potpuniji citat o »giusto pretio« na f. 18° Kotruljevićeva djela, ali nisam mogao naći nijedan koji bi odgovarao. Tražeći obrnutim smjerom, dakle po brojevima, bez obzira na riječi, našao sam u CAN ea enim, c.2, CX.q.2 »Ea enim, que ad beatissimae ecclesiae tura pertinent, tanquam ipsam sacrosanctam et religiosam ecclesiam intacta venerabiliter conuenit custodiri . . .« Constitutio nova. Hoc ius., str. 618. Govori se o zabranjenoj prodaji crkvenog vlasništva. Mislim da može biti dvoje: ili je ovaj citat pri tiskanju krivo složen, a odnosi se u stvari na naredni pasus, gdje se govori o stvarima koje ne mogu biti predmet trgovine, ili se citat odnosi na neko djelo koje nije moguće, zbog manjkavosti citata, identificirati.

(9 v) Isto se desilo s upotrebom odjeće, koja je u II prvo doba bila gruba i debela i služila je samo da pokrije tijelo i obrani ga od velike studeni i vrućine, od kiše, snijega, leda i koječega drugoga što škodi ljudskoj naravi. No poslije tog prvog pronalaska, nakon što su ljudske potrebe bile namirene, ljudi stadoše praviti kićenu i lijepu odjeću umjesto dotadanje grube i debele, bez ikakva ukrasa. Ukrašavanje odjeće nastavilo se do naših dana, tako da ju je divota vidjeti.

To se isto, čini nam se, dogodilo s trgovinom, koja je nastala iz prirodnih razloga da se udovolje ljudske potrebe. Kasnije je ova, kroz stoljeća, počela davati toliku korist trgovcima da su zbog te koristi pronašli toliko divnih stvari, što je teško vjerovati onome koji i sam nije dobar i izvrstan trgovac, kao što će se jasnije vidjeti u toku jednoga od naših poglavlja.

(10) Svemu ovome dodali smo »s nadom u dobitak« da bude jasno da je trgovina, premda se u početku držalo da služi samo potrebama ljudskog roda, iza izuma novca počela davati koristi trgovcima, pa su se oni njome u tu svrhu i bavili, za razliku od onih koji prodaju iz nužde ili kupuju za kućne potrebe ili u drugu svrhu, a ne zbog preprodaje. II To su, doduše, dvije glavne trgovačke djelatnosti, a ipak se takvi ne mogu nazvati trgovcima, iako vrše trgovačke čine, jer ne idu za željenom svrhom trgovačke djelatnosti, a to je korist svakoga onoga tko se njome bavi, kako hoće Aristotel u »Ekonomiji« kad kaže da je trgovčev cilj — zarada i obogaćivanje¹¹.

O svojstvima trgovčeve osobe

Poglavlje III.

(10v) Drevna je i razglašena izreka pisaca¹² da nižim stvarima vladaju utjecaji viših ili nebeskih tjelesa, kojima je bog dao tu moć zapovjedivši im da svim nižim stvarima daju način i pravila. Od toga je jedino ljudima moguće da se očuvaju, jer oni jedini dobiše od boga ovu povlasticu. Iako pod raznim utjecajima zvijezda pokazuju više sklonosti za jedan posao negoli za drugi, ipak su, zbog dostojanstva slobodne volje koju su dobili pri stvaranju duše, toliko slobodni da se mogu oduprijeti svakoj sposobnosti ili naklonosti koje bi ih na razne načine priklanjale u skladu s promjenama u raznim zvijezdama. O tome govori raširena i veoma poznata Ptolomejeva¹³ izreka: »Mudar će čovjek upravljati zvijezdama«. I ma kako bilo II teško mo-

¹¹ *Isp. O. o., I., Politica, I, 4, 493, 5. i d; ib., 490, 2—5. »Esse igitur genus aliquod art possessionis augendae naturae congruens, quod pertineat ad oconomos...*

¹² *Lynn Thorndike, The True Place of Astrology in the History of Science, Isis 46, n. 145, sept. 1955, Cambridge, Massachusetts, 273—278, piše o astrologiji kasnog srednjeg vijeka i navodi brojnu literaturu.*

¹³ *Klaudije Ptolomej, Opća encikl. JLZ, II izd. sv. 6, 684. Djela ovoga astronoma i astrologa služila su kao udžbenici sve do Kopernika.*

¹⁴ *U zagrebačkoj Metropolitani postoji (M 5541) djelo »C. Ptolomaei de Praedictionibus astronomicis, cui titulum fecerunt Quadrupartitum, libri IV... Francofurti MDCXXII«. Ova se misao nalazi u rezimeu zvanom »Centiloquium«, § 5, str. 289:*

ći se opirati takvoj sklonosti, koja veoma savija, ipak nije nemoguće da to učine osobito oni ljudi koji su više od drugih obdareni izvrsnim umom, pa će oni svojom razboritošću pružati otpor toj sklonosti, tako da ih ona neće ni voditi ni njima upravljati. Ipak, taj će otpor u svom toku nailaziti na teškoće, pa ljudi koji se ne odadu onom poslu za koji imaju prirodne sklonosti po spomenutom nebeskom utjecaju najčešće ne ustraju u drugom poslu. Stoga mora naročito paziti onaj koji hoće svog sina ili drugo dijete, koje mu je dano na skrb ili mu je u rodu, poslati u trgovačko zvanje. Ako je taj pokazivao sklonosti za drugi ili protivan rad, možda neće uspjeti ili će teško napredovati i zaostat će na pola puta s malo uspjeha te neće postići željeni cilj, koji se sastoji u tome da se na častan način stječe bogatstvo. Stoga treba dobro promisliti čemu je po prirodi skloni na već u djetinjstvu ona osoba koju hoće usmjeriti u sličan posao. Ako želiš saznati prirodnu sklonost, promatraj kojim se poslom ona bavi u nevinoj djetinjskoj dobi i o čemu spontano govori. Ako je ta osoba živahne naravi i ugodne vanjšine, izvrsna karaktera, nije odveć šarovita ni skitalica II i teži za čašću i dobitkom, te je mori želja da zaradi, onda možemo s pravom misliti da je pogodna za takav posao, u kojem je cilj: časnno steći. U slučaju da nađemo takvu sklonost kod naših sinova ili drugih srodnika, moramo ih usmjeriti prema tom poslu za koji pokazuju sklonosti, a ne smijemo ući u borbu s prirodom misleći da ćemo je pobijediti i svladati, jer bi ona pobijedila i najjačeg čovjeka. Za ovo su nam primjer giganti, koji su, prema pričanju pjesnika, uzdajući se u svoju neizmjernu snagu, htjeli svrgnuti s vlasti Jupitera, ali ih je on gromom ošinio i pobio. To povezuje mo s tumačenjem koje daje sličnoj priči Ciceron u knjizi »O starosti«, gdje kaže između ostaloga ove riječi: »Opirati se prirodi isto je što i ratovati s bogovima poput giganata«. Osim toga, primjer su nam Grci i Rimljani, koji su se u doba procvata jedne i druge nacije držali pravila da usmjeravaju svoju djecu i srodnike u onom poslu kojemu su po prirodi bili skloni. Posljedica je bila da su se u ono doba u oba naroda istakli u svim pohvalnim poslovima najizvrsniji ljudi, kakvih nije bilo ranije, a ni kasnije. Da je to istina, bjelodano nam (11v) objašnjaju primjeri iz svih umnih i manualnih vještina. II Stoga i vidimo da su se kod Grka istaknuli veoma veliki, skoro neizmjerni filozofi, od kojih su glavni bili Pitagora, Sokrat, Platon i Aristotel. U matematici su se istakli Euklid, Arhimed, Ptolomej i mnogi drugi, u pjesništvu Homer, Hesiod, Pindar, a blizu nas Vergilije, Ovidije i Horacije. U govorništvu su bili vrsni Demosten, Eshin, Hortenzije i Ciceron, u pisanju povijesnih djela Tukidid, Herodot, Polibije, Livije, Kornelije Tacit i Justin, u slikarstvu Apel(es), Zeuksis i mnogi drugi slični, a u kiparstvu Fidijs i Praksitel. U vojnoj vještini istakli su se Aleksandar, Lisimah, Cezar i Scipion. Da ne govorimo o barbarizma, ostavit ćemo po strani Hamilkara, Hazdrubala i Hanibala. Stoga

»Potest qui sciens est, multos stellarum effectus auertere, quando naturam earum nouerit, ac seipsum ante illorum euentum praeparare.« Cit. prema T. Aquinas, ed. c., t. 27, opusculum XXIV. De fato, str. 457.

¹⁵ *Cicero, De senectute, II: »Quid est enim aliud gigantum modo bellare cum dtis.« O izboru karijere, v. Id., De officiis, I, XXXI.*

mi se čini da treba mnogo pohvaliti ono mišljenje Apolonija iz Alabande¹⁶ koji je bio doveden za učitelja govornišva u Atenu i rado je primao dovedene mu đake ako su bili dobri za taj posao, ali kad bi se dogodilo da su mu doveli nekoga koji je bio nesposoban i neprikladan, poticao ga je neka se bavi drugim poslom jer ga nije htio pučavati da ne bi gubio vrijeme.

Osim one prirodne sklonosti koju — kako rekosmo — ima onaj dječak koji se mora uputiti u trgovačko zvanje, on mora ispunjavati još jedan uvjet, koji je ne samo vrlo poznat iz iskustva već i ga i zdrav razum odobrava, a to je da je rođen od trgovca, jer isto tako kao što opažamo da sin po kreposti prirodnog sjemena slični na oca i u licu i u spodobi, tako naliči mnogo i po duševnim svojstvima. Zato i reče pjesnik Cecco d'Ascoli¹⁷, usvojivši misao Aristotelovu¹⁸: »Izgled odaje kakvo je srce.« Ako izgled očituje nutarnost, a on nastavlja po kreposti sjemena očev lik, slijedi da se ne može sumnjati da su vrlin slične vrlinama oca. Ostavljajući po strani bezbrojne druge dokaze, mogu reći da sam na samom sebi sigurno osjetio i vidio odraz svog oca, i to ne samo u sklonostima za praktične djelatnosti, nego i u sreći, koja se s njegovom tako čudesno podudarala.

Nije dosta porijeklo, već tu treba i pomoć koja će odgajnika s vremenom osposobljavati, s time da će ga već od kolijevke upoznavati s propisima i uredbama struke. Kvintilijan nas u početku svog djela¹⁹ opominje da se tako mora činiti s onim koga se odgaja za govornika. On drži da se doji i svi oni s kojima dječak dolazi u doticaj moraju birati između onih koji lijepo govore, da se sam jezik čisto i ukusno primi s dojiljinim mlijekom. Neka u kući imaju osobe od kojih će u najranijem djetinjstvu poprimiti rječitost. Slično je i (12v) s trgovcem, jer i je potrebno da od djetinjstva prožme kretnje, manire, običaje i trgovački način života rječitošću i ozbiljnošću u svakom pokretu i činu. Zato se čita da je Kornelija, majka braće Grakha²⁰, mnogo pomogla sinovima u govorništvu.

Kad se te dvije stvari združe, neka jedna pomogne drugoj i neka se pridruži i treća: poznavanje dekaloga i crkvenih zapovijedi, sređeni studij i neprestana navika u tim poslovima, pa će se razviti savršen trgovac, koji će divno postići svrhu svoje želje, a osobito ako ga bar malo podupre i potpomogne povoljna sreća, koja najčešće običava pomoći onoga koji se vlada razborito i sluša razum, dok naprotiv obično napušta one koji se nerazumno i neuredno vladaju. Odatle je i nastala ona poslovice koja u pučkom govoru glasi: »Sreća ne ulazi u kuću ludih, a ukoliko i uđe, kratkotrajna je.« Ako se pone-

¹⁶ Apolonije Malak, *Enc. ital.*, III, 685. Za ovaj detalj Kotruljević je očito saznao iz Cicera, *De orat.*, I, 126, 130. *Isp. Pauly-Wissowa*, II, 140. i d., 84.

¹⁷ Cecco d'Ascoli (pravo mu je ime Francesco Stabili), 1269—1327, talijanski pjesnik. Bavi se i astrologijom. V. *L'Acerba*, izd. A. Crespi, Ascoli Piceno 1927, cap. III. »Di alcuni segni fisionomici«, str. 182, stih 893 i d.

¹⁸ Aristot., O. o. c., IV, *Physiognomonica*, cap. 2 i 3, osobito c. 3, str. 5: »Ingeniosi signa: caro humidior et mollior, non nitida neque valde pinguis.«

¹⁹ Quintilian., *Oratoriae institutionis*, I, primus, c. I.

²⁰ *Ib.*, str. 5.

kad i dogodi da onaj koji se loše vlada ima uspjeha, velika je rijetkost i rijedak slučaj, iz kojega se ne smije stvoriti pravilo ni uzor, već radije treba slijediti protivni red.

Budući da se gore spomenute stvari o sposobnostima trgovčeve ličnosti odnose samo na duševne sposobnosti, odgovaramo na to ovako: premda dobro duševno i umno raspoloženje daje više koristi i (13) veće plodove za postizavanje i cilja, te je glavni temelj, ipak se tu još traži i tjelesna sposobnost. Kad sam dao ovom poglavlju naslov »O sposobnostima osobe«, htio sam da se to tako shvati, jer imenica »osoba« znači dušu i tijelo. Ako bi se nekome koji bude čitao učinilo da je ovaj dio u kojem raspravljamo o tjelesnim sposobnostima uzaludan i suvišan, te ako dobro promisli kakav je taj dio, a kolike su tegobe trgovačke djelatnosti, prestat će se možda čuditi na osnovi naprijed stvorena suda i prosudit će da taj dio ne samo da nije uzaludan i suvišan nego je dapače koristan i nuždan. Zato, ako netko hoće mnogo zaraditi da postigne cilj prema kojem je usmjerena ova trgovačka vještina, potrebno je da — zapostavivši brigu oko drugih stvari — prione veoma marljivo uza sve ono što mu na neki način može koristiti i pomoći u toj namjeri. Zato treba katkada podnositi velike napore danju i noću, osobno hodati pješke ili jahati na konju, putovati po moru i po kopnu i izmoriti se kupujući i prodajući, te prateći na konju prodane ili kupljene stvari. U tim poslovima mora biti brižljiv što je moguće više, ostavljajući po strani, kako sam rekao, svaku drugu brigu, i to ne samo oko suvišnih stvari već i oko (13v) takvih koje su potrebne za očuvanje ljudskog života. I Stoga treba ponekad odgoditi jelo, piće i spavanje, štoviše, nužno je trpjeti glad i žeđ, bdjenja i sl. što je nesnosno i suprotno tjelesnom počinu.

Ako tijelo nije sposobno kao vješta sprava, ono ne može podnijeti ili bi — podnoseći — pretrpjelo od toga neugodnosti iza kojih bi nužno slijedila nemoć, a zatim i smrt. Tako bi se od dviju neugodnosti zbila jedna: Ili ne bi valjano vršio te poslove, pa ne bi bilo ni koristi koja se traži, niti bi časnog postigao željeni cilj, ili bi ih obavio, ali ne bi bio tjelesno sposoban, da ih nastavi, a ako bi ipak ustrajao, obolio bi ili umro. Budući da su i jedna i druga krajnost neprilične i teške, treba ih izbjegavati. Kažemo i potvrđujemo da je nadasve korisno — a i nužno — biti tjelesno dobro pripremljen i sposoban za slične poslove. Tijelo će ovom djelu postizavanja cilja pridonijeti kao prikladan alat na isti način kao što čekić sudjeluje kao vješt alat kovača kad izrađuje čavao, a duh i duša sudjeluju u razmjeru u kojem sudjeluje stvaralac kad oblikuje svoje djelo.

Iako smo rekli da tijelo mora biti priviknuto da podnosi napo- (14) re, također — kako nas uči Aristotel u II. dijelu »Etike« da su sve krajnosti loše — kažem: Ima mnogo toliko snažnih i sposobnih tijela koja su priviknuta na tegobe i imaju snagu koja nadilazi običnu izdržljivost, ali ako smo rekli da trgovac mora biti kadar da podnosi tegobe, nismo mislili da bude nosač, jer općenito čili i snažni ljudi

²¹ Aristot., O. o. c., II, *Ethica Nicomachea*, II, 7, str. 21, 46: »... in omnibus rebus mediocritatem esse laudandam, extrema autem, vituperanda...« *Isp. Philippi*, o. c., 146: »Extrema sunt vitiosa«, anonimno.

nisu po prirodi intelektualno sposobni, budući da priroda manjak na jednoj strani nadoknađuje na drugoj. Tako misle filozofi, a to tvrdi i Aristotel da čovjek slabih mišica lakše shvaća i obrnuto²². Stoga trgovac mora i podnositi napore, i biti mekoptan i nježna tijela, što pokazuje plemenitost uma; dakle, niti da su slaba tijela, koje je nesposobno za rad, a niti da budu snažni nosači, koji su općenito blesave i glupe čovječine koje ne zarađuju, što je sasvim oprečno trgovcu. Zato i veli raširena poslovice: »Jakota je šteta za kuću.«

O mjestu prikladnu za trgovca

Poglavlje III.

Usprkos tome što Seneka²³ smatra pravilom da mjesto ne čini čovjeka, ipak — prema mjesto ne oblikuje ljude — trgovački promet dolazi od prikladnosti mjesta. Prema tome, trgovac treba izabrati (14v) mjesto zgodno za trgovač-nje i kloniti se neprikladna mjesta jer mjesto u kojem trgovac stanuje mnogo doprinosi njegovu napretku ili propasti. To mnogi neuki vrlo slabo i uvijek krivo razumiju, jer općenito te nezalce i novajlice u struci običavaju obraćati pažnju na slabo nastanjena mjesta i takva u kojima se živi jeftino ili gdje ima malo trgovaca. Ja naprotiv kažem da mjesto gdje trgovac kani uspijevati mora imati, prvo, zdrav zrak, jer je to jedno od počela koja su veoma nužna za život ljudi. Vrlo koristi ljudskom življenju ako je zdrav, dok naprotiv škodi ako je pokvaren. Otuda nastaju bolesti i veliki troškovi, i posljedica toga je gubitak novca i propast stečenoga.

Drugo, u mjestu valja da bude dosta nastanjenih trgovaca i da ga posjećuju trgovci i vrsni ljudi, jer kao što se vojnik usavršava u svojoj struci kad posjećuje mjesta gdje se ljudi time zanimaju, tako i trgovac koji živi u mjestima gdje zalaze trgovci postaje iz dana u dan sve vještiji i iskusniji, pa prema tome i bogatiji, i obratno. Gdje skupa živi više trgovaca, tu se bolje obdržavaju trgovački običaji i navike, pa ako netko tu i ne postigne veliko bogatstvo, skoro je sasvim nemoguće da osiromaši, jer tu postoje mnoga braništa i zakloni (15) iz kojih može dobiti pomoć, pa prema tome ne može propasti.

²² Kao bilj. 18 gore. Cap. 2, str. 3: »Caro autem dura quidem et nitida stupidum significat, mollis autem et ingeniosum et inconstantem.«

²³ Kotruljević, koliko sam utvrdio, citira uvijek filozofa i dramatika L. A. Seneku, a ne njegova oca, tzv. Seneku Starijeg. Međutim, čini se da je Kotruljević držao, kao mnogi u ono vrijeme, da se radi o dvama piscima: Seneca Moralisi i S. Tragicus. Isp. u Metropolitan inkunabulu »Seneca Moralisi« (M 1029), tiskanu 1490. u Mlecima. U uvodu izdavači vele: »Postremo sunt qui asserant Senecam moralem auctorem fuisse tragoediarum.« Poznata je stvar da su u srednjem vijeku Seneki pripisivali mnoga djela koja on nije napisao, što se tek kasnije otkrilo. Isp. A. Graf, Roma nella memoria e nella immaginazione del Medio Evo, II, Torino 1883, 279; I. Kasumović, Senekini epigrami, Nast. vjesnik, XVI (1908), 260—275 i 339—355. Ovu izreku nisam mogao naći u Seneke. Slična se krilatice »homo locum ornat, non hominem locus« pripisuje Kariziju. Isp. Otto, o. c. 196; Barusković, o. c. 66. Sličnu je misao drugim riječima doista napisao Seneka (pisma 28, 66, 90, 91, 104).

Treće, treba boraviti u mjestu gdje se živi u miru i bez neizvjesnosti, jer, kako kaže Ciceron u govoru »O izabiranju zapovjednika«²⁴, dok u svemu drugome rat unesrećuje ljude, u trgovini čak i slutnja ili strah od rata to mogu. Trgovcu treba sloboda i duševni mir bez uznemiravanja.

Četvrto, u mjestu gdje se sudi po trgovačkom pravu, a ne po zakoniku Justinijanovu, jer prepirke među pravnicima, koji su u svemu neprijatelji trgovčeve kese, nemale su smetnje za trgovca, a osim toga, trgovački sporovi zahtijevaju kratak postupak i ekspeditivnost, a pravnici sasvim protivno rade. I mnoge druge trgovačke stvari u protuslovlju su sa starim zakonima, i to ne možda zbog toga što zakoni nisu sveti i pravedni u sebi, nego su izopačeni zbog poroka pohlepnosti mnogih suvremenika i svode se na lukavštine i prepirke. Sporove koje bi trebalo shvatiti u biti i riješiti na način po kojem su se zapeli — usprkos svemu — oni pretvaraju u sofističko nadmudriavanje pa čak i u izvrtanje istine. Naprotiv, po jednom trgovačkom propisu njihovi sudovi ne smiju poslovati po ukočenim pravnim propisima, a niti izricati kazne, već moraju biti pravični i blagi²⁵.

(15v) Peto, trgovac mora izbjegavati da stanuje u plodnim mjestima koja obiluju ljudskom hranom jer su to mjesta pogodna za poduzimanje mnogih poslova i stoga su veoma pogibeljna po trgovca, pa prema tome mnogi padaju pod stečaj. Opaža se iz iskustva da ima nekih sličnih mjesta u kojima malo koji stranac, trgovac ili zastupnik uspije da se održi, da ne propadne. Primjer je kraljevstvo Valencije, koje je po svojoj prirodi vrlo bogato, a ipak je u moje doba, a koliko sam mogao shvatiti i u prošlosti, bio rijedak onaj koji je tu boravio a da nije na koncu zlo svršio. Tako se događalo i u pokrajini Kalabriji i mnogima na Siciliji, a to zbog velikih pothvata, koji se tamo poduzimaju uzimanjem trgovine živčezom u zakup, što potom ne uspije. Na te stvari treba dobro paziti, jer su ta mjesta zlih svojstava²⁶. Tako se događa da ćete opaziti kako između mnogih mjesta postoji razlika u trgovačkom napretku, što ovisi o prirodi i financijskoj snazi mjesta, jer u nekim mjestima ljudi općenito nemaju bogatstva većeg od pet stotina dukata, te se čini da ni na koji način, ma kako se trudili, ne mogu steći više, a ukoliko steknu, taj višak ili posude zlim dužnicima, ili grade, ili ulažu u zemljoradnju. Ima i nekih (16) drugih mjesta gdje bogatstva ne prelaze tisuću dukata, četiri tisuće, deset tisuća itd. To se događa zbog prirodnih svojstava mjesta. Stoga

²⁴ Ciceron, De imp. Cn. Pomp., VI, str. 425: »Sed etiam metus ipse affert calamitatem.«

²⁵ Trgovački sporovi iznosili su se pred birane suce — članove trgovačke korporacije, koji su sudili po trgovačkim običajima i statutima trgovačkih gradova i korporacija. Jedna od najvažnijih zadaća prvih dubrovačkih konzula na Balkanu sastojala se u tome da presuđuju u sporovima između pojedinih dubrovačkih trgovaca u »kolonijama«. Poznato je s koliko je upornosti Republika branila to svoje pravo i kako je kažnjavala trgovce koji bi pokušali da pred neku tuđu vlast iznesu svoje razmirice. V. B. Križman, »Dubr. propisi o konzulima iz XIV. st.«, Historijski zbornik, IV, Zagreb 1951.

²⁶ Vujić, o. c., 70—71, ovako komentira: »Suviše prirodno bogata i izobilna mestu usplavljuju radnu energiju čovekovu, a gde ove nije, tu nema ni trajnog napretka...«

ti koji želiš postići cilj trgovca, a on je — kako Aristotel kaže²⁷ — obogatiti se, nastoj da stanuješ u mjestima gdje oni stanovnici koji se bave trgovinom dolaze do najveće svote. Stoga i kaže pučka poslovice: »Samo u veliku jezeru love se krupne ribe«. Stoga čovjek mora stanovati ondje gdje se može uspinjati i potom postići časti i bogatstva.

O mijenjanju robe za robu (trampi)

Poglavlje V.

Prema redosljedu našeg djela na redu je da govorimo o čini-
ma i djelima trgovačkog zvanja. Prvo ćemo govoriti o trampu, koja
je prvi i glavni dio trgovačke operacije, koja se u davniini zvala zam-
mjena. Prvi se način sastoji u jednostavnoj zamjeni robe za robu
bez ikakva novčana dodavanja. Drugi se način sastoji u zamjeni pred-
meta za predmet, pa jedna stranka doplati razliku u novcu.

Prvi način zamjene ne možemo protumačiti drugačije nego da
je nastao radi obostrane koristi, jer ako jedna i druga stranka žele
da se riješe robe koju imaju kod sebe — a to ne mogu uraditi s
(16v) novcem — || onda nema druge nego da pristupe zamjeni na ovaj prvi
način, tako da jedna stranka dade drugoj ono što ima za stvari za
koje smatra ili joj se čini da su joj potrebnije, da se tako ostvare
obostrane želje. Stoga i kažem da je ovaj prvi način zamjene nastao
iz razloga obostrane koristi stranaka, kako opažamo dnevice na oči-
tim primjerima. Budući da se ovo umijeće može veoma zorno prikazati
davanjem primjera, iznijet ćemo slučaj koji će pokazati da je zam-
mjena korisna i nužna.

Firentinski trgovci veoma često donose sukno i svilene tkanine
u Sicilsko kraljevstvo s namjerom da ih prodaju za gotov novac.
No, kako se gotovina ne nalazi tako brzo (a osobito za neke vrste ro-
be, koje se veoma sporo prodaju), oni su, nalazeći se na Siciliji, pri-
morani, ako žele brzo rasprodati svoju robu, razmisliti, kad već ne
mogu dobiti gotovinu (da ne gube vrijeme i da im se osnova ne iz-
jalovi), kako bi dobili u zamjenu stvari koje će imati bolju prođu u
njihovoj domovini nego što bi je imali sukno i damaška svila kad bi
ih natrag dovezli. Nastojeći da izvrši zamjenu, kako je rečeno, pre-
ko mešetara ili na drugi način, Firentinac lako dobiva za svoju robu
(17) žito, od koga će imati više koristi || u svojoj domovini nego od sukna i
svilenih tkanina. Jednaku korist ima uostalom i druga strana, jer
mešetar, samo ako traži, uspjat će zamijeniti svoju robu za žito, ko-
jim Sicilijanac obiluje i htio bi ga se riješiti. Budući da nema gotovine,
pristaje na zamjenu s Firentincem za njegovo sukno i svilene
tkanine, što će lakše dalje prodati nego svoje žito. U ovom je obliku
došlo do sporazuma o prvom načinu trampe.

²⁷ V. bilj. 11. uz ovu knjigu.

²⁸ Daničić, o. c., 143, br. 5308: »U veliku blatu velike se ribe love.«

Budući da ponekad dolazi do sporova može li se baš tako dati
stvar za stvar bez sudjelovanja novca, to je — opet radi obostrane
koristi — pronađen drugi način zamjene stvari za stvar uz dopla-
tu. Bez tog usavršenog načina mnogi bi trgovac ostao po strani.

U ovoj pak prvoj vrsti trgovanja treba biti oprezan jer se u toj
izmjeni dožive mnoge prijevare, a ponekad se pretrpi i velika šteta.
Stoga je i među trgovcima nastala poslovice: »Tko trampu, prevaren
je.«

Među ostalim potrebno je pripaziti da ti robu koju zamjenom
dobiješ možeš lakše i zgodnije prodati nego onu koju daješ. Drugo,
nastoj da nadbiješ druga u cijeni. Ako to želiš dobro shvatiti, moraš
uvijek računati koliko tvoje žito vrijedi u gotovu, a koliko mu povisu-
(17v) ješ cijenu || u trampu, pa koliko postotaka ta razlika prema cijeni u
gotovu bude iznosila, platit će drug. Isto je ako se radi o suknu ili
svilenoj tkanini.

Kad si to razmotrio, usporedi tko povoljnije izmjenjuje i za ko-
liko postotaka.

I ovdje moraš i te kako voditi računa o mogućnosti dobre prodaje
robe koju uzimaš zamjenom, jer usprkos tome što ona u mjestu
ugovaranja vrijedi manje, misli koliko će vrijediti u mjestu u koje
je dovezeš. Budući da ćeš tu imati bolje uvjete, imat ćeš i bolju
prođu.

Nakon što si o svemu ovome trojemu razmislio, možeš pristupiti
zamjeni. Koliko je moguće, moraš još nastojati da drug prvi kaže
cijenu svojoj robi, a običaj je da mu se ponudi ono što sam traži za
svoju robu. U tome se obično svi prevarimo i padnemo na lijepak
ako nam ponude za robu cijenu na kojoj dobivamo, uzevši u obzir
sve povoljne i nepovoljne strane robe i druge okolnosti. Drugu je
mnogo stalo do prodaje kad vidi da prodaje dobro, a umišlja si često
da je tako zbog povišene cijene koju je stavio svojoj robi. Naprotiv,
čini mu se da nije izvršio povišenje cijene ako izračuna da od utrška
robe druga neće izvući cijenu koštanja svoje robe, pa čak i ako je
vozi po moru i po kopnu. U prvom slučaju drži, da će mu posao poći
za rukom, a to nije sasvim zla misao.

Stoga, ako želiš izvršiti povoljnu razmjenu, treba da drugu po-
nudiš dobru cijenu²⁸. || Četvrto, moraš se potruditi i nastojati da dobi-
ješ, ako se može, ostatak u novcu, pa ako to nije moguće, moraš na-
stojati da ni ti ne moraš dati drugu. Ako si pak primoran da dodaš
u novcu, moraš dobro računati i ispitati koliko se žita može kupiti
za gotovinu koju dodaješ, a on traži preko zamijenjene robe, jer za
toliko te u izmjeni nadmašuje. Stoga treba povećati cijenu svoje ro-
be koliko raste tražena gotovina, to pribrojiti dobitku od robe i vi-
djati i izračunati za koliko je veća njegova cijena (zbrojivši jedno i

²⁸ Smisao ovog zamršenog odlomka jest da treba pustiti protivnu stranu neka
prva kaže svoju cijenu, a onda, nakon zrele razmišljanja, reći svoju cijenu. Inače,
ako drugi misli da njegova roba vrijedi, npr. 100 dukata, a mi mu ponudimo manje
nego što se nadao, neće pristati; ako mu pak ponudimo više nego što se nadao, po-
mislić će: »Vidi mene nepametna, ova roba vrijedi više nego li sam mislio«, pa ni ta-
da, možda, neće pristati.

drugo). Ako ovako ispitaš rečene okolnosti, uvijek će ti opreznost dati ploda, i vršit ćeš izmjenu u svoju korist. Budući da smo o trampu ili zamjeni dosta govorili u predgovoru, čini mi se da treba prijeći na prodaju za gotov novac³⁰.

O prodaji za gotov novac

Poglavlje VI.

Budući da moramo — prema našem redu — raspravljati o prodaji, čini nam se da treba početi s prikazom. Osim zamjenom, o čemu smo gore raspravljali, prodavati se može na dva načina: prvo, za gotov novac i, drugo, na rok. Stoga ćemo najprije govoriti o prvom načinu, a zatim o drugom. Kako se prodavati ne može a da se ne kupuje, jer su to dvije korelativne radnje, namjeravamo u ovom poglavlju raspravljati o prodaji i kupnji za gotov novac. Što se toga (18v) tiče || kažemo da se ne može prodati ni kupiti nijedna stvar ako ona nije vlasništvo prodavača ili ako on nije ovlašten posrednik onoga čija je stvar. Prodavanje za gotov novac počelo je kad se svuda među ljudima proširio pronalazak novca. Kad bi pak ponestalo novca, zbog raznolikosti doba i mjesta, javila bi se potreba da se prodaje uz naknadno plaćanje. Kada god se može prodati za gotovo, savjetovao bih svakog trgovca da radije tako prodaje, negoli na rok. Isto kažemo i za kupovanje. Prvo i prvo, pri prodaji za gotovo stvar je jasna i nesumnjiva, nema opasnosti i sigurna je; dobitak te navodi da prodaješ; a također i da kupuješ. U oba ti se slučaja isplati. Čim prodavač vidi novac, pristaje, samo da dobije novac. Također je uvijek dopušteno, samo ako se stvar ne prodaje iznad pravedne cijene, kako piše u Kanonu X, pitanje 2. »ovo pravo«³¹ i u našem djelu, na mjestu gdje se govori o dvojbjenim pitanjima, te ako ne prodaješ zabranjene stvari, kao što su kocke, igraće karte, otrovi i sl., te ako stvar nije pokvarena, kako kaže sv. Toma, 2.2, pitanje LXXVII³², niti je prate zakletve, krivokletstva i druge nepodobne i nedolične okolnosti. Ovdje nam se čini da svaki trgovac može bez ikakve štete po svoju (19) savjest prodavati za gotovo, samo || ako poštuje propisane okolnosti, kako je spomenuto. Nego, svaka se roba, pa bila ona i dopuštena, ne može slobodno prodavati uz naknadno plaćanje, kako će se kazati u idućem poglavlju. Usprkos tome što je prodaja na rok po svojoj prirodi dopuštena, pravedna i nužna, ipak pod određenim okolnostima postaje nedopuštena.

³⁰ Trgovac mora u glavi izračunati u kakvu je odnosu cijena robe protivne strane, pa i s dodatkom u novcu, prema cijeni koju je on odredio za svoju robu. Npr., ako trgovac dodaje 100 dukata, koliko ga u gotovu košta kvintal žita, a trebao bi nađe dodati u robu recimo 10 m tkanine, koja odgovara cijeni od 120 kg žita, on je na dobitku.

³¹ V. bilj. 10. I. knjige.

³² Ed. c., II-2, q 77. De fraudulentia, quae committitur in emptionibus et venditionibus.

O prodaji uz naknadno plaćanje

Poglavlje VII.

Nakon što smo ukratko raspravili o prodaji za gotov novac, budući da nam se to čini jasno, govorit ćemo sada o prodaji uz naknadno plaćanje. Kako je građa zamršenija, postupit ćemo s više reda i naduže. Ovo tim više što o ovom načinu prodaje nalazimo kod naših starih i suvremenih teologa toliko raznih mišljenja. Što se tiče ovog pasusa, kažemo da je tvrdnja koju smo gore iznijeli, tj. da je prodaja na rok uvedena zbog pomanjkanja novca, točna i istinita. Uza sve to, taj je način postao toliko koristan i nuždan trgovcima, tako da u naše doba ne bi bilo moguće ništa učiniti, a i ne čini se bez tog načina prodaje uz naknadno plaćanje. Osim toga, nestalo bi svake trgovine među trgovcima, propala bi struka, te bi propale ne samo obitelji trgovaca nego i države. Štoviše, rezultat bi bio potpuno uništenje svih privatnih i javnih dobara. Jer, među ostalim, bez tog načina (19v) ne bi se moglo ploviti ni među || Turke, ni među Tatare, Maure i Berbere³³, pa bi kod kršćanskih naroda nestalo sve one robe koja se odatle izvozi, a bez ikakve koristi. Na taj način bi glavni obrti (a osobito oni, koji su prošireniji i koji daju veće i glavnije zarade svim narodima), kao što su vunarski i svilarski obrt, zatim mirodije i sl., uzmanjkali, pa bi zbog tog nedostatka došlo do uništenja gradova, a potom i privatnih imanja. Ako netko misli da bi se to isto moglo učiniti pomoću novca, odgovaramo da je to sasvim nemoguće zbog nestašice novca koja danas vlada među kršćanima, pa ga nema dovoljno za snabdijevanje strašnom robom, koja se izvozi baš iz spomenutih »barbarskih« zemalja. Iz svega toga jasno se vidi kako je prodaja uz naknadno plaćanje, premda je nastala, kako je gore rečeno, zbog nestašice novca, postala tako korisna za trgovce da se bez tog sredstva ne bi mogli obavljati poslovi. Stoga se iz navedenih razloga može i mora razborito reći da je taj način prodaje uz naknadno plaćanje ne samo koristan nego i nuždan, što ćemo dokazati još i drugim razlozima i novim primjerom. Stoga trgovci koji radi trgovanja ne mogu nositi gotovinu uzimaju robu, te kupuju robu uz naknadno plaćanje u zemljama || koje obiluju tom vrstom robe kako bi je prevezli u one krajeve koji njome oskudijevaju. Budući da bi trošak morskog putovanja i dugi rok upropastili ne samo dobitak nego i svu glavnicu, trgovci ne smiju nikako čekati da prodadu robu komad po komad, već treba da je prodaju na veliko. Kako nema poduzetnika i kupaca koji bi kupili na veliko i platili gotovinom, ne preostaje mu drugo nego da počne prodavati uz naknadno plaćanje, ako neće izgubiti dobitak i glavnicu, i da pomoću doznake od te prodaje kupi robu pogodnu za kraj u koji je nosi. I ovdje se ona najčešće rasproda uz naknadno plaćanje, pa on tim novcem podmiruje dug učinjen za robu koju je ispočetka kupio, te uspješno i časnno zaključuje posao s dobitkom. Iz toga često proistječe naročita i svestrana korist za mnoge ljude, kao

³³ Barberia, Enc. ital., VI, 121. Ovako u Italiji u to doba zovu zemlje na sjevernoj obali Afrike, od Egipta na zapad. Bile su legla gusara, ali i dobra tržišta za evropsku robu.

dit našu robu budu mila izgleda, veseli i blagi u govoru, te da im se pojavi uz blagi uzdah i suzica na oku kad se zagriju u razgovoru s prijateljem. Takvi su ljudi dobrih osobina i prijazni. Pazi da te gleda ravno u oči, iskrenim i blagim, a ne divljim pogledom, koji govori istinu i otvoren je, a ne prijetvoran. Neka nema mnogo tajna. Takvim se ljudima može vjerovati.

(22v) Treće, moraš razmisliti o roku, koji prvo i prvo mora biti || što je moguće kraći. Također moraš razmisliti da vrijeme kad on mora platiti bude u dobro doba godine ili u vezi s nekim poslom, kao što su sajmovi, odlazak brodova, prekupljivanje robe i sl., ili protivno (tj. zimi) ako sumnjaš da će doći do pomora. Ako pak do njega može doći u tvojoj državi, trebaš se zaštititi⁴³, te stoga, ako bi samo naslutio po nekom znaku da će kuga izbiti narednoga ljeta, učini tako da rok na koji daješ ne prelazi ožujak, jer kad se zrak počne zagrijavati, i bolest dobiva zamah. Isto postupi ako misliš da će doći do rata ili do druge nesreće, jer jedan mjesec mnogo znači u takvim slučajevima. U tome budi veoma oprezan, te nemoj kao neki glupani davati na 18 mjeseci. Tada je nemoguće osigurati se, osim ako ne bi postojao veoma izvrstan pismeni ugovor, a naći takav ugovor koji se u dugom roku ne bi izvitoperio, gotovo je nemoguće. Pa sve da bi se i takav našao, dugo vrijeme krije u sebi opasnosti.

Četvrto, razmisli o količini. Nastoj da ne daš velike veresije, a nemoj dati ni velikom broju osoba po manje količine. Razmotri snagu svoga kapaciteta i imovnu snagu onoga kome daješ. Ni na koji način ne odobravaj krupne kredite.

Peto, razmotri dobitak, tj. povećana cijena roba neka je pravedna i poštena, jer ako previše opteretiš bijedna čovjeka, mogao bi izgubiti || i glavnica i dobitak. Pri prodaji budi umjeren, a o tome ćemo govoriti kad budemo raspravljali o pitanjima savjesti.

(23) Šesto, moraš razmisliti o načinu plaćanja, tj. kad daješ svoju robu na veresiju, daj učiniti obveznicu u jasnoj formi, i to službeno u kancelariji ili notarijatu ili se osiguraj na način koji je uobičajen u kraju gdje se nalaziš, budući da se javni ugovori i privatnopravni dokumenti prave na prerasne načine prema mjesnim običajima. Stoga, ako ti nije moguće da se osiguraš pomoću nekog dokumenta zbog kakvih nedostataka, posluži se onda vjerodostojnim svjedocima. Nemoj se stiditi da i od bliskih rođaka ili intimna prijatelja tražiš pismenu obveznicu, jer što ti je netko bliži, toliko većma moraš nastojati da budeš prema njemu oprezan. Stara poslovica kaže: »S neprijateljem se dogovori, a od prijatelja se čuvaj«, a konačno, i pravo je da od nekoga kome si povjerio svoju robu tražiš neki dokumenat. Jasni i do-

⁴³ Riječ »baccolieri«, koja bi odgovarala po smislu, nisam našao ni u jednom rječniku tal. književnog jezika i dijalekata do kojih sam mogao doći. Nema ju ni etimološki rječnici ni *Du Cangeov Glossarium*. Kako postoji »broccoliere« (*Battisti-Alessio*, o. c., I, 606), a znači u 14. st. okrugli štit, dok novija riječ od iste osnove »broccchiere« znači u 15. st. »zaštita« (*Tommaseo-Bellini*, o. c. II, 1047), smisao ovog nejasnog odlomka, u kojem je i interpunkcija loše postavljena, može biti: »Ako pak sumnjaš da do pomora može doći u tvojoj državi, u kojem bi se slučaju dužnik prepao i ne bi došao u dogovorenom roku platiti dug, trebaš svoje zaštititi i udesiti da on plati prije nego počne epidemija, tj. zimi ili u rano proljeće.«

bro sastavljeni dokumenti uklanjaju nesporazume i sporove te mnoge druge neprilike, kakvih ima među bližim rođacima i prijateljima, više nego među tuđima, i to zbog kakve promjene, a najviše uslijed smrti jedne ili druge strane. Pamti još i ovo: ako vidiš nekog dužnika kome poslovi loše idu, ne diraj ga ako misliš da će se na taj način otkriti da je pred bankrotom. Kad bi tako njega ozloglasio, || on bi izgubio kredit, pa bi se i ti našao u velikoj pogibelji da izgubiš svoje, što ti on duguje. Stoga moraš mudro čekati da na najbolji mogući način utjeraš svoje. Ako je potreba i možeš ga još pomoći od svoga, dobro ćeš uraditi ako ga još kreditiraš; ali, upozoravam te da pritom sebe u najvećoj mjeri osiguraš kako ne bi upao u dvostruku štetu. Bit ćeš spašen kad on bude ponovno stekao ugled solventna trgovca. Čuvaj se da ne daš na kredit svoju robu đacima, učiteljima ili vojnicima, jer su oni daleko od toga da se razumiju u rukovanje novcem i u vršenje isplate. Novac je po svojoj prirodi sladak zalogaj, te kad ga čovjek ima, tolika mu je milina u duši da ga se ne bi nikad htio odreći. Kažem ti da bi i mnogi trgovci postupali na isti način kad ne bi stalno primali i davali novac jedan drugome bez ikakve strasti, što im je prešlo u naviku, a Filozof kaže: »Od običnih stvari ne nastaje strast«. Obratno je s onima koji nisu na to navikli. Ako netko zatraži od tebe da mu daš na kredit robu s kojom on ne radi ili nije po struci trgovac, a ni poštenjak, ili bi je htio preprodati nesmotreno, takvima i sličnima ne daj na kredit, jer ako izgubi on, gubiš i ti, a naplaćivati kasnije od drugih, kad istekne vrijeme za isplatu, može dovesti do toga da izgubiš mnogo od onoga (24) što si dao na kredit, || a možda i bankrotiraš. Zaključujući ovo poglavlje, savjetujem ti da ako možeš ne daješ na vjeru, a jedino daj ako već ne može biti drugačije, jer na vjeru obično daju ljudi koji se ne razumiju u trgovanje i koji ne mogu ili ne znaju baviti se trgovinom.

O načinu utjerivanja

Poglavlje VIII.

Trgovac se mora brinuti da utjera na vrijeme dug i da ne pusti da on zastari, jer je u prirodi duga da je tim gori što je stariji, a toga se čuvaj. Za trgovca je gubljenje vremena isto što i gubljenje novca, pa se stoga nauči utjerivati, jer prodavati na vremenski rok zna svatko, ali ne zna svatko utjerivati. Tu sposobnost mora trgovac imati i biti u njoj vješt više negoli u drugima. Ne zaboravi da svakog mjeseca pregledaš knjigu svojih dužnika pa ih sve popiši na jedan list, koji neka ti služi kao podsjetnik. Požuruj ih da ti na vrijeme plate izmišljajući sve nove i nove načine da bi dobio što prije svoje. Ako drugačije nije moguće, ili mu ga daruj ili se s njime nagodi, pa ako i bude za tebe dug star, za njega će biti nov. Ne daj da

⁴⁴ *Campanini-Carboni, Vocabolario latino — italiano e italiano — latino, Torino, 1941, Suppl., 5: »Ab assuetis non fit passio — le cose comuni, abituali, non fanno impressione. E solo l'imprevisto che suscita la meraviglia. Principio filosofico d'uso molto frequente, che ha riscontro nella sentenza di Aristotele: Quod consuetum est, velut innatum est... Ciò che è consueto è come istintivo.«*

ti knjige zastare, a ti postaneš siromah. Ponekad i prije isteka vre-
(24v) mena isplate duga, jedan, deset ili petnaest dana prije, ‖ svrati k svom
dužniku jer nije loše da ga podsjetiš i da mu rečeš: »Za nekoliko da-
na imate mi platiti to i to, učinili biste mi veliku uslugu, da mi pla-
tite sada, jer sam u velikoj stisci.« Pa iako odbije, kao što obično ra-
de, ipak ćeš kasnije, kad isteče ugovoreni rok, imati pravedniji i po-
šteniji razlog da zatražiš svoje slobodnije i vedra čela, a tko plašljivo
pita, daje povoda odbijanju, kako nas uvjerava naš Seneka⁴⁵ u svo-
jim tragedijama. Nukam i upozoravam trgovce da drže mladiće spo-
sobne i prikladne za utjerivanje, jer je zgodnije utjerivati preko mo-
maka, kojima nije sramota da salijeću i gnjave dužnika i da ne odu
od njega dok ne naplate dužni iznos, a pritom ga tisuću puta natje-
raju da pocrveni. Tako rade mnogo više od drugih Đenovljani i Fi-
rentinci, koliko sam vidio i u njihovu kraju, a također i izvan njega.

O načinu kako se plaća dug

Poglavlje IX.

Tko hoće biti dobar utjerivač i savršen trgovac, mora nužno biti
dobar platac. Dobro je poznavao svoje zvanje onaj koji je izrekao
poslovicu: »Tko je dobar na novcu, dobar je i u ostalom.« Ovu izre-
(25) ku veoma hvalim, odobravam i preporučujem, a mnogo je hvale, ‖ ka-
ko sam vidio, u Kataloniji, a najviše u onom slavnom gradu Barcelo-
ni⁴⁶, gdje običavaju reći kao prvu pohvalu za nekog koga misle
izabrati u neki gradski magistrat da je dobar platac. Stoga svi na-
stoje da budu takvi i većinom i jesu. U tome se mnogo ugledaju na
našega spasitelja, koji je opominjao da ne zadržiš plaću svoga rad-
nika, a htio je time reći da onaj koji mora nešto dobiti treba biti br-
zo plaćen i namiren. To je mislio reći sv. Augustin kada je defini-
rao pravdu riječima: »Pravda se sastoji u tome da se daje svako-
me svoje.«⁴⁷ I znaj da se s urednim plaćanjem stječe dobar glas i po-
vjerjenje kod prijatelja. Odatle potječe proširena poslovice da je do-
bar platac gospodar tuđe novčarke. Više od ljudi bilo kojeg drugog
zvanja trgovac mora nastojati da postigne ovu pohvalu. Štoviše, kada
je istekao rok, a tvoj vjerovnik ne traži da mu platiš, pođi svakako
k njemu i plati mu. Svaki iznos koji nekome duguješ uvedi u svoju
knjigu i označi vjerovnika. Ako te ikad dopadne da budeš izabrani
sudac i vidiš da podnose knjige i račune i da svuda piše »mora da-
ti« (duguje), a nigdje »mora dobiti« (potražuje), reci da su to jednom
riječi veoma podle, opake i zle osobe, s kojima treba najstrože po-
stupati. Isto treba misliti o onima koji su primili robu ili novac, a
(25v) neće potvrditi da su dobili ili primili, a ukoliko ipak odgovore, ‖ onda
se radi o pismima koja su drugi napisali, a oni nisu potvrdili, pa reci
da se radi o ljudima koji namjeravaju drugoga sasvim ili djelomično

⁴⁵ Seneca, Hippol. 593: »Timide qui rogat docet negare.«

⁴⁶ Kotruljević je sam trgovao u Barceloni, v. Vujić, o. c., 46.

⁴⁷ S. Augustini, ed. c., 46, Index 380, na nekoliko mjesta: »Iustitia virtus est qua sua cuique tribuuntur.«

prevariti. Od takvih se ljudi mora bježati kao od kuge ili od nečas-
nih sumnjivaca, nedostojnih da borave u društvu s dobrima, istino-
ljubivim i čestitim trgovcima, koji ne smiju dopustiti da se s njihove
strane javi ne samo bilo kakva prijevara nego ni najmanji tračak
sumnje da bi mogli prevariti. Nauči se da odmah aviziraš i odgovo-
riš na sve što si od drugih primio, označujući pojedinačno predmet
po predmet, kako ne bi imao vremena da porekneš i da đavao ne
nađe u tebi priliku za zlo ili da ne bi tvoji nasljednici, u slučaju da
ti naglo umreš, imali priliku da poreknu. Ukoliko bi ti dao za to
povoda, tvoja bi duša umrla u grijehu. Uvijek budi brz da proknji-
žiš u svojoj knjizi kao vjerovnika onoga od koga si utjerao svoje,
jer ih ima koji tako ne rade samo zbog toga da mu mogu, ako ustreb-
ba, lakše niječno odgovoriti⁴⁸. Takvima ne vjeruj, kao što se ni lopo-
vima ne vjeruje. Plati kome si dužan, a ako nisi dužan, pristojno se
ispričaj, jer tko nije dužan, ne plaća duga, već onaj tko je dužan.

Opća pravila i red trgovačkog prometa

Poglavlje X.

Budući da su sve stvari na svijetu učinjene po nekom redu, nji-
(26) ma treba tako i u- ‖ pravljati. To se osobito tiče onih stvari koje su od
veće važnosti, kao što su trgovački poslovi, koji su ustanovljeni za
očuvanje roda ljudskoga, kako smo kazali. Odatle slijedi da se trgo-
vac i njegova trgovina moraju vladati po određenom redu, koji vodi
njegovu cilju, tj. bogatstvu. Uza sve to, način vladanja je raznolik i
ravna se po veličini imanja i glavnice koje netko posjeduje u datom
trenutku. Na jedan se način mora vladati truli bogataš, na drugi bo-
gataš, a na treći pak čovjek koji raspolaže malom glavnicom. Odatle
slijedi da neki znaju i sposobni su da upravljaju s mnogo novca, a
neki s malo. Stoga oni koji su bogati i vode mnoge i velike poslove
moraju ići s umom na visoko i ispitivati uzvišene stvari. S pravom
se stoga kaže: »Velika lađa, velika briga.«

Ne smijemo se upuštati u velike poslove uzdajući se u obavijes-
ti dobivene od mornara, nekih lakoumnih ljudi i putnika, jer je mor-
nar sklon priprostim stvarima i tupog je mozga, pa kad pije u krč-
mi ili kupi kruh na trgu, misli da je jako važno i da će ti biti drago
ako ti donese vijest da bi netko tko bi u to i to mjesto dovezao žito
i vina učinio dobar posao. Ni umjeren trgovac, a pogotovu onaj koji
se bavi velikim poslovima, ne smije zbog obavijesti te čeljadi početi
(26v) kupovati žito ili vino, već mora nastojati da dobije ‖ obavijest od tr-
govaca, pa da sam — po zdravoj pameti — razmisli, nakon što je
istražio stvar. Neka ima često na umu onu tako izvrsnu izreku Lak-
tancijevu iz njegove druge knjige djela »O religiji«: »Potrebno je,
osobito pak u onoj stvari u kojoj se sastoji smisao životu, da se svat-
ko pouzda u samoga sebe, te da svojim sudom i vlastitim osjetilima

⁴⁸ Plaćanje tuđeg duga treba knjižiti, jer oni koji to ne rade kane zanijekati svoj dug prema dotičnome, što je iako moguće ako »zaborave« knjižiti da je onaj sve platio, pa im u knjigama figurira da oni manje duguju njemu negoli on njima.

nastoji istražiti i shvatiti istinu, a ne da vjeruje tuđim zabludama i bude prevaren, kao da nema svog razumna. Bog je svakome dao mudrost koliko mu treba kako bi mogao proučavati čak i nečuvane stvari i rasuđivati o čuvenom«.

(27) Budući da svačiji razum od prirode može sam istraživati, stoga se i događa da oni koji neće da misle, već bez ikakva ispitivanja ili rasuđivanja potvrđuju tuđe mišljenje, bivaju od drugih vođeni kao ovce. Stoga, da sažmemo još više ovu činjenicu, mnogi govore: »Trgovina ne treba savjeta.« Ovu izreku ponajviše slavim kao istinitu jer dok je na svim ostalim poljima, u građanskim stvarima, javnom životu i privredi, potreban tuđi savjet, u trgovini je zabranjen. Govorim o traženju poslova i naručivanju. Prvo i prvo, ako želiš pitati nečiji savjet, potrebno je da se obratiš drugom trgovcu. Njemu češ ili reći sve, ili samo nešto. Ako mu kažeš sve, bojiš se da će te omesti, a ako mu kažeš samo nešto, neće te znati savjetovati. Ako se obratiš čovjeku koji nije trgovac i koji obično ne shvaća tvoja načela, koja || odgovaraju tvojoj spretnosti, taj će razbiti tvoje maštanje i planove i pobudit će u tebi neku sumnju, koja će ti se učiniti opravdanom, pa će tako razoriti tvoju zamisao. Zaista, trgovac mora imati toliko iskustvo da mu je um stekao gotovo naviku da može ne samo rasuđivati nego i predviđati, a to se vidi iz iskustva, jer kao što čovjek koji je valjan vođa u okršajima odmah okom vidi i zna reći gdje najbolje može ulogoriti vojsku, odakle može biti napadnut i razbijen, a u kojem smjeru može on potući neprijatelja i dr., tako će ti i trgovac kome predočiš posao znati reći da li se i gdje tu može naići na smetnje, pretrpjeti šteta i sl. Stoga trgovac mora unaprijed razmisliti i uredno rasporediti svoje poslove. Ne smije mu biti sav novac na okupu, već ga mora rasporediti u razne sigurne poslove. Po mome mišljenju, u tome su veoma marljivi Firentinci, koji to običavaju raditi više nego druge nacije. Govorim u općim crtama, jer se i kod drugih to veoma uobičajilo.

(27v) Ja sam na primjer bogati veletrgovac u Firenzi i udružim se s Altovitima⁵⁰ koji vode u Mlecima. Uložim dvije tisuće svog novca u tu kompaniju, te dobivam četvrtinu od dobitka, a kad dođe vrijeme da se dijeli kapital, složni smo da se postupa kako se dogovori većina. Ulazim u drugu kompaniju, u Rimu, s ulogom od tisuću dukata, u jednu kompaniju u Avignonu ulažem također tisuću dukata, a u jednu svilarsku || radionicu također tisuću dukata. Osim toga razmjerno sa svojim imanjem zadržavam za vlastite poslove šest tisuća dukata, s kojima trgujem u svoje ime i ulažem u robu koja mi se određena dana čini zgodnijom. I tako, imajući ulog na mnogima mjestima i radeći uredno i solidno, ne mogu da ne uspijem, jer dobiti na jednoj strani nadoknađuju eventualne gubitke na drugoj strani, a kad bih imao sav novac na okupu, imao bih razloga bojazni jer bi mi uvijek preostalo novaca, pa bih htio iskoristiti svaku prigodu i stvo-

⁵⁰ *Lactantii Divinarum institutionum l. II, c. VII, 287, Opera omnia, Migne, PL 6, Stamparske pogreške v. u bilješkama uz tekst.*

⁵¹ *Altoviti. Enc. ital., Append., I, 107; Davidsohn, Geschichte von Florenz, v. Index. Stara firentinska obitelj, koja je trgovala i u Mlecima.*

riti mnoštvo loših dužnika ili bih se, hoteći zgrabiti mnogo, srozao i izgubio. No, raspodijelivši na taj način svoj imetak, siguran sam, jer svaka kompanija ima svoje upravitelje, koji su za taj posao određeni, ali su skućeni. Oni pak, s ono malo kapitala što imaju, ne zalijeću se previše, bilo da nisu primili upute, bilo da im ne preostaje suviše novaca. Prema tome, razumno je, sigurno i korisno da se ovako vladaju oni koji su vrlo bogati.

(28) Oni koji raspolazu osrednjom svotom, tj. s oko četiri tisuće dukata, moraju drugačije raditi, ne smiju naime tu svoju glavnica dijeliti, već je naprotiv moraju držati čvrsto zajedno. Izuzetno mogu u rijetkim slučajevima ući u komanditno društvo sa četiri stotine ili pet stotina dukata i natrag ih povući, vršiti često reviziju računa i podjelu dobiti, tako da ti se često sav tvoj novac vraća u ruke. Za takvo poslovanje veoma su sposobni naši Dubrovčani, pa bih ih na ovome mjestu lasno pohvalio kad ne bih mislio da će mi to || kritičari prigovoriti i pripisati ljubavi prema domovini. Pohvalio bih ih jer je roba s kojom rade, kao srebro, zlato, olovo, bakar, vosak, grimiz, koža i sl., zgodna za rukovanje, a također i zbog snalažljiva duha koji posjeduju, kad ne bi griješili; jer čim im glavnica počne rasti, odmah počinju graditi i prevrću kamenje praveći vrtove, vinograde i drugo, ali više izvan grada negoli unutra, tako da su sagradili, što je vrlo lijepo i krasno, palače koje je divota gledati. Njima moram reći sa sv. Pavlom: »U svemu vas hvalim, ali u ovome pak ne«⁵¹, a osobito onima kojima nije lako osigurati obitelj da ima u obilju sve što je nužno. Upozoravam ih da su raskošne vile propast gradova, jer se više puta događa da se rodni grad predaje neprijatelju da ga pljačka i uništi samo da ne bi dočekali uništenje dvoraca, a kad to ne bi radili, bilo bi im dobro. Kad bi ljudi uvijek mislili da neće uživati mir, kao u Augustovo vrijeme, bili bi mnogi gradovi sretni kad bi silom zakona naredili da se izvan zidina ne zida, nego da se smiju graditi samo kuće od ševara.

(28v) Vraćajući se na naš predmet (da se ne bi reklo da smo ga napustili), govorit ćemo o onima koji imaju malo novaca, do otprilike pet stotina dukata. Oni se moraju s tim novcem osobno mučiti te ga ne smiju ni ulagati u komanditna društva ni drugamo, a ni rasparčati ga na više poslova, već trebaju pomoći novcu (da se množi) svojim osobnim zalaganjem i radom, jer kad bi htjeli počivati || s tako malo novaca, potrošili bi ih. Zarada koja se ne obrće ograničena je i malena, pa se s malo novaca ne možeš održati.

Oni koji su bez ičega moraju nastojati da rade bilo koji posao i ne smiju se sramiti da se prilagode vremenu, kako opominje Tragik, koji kliče: »Dolično je prilagoditi se vremenu«⁵². Ne smiju se stidjeti da budu u tuđoj kući i služe, kako kaže isti Seneka: »Ne smatram sramotnim što god sudbina siromahu naredi«⁵³, te da vrše svaki nizak i neznanat, a pošten posao zato da budu u stanju početi stjecati. Napominjem ti da mi ne samo da ne omaložavamo bora-

⁵¹ *I. Cor., Pars altera 3, e. 22, Quid dicam vobis. Laudo vos? In hoc non laudo.*

⁵² *Seneca, Medea 175.*

⁵³ *Ne nalazim te izreke u Seneke. Možda je Kotruljević mislio na »Hominem experiri multa paupertas lubet«, Publ. Syr. (v. Philippi, o. c., 65).*

ban elemenat i da se bez njega trgovina ne može obavljati navest ću argumenat koji ti — trgovče — koji shvaćaš, dobro poznaješ, a da se kaže po istini, samo trgovac može prosuditi trgovca, mislim u našim pitanjima.

(32v) Namjeravaš dopremiti katalonsko sukno u Napuljsku kraljevinu. Što moraš avizirati? Odgovorit ćeš: »Trebao bih imati u Barceloni tisuću dukata.« Budući da se oni ne mogu izvesti iz kraljevstva zbog zabrane, a kad bi se i mogli izvesti, pitanje je da li bi se to moglo učiniti na siguran način || i u zgodno vrijeme s obzirom na toliki put, stoga je potrebno da nađeš nekoga tko ima novaca u Barceloni, a treba ih u Napulju. Reći ćeš: »Evo ti tisuću dukata, a ti ćeš mi dati toliko solada, npr. 15 ili 16, vaše valute za svaki dukat u Barceloni.« Kad budeš imao takav posao i nakon što dobiješ ponudu, svakako izračunaj, i to ovako: »Neka vrijedi sukno u Barceloni toliko lira po peči⁷⁴, što iznosi (pretvorivši u naš novac⁷⁵) toliko malih dinara po peči. Budući da njih ima toliko i toliko u grošu, koliko me stoji svaka peča u grošima?« Pri svakoj kalkulaciji uvijek misli na zamjembeni odnos, koliko dobivaš solada za groš. I obratno, ja se nalazim u Barceloni i kanim poslati u Napulj sukna. Moram znati koliko groša vrijedi peča sukna u Napulju. Dobit ću 15 groša, a za 16 dobije se toliko i toliko lira u Barceloni. Uzevši u obzir sve troškove, najam broda i osiguranje, vidjet ću po kojoj će se cijeni prodati peča u Napulju i ono što ću dobiti u Barceloni s tim istim novcem. Evo, dakle, mjenica je počelo i osnova tvojega namjeravanog posla i, obratno, onoga trgovca u Napulju.

Osim toga, vrlo je teško dobro upoznati ovo istančano umijeće i oponašati ga, pa se zato traži u provođenju čvrst um i sve ovisi od dobra shvaćanja.

(33) Da tako bude i želiš li u neko mjesto uputiti pošiljku novca, treba da se dobro raspitaš da li u tom mjestu novac dobro kotira, jer inače, mjesto || da dobiješ, pretrpjet ćeš štetu. Npr., u Barceloni rijeđak je novac u listopadu i studenom zbog šafrana koje se tu kupuje, a i u svibnju, kad mnogo kupuju vunu. U Mlecima je rijedak u srpnju i kolovozu zbog galija koje u to doba odlaze, te u prosincu i siječnju zbog nava koje odlaze za Siriju. Tako je i u drugim mjestima, jer svaka pokrajina i svaki kraj imaju posebno vrijeme i godišnje doba. Imajući to poglavito na umu, potrebno je da stalno dobivaš pisma i obavijesti iz mjesta u mjesto koliki su zamjembeni tečajevi. Najvažnije je to da prije izračunavanja saznaš uzance zemlje u kojoj ćeš mijenjati novac. Uzet ćeš i slati novac po nekome drugome i radit će se samo o vremenu potrebnom za plaćanje, a nećeš pisati niti dodati od svoga. Npr., ti boraviš u Barceloni i jave ti iz Valencije koliko vrijede u Mlecima papiri, recimo 18 komada onog novca. Ti ćeš opunomoćiti one u Valenciji, budući da iz Barcelone to možeš učiniti za 4 posto nepovoljnije od njih, da pošalju u Mletke mjenicom 18 jedinica njihove valute za dukat »a uzanca«. Taj će to učiniti. On-

⁷⁴ Peča (dubrov.) »bala, truba sukna«, ARJ 9, 733.

⁷⁵ O valuti tog doba v. *Enc. ital.*, s. v. *denaro* (XII, 610), *ducato* (XIII, 244), *fiorino* (XV, 432), *franco* (XVI, 3), *grosso* (XVII, 995), *marco* (XXII, 252), *piccolo* (XXVII, 156), *scudo* (XXXI, 243), *soldo* (XXXII, 47), *zecchino* (XXXV, 910).

da ćeš pisati onome u Mletke: »U slučaju da Vam taj i taj pošalje novac iz Valencije, postupit ćete kako ćemo Vam pisati.« Onaj pošalje u Mletke po tečaju 18 : 1 i zaračuna mi u Barceloni 4%. Kad istekne mjenica iz Valencije, ja je u Barceloni promijenim i pošaljem ispladni nalog u Mletke. Dobijem naime 17 solada i 6 (malih) dinara, a pošaljem 17. Ostane mi dosta postotaka, koje natrag predod- (33v) čim s rokom od 15 dana po momku koji je došao iz Valencije i s uzancom koja vrijedi u Barceloni. || I tako ima mnogo i beskrajno mnogo sličnih poslova gdje čovjek ne daje od svoga, a ipak ima dobitak.

Mjenjač mora uživati dobar kredit u onim mjestima gdje kani mijenjati i poznavati sve uzance. Npr., rok je za isplatu mjenice iz Rima u Napulj osam dana po prezentiranju, iz Napulja u Rim deset, iz Napulja u Mletke petnaest, iz Napulja u Barcelonu trideset i sl. Kad znaš rokove, znaš i koliko treba vremena da ti iz jednog mjesta u drugo plate na daljinu.

Osim onoga što je gore rečeno mijenjanje je nužno jer, kako se vidi, od njega zavisi svako najavljivanje veletrgovine. Razumije se da ne ubrajam u trgovce ni u trgovinu neke zemlje izvan ruke, gotovo izvan zodijskova kruga trgovačkog prometa, već mislim na velika mjesta i izvrsne trgovce. Kao što se u pjesnika ne ubrajaju neki pjesničiči stihoklepci, a tako je i kod filozofa i drugih, tako i kad za neke kažemo da su trgovci, ne mislimo pod tim nazivom one trgovčiče jeguljnih koža, kako se to kaže. Isto vrijedi i za trgovišta. A mijenjanje je potrebno, i bez njega se nikako ne može živjeti u trgovačkim krugovima.

(34) Mijenjanje je korisno i nužno i ljudima koji se hoće preseliti iz mjesta u mjesto i trebaju valutu zemlje u koju odlaze, a voljni su dati u zamjenu novac zemlje iz koje dolaze. To su: prelati, vitezovi, studenti, vojnici i slična čeljad, || koja ne može prenijeti novac iz Sicilskog kraljevstva u Bruges u Flandriji itd., pa traže mjenicu i pritom daju ovu valutu, a primit će odgovarajuću vrijednost u onoj, jer bi najčešće bilo nemoguće na drugi način prenijeti novac. Budući da je dalkle to mijenjanje tako prikladno, korisno i potrebno, i to ne samo za trgovce i potrebe trgovine već i za gospodu, svećenike, vitezove i svakovrsne putnike, reći ćemo da je to ponajvažniji elemenat na području trgovine i zacijelo vrlo koristan pronalazak za onoga koji ga je prvi pronašao. Ne sumnjamo da su Firentinci bili njegovi prvi pronalazači, zbog velike tradicije, koristi i urednog načina što ga oni u tome imaju i pokazuju.

I budući da se doista radi o toliko korisnoj, prikladnoj i nužnoj stvari za razvitak ljudskog roda mnogo me čudi što mnogi suvremeni i stari pisci⁷⁶ osuđuju mijenjanje kao nedopušteni posao, tim više što ono predstavlja sigurnu pomoć, stvarnu zamjenu, pravu nagodbu, pri čemu se izbjegnu kamati, a i trud. To je jedina poštena zamjena, pri kojoj nema opasnosti da uzmeš više puta na kredit, da izgubiš svoj posjed, da gubiš ili dobivaš. Nema sumnje da oni koji su

⁷⁶ Kotruljević polemizira s njima u II. knjizi, str. 58—59.

dali takav sud nisu shvatili slučaj. Ja sam trgovac i razumijem se u svoj posao, pa ipak sam se dvije godine s time bavio dok sam uspio shvatiti, a imao sam više nego osrednji talenat, volju i želju da (34v) razumijem. Neka se ne čude spomenuti || ako sam toliko slobodan da kažem da je donekle nemoguće da netko to shvati po pričanju drugih, pa da, logično, ne može o tome davati sud; dapače, neki kažu još odrješitije da je nemoguće. Jer uzmimo da Petar ima sto dukata u Parizu, a nalazeći se u Mlecima, ne može ih dopremiti, pa nađe Ivana, koji ima sto dukata u Mlecima, i kaže mu: »Daj mi ovih tvojih sto dukata, a ja ću narediti da ti dadu moje u Parizu.« Ivan odgovori: »Ako baš hoćeš, dat ću ti ih i izvršit ću s tobom zamjenu, ali tražim deset posto dobiti.« Kažu da je zbog koristi koju ima Petar i smetnje koju ima Ivan dopušteno uzeti deset posto. Ja mislim da je pošteno mijenjanje, uz ugled koji uživa i kad se pošteno vrši, kudikamo dopuštenije.

Budući da ćemo o tome govoriti na određenome mjestu i u određenom poglavlju, prelazim na praksu i kažem da postoje i druge vrste mijenjanja, pri čemu se izravno mijenjaju novci raznih valuta, a plaća se u drugoj valuti. Tako se u Avinjonu za razmjenu dobiju franci, plaća se u škudama, a računa se u forintima. Tako je 132 1/3 avinjonskih škuda u 100 franaka, jer 1 forinta 7 solada i 9 1/2 dinara daju 1 franak. 1 dukat u opticaju u Avignonu vrijedi 30 solada, a 10 kraljevskih (napuljskih?) škuda vrijedi 34 avinjonske. Svaki groš vrijedi 2 solda, a za 4 franka daje se 5 forinti. Druga se mijenjanja vrše tako da se daje novac za novac uz doplatu toliko i toliko postotaka za onaj novac koji se želi. Kad se u Napulju mijenja za Palermo, ona je valuta za toliko i toliko postotaka skuplja nego ova, napuljska. Tako isto ako se u Napulju traže mletački dukati, za (35) njih se plaća toliko posto više ili manje. || Drugačije mijenja Ženeva za Mletke ili Barcelonu itd., tj. po kursu zlatne marke, pa ti za jednu zlatnu marku Ženeva daje u Mlecima određeni broj mletačkih dukata, tj. 62, 62 1/2 ili 63. I tako se na različite načine mijenja, te svaki kraj ima druge običaje. Bože, koliko je trebalo umješnosti i reda koje se iznašlo od početka do sada.

Običava se i protestirati mjenicu, pa ako onaj ne plati, i mjenica se vrati, toliko više ili manje vrijedi, te mora nadoknaditi onaj koji je uzeo, a nije platio, jer bi inače taj novac dao toliki i toliki dobitak. Upravo zbog toga neki osuđuju ovaj ugovor, pa ne mogu prešutjeti (sve i da govorimo o drugome) što o tome kaže sv. Toma u 2.2, pitanje 78: »Onaj koji daje zajam može bez grijeha da se dogovori sa zajmoprincem o naknadi za štetu kojom se njemu oduzima nešto što mora imati. To pak ne znači prodavati upotrebu novca, već izbjegavati štetu, i može biti da zajmoprimac izbjegne veću štetu nego što je ona kojoj se izlaže zajmodavac, pa stoga zajmoprimac od svoje koristi nadoknađuje štetu zajmodavca«⁷. Spomenuti sv. Toma

⁷ T. Aquinas, ed. c., II-2, q. 78. De peccato usurae, quod committitur in mutuis.

dodaje još i, 2.2., pitanje 62^a, da onaj koji drži tuđi novac i ne namiri ga, očividno nanosi štetu sprečavajući da se postigne ono čemu je bio blizu, pa je stoga dužan dati neku odštetu prema dogovoru osoba i prilikama posla. S time se slaže Hostiensis⁷ i Vilim^m koji to (35v) jasnije ističe. Stoga ja tebi protestiram mjenicu iz razloga || što sam spriječen da iskoristim mogućnost zarade koja se ponovno pojavila. Ti si dužan da na svoj trošak nadoknadiš moju štetu.

Postoje i druge vrste mijenjanja novca, a to je razmjena valuta za valutu, što se radi prema tome kako zapaziš da postoji tendencija da nekoga novca ima mnogo u opticaju ili da je rijedak. I u bankama se ovako obično radi: »Daj mi toga novca, a ja ću tebi toga i k tome toliko postotaka.«

S ovim je o mijenjanju novca rečeno dosta.

O pologu i zalogu

Poglavlje XII.

Onaj koji je primio depozit^m mora biti vjeran jer se najčešće daje nešto u polog a da se pritom ne sklopi nikakav javni ugovor. Depozitar mora vjerno čuvati polog, te ga pošteno vratiti bez odlaganja i povoda sumnjičenja čim se to od njega zatraži. Moraš dobro razmisliti da li je depozitar prokušan, jer zemaljska lakomost može toliko pretegnuti u ljudskoj volji da je lako izopači i pokvari. Mnogi su ostali poštteni sa stotinu ili pet stotina dukata, ali ne znam da li bi

^m Id., II-2, q. 62. De restitutione. Art. IV. Utrum aliquis debeat restituere quod non abstulit. Na prigovor: »Ille qui detinet pecuniam creditoris ultra terminum praefixum, videtur eum damnificare in toto eo, quod lucrari de pecunia posset, quod tamen ipse non aufert« T. Akvinski odgovara duže nego Kotruljević, koji je između habendi i tenetur ispuštio »et tale damnium non oportet recompensare ex aequo, quia minus est habere aliquid virtute, quam habere actu«. Navodi primjer: Vlasnik pregažene njive na kojoj su usjevi tek nikli nema pravo na odštetu u visini cijene žetve jer se ne može sa sigurnošću utvrditi kakva bi ona bila, već na neku manju odštetu. Tomo Akvinski završava: »Similiter ille qui habet pecuniam, nondum habet lucrum in actu, sed solum in virtute, et utrumque potest multipliciter impediri.«

⁷ Enrico Bartolomei de Segusia (Susa), kanonist 13. st., nasio je od 1261. do 1271, kad je umro, naslov kardinala Ostie (Hostiensis), pa je pod tim imenom poznatiji. Enc. ital., VI, 252. Citat se odnosi na »Aurea Summa«, koju sam našao u Metropolitani, M 7578, Venetiis MDCV. Ovdje se misli na I. V, 1612, De usuris, osobito 1617, 7.

^m Srdačno zahvaljujem dru M. Brleku, koji je ustanovio da se radi o glosatoru koji se zvao Guilelmus Redonensis O. P. (Guillaume de Rennes). On je ili 1241. ili 1250. glosirao »Summa Raymundiana«, djelo sv. Rajmunda de Peñaforta. Kasnije je istu »Summu«, između 1280. i 1298. glosirao ponovno i Joannes Friburgensis O. P. U tiskanom izdanju »Summa Sti Raymundi de Penafort Barcinonensis O. P., De poenitentia et matrimonio, cum glossis J. de Friburgo. Nunc primum in luce edita, Romae 1603.« tiskan je komentar Vilimov, ali je pometnjom označeno da je to komentat Ivana iz Freiburga. Dr Brlek uspoređio je citate iz Kotruljevića s mjestima u I. izdanju i uvjerio se da je Kotruljević točno označio autora. O pitanju autorstva tih glosa piše A. Van Hove, Prolegomena ad Codicem juris Canonici, ed. altera... Mechliniae-Romae 1945, 514. U prvoj bilješci donosi i odgovarajuću literaturu. I on smatra da je autor Vilim iz Rennesa. Usp. Summae Ray., I. II, 7, De usuris, i Vilimovu glosu, ib., 233.

^m Poznato je kako su stari Dubrovčani pošteno čuvali tuđe pologe u svom gradu. Isp. J. Tadić, Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939, 42—136.

(36) odoljeli napasti s tisuću ili dvije. Zapamti da u času kad pošteno vraćaš polog ne smiješ vršiti represalije prema onome koji ti je to povjerio na čuvanje, sve da si i imao ranije s njime neki svoj račun. Vratio mu pošteno polog, a zatim traži od njega svoje, jer to zahtijeva poštenje i međusobno povjerenje, budući da je polagač (deponent) — u času kad je kod tebe to pohranio — imao u tebe povjerenje — da će mu sve biti vraćeno slobodno i netaknuto. Ni u cjelini ni djelomično ne smiju se položiti staviti na račun, premda je eskontiranje dopušteno iz gotovine u gotovinu. O tome imamo primjera u poglavlju »o dobroj vjeri«⁸². Pamti da je depozitar dužan da nadomjesti polog ako bi se njegovom krivnjom izgubio. Npr., netko je naredio da rob bude vezan, a ti si ga iz samilosti odriješio, i on je utekao, pa si ti dužan nadoknaditi gubitak. Ukoliko nestanu pohranjene stvari, a tvoje se spasu, pretpostavlja se da si izvršio prijevaru, o čemu ima primjera u spomenutom poglavlju »O dobroj vjeri«. Štoviše, ako ti je nešto predano u polog pod uvjetom da se to ne upotrebljava, počinjaš krađu ako se time poslužiš. (Vidi »Digesta«, poglavlje »O uvjetima pod kojima je počinjena krađa«, redak: »Tko krađu...«⁸³) Inače, ukoliko samo držiš da gospodar te stvari ne bi bio mnogo zadovoljan, nisi obvezan. Zaključujemo da je veoma nečasno ako trgovac dirne ili upotrijebi polog. Isto se može kazati o zalogu koji se daje zbog sigurnosti zajmodavca, kako stoji u »Instituta«, u poglavlju »O krađi.«⁸⁴

Kako treba uredno voditi trgovačke knjige⁸⁵

Poglavlje XIII.

(36v) Pero, to plemenito i izvrsno sredstvo, nije veoma potrebno samom trgovcu već i u sva- i koj vještini, pa bila ona slobodna, trgovačka ili fizička. Ako vidiš trgovca kojemu je teško pero, ili mu nije vičan, slobodno možeš reći da nije trgovac. Trgovac ne samo da mora biti vješt u pisanju već mora i znati uredno voditi svoje knjigovodstvo, o čemu kanimo raspravljati u ovom poglavlju. Trgovac ne smije svoje poslove obavljati po sjećanju, osim ako ima pamćenje kao kralj Kir, koji je svakog pripadnika svoje nebrojene vojske znao zvati po imenu. Slično su mogli Rimljanin Lucije Scipion⁸⁶ i Kinea⁸⁷, Pirov izaslanik, koji je drugi dan po dolasku u Rim pozdravljao svakog senatora po imenu. Budući da svatko ne može, došlo je u praksu pisanje. Pismeni dokumenti ne samo što čuvaju i održavaju u uspomeni ono o čemu se raspravljalo, već se njihovim postojanjem izbjegavaju

⁸² CIC, Dig., XVI, 3, bona fides, str. 246.

⁸³ Ib., Dig., XIII, 1, De conditione furtiva, str. 208: qui furtum.

⁸⁴ Ib., Inst., XLVII, 5.

⁸⁵ Ovo poglavlje, po kojem je Kotruljević ranije bio najviše poznat, preveo je, gotovo u cijelosti, M. Vujčić, o. c., 81—85, uz komentar.

⁸⁶ L. Scipio Asiaticus, Enc. ital., XXXI, 172—173.

⁸⁷ Cynea, Enc. ital., X, 320. Kotruljević je za to saznao iz Solina. Usp. C. Iulii Solini, Collectanea ..., 29, I, 108

(37) mnoge svađe, prepirke i skandali. Pismo — štoviše — uskrsava i poslije tisuća godina književnike, jer su u njemu pohranjena slavna imena i sjajna djela. Sve se to ne bi moglo učiniti bez ovog slavnog sredstva — pera. O koliko je zadužila čovječanstvo Karmenta, mati Evandrova, koja je prva, kako pišu⁸⁸, iznašla upotrebu pera. Neprestano vidimo kolike su sve koristi od napredovanja pisma. Kad bi bilo samo to da se pismom javlja iz kraja u kraj i daju obavijesti iz države u državu o velikim i malim stvarima, na svaki način bi pisane treba- i lo neobično cijeniti. Nego, da se ograničimo na našu namjeru, prijeći ćemo na djelovanje o kojem kanimo govoriti, tj. o urednom vođenju trgovačkih knjiga, koje služe da čovjeka podsjetite na sve ono što dotični radi, tko mu je dužan i kome duguje, na cijene robi, dobitke i gubitke i sve drugo o čemu trgovac ovisi. Upozoravam te da onaj koji dobro i uredno vodi knjigovodstvo nauči i dobro ugovarati, trgovati i zarađivati. Nema sumnje da se trgovac ne smije uzdati u sjećanje, jer su mnogi takvi pogriješili. O tome govori komentator Averoes⁸⁹, koji, je, htijući prekoriti Avicenu, koji se suviše uzdao u vlastitu pamet, kazao: »U naravnim stvarima dvoje dovodi čovjeka na grijeh: pouzdanje u vlastitu pamet i nepoznavanje logike«⁹⁰.

(37v) Trgovac stoga mora voditi tri knjige, tj.⁹¹ glavnu knjigu, dnevnik i podsjetnik. Glavna knjiga mora imati svoj abecedni registar, pomoću kojega se može brzo naći svaki upis knjižen u glavnoj knjizi. Ona mora biti označena slovom A, a na prvom listu treba zazvati ime božje i napisati o čemu se radi i koliko ima listova. Također slovom A treba označiti i njen dnevnik, abecedar i podsjetnik. U dnevnik ćeš unijeti redom, predmet po predmet, svu imovinu, pa ćeš je odatle prenijeti u glavnu knjigu. S tom imovinom moći ćeš kasnije po svojoj volji poslovati i trgovati. Kad ispišeš cijelu glavnu knjigu, izvući ćeš saldo svih otvorenih računa, i to tako da ćeš sve zaostatke debeta i kredita izvući na posljednji list iza zadnjeg upisa. Pri prijenosu u novu glavnu knjigu dat ćeš svakome saldu posebnu stavku. Ovu glavnu knjigu označit ćeš slovom B, a tako isto i njen novi dnevnik, abecedar i podsjetnik. Na taj način postupit ćeš idući dalje od knjige do knjige uzastopce sve do zadnjeg slova abecede. Uvijek ćeš zazvati, kako je gore rečeno na prvom listu glavne knjige ime božje itd. U podsjetnik ćeš svake večeri ili ujutro prije izlaska iz kuće unijeti sve ono što si toga dana pregovarao i ugovorio u vezi s tvojom robom, kao i druge potrebne i zgodne pojedinosti, kao

⁸⁸ To pišu mnogi pisci antike. Isp. Pauly-Wissowa, o. c., III, 1595; Isid., o. c., 82, str. 77.

⁸⁹ Arapski filozof Averoes (1126—1198), na Zapadu u to doba poznat osobito kao komentator Aristotela. Opća enciklopedija JLZ, II, izd., I, 339.

⁹⁰ Zagrebačka Metropolitana (M. 1009) ima samo Aristotelovu fiziku s Averoesovim komentarom. »Logiku«, u kojoj se vjerojatno nalazi ovaj citat, nisam mogao naći.

⁹¹ Praktičan primjer ondašnjeg knjigovodstva može se vidjeti u djelu Dalmatinka Sime Grisogona »Il mercante arricchito Del perfetto Quaderniere: overo, specchio lucidissimo, nel qual si scopre ogni questione, che desiderar si possa per imparare perfettamente a tenere libro doppio...«, Venetia 1609.

prodaje, kupnje, plaćanje, primanje, pošiljke, doznake, mjenice, troškove, obaveze i svakovrsne druge poslove, prije nego što se uvedu stavke u dnevnik. Događa se da se mnogo toga ugovara, a da se stavke ne unose u dnevnik. Upozoravam te još da treba uvijek držati uza se ručnu knjižicu bilježaka, u kojoj ćeš dan po dan i sat po sat bilježiti čak i svoje sitne poslove, kako bi mogao kasnije i s više udobnosti knjižiti nove stavke u podsjetnik ili dnevnik. Nastoj da uvijek preneseš sve ili dio tih stavaka u dnevnik onog || istog dana ili idućeg, a odatle ih ažurno prenosi u glavnu knjigu. Na početku svake godine skontriraj ćeš sve sa stavkama u samom njezinu dnevniku i zaključiti bilancu, pri čemu ćeš sve dobitke odnosno gubitke prenijeti na račun svoje glavnice.

Još dvije knjige moraš voditi, i to jednu za prepisivanje računa koji se iz radnje razaslužju, a drugu za prepisivanje svih tvojih pisama, pa čak i onih od veoma male važnosti. Moraš također držati u redu svoju pisarnu te označiti na svim primljenim pismima odozgo odakle su došla, te godinu, mjesec i dan primitka, prema tome kako ih iz dana u dan primaš. Krajem svakog mjeseca povezat ćeš u svežnjeve ta pisma skupa sa svim drugim dokumentima, kao što su ugovori, notarske isprave, kirografi, mjenice, računi, police itd., te ćeš sve to spremiti na police svoje uredovnice koje su za to određene. Ovdje ćeš ih čuvati, kako običavaju pravi trgovci.

Kratkoće radi, neka bude dosta o urednom vođenju knjiga i spisa, jer kad bih htio ovdje o svemu potanko pričati, previše bih bio opširan, a i gotovo je nemoguće to izreći, jer se to teško da naučiti bez žive riječi iz knjige. Stoga opominjem svakog trgovca da se pozabavi time da zna dobro i uredno voditi svoje knjige, a tko to ne zna, neka se dade poučiti ili neka drži sposobna i vješta mladića knjigovođu. Inače će u njegovim trgovačkim poslovima nastati pravi (38v) kaos i || babilonska pomelnja, a od toga se čuvaj ako ti je draga čast i tvoje imanje.

O osiguranju i osiguravateljima²⁰

Poglavlje XIII.

Osiguranje je korisno ne samo trgovcima koji se daju osigurati nego je i od vrlo velike koristi i gradovima i državama, i to iz dva vrlo jaka razloga.

Prvi je razlog taj što osiguranje omogućava trgovcima da prave mnogo veći broj poslova. Ako nema mogućnosti da se osiguram, budući da ne mogu riskirati iznos dostatan za najam broda, ne želim se izložiti tolikom riziku i mogućnosti velikog gubitka, pa nema druge nego da se ne mičem. Naprotiv, ako se mogu osigurati, unajmit ću brod, ma kako velik on bio, i preuzet ću na sebe toliki dio rizika

²⁰ O osiguranju u 16. st., koje se nije bitno razlikovalo od onog u 15. st., v. J. Tadić, »Pomorsko osiguranje u Dubrovniku XVI st.«, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, 109—112.

koliko mi se sviđa, a za ostatak ću se dati osigurati. Odatle će mnogo prihoda ući u državnu blagajnu, a bit će koristi i za pojedince, brodeve, carinarnice i privatnike drugih staleža.

Drugi je razlog ovaj: Kad bi brod koji nastrada bio čitav od jednoga trgovca, on bi osiromašio ili propao i tako bi nestalo jednog privredno aktivnog trgovca. Međutim, nije toliko teško kad više njih izgubi, jer se obično može podnijeti po osobi sto, dvjesta ili trista dukata rizika. Stoga svaki pojedini osiguravatelj osjeti ponešto štetu, ali nijedan sasvim ne propadne, pa je prema tome || to čin veoma pohvalan i potreban u svakom dobrom gradu gdje se običava trgovati. Budući da smo rekli koliko je potrebno i korisno osiguranje, preostaje nam da kažemo ono što se odnosi na osiguravatelje, i to prvo o onima koji se daju osigurati i drugo o onima koji osiguravaju.

Oni koji se daju osigurati (osiguranici) moraju paziti na troje: prvo, formalno mora policica osiguranja biti sastavljena sa svim mjerama opreza i da obvezuje, tako da ne može nastati spor ili izuzeci; najstrože mjere opreza neka su u skladu s običajima pojedinih država. Glede pismenih ugovora i članaka veoma mi se učinio valjan način i red Barcelone, koji je u svemu besprijekoran. Drugo, mora razmisliti o osobi ili osobama kojima se obraća, i one ne samo da moraju biti dobre već i sigurne i sposobne da izvrše svoju dužnost. Ako među osiguravateljima ima samo jedan svadljivac, zarazit će sve druge. Treće, treba razmisliti o premiji koja se za osiguranje plaća i umjeti je sniziti što je većma moguće. Trgovac se mora dati osigurati jer se tako neće izložiti velikoj opasnosti. Nitko nije propao od plaćanja osigurnine, dok su naprotiv mnogi propali jer su mnogo riskirali.

Osiguravatelje podsjećam da moraju dobro voditi računa o vijestima s mora i stalno se raspitivati za gusare, ološ, ratove, primirja i represalije, te za sve ono što bi moglo uznemiriti more. || U svojoj pisarnici moraju držati pomorsku kartu i poznavati luke, obale i udaljenosti između mjesta. Moraju razmisliti o prilikama patrona i trgovaca koji se daju osigurati, o stanju brodova i o kakvoj se robi radi. Nakon što su sve to razmotrili, moraju neprestano osiguravati, i to svaki brod, jer jedno nadoknađuje drugo, a kad je mnogo poslova, mogu samo zaraditi. Moraju to raditi redom, jer onaj koji je plašljiv osigura jedan brod, a neće drugi, pa ako taj jedan propadne, nema čime platiti gubitak.

Ovo malo što je rečeno o osiguranju dosta je.

O draguljarima²¹

Poglavlje XV.

Nakon što smo govorili o osiguravateljima, prema našem redoslijedu čini nam se da možemo prijeći na neke pojedinosti obrta. Iako se oni u mnogočemu podudaraju s općim načelima o kojima smo gore raspravljali, ipak — budući da imaju neke osobitosti koje su im svojstvene — treba da kažemo nešto o draguljarima, koji bez

²¹ Zapravo se radi o zlatarima.

- (40) sumnje imaju otmjenu vještinu. Ta se njihova vještina najviše sastoji u tome da stalno rade i poznaju mjesta. Potrebno je da draguljar od djetinjstva bude odgojen u tom poslu i da se razumije u srebrninu, a prema tome i u zlato i druge rude. Mora znati cijene i pravke. Moraju ne samo biti dobri, čestiti i savjesni nego takvim i izgledati, i to zbog stalnog ophođenja s gospodom i zbog mnogovrsnih krivotvorenja kojih ima stalno, krivnjom loših draguljara. Ni u kojem slučaju ne smije kupiti ili prodati krivotvorenu robu da ne bi bacio sumnju na družinu. Mora biti rječit i prijazan jer gotovo uvijek boravi u društvu gospode, prelata i vlastele. I svaki bi vlastelin morao u tome biti vješt.

O trgovcima suknom i sitničarima

Poglavlje XVI.

- Premda trgovce suknom i sitničare ne možemo da ne nazovemo trgovcima, ipak je njihov položaj za stupanj niži jer se s njima slažu samo u fizičkoj strani posla. Oni moraju poštovati kao najveće pravilo da u prvom redu drže u dućanu uvijek robu koja se dobro prodaje i da imaju dosta kupaca i da uživaju dobar glas. Moraju izlaziti u susret kupcima prema njihovu stanju. Oni trebaju biti ozbiljni, solidni i staloženi ljudi. Moraju bez mnogo okolišanja brzo reći pravu cijenu. Iznad svega moraju paziti da ne bi prodali neku tkaninu ili drugi predmet pod drugim imenom, kao i da ne bi krivotvorili robu, jer to bog kažnjava ponajčešće već i na ovom svijetu (40v) kao najodurniji grijeh "budući da su to samome bogu vrlo neugodne stvari. Kako priča Augustin (četvrta knjiga »Sentencija« odjeljak 15°), bog na pet načina šalje nevolje na ljude na ovome svijetu. Prvo, da bi pravednicima pokorom porasle zasluge, kako čitamo o Jobu; drugo, da se sačuva krepost i da oholost ne zavede čovjeka kao Pavla; treće, da se poprave grijesi, kao Marijina^o guba; četvrto, na slavu božju, kao kod slijepca od rođenja, i peto, u ime kazne, kao kod Heroda, koji je dobio predujam pakla da već ovdje počne kušati kako će u paklu biti kažnjen. Ovaj je posljednji način namijenjen krivotvorcima i krivotvoriteljima, koje nećeš nikada vidjeti da su se održali do kraja života.

Nakon gore rečenih općih pravila slijedit će druge stvari.

O vunarima^o i drugim trgovcima

Poglavlje XVII.

Vunari i drugi trgovci i obrtnici koji prerađuju vunu moraju iznad svega biti brižni i veoma marljivi te, iako imaju naučnike, mo-

^o Doneseno prema T. Akvinskom, *Commentum in quartum librum Sententiarum magistri Petri Lombardi*, ed. c., t. 10, d. 15, str. 366.

^o Mojstjeva sestra. Num., XII, 10. i d.

^o O tekstilnom obrtu u Dubrovniku u 15. st. v. D. Roller, *Dubrovački zanati u 15. i 16. st.*, JAZU, Građa za gospod. povijest Hrvatske, 2, Zagreb 1951.

- (41) raj u vlastitim rukama sudjelovati u poslu. Ako vidiš da je neman, možeš ga nazvati propalim, a onaj koji zdušno i marljivo obavlja ovaj obrt, koji je među trgovačkim obrtnicima ugledan, gotovo da i ne može propasti. Stoga se i kaže da ti obrt koji je uredno vođen nikada ne izmiče iz ruku. Stoga se vunar ne smije "pouzdati u naučnike, već mora pregledati svoje sukno korak po korak". Treba da vidi vunu, da je sortira, da je vlastitim prstima dotiče, ispravlja i raspoređuje. On mora vidjeti kako se vuna pere, mlati, češlja, grebena i prede, kako se sukno proizvodi, tka, čisti, valja, veze, boji, glača, podstriže i izlaže^o, jer manje više znaš i sam da ovisi o svakoj od navedenih radnja da li će dobro sukno izgledati kao loše ili loše kao dobro. Mora zadržati ime dobra obrtnika da bi, kad se kaže: »Sukno je toga i toga«, kupci kupovali zatvorenih očiju, kao što se u Mlecima kaže za sapun Vendraminija ili za šećer Buonmaestra. Ta su se dvojica silno obogatila, a jedino zbog dobra imena, kao što je svima poznato. Trgovci moraju nastojati brzo prodati i raspacati robu, biti ljubazni i ne stajati prekrizanih ruku^o. Zacijelo bi nemarnike ne samo trebalo odstraniti iz obrta već ih ne bi trebalo ostaviti da žive u nekoj zemlji i daju loš primjer drugima. Obrtnik mora uredno i solidno plaćati dugove vjerovnicima i praviti konkretne planove, koji moraju uspijevati u određeno vrijeme i ne smiju biti općenite naravi ni površni.

O onome što je trgovcu sasvim zabranjeno

Poglavlje XVIII.

- Mnogo toga što se kod drugih tolerira trgovcu je zabranjeno jer (41v) je "nespojivo s čednošću, solidnošću, ozbiljnošću i čudorednošću trgovčevom. Te vrline ne samo da moraju biti stalno prisutne u trgovčevoj nutрини, već ih mora i vanjskim činima iskazivati s obzirom na povjerenje koje u nj mora imati čeljad svake vrste. Vidi se po svemu da su trgovci gotovo riznica ljudskih vrline. Oni moraju, ne bez razloga, između sebe gajiti neku maltene redovničku stegu, koja se zaista — ako se poštuje i provodi — prije može nazvati redovničkom nego kako drugačije. Stoga neka se nitko ne čudi što tražimo da trgovac bude pošten i umjeren i da mu zabranjujemo ono što je ponekad i u neko doba dopušteno.

U prvom redu, zabranjeno je trgovcu igrati takve igre u kojima odlučuje sreća, kao što su kartanje, kockanje i sl. Ne mislim time na igre u kojima se vježbaju tjelesne snage, kao što su loptanje, bacanje motke ili strijele, trčanje, rvanje i sl., jer se to obavlja radi vlastitog

^o Riječ »passo« znači korak ali i staru mjeru sežanj. Isp. M. Rešetar, *Dubrovačka numizmatika*, Pos. izd. SKA, 48, Beograd 1924, dio I, 108. Dubrovački sežanj iznosio je oko 1,749 m.

^o Dobru zbirku starih firentinskih termina za proizvodnju vune i svile daje F. Edler, o. c., 324—331. i 409—426. te u Rječniku *passim*.

^o Riječ »stacionare« ne postoji. Držim da se radi o glagolu »stazionare«, v. Pallazzi, o. c., 1167, znači »stajati dugo mirno na istom mjestu«, a ne o »stazzonare«, ib., »izgužvati štof«.

vježbanja, i tu odlučuju osobne vrline. Osobito je zabranjeno ako iz razloga lakomosti nekome postane navika igra na sreću, jer se to ne samo kosi s poštenim trgovačkim životom već je i smrtni grijeh po Vilimu¹⁰⁰, koji kaže da je to vrsta lakomosti, koja je smrtni grijeh. U toj igri, osim spomenutoga, dolazi do mnogih grijeha, kao što su kriva prisega, laž, psovke, prijevare, otimačine i sl. Budući da se radi o neumjerenoj hazardnoj igri, mogao bi se — danas bogati

(42) trgovac — sutra ustati || kao siromah, a to stoga što sadašnji igrači igraju uglavnom noću, a nije se još našao igrač koji bi bio čiste savjesti, pa se u njih ne uzdaj. Upozoravam te da si obvezan vratiti, i to praveći razliku, kako hoće sv. Toma (2.2, pitanje 32¹⁰¹), tj. ako si dobio, onima koji nisu mogli otuđiti tu stvar, kao što su mahnici, raspisnici, ljudi ispod 25 godina, a ponajviše šticećnici, zatim luđaci, gluhi, nijemi, slijepi, oni koji imaju kroničnu bolest, robovi, redovnici, sinovi (još neemancipirani), ukoliko ne raspolažu imanjem stečenim u vojsci ili sličnim, žena koja nema ništa svoga i upravitelji crkvenih dobara. Oni koji dobiju dužni su takvima vratiti dobiveno, i to ne onima koji su izgubili, već skrbnicima, kuratorima, gospodarima, samostanima i očevima.

Ako pak izgubi onaj koji te je privukao u igru, dužan si vratiti, ali ne njemu, jer on toga nije dostojan, pa stoga moraš novac podijeliti sirotinji. Spomenuti je zakon bio postavljen u Justinijanovu Kodeksu u stavci »kocka«¹⁰², te u Digestama¹⁰³ i u stavci »o kockarima«, zadnji redak¹⁰⁴. Ali, ako on igra od svoje volje s istim takvim, dužan je njemu vratiti. Tako misli Rajmund¹⁰⁵ i stoji u Digestama, cit. mjesto, posljednji redak¹⁰⁶, i u Nomokanonu¹⁰⁷.

Drugo, zabranjeno je trgovcu opiti se vinom ili prejesti se. Ne mislim na one koji piju vino a ne procijene da li će se od njega opiti, kako se čita u Genezi¹⁰⁸ o Noji, već na one koji zbog neumjerenosti i lošeg običaja pretjerano vole vino. Taj je porok odvratniji kod trgovca nego kod drugih ljudi || jer se trgovčeva osoba mora više pojav-

¹⁰⁰ Vilim, o.c., 254b.

¹⁰¹ T. Aquinas, ed. o., II-2, q. 32.

¹⁰² C.C. je kratica za Codice Civile, tj. za III. dio Justinijanova zakonika. Pasus »alearum lusus« u Cod., III, 43.

¹⁰³ CIC, Dig., IV, 1, De in integrum restitutionibus, str. 79. id.

¹⁰⁴ »L. ultra finem« citaj »linea ultima in fine«. Kotruljević neizravno citira prema S. Raymundiju, Summa, ed. c., I, II, t. VIII, De negotiis saecularibus, str. 225, gdje stoji »ff. (t. j. Digesta). De Aleat. I. ult. in fin. et dixit Graeca Constitutio, quod usque ad 50 annos potest repeti; quod qualiter...«. Citirani pasaus »De aleatoribus« v. CIC, Dig., XI, 5.

¹⁰⁵ S. Raymundi, Summa, ed. c., I, II, VIII, str. 230: »Mihi videtur, salvo meliori iudicio, distinguendum utrum aliquis voluntarius, et ex cupiditate lusit, et tunc si amisit, non potest repetere; si lucratus fuerit tenetur restituere saltem in iudicio animae: an invitatus et attractus, vel parum, vel per nimiam alterius importunitatem; et si tunc amisit, potest repetere; si lucratus est, non tenetur restituere, sed potest et debet pauperibus erogare.«

¹⁰⁶ V. bilj. 104. gore.

¹⁰⁷ Iuris ecclesiastici Graecorum, ed. c., t. XIII, c. XXIX, str. 630. grčki, str. 631. lat. tekst De iis qui ludunt aleis, vel inebriantur. Poziva se na Cod., III, 43.

¹⁰⁸ Gen. 6, 9, 20—23.

ljivati u javnosti nego drugi, pa prema tome, ako se netko drugi opije, može ostati kod kuće dok se ne rastrijezni i na taj način izbjeći ophođenje s drugim ljudima. Mogu mirno odspavati grijehni mamurluk, i nitko ih neće zateći u tom stanju. Trgovac se naprotiv stalno mora pojavljivati pred svijetom zbog poslova koji ga privlače, pa ne može kriti zlo koje je nečasno, a može mu i škoditi zbog veoma štetnih pogrešaka koje je u stanju počinuti. Stoga trgovac mora izbjegavati pijančevanje kako bi izbjegao sramotu, jer od njega, osim ljage i pojedinih štetnih posljedica do kojih najčešće i obično dolazi, čovjek postaje lijen, duševno trom, drhte mu ruke i glava, jezik mu se zapetljava i govori nezgrapno, ne može imati djece, gubi vid i konačno izlaže se mnogim i raznim bolestima, kao što su kolika, bolest želuca, groznica, kostobolja i vodena bolest, koje su veoma neugodne svakome, a osobito trgovcu. O tome kaže Pavao: »Nemojte se opijati vinom u kojem je razbluda«¹⁰⁹.

Zapamti da sv. Toma¹¹⁰ razlikuje pet vrsta proždrljivosti: prva je kad netko jede prije vremena, druga kad traži jelo za jelom, treća kad traži skupu hranu, četvrto kad hoće mnogo hrane i peta kad nije skladan u jelu i pilu, nego pohlepno i bez reda jede i pije.

(43) Augustin kaže da se sve treba shvatiti prema tome pristoji li mjestu, vremenu || i osobi¹¹¹, pa stoga nemojmo naglo osuđivati. Može biti da bez poroka pohlepnosti ili proždrljivosti mudar čovjek jede skupu hranu, a nezalica gori najpogrdnijim plamenom proždrljivosti jedući veoma bijednu hranu. Ispravnije je da svatko mora više željeti da jede ribe kao Gospodin nego leće kao Ezav ili ječma poput konja (odjeljak 41 »Svatko«)¹¹². Trgovac mora dakle biti umjeren u jelu i piću zbog gore spomenutih razloga. Hranu smije cijeniti samo kao sredstvo za tjelesnu prehranu, jer kako kaže Boetije: »Malim i najmanjim priroda se zadovoljava«¹¹³. Neka ne bude kao oni o kojima kaže sv. Pavao da je njihov bog trbuh¹¹⁴. Prema tome trgovac i premmoge gozbe ne idu zajedno, jer su one izvor gore rečenoga.

Treće, trgovcu je zabranjeno da bude tuđi zastupnik u parnicama ili u traženju uzroka za parnicu. Ako je rečeno da se ne parničiš ni za svoju potrebu, što istom da kažemo kad se radi o tuđim stvarima.

Četvrto, zabranjeno je trgovcu da se kreće u društvu sa zlim i ozloglašanim ljudima, koji su ne samo povod da ljudi postaju pokvareni i skreću s pravoga puta nego mogu i prouzročiti nečiju propast na razne načine.

Peto, zabranjeno je trgovcu baviti se alkemijom, jer se trgovčevu umijeće sastoji u tome da traži stalne i sigurne stvari i postojane obavijesti, a ne takve koje mogu biti uzrok njegove propasti.

¹⁰⁹ Ephes., 5, 18.

¹¹⁰ T. Aquinas, ed. c., II-2, 148.

¹¹¹ S. A. Augustini, ed. c., Migne, PL, 34, De Doctr. christiana, III, 97, Gulosi, de gula; v. i PL 37, 1943, Ennaratio in Ps., 148, v. 7.

¹¹² CAN, quisquis, c. 1 D XLI. Odavde Kotruljević dosta slobodno i skraćeno prevodi § 1. Quid igitur..... hordeo more iumentorum.

¹¹³ Boetii, ed. c., Migne, PL 63, 692, 16. De cons. phil.

¹¹⁴ Phil. 4, 19.

Šesto, zabranjeno je trgovcu natjecati se u viteškoj igri na konjima, jer je to lakouman čin, koji stoji mnogo novaca i¹¹⁵ odvraća ga (43v) od njegova posla, jer trgovac mora ozbiljno razmišljati, a ne smije se prepustiti ispraznim stvarima koje su sasvim protivne njegovu dobru.

Sedmo, trgovac se ne smije ni u svojoj zemlji ni u inozemstvu baviti krijumčarenjem, jer je ono više puta uzrok velikih zala, pa je općeproširena izreka da krijumčar ne zna kada dobiva.

Osmo, trgovcu je zabranjeno da počini prijevaru u vezi s robom što se tiče težine, mjere i prodavanja jedne robe za drugu, što je krađa.

Deveto, zabranjeno je trgovcu imati odviše ispraznih ili siromašnih prijatelja ili takvih koji bi mu mogli naškoditi. Ne treba da se ljudima veže u prijateljstvo do te mjere da ne bi ponekad mogao odbiti uslugu koja bi se od njega zatražila.

Deseto, ne smije biti rasipan. Jer škrtost je češća kod gospode i uzvišenih ljudi nego rasipnost. Ta se, budući da je češća kod trgovaca, njima i zabranjuje više nego škrtost. Zato trgovac mora izbjegavati rasipnost, jer je ona sasvim oprečna njegovu cilju i zanimanju, tj. da bude bogat. Rasipnost razara i uništava bogatstva.

Spomenuli smo, dakle, ono što ni u koje doba i ni u koje vrijeme ne smije trgovac. Uza sve to ima i stvari koje se ponekad moraju (44) izbjegavati, a nekad su i dopuštene. Iza ovoga¹¹⁶ govorit ćemo o ostatku računa i o vremenu.

Saldo se mora utvrditi svakih sedam godina

Poglavlje XVIII.

Ljudskoj naravi dojadi neki posao ako se njime stalno trudi bez ikakva odmora. Ona se tada omami, smete i griješi, a to prirodno vidimo i na drugim stvarima, npr. kod pera, koje se, ma kako lijepo i svečano bilo zašiljeno, od neprekidna pisanja pokvari. Isto se tako zbiva i sa svakim drugim poslom. Zato se i čita o starim filozofima da bi si nakon duga učenja dopustili laku i djetinjastu zabavicu, te se na morskoj obali igrali kamenčićima kako bi prekalili umoran duh¹¹⁷. Čita se tako i u životu sv. Pavla da je bio raspodijelio svoje vrijeme, i kad bi bio umoran od učenja, izrađivao je košare i druge neznatne stvari¹¹⁸. Ali čemu ovi ljudski primjeri kad imamo pred sobom primjer svemogućeg boga, o kome se čita u »Postanku«: »Sedmi dan je bog počينو od posla koji bijaše izvršio«¹¹⁷. Nije mu to trebalo činiti, već je htio nama dati primjer, kako kaže sv. Pavao: »Što god je napisano, napisano je za našu pouku«¹¹⁸. Otud proizlazi, da se vra-

¹¹⁵ Vjerovatno je pobrkao s poznatom pričom o Demostenu.

¹¹⁶ Enc. ital., XXVI, 225, veli da je radio platno za šatore. Isp. A. Apost., 18, 1—4; 20, 34; 1. Cor., 9, 12. i dr.

¹¹⁷ Gen., 2, 2.

¹¹⁸ Rom., 15 a 4.

timo našem predmetu, da se trgovac mora uvijek na koncu šeste godine odmoriti od svakog svog posla. Te godine ne smije sklopiti ni (44v) jedan ugovor, već mora¹¹⁹ izvršiti saldo svojih računa, sve saldirati i utjerati. Ako se dogodi da mu se pruži prilika da napravi neki posao, ne smije ga se nikako primiti, naprotiv mora se latiti onoga što je odlučio da uradi te godine i da sabere svoje, jer je to godina nagrade za sve ono što je uradio kroz proteklih šest godina, a mora urediti i rasporediti ono što će raditi iduće godine. Stoga će prosvijetliti um i odmoriti duh od poslova i prinudno će utjerivati dugove, jer — kako kaže Aristotel u osamnaestom »Problemu«: »Samo cara, govornika i trgovca običavamo nazivati ostrima«¹¹⁹. Trgovac mora ne samo biti živahari u radu već i saldiranju onoga što je uradio. Oni koji to rade, a ne znaju utjerati ostatak, isprazni su i ne mogu se nazivati valjanim trgovcima. Određujemo sedmu godinu, o čemu se u »Postanku« u nastavku govori o našem stvoritelju: »Blagoslovi i posveti sedmi dan jer je toga dana prestao sasvim raditi na djelu koje je stvorio«¹²⁰. Stoga Aurelije Augustin izlažući ovaj odlomak u »Četvrtoj knjizi vrhu geneze«¹²¹ kaže: »Bog je zbog toga otpočينو sedmi dan, tj. u subotu, e da bi se i čovjek toga dana odmorio od dnevnoga posla.« Stoga je i bio ustanovljen dan subotnji, što po etimologiji riječi znači »duševni mir«, kako hoće Izidor u »Etimologijama«¹²². To objašnjava prestanak svih težačkih poslova. Stoga smo mi, hoteli (45) slijediti onog najvišeg, vječnog i nepobitnog naučitelja, ustanovili trgovačku subotu¹²³ i obustavu rada svake sedme godine, što je veoma probitačno, korisno i potrebno. Blago onome koji zna ne samo svetkovati već preko nje razmišlja o budućim vremenima. Ova godina nije ustanovljena samo za odmor, već i za utjerivanje potraživanja i saldiranja, tako da možeš reći: »Evo sam skupio kod sebe svoje.« One koji to ne učine najčešće vidate zapletene kao pilad u kućinama i bogati su samo po knjigama i računima, kao mnogi ljekarnici koji imaju nadvratnike¹²⁴ posve ispisane kićenim i pozlaćenim slovima, a unutra nema gotovo ničega. Trgovac mora ići za korisnim bogatstvom, a ne za raskošju, te govoriti: »Ovo imam«, jer tko se hrani dimom, vraća se u dim.

S ovim prestankom i odmorom završili smo prvu knjigu. Da ne bismo dosađivali čitaocima, nastavit ćemo s drugom knjigom, ako nam bog to dopusti, a govorit ćemo o religiji, kao što smo obećali u predgovoru.

¹¹⁹ Aristot., ed. c., IV, *Problematum sectiones XLII*, koje neki kritičari pripisuju A. Aphrodiensisu. *Problem 18. Quae ad litterarum studia pertinent*, str. 204, br. 4: »Cur rhetorem quidem imperatoremque et argentarium callidum adpellamus.«

¹²⁰ Gen., 2, 3.

¹²¹ S. A. Augustini, ed. c., Migne, PL 34, *De Genesi* . . . , I. IV, c. 8.

¹²² S. Isidorus, ed. c., Migne, PL 82, *Etymologiarum libri XX, sabbatum*, l. VI, c. 18, No. 278, str. 251.

¹²³ »Medukatni vijenac«, v. Palazzi, o.c., slika IX, str. 221.

LIBRO SECONDO
DI BENEDETTO COTRUGLI,
DELLA MERCATVRA

PROEMIO,

OLENDO seguire l'ordine proposto nel la nostra prefazione, in questo secondo libro douemo trattar della religione, et al to diuino, che l'mercante debbe offeruere uerso il suo creato

re; La qual offeruanza è necessarissima ad ogni modo; però che esclama Lattantio nel libro de Religione. Summum hominis bonum in sola religio ne est. Però che l'altre cose, che l'huomo ha nell'al tri animali brutti ancor si trouano. La uoce de qua li par e'intenda, tra loro, Nel ridere paiono assa rezare l'un'altro. Sono conformi nell'amar le mo gli e' i figliuoli. nel promeder del cibo, et confer uar di quello pel futuro, in cognoscere le cose lor nociue, et le mediche herbe. Et in queste et in molte altre appaiono prudenti l'api, congrega no l' mele, honorano il Re loro, dispongono, et ordi nano le cose. Et essendo in molte, et quasi in tut te l'al

(45v) DRUGA KNJIGA
BENE KOTRULJEVIĆA
o trgovini

Uvod

Želeći nastaviti redom kojim smo odlučili u našem predgovoru, u ovoj drugoj knjizi moramo raspravljati o vjeri i o bogoštovlju, koje trgovac mora služiti u čast svog stvoritelja. To je služenje veoma nužno. Stoga kliče Laktancije¹ u knjizi »O religiji«: »Vrhovno je dobro čovjekovo jedino u religiji«, jer se druga svojstva koja čovjek ima sreću i kod nerazumnih životinja. One kao da se razumiju međusobno po glas. Kad se smiju, čini se da jedna drugu miluje. Slične su po ljubavi prema ženka i mladunčadi, po pribavljanju i spremanju hrane za budućnost i po poznavanju onoga što im škodi i ljekovitih trava. U ovim i mnogim drugim stvarima vrlo se razborite pokazuju pčele, koje sakupljaju med, poštuju svog vladara², raspolazu i stavljaju u red svoje stvari.

No premda su u mnogim i gotovo u svim drugim stvarima životinje³

(46) slične čovjeku, u ovoj se — uz neke druge stvari — razlikuju, naime one nemaju religije. Isto tako mislim da je svim životinjama dana sklonost da sačuvaju život, a čovjeku da ga produži³.

¹ Lactantii, ed. c., Migne, PL 6, Divinarum institutionum, l. III. c. x., De falsa sapientia philosophorum, str. 374: »Summum igitur hominis bonum...« Cijeli odjeljak je preveden.

² Ib., »regi suo seruiunt.«

³ Ib. 374—375. »Equidem sic arbitror, universis animalibus datam esse rationem, sed mutis tantummodo ad vitam tuendam, homini etiam ad propagandam.« Komentator Bunemann veli u noti: »Hic de vita beata intelligendus.«

Budući da čovjek ima razum, zovu ga razumnim. Njemu je samome dopušteno da razumiye božanske stvari, pa je istinita Ciceronova izreka: »Od tolikih, kažem, rodova nema osim čovjeka nijednog živog bića koje nešto zna o bogu, a među samim ljudima nema nijednog plemena bilo ono uljuđeno ili divlje, koje — premda ne zna kakva bi gospodara valjalo imati — ne zna da ga se treba bojati«⁴. Moramo dakle služiti vjeri. Tko je neće, sam sebe obara na zemlju i slijedeći život nerazumnih životinja nijeće ljudske osobine. Bjelodano je dakle, po suglasnom mišljenju cijeloga ljudskog roda, da vjeru moramo zadržati. Čovjek mora da žudi i teži za vjerom i znanjem. U ovome se ljudi prevare, pa ili primaju vjeru bez znanja ili znanje bez vjere, premda jedno bez drugoga ne može biti. Stoga i upadaju u mnoge zablude, a ponajviše trgovci, koji malo mare da saznadu što im je potrebno za spasenje. Navode da iskreno vjeruju i čvrsto časte boga, a ne znaju da nijednoj vrsti ljudi nije tako potrebno poznavati crkvene zakone kao baš njima. || Budući da imaju mnoge skrupulozne obaveze, potrebno je da znaju način kako da ih razriješe, a mi ih nećemo otpustiti samo s Kristovim riječima stotniku: »Služi zakonima«⁵, već smo pronašli nekoliko djelotvornih lijekova. Ako ih se budu držali, čvrsto sam uvjeren da će ih bog pomoću svojih svetih djela privesti k pokajanju, a zatim i spasenju.

O misi

Poglavlje I.

U svako vrijeme i u svako doba svaki je naraštaj ljudski održavao vjerske obrede, kako smo gore rekli u uvodu ove druge knjige. Oni su se razlikovali po tome što su boga poimali na različite načine, pa su ga tako na razne načine častili i priređivali mu žrtve i vjerske svečanosti. Nećemo govoriti o vrlo starim stvarima da ne došađujemo čitaocima.

Što se tiče nastranosti na tom polju, ima je u zadnjim djelima Rimljana. Premda su se oni u svim svojim činima pokazali izvršni, slavni, promišljeni, prerazboriti i precisni, u bogoštovlju su se pokazali nerazboriti, neznalice, slaboumni i zavedeni, prikazujući svoje bogove smrtnima, lažljivcima, preljubnicima, grešnicima i neprijateljima božjim, izmišljajući čudne i raznolike zablude. Tako je onaj koji je želio krepot ili sreću zazivao Jupitera preljubnika, tko je htio mudrost Minervu i Merkura. Rodilje su zazivale božicu Lucinu⁶, a trudnice božicu Ruminu⁷. Eduliku⁸ || i Potinu⁹ zvali su u jedenju i pijenju, ženidbene bogove na piru, a Prijapa pri izvršavanju braka.

⁴ Kotruljević navodi Cicerona prema Laktanciju, ib. 375, Cicer., De legibus, I, VIII: »Itaque ex tot generibus nullum est animal...«, str. 367—368.

⁵ Math., 19, 17.

⁶ Pauly-Wissowa, o. c., 26, 1648—1651. Rimska božica rađanja.

⁷ Ib., II. ser., 1; 1225—1226. Rimska božica dojenja.

⁸ V. Roscher, o. c., s. v. indigitamenta. Boginja pod zaštitom koje se djeca uče jesti.

⁹ Ib., boginja pića, uz druge još dužnosti.

Neptuna su zvali pomorci, a nimfe i limfe brodari na rijekama. Marsa i Belonu zvali su u bitkama, Segeciju¹⁰ kod žetve, Bovanu¹¹ za volove, Melonu¹² za med, a Pomonu za voće. Boga Honosa¹³ molili su da budu čašćeni; božicu Pekuniju¹⁴ da postanu bogati, a boga Eskulana¹⁵ i njegovu sina Argentina¹⁶ da im podaju bakreni i srebrni novac. »Liječnike« Apolona i Eskulapa zazivali su bolesni da im povrate zdravlje. Bilo je još mnogo djetinjastih bogova, a ja ih sve i ne spominjem, niti (jer?) su oni mogli za svaku sitnicu stvoriti jednog boga. Njima su oni podizali oltare i obožavali ih prinoseći im žrtve.

Nakon što su izvrsni Rimljani upali u toliku pokvarenost i zloupotrebe poslije raznovrsnih žrtava po raznim vjerozakonima i mišljenjima, mi, prosvijetljeni od katoličke vjere i od pravog svijetla svetoga duha, koji je bio poslan u obliku ognja apostolima iza uzašašća po zapovijedi i po primjeru sina božjega, spasitelja našega Isusa Krista, na spomenu gospodnje večere slavimo presvetu misu, preko koje se posvećuje pravo tijelo Kristovo. Svaki vjeran kršćanin dužan je na sve zapovjedne blagdane slušati misu, sve dok ne dobije svećenikov blagoslov. Tako stoji u (III) dijelu Dekretalija »O posvećenju¹⁷, kan. »Božja«¹⁸, »Mise«¹⁹ i idući kanoni, zatim u kanonu »svi (47v) vjerni«²⁰. Vjernik je || opravdan samo u slučaju krajnje potrebe, kako stoji u spomenutom poglavlju »Misa«. Svi oni koji znaju čin mise, a odu vidjeti ispraznost, moraju biti izopćeni (O posveć., odjeljak I, »koji na dan . . .«)²¹ iz poštovanja prema tolikom otajstvu, koje je od početka ljudskog roda bilo unaprijed prikazano po nekim znacima i svetim činima u skladu s vremenom. I kao što su proroštva i obredi unaprijed prikazali došašće i život Kristov, tako su i svećenici, hramovi, oltari, žrtve, obredi, svetkovine i sve što još dugujemo bogu u ime naše službe (koju Grci nazivaju »latría«) prorekli, unaprijed navijestili i javili vjernima u Kristu stvari života vječnoga. Vjerujemo da su se ispunile, vidimo ih da se ispunjaju i nadamo se da će se ispuniti.

Ovo je ono jagnje unaprijed prikazano u »Izlasku«²², kad je bog htio ošiniti Egipćane, pa je Izraelcima naredio, kako bi ih izuzeo od onoga biča, da uzmu bijelo jagnje bez mrlje i žrtvuju ga, a njegovu

¹⁰ *Segetia*, božanstvo usjeva, koji zru. *Pauly-Wissowa*, o. c., II. s., 3—4, 1070.

¹¹ *Pravilan je naziv »Bubona«, boginja volova.*

¹² *Mellona*, božica meda. *Spominje je tek Augustin. Pauly-Wissowa*, o. c., 29, 558.

¹³ *Honos*, rimski bog, personifikacija časti. *Pauly-Wissowa*, o. c., 8, 2292—2294.

¹⁴ *Pecunia*, božica bogatstva, ib., 19, 16.

¹⁵ *Aescolanus* ili *Aesculanus*, rimski bog presonifikacija bakrenog novca, ib., 1, 682.

¹⁶ *Argentinus*, personifikacija srebrnog novca, ib., 2, 713

¹⁷ *CAN*, *Decreti tertia pars* zove se samo »*De consecratione*«.

¹⁸ *CAN*, »*divina*«; kanon s tim u vezi ne postoji. Bit će suvišan atribut prethodne riječi.

¹⁹ *CAN*, *missas die*, c. 64, D. I., *de cons.*

²⁰ *Ib.*, *omnes fideles*, c. 62, D. I., *de cons.*

²¹ *Ib.*, *qui die*, c. 64, D. I., *de cons.*

²² *Exodus*, knjiga Starog zavjeta.

krv da stave iznad svojih kućnih vrata. I tako, dok su u jednu noć bili zatrti egipatski prvorođenci, ostali su na životu samo oni Izraelci koji su nad vratima imali krvi neokaljana jaganjca. Nije krv jaganjca imala tu moć da ih spasi, već je ona bila slika onoga što mora doći, budući da je neokaljano jagnje bio Krist, tj. nevin i svet pravednik koji će od Izraelaca biti žrtvovan na spas svih onih koji će (48) častiti || krv i žrtvu predragocjene krvi i križ koji je krv zadržao. O ovome je govorio Ezdra kad je rekao narodu: »Ovaj je jaganjac naš spasitelj, vaše utočište, razmišljajte, uzdići će se do vašeg srca. Budući ćemo ga poniziti u znaku, poslije toga ćemo se uzdati u njega da ne opusti ovo mjesto u vječnosti. Kaže gospodin bog: »Ako ne budete vjerovali u nj i primili njegovu objavu, bit ćete na ruglo narodima«²³.

Stoga, dragi moji trgovci, ne samo na zapovjedne blagdane, jer je zakon učinjen za prekršitelje²⁴, kako kaže sv. Pavao, nego i svaki dan stalno imajte običaj i naviku da slušate misu i da vanjskim načinom odate čast onoj slavnoj žrtvi i neizrecivoj tajni koja tješi dušu, prosvjećuje razum, čisti od mana, prečišćuje krepost, liječi za blude, jača bolesne, upućuje na dobar život, krijepi i učvršćuje u svetim djelima. Po zaslugama mise bog će vas, koji ste napustili putove grijeha, upravititi da činite zaslužna i spasonosna djela. Prije nego netko ode na misu, mora se pripremiti u srcu da je pobožno sluša. Misa čuva od neprestanog grijehenja i zlih djela, pere lake grijeha općom ispovijedi koju čovjek vrši za vrijeme mise i blago- (48v) slovom koji primi od misnika, || (Prvo pitanje, 1, »Mnogi«)²⁵. Za vrijeme mise trgovac mora biti i rukama i umom uzdignut k bogu, pa ga ne smije rastresati pomisao na bilo koji trgovački posao.

O molitvi

Poglavlje II.

Po slijedu nam je sada raspravljati o molitvi. U prvom redu kazat ćemo njenu definiciju. Ona, po Rajmundu²⁶ i Hostiensisu²⁷ glasi: »Pobožno čuvstvo uma, upravljeno bogu, koje najčešće izbija glasno, kako se ne bi duh ulijenio« ili — prema Hugonu de San Vittoreu²⁸: »Molitva je pobožnost koja proizlazi iz skrušenosti« ili — po Ivanu iz Damaska: »Molitva je traženje prikladnih stvari od boga.«

Sv. Toma u IV. knjizi, odjeljak 15, pit. 4, potvrđuje istinitost Damastininove definicije.

²³ *Ovaj pasus našao je Kotruljević kod Laktancija. Vidi ed. c., Divin. inst., l. IV, De vera sapientia et religione, c. XVIII, 507.*

²⁴ *Gal.*, 3, 19.

²⁵ *Nedovoljno označen kanon; vjerovatno »multi secularium«, c. 84, C. I., qu. 1. Raymundi, ed. c., l. III, str. 435: »Est autem oratio pius affectus mentis in Deum tendens.«*

²⁶ *Hostiensis, ed. c., na više mjesta, v. Index.*

²⁷ *Definicije Hugona (1096—1141) i Ivana iz Damaska (umro 749) citira prema T. Akvinskome. Isp. ed. c., vol. 10, d. 15, q. 4, str. 414. i d. Citijeli je pasus, sve do pred kraj 49 str. (»Pamti . . .«), više-manje prijevod prema T. Akvinskome. Vidi i IV. vol. II-2, qu. 82, De devotione, i qu. 83, De oratione.*

Moliti se može u sebi (razumski) ili naglas. Na molitvu u sebi čovjek je obavezan po prirodnom zakonu, koji nalaže čovjeku da se pripravi za one stvari bez kojih nema spasenja. To je i kazao Krist (Ev. po Luki, 18): »Potrebno je uvijek moliti.«²⁹ Odatle Zlatousti³⁰ izvodi nužnost molitve. Moliti ustima čovjek je dužan po naredbi i zapovijedi crkve ili na nakanu pokore za grijeha koju odredi svećenik.

(49) Toma u knjizi IV, odj. 16³¹, kaže: »Ali obično joj se pridružuje glasna molitva iz triju razloga. Prvo, radi obavljanja nutarnje pobožnosti, jer || se um onoga koji moli podiže k bogu kad se vanjskim znacima ili drugim kretnjama pobožno pokreće po razumijevanju, a zatim po osjećanju, kako kaže Augustin.«³² Stoga moramo vanjskim glasom i drugim znacima nastojati u molitvi, koliko nam je dopušteno, da potaknemo um. Ako glas sprečava poticanje duha, ne smijemo moliti ustima, već samo u sebi. To se dešava kod onih koji su uzdigli duh k bogu bez sličnih (vanjskih) znakova. Tako David pjeva u psalmu: »Tebi je govorilo moje srce i tražilo te moje lice.«³³ I o Ani³⁴ se čita u »Prvoj knjizi kraljeva« da je govorila u svom srcu.

Drugo, dodaje se glasna molitva da se odužimo za sve ono što dobivamo od boga, ne samo pameću, nego i ustima.

Treće, dodaje se jer se velika ljubav prelijeva iz duše u tijelo, kako kaže David u psalmu: »Veselilo se moje srce, a jezik moj klicaše od veselja.«³⁵ Molitvu treba govoriti u skladu s riječima Augustinovim: »Ono što govorite ustima, ono baš i razmišljajte u srcu.«³⁶

Pamti da prema Rajmundu³⁷ i Hostiensisu³⁸ molitva mora ispunjavati trinaest uvjeta.

Prvi je uvjet da je vjerna, jer je bez vjere nemoguće ugoditi bogu. »Sveci su vjerom pobijedili kraljevstva, izvršili pravdu i postigli obećanja«, kaže Pavao u »Poslancima Izraelcima«, 11³⁹.

(49 v) Drugi je uvjet da ona mora biti || pouzdana. Tako Jakov kaže u prvoj glavi: »Neka traži i neka se u vjeri pritom nimalo ne koleba.«⁴⁰

Treće, mora biti ponizna, »Crkvenica«, 35: »Ponizna molitva prodire do neba.«⁴¹ »O posvećenju«, odj. 5, »Ne nezatno«⁴².

Četvrto, mora biti skromna. Matija, 28; »Ne znate što istete«⁴³; Jakov, 4. glava: »Tražite, a nećete dobiti stoga što ste zlo tražili.«⁴⁴

²⁹ Ev. Luc., 18.

³⁰ Prema T. Akvinskome, kao bilj. 28, str. 415.

³¹ Id., IV. tom, II-2, qu. 82, 12. Utrum oratio debeat esse vocalis, str. 26.

³² Augustini ad Probum epist., cit. prema T. Akvinskom, bilj. 31.

³³ Psal., 26, c. 8.

³⁴ I. regum, 13.

³⁵ Psal., 15, c. 9.

³⁶ S. A. Augustini, ed. c., Migne, PL. 32, Regula ad servos Dei, 3. Psalmis et hymnis cum oratis Deum, hoc versetur in corde, quod profertur in voce.

³⁷ Raymundi, ed. c., I. III, 34, str. 435—436.

³⁸ Kao 27. bilj. II. knjige.

³⁹ Hebr. 11, 33. Dosta netočno citira.

⁴⁰ Epist. Cath., I, 6.

⁴¹ Ecclesiasticus, 35, 17.

⁴² CAN, non mediocriter, c. 24, D. V., de cons.

⁴³ Ev. Math., 28.

⁴⁴ Epist. cath. 4, 3.

Peto, mora biti pobožna, više iz srca nego iz usta. »Prva knjiga kraljeva«: »Ana govoriše u svom srcu, te se glas nije daleko čuo.«⁴⁵ I Augustin kaže: »Što koristi pokret usana ako je srce nijemo.«⁴⁶

Šesto, mora biti stidljiva, kao carinika koji se nije usudio podići oči k nebu. (Luka, 18)⁴⁷.

Sedmo, mora biti tajna. Matija, 6: »Ti pak, kad budeš molio, udi u ložnicu svoju itd.«⁴⁸ »Prikladnija je molitva na privatnom mjestu.«

Osmo, mora biti čista. Augustin, govoreći o Psalmistu, kaže: »Velika je vrijednost čiste molitve. Izvršava ono što put ne može.«⁴⁹ Zlatousti ovako kaže: »Ne može netko dobiti milost života nebeskoga ako se nije očistio od svake prljavštine.«⁵⁰

Deveto, mora biti suzama oblita. Izaija, 38: »Čuh molitvu tvoju i vidjeh suze tvoje.«⁵¹ Augustin pak kaže u »Crkvi«: »Molitva boga ublažuje, a suza sili, ova umekšava, a ona potiče.«⁵²

Deseto, mora biti pažljiva da se što više napreduje u vjeri.

Jedanaesto, mora biti žarka: »Molio sam Tvoje lice u cijelom svom srcu«, kaže David u psalmu⁵³.

(50) Dvanaesto, mora biti praćena dobrim djelima. Tobija, 12: »Dobra je molitva s || postom i milostinjom«, Riječi iz »Treće knjige kraljeva«: »Uzdignimo srca naša s rukama našim«, tumači Grgur: »Srce se diže s rukama k bogu, kad se molitva potvrđuje dobrim djelima.«⁵⁴

Trinaesto, mora biti ustrajna po primjeru onoga koji je iskao kruha u prijatelja (Ev. po Luki, 11)⁵⁵. I apostoli su primili sv. Duha ustrajući u molitvi.

Znaj da je od svih molitava po Augustinu⁵⁶ i sv. Tomi⁵⁷ najsvršenija gospodnja molitva, tj. Očenaš. Istina je da mnogi običavaju moliti iz pobožnosti Gospin i Mrtvački oficij i više drugih, a sedam pokorničkih psalama za potrebe tijela. Svaka je pobožnost dobra, ako je namjera dobra, pod pretpostavkom da one nisu ni na koji način krive ako se propusti neka dužnost bilo zbog umora, bilo iz nemara ili nehaja ili pak jer je netko zauzet drugim pobožnostima. U prvom redu moramo slušati božje zapovijedi i, što se tiče molitava, sasvim ih poštovati, a vrijeme koje nam pretječe možemo upotrijebiti za

⁴⁵ V. 34. bilješku II. knjige, gore.

⁴⁶ S. A. Augustini, ed. c., v. Index, Migne, PL, 46, 476, oratio... Velik broj gotovo identičnih misli.

⁴⁷ Ep. Luc., 18.

⁴⁸ Ev. Math., 6, 6. Nastavak možda po Augustinu, Index, 476, »orare in clausis cubiculis quid« i d.

⁴⁹ Kao 46., s. v. mandatam, mnogo sličnih misli.

⁵⁰ Isp. Divi I. Chrysostomi... t. V. Venetiis MDLXXIII. De orando Deum, gdje ima sličnih misli.

⁵¹ Isaia, 38, 5.

⁵² Kao 46, s. v. »oratio«, 477, Orationes iustorum cum lacrymis et gemitu itd.

⁵³ Psal., 118 h., 58.

⁵⁴ Tob., 12, 8.

⁵⁵ Ovaj citat ne postoji u konkordancijama.

⁵⁶ Ima mnogo pisaca koji se tako zovu. Vjerojatno Grgur Veliki.

⁵⁷ Ev. Luc, 11, 10.

⁵⁸ Kao 46, Index, oratio dominica, IV, 1849. i dr.

⁵⁹ T. Aquinas, ed. c., II-2, q. 83, art. 9.

druge pobožnosti, samo ako se ne pretvore u smetnju, jer je zaista vrlo teško da se trgovac toliko bavi moljenjem. Ako je u stanju i običava, neka valjano moli, jer ih ima koji postaju čestim govorenjem nepobožni, mlaki i dosadni, te govore psalme bez pobožnosti, (50v) bez ukusa i poštovanja, mucajući, iskrivljuju || tekst ili drugo govore, odgovaraju nepobožno i više puta na krivom i nepodobnom mjestu, namiguju, smiju se i prave bljutave i nečasne čine. Stoga kažem, ne odvlačeći nikoga od njegove pobožnosti, da mi se čini veoma pobožnim i revnim onaj trgovac koji, pobožno klečeći, uzdignuvši ruke k nebu, sklopljenih očiju i razumno, uzdišući u srcu i sa suzama na očima učini znak križa i kaže pobožno »oče naš«, a da pritom ne govori iskrivljeno ili luta s mislima, kao što neki govore psalme, a rekao bi da psuju.

Još su tri stvari i uvjeta potrebna ako hoćemo da molitva bude uslišana, tj. da molimo stvari potrebne za spasenje pobožno i ustrajno. Pošto smo spomenuli uvjete dobre molitve, u nastavku ćemo govoriti o milostinji.

O milostinji

Poglavlje III.

Trgovac mora biti široke ruke u pružanju pomoći siromasima i davati im milostinju iz svojih sredstava koliko se ona proširuju. Ako ne može ništa dati, mora barem samilosno uzdahnuti prema riječima Augustina: »Ne vidjeh nikada milostiva čovjeka umrijeti od zle smrti«. Ako može, a ne da siromahu milostinje, smrtno griješi i po onim Matijinim riječima: »Gladan sam bio i nisi me nahranio«⁶¹ i (51) Augustinovim: »Nisi gladna nahranio, || ubio si«. Pamti da ima sedam djela tjelesnih milosrđa: nahraniti gladna, napojiti žedna, odjeti gola, posjetiti bolna, otkupiti sužnja i primiti putnika⁶². Drugih su sedam duhovnih: poučiti neuka, savjetovati kolebljivca, ukrotiti grešnika, utješiti žalosna, oprostiti onome koji ti nanosi uvrede, podnositi neugodne i moliti za sve. Općenito govoreći, duhovna su djela milosrđa bolja od tjelesnih. Jedino u slučaju da se dogodi da netko umire od gladi, mora ga se radije nahraniti kruhom nego savjetovati i sl.

Kad se daje milostinja, mora onaj koji daje razmisliti da li je ono što daje kao milostinju njemu samome suvišno ili nužno, i to ne samo njemu već i drugima koji o njemu ovise, budući da najprije treba čovjek namaknuti za sebe i svoje, a od ostatka neka daje milostinju siromasima. Od onoga koji prima milostinju traži se da je zbilja potrebit, jer inače ne bi bilo razloga da mu se daje milostinja. Ali, budući da pojedinac ne može pomoći mnogima ili svima koji su potrebiti, svaka potreba ne obavezuje na zapovijed, nego sa-

⁶⁰ S. A. Augustini, ed. c., IV, 321: *Mors justorum et peccatorum in quo differunt* i IV, 1945: *Mors pio undecumque bona est.*

⁶¹ *Ev. Math.*, 25, 42.

⁶² T. Aquinas, ed. c., II-2, qu. 32, str. 317. Ambrozije je rekao: »Pasce fame morientem, si non paveris, occidisti.«

⁶³ Zaboravio je »pokopati mrtve.«

mo ako se radi o čovjeku koji je u tolikoj oskudici da se ne može prehraniti. Tu je umjesna Augustinova izreka: »Nisi gladna nahranio, ubio si.« Jedino je zapovjedbena dati milostinju od suvišnoga || i (51v) također udijeliti milostinju onima koji su u krajnjoj nuždi. Inače se preporučuje dati milostinju kao što se savjetuje bolje dobro. I kažem da se suvišak od nužnoga prema zapovijedi mora dati siromasima, jer premda je suvišak što se tiče vlasništva vlasnikov, ipak s obzirom na upotrebu pripada potrebitima, tj. onima koji se time mogu prehraniti. Kako kaže sv. Basilije⁶⁴, ako ustvrdi da si ono što imaš dobio od boga, zar je možda nepravedan Gospod dijeleći nama dobra stoga što onaj obiluje njima, a ti prosjačiš. To nije uslijed drugoga, nego da postigneš zaslugu dobrom raspodjelom, a onaj se ukrasi plaštem strpljivosti, jer kruh koji imaš gladnome pripada, golome pripada ogrtač koji čuvaš pod ključem, a bosome cipele koje gnjiju. Srebro koje posjeduješ pripada potrebitome. Iz tog razloga ti počinjaš toliko puta nepravdu koliko bi stvari mogao dati, a nećeš. Isto to kaže Ambrozije, odjeljak 47, i ovako⁶⁵. Ono što je gore rečeno, »da nije nužno onome koji daje«, mora se prosuditi prema tome što se može s vjerojatnošću utvrditi. Ne trebaš misliti na sve moguće slučajeve koji se mogu dogoditi u budućnosti, nego trebaš procijeniti što je suvišno, a što nužno, kako je vjerojatno i događa se većini ljudi⁶⁶.

Pamti da se po sv. Tomi⁶⁷ »nužno« može shvatiti na dva načina. Prvo znači ono bez čega se ne može biti. Od tako nužnoga milostinju || (52) ne treba dati. Kad bi netko, npr., bio u krajnjoj nuždi i imao samo koliko je dosta da on i obitelj prežive, ne bi trebao od toga dati milostinju jer bi to značilo oduzeti život sebi i svojim. Jedino ako bi oduzevši sebi htio dati nekoj velikoj osobi, pomoću koje bi se crkva ili država uzdržala, zaista bi bilo pohvalno da za oslobođenje te osobe izloži sebe i svoje smrti, jer je opće dobro vrednije od pojedinačnog dobra.

Na drugi je način nešto nužno ako bez toga neka osoba ili oni koje ima na brizi ne mogu živjeti dolično svom staležu i položaju. Od toga dati milostinju dobro je, ali nije naređeno, već se savjetuje.

Pamti da se milostinja mora davati, kako kaže Augustin⁶⁸ u prvoj knjizi »Kršćanskog nauka«, na ovaj način, naime, prvenstveno onima koji su nam bliži, a tek onda strancima. Treba razmotriti i što je svetije i korisnije, jer svetije je u onom slučaju gdje se više koristi općem dobru, te se mora takav slučaj pretpostaviti davanju srodnici-

⁶⁴ *Opera Magni Basilii, per R. Volaterra num super in latinum conversa, Romae 1515, f. LXXX—LXXXb. Citira po T. Akvinskom, II-2, qu. 118, art. 4.*

⁶⁵ Citirano prema T. Akvinskom, II-2, qu. 32, str. 317. U noti se tu poziva komentator na CAN, pasce, c. 21, D. LXXXVI.

⁶⁶ T. Aquinas, kao 65, str. 318: »Nec oportet quod consideret omnes casus qui possunt contingere in futurum... sed debent dijudicari »superfluum« et »necessarium« secundum ea, quae probabiliter, et ut in pluribus occurrunt.«

⁶⁷ *Ib.*, 317—318.

⁶⁸ S. A. Augustini, ed. e. Migne, PL, 34, De doctr. Christ., l. I., c. 28, str. 30: »Cui succurrendum, quando succurrere omnibus, vel duobus non possis.«

ma, a osobito, ako više nema srodnika, davanju siromasima, i mora se u prvom redu davati milostinja onima koji su za rad nesposobni i prosjače ukolo. Oni pak koji prosjače ukolo, a mogu raditi, moraju postati carski robovi. Siromah griješi dajući im novac u ime milostinje, jer ga može zadržati za sebe iz istog razloga zbog kojega ga (52v) daje drugima, kako kaže sv. Toma, 2.2, pitanje 32°. Neću se upustiti u govorenje o novcu stečenu na nedopušten način, od kojega se ne smije davati milostinja, jer ćemo o tome govoriti u posebnom poglavlju. Zaključujem samo da je milostinja koristan, jednostavan i najbolji lijek koji čovjeka dovodi do savršena pokajanja i u vezi s tim do popravljanja života, jer suza samilosti koja u početku kane iz ispravna srca sposobna je i te kako djelovati na čovjeka da popravi svoj život i dočeka dobar svršetak.

O slučajevima dvoumice da li je nešto dopušteno ili ne

Poglavlje IIII.

Premda je Krist odgovorio stotniku na postavljeni mu upit što da se radi da se postigne život vječni, riječima: »Opslužuj zakone⁶⁹«, ovako bi se moglo odgovoriti i trgovcima da oni nisu općenito ljudi koji najmanje opslužuju zakone, odveć su vezani za zemlju i pokvareni, tako da teško mogu živjeti a da stalno ne griješe. Stoga su ovo pravila koja prethode slavnom lijeku koji dovodi do obraćenja trgovčeva na dobro, a u vezi s tim i do spasenja. Ako netko i dođe do obraćenja, ne pomaže mu lijek ako je opterećen nečim što je dužan vratiti, budući da se drugi grijesi opraštaju ako čovjek pokajnički uzdahne, a nepošteno uzeto se ne oprašta dok se ne vrati, jer je pisano u šestoj knjizi »Pravnih pravila⁷¹«: »Ne oprašta se grijeh dok se ne vrati odneseno.« Stoga ćemo naučavati o dopuštenim i nedopuštenim ugovorima i spomenut ćemo samo one koji su većinom prikladni za trgovce, jer ako bismo htjeli svestrano raspraviti ovo pitanje, trebala bi velika knjiga. Zato ćemo se truditi da budemo što je moguće kraći. Prije nego se o drugome počne govoriti, pogledajmo što je lihva⁷².

Lihva se zove dobitak koji imaš od pozajmljenog novca, a ugovorio si ga ili mu se nadaš. (Kauza I. i kan. »Savjetovao je⁷³; K. 14, pitanje 3, »Ako na kamate pozajmiš . . .«)⁷⁴. Stoga, kad prijatelju pozajmiš s nadom da će ti platiti kamate, pa makar to i ne bilo izričito ugovoreno, radi se o lihvarskom dobitku u novcu ili u stvari koje se dadu novčano procijeniti (14, pit. 3, kan. 1—3)⁷⁵. Time ne mislim na

⁶⁹ Kao 67.

⁷⁰ V. bilj. 5. ove knjige.

⁷¹ Isp. *Regulae iuris canonici, ex l. VI. Decretalium, Tyrnavi 1776, regula 4, str. 38—39.*

⁷² Vujić, o. c., ističe kako Kostruljević razlikuje uzimanje kamata od konsumptivnog kredita, koji se daje u nevolji, što osuđuje, od kamata na produktivni kredit, što dopušta i opravdava.

⁷³ CAN, *consuluit*, c. 9, D. LXXIV.

⁷⁴ Ib., *si feneraueris*, c. 1, C. XIV, q. 3.

⁷⁵ Ib., c. 1 kao pod 74, c. 2, *quidquid supra datum exigitur*; c. 3, *quidquid sorti accidit usura est*.

ono što se ne da procijeniti, kao prijateljstvo itd. Ovako sv. Toma, 2,2, pitanje 78, ali izjavljuje da ukoliko nisi imao namjere pri pogodbi, a on ti po povratu novca daruje nešto, budući da ti nije namjera zla, nije grijeh, jer ti je bilo slobodno prije posudbe nešto primiti, a on ne gubi tu mogućnost zbog činjenice da si mu ti pozajmio. Ipak, ne može se zahtijevati ni ugovoriti obaveza osobne usluge ili preporuke⁷⁶ jer se to daje izraziti u novcu. Izuzetak je ako on to radi iz prijateljstva, jer bi bio učinio i da mu nisi pozajmio. Još je nedo- (53v) pušteno pozajmiti novac pod uvjetom da on drugi put posudi tebi. Dopušteno je to činiti, ali nije dopušteno postaviti kao uvjet.

Zabranjeno je da vlasnik mlina posuđuje novac pekarima pod uvjetom da ne smiju mljeti u drugom mlinu osim njegovu, jer on time uzima više nego glavnicu i oduzima im slobodu da melju drugdje gdje bi bolje prošli. Stoga, iako zbog toga dužnici i nisu u nečemu oštećeni, nisu dužni vratiti, osim ako se može procijeniti sloboda meljave, a tu trebaju procijeniti okolnosti (eventualno većih) napora i troškova.

Lihvari su oni koji, kad dođe vrijeme isplate, neće bez kamata produžiti rok, ako im odmah ne vrate. Javne i ozloglašene lihvarke treba kazniti ovim zemaljskim kaznama: oporuka im se ima smatrati ništavnom i nevaljalom, a ipso facto su izopćeni. Ne smiju biti pripušteni pričesti, njihovi darovi crkvi ne smiju se primiti, ne smiju biti pokopani u crkvi ako umru u tom grijehu, a naročito oni kojima je de iure dokazano da su pravili lihvarske ugovore.

Onaj koji je dobio posjed kao zalog ne smije se koristiti njegovom rentom. Ona se mora odbiti od glavnog duga.

Lihva je i to ako netko daje žita, vina ili sl. s time da kasnije dobije istu robu, ako zna da će žito ili vino koje će dobiti vrijediti više nego sada, u času kad izdaje. Izuzetno se dopušta ako je dvojbena da li će vrijediti više ili manje.

(54) Ako netko daje ili posudi novac nekome da pođe na sajam morskim putem, pa i ako novac putuje osiguran od davaoca, radi se o očiglednoj lihvi⁷⁷ jer opasnost ne čini lihvarski ugovor dopuštenim. Očito je da bi bilo dopušteno ako bi se zajmodavac naplatio samo zbog opasnosti, ali nije ista stvar ako traži dobit na posuđeni novac. Dakle, dopušteno je posuđivati novac bez kamata, a isto je tako dopušteno osigurati pomorce uz naplatu.

Što da reknem o onima koji daju staro žito da kasnije prime novo. Ako to čine radi dobiti, lihva je, a ako to čine da ne izgube svoje žito i daju ga onome koji ga nema, dopušteno je, osim ako bi se sigurno znalo da će žito vrijediti više.

Da li je dopušteno uzeti novac uz kamate? Da, ako se time namiruju svoje potrebe i uzima se od onih koji običavaju davati uz kama-

⁷⁶ T. Aquinas, ed. c., II-2, qu. 78, art. II, str. 592, *munus ab obsequio vel a lingua*.

⁷⁷ Ako zajmoprimac primi, npr., 950 dukata, a obaveže se vratiti 1.000, ostatak koji nije primio računa se kao osigurnina da se prikrije, po tadašnjim propisima, očita lihva.

te, ali nije dopušteno nikoga navoditi da daje uz kamate. Isto je tako dopušteno nekome tko zapadne u ruke lopova očitovati novac koji mu zatim biva oduzet, jer on to radi da ga ne ubiju, pa stoga nije njegov grijeh ako oni bespravno prisvoje njegov novac. Kad bi uzeo novac uz kamate radi kartanja i kockanja ili da ga upotrijebiš u neku drugu nedopuštenu, nepoštenu i nepotrebnu svrhu, to bi bilo nedopušteno i lihva. Da li je dopušteno naći novca uz kamate za prijatelja svoga? Odgovaram da je dopušteno ako ih nađeš da učiniš uslugu nekome tko ga uzima za svoju potrebu, a pogotovu ako si ti bio razlog da se on morao na taj način zaduživati. Da li je dopušteno

(54v) jamcu || onoga koji uzima zajam uz kamate da bude plaćen? Neki kažu da nije jer time sudjeluješ u lihvi. Drugi kažu da je dopušteno jer jamstvo ne znači upotrebu novca, pa kao što za zalog koji dajem mogu uzeti najamninu, smijem i za jamčevinu. Nego, bit će ispravno ono prvo.

Mogu li se kamate tražiti u ime izgubljene koristi? Odgovaram potvrdno po Rajmundu⁷⁶. To je isto kao kad bi jamac za nekoga svojom jamčevinom namirio kamate, pa traži iznos kamata od svoga dužnika, jer to nisu lihvarske kamate, već poštene, a to nije dobitak, već izbjegavanje štete. O ovom slučaju kaže sv. Toma, 2.2, pitanje 78, da zajmodavac može, a da ne griješi, ugovoriti sa zajmoprimcem naknadu štete, pa ako u to ime oduzme od njega ono što mu pripada, ne radi se o prodaji upotrebe novca, već o izbjegavanju štete. Može biti da zajmoprimac sprečava veću štetu od one u koju zajmodavac upada, pa stoga zajmodavac od svoje koristi nadoknađuje štetu drugu. Ne može se ugovoriti naknada štete jer nitko ne može unaprijed ugovoriti ono što još nije dobiveno, i ne smiješ prodavati ono što još nemaš i što ti na mnoge načine može izmaći⁷⁷. Spomenuti sv. Toma dodaje, 2.2, pitanje 62, da onaj koji drži novac nekog drugog čovjeka kanda nanosi tome štetu jer mu sprečava da stekne ono što je bio na putu da stekne. || Taj se gubitak čitav ne može nadoknaditi, ali se zato mora barem u nekom dijelu nadoknaditi, što ovisi o stanju ugovarača i vrsti posla kojim se bavi zajmodavac.

Da li zet smije uzeti pravično miraz od svekra lihvara? Odgovaram da ukoliko je znao da je dotični lihvar prije negoli se oženio, nije mu dopušteno, pa ga ako ga je uzeo, mora povratiti, a ako nije znao, a poslije sazna, može zadržati, ali je sigurnije da ne zadrži. No ako svekar ima dobara stečenih na dopušten način, onda je nesumnjivo slobodno.

Da li je dopušteno dati stoku u zakup svome seljaku tako da fond⁷⁸ uvijek ostane ili je bolje da vlasnik najprije izvuče svoje, pa da kasnije počne seljak dobivati dio ploda, a do toga dana da od ploda koji se rađa nadoknađuje životinje koje su prije toga uginule? U svakom slučaju ugovor, da bi bio dopušten, mora biti zajednički, a kad je jednostran, nije dopušten.

⁷⁶ Raym., ed. c., str. 206, De Usuris.

⁷⁷ V. bilješke 77. i 78. uz I. knjigu.

⁷⁸ V. značenje riječi »capitale, cheptel« i sl. u romanskim jezicima, W. Meyer-Lübke, REW², 1632.

Nepravedan je ugovor ako daš seljaku novac prije vremena, a upišeš mu vino ili žito za manju cijenu nego što misliš da će vrijediti, ili od cijene koja zbilja sada vrijedi, a isto se odnosi na svu ostalu robu. Dopušteno je dati novac za tu robu po cijeni koja tada bude. Dopušteno je dati volove za ispomoc u ime isplate za žito ili drugo, osim ako ne namjeravaš da ukoliko te životinje uginu prisišli seljaka da ti ih plati, a ti da nemaš troška. Isto je i s ovcama i kozama koje se daju na ispašu uz rizik. Ukoliko uginu, neka bude na zajednički rizik.

(55v) Dopušteno je uzeti kamate protiv neprijatelja || tvoje domovine, protiv koga se vodi pravedan rat.

Kazna predviđena u ugovoru iz straha da dužnik ne izvrši dužnost nije lihva, jer nje nema gdje nije u početku prijeverna namjera. Može se pretpostaviti da se radi o prijeveri ako je dotični ranije bio lihvar. Isto bi se moglo pretpostaviti kad bi kazna trajala mjesecima i godinama. Mora se ipak voditi računa kako sudi u duši onaj koji to čini.

Kad dužnik ne plati jer ne može, nije dopušteno naplatiti kaznu, a dopušteno ti je ako si trebao dobiti od svog dužnika, pa — budući da ti on nije na vrijeme vratio — ti si, da se oslobodiš neke obaveze i da doskočiš nekoj svojoj potrebi, uzeo zajam uz kamate i želiš naknaditi kamate koje si morao platiti. Rajmund⁸¹, Hostiensis⁸² i Vilim⁸³ spominju kao primjer ovaj slučaj: Htio sam kupiti kuću i posjed koji bi mi davao godišnje 10 dukata rente, ali sam, zamoljen od tebe, odustao od kupnje i posudio novac tebi, pod uvjetom da mi platiš isto toliko na godinu koliko bi mi odbacivala ona kuća ili posjed, uzevši na sebe trošak i pogibelj. To je dopušteno.

Dopušteno je također da ti tast daje posjed u zalog, da ga koristiš u ime miraza, a da se prihod ne odbije od glavnice, samo ako ti snosiš troškove braka.

Ako netko proda kuću na rok skuplje nego što vrijedi u gotovu i ako je proda skuplje zbog roka, čini lihvu. Jedino ako drži da će za to vrijeme ona stvar koju ima dobiti izgubiti na vrijednosti toliko i toliko, on je slobodno može prodati || za isto toliko skuplje. Toliko o tome stari autori, i tako glasi najopćenitiji odgovor, a to je možda stoga što u ono doba nije još ovaj običaj da se prodaje uz naknadno plaćanje bio postao tolika potreba i navika.

Istaknimo opširno ovu činjenicu jer se dan-danas svijet tako priлагodio ovoj trgovini da se gotovo samo tako prodaje i kupuje i ti si

⁸¹ Raym., ed. c., t. II, 7, De usuris, p. 206: »Putā dum ego voluissē emere, vel essem paratus emere certas mercedes de pecunia, et tu propter nimiam instantiam fecisti cessare a tali emptione; ideo, ut tibi mutuarem, et ego dico, volo, quod tibi reddas mihi tantum, quantum essem tibi habiturus de istis mercibus, si illis deferrem eas.«

⁸² Hostiensis, ed. c., l. V, 1621: »Nam si recipio praedium tuum obligatum pro 10 lib. quas tibi mutuo, et de quarum lucro vivere proponebam, praedium succedit loco pretij, et tamen fructus computantur in sortem, infra eodem cap. secundo.«

⁸³ Guil., ed. c., 233.

shvatio na trgovački način dobre i loše strane koje nastaju u praktičnoj primjeni ovog ugovora, i temelje na kojima se osniva i kada je dopušten, a kada nije, kako si čuo u prvoj knjizi, u poglavlju o prodaji uz naknadno plaćanje. Nazvat ćemo je nedopuštenom kad je ona doista takva, ali s obzirom na namjeru može biti, kako je rečeno, dopuštena kad se dogodi, npr., ovako:

Dođe brod krcat vune ili druge robe. Ja kao trgovac stvorim odmah svoj sud, po nagađanju, na temelju iskustva otkrijem da će vuna ići na tržištu, kupim je svu i upustim se u taj pothvat. Platim sam, recimo, 50 dukata za tisuću (vreća), a mogle bi vrijediti manje ili više što — kako znaš — ovisi o mnogo čemu što bi se moglo desiti. Iskravši vunu, platim carinu i uskladištim je, te je stanem prodavati po cijeni od 55—60 dukata za tisuću komada i na rok od 6, 8 i 10 mjeseci, odnosno godinu dana i kako bolje mogu, po općem kursu toga tržišta, ne prelazeći prikladnu, ograničenu i pravednu cijenu, (56v) po 5, 6 i 10 vreća na svakog vunara. || Vunari obično nisu u stanju da zaključe cijeli posao u gotovu, jer i oni moraju svoje sukno drugome davati na kredit, pa budući da ne mogu drugima prodati za gotovo, i sami su prisiljeni da uzmu uz naknadno plaćanje.

Ovdje postoje svi ovi uvjeti: vlastita radinost, prosuđivanje, kupnja na veliko i preprodaja na malo, mogu izgubiti, ali i dobiti, postoji rizik i treba truda da se novac utjera, zatim troškovi uskladištavanja, plaće momaka, moje zalaganje, kojim bi pomoću onoga novca i u drugom poslu postigao ono isto, trošenje⁵⁴ i u vezi s tim dobitak i za kupca i uopće za svu državu, te iznad svega dobra i nepokvarena namjera. Ako u ovom slučaju trgovci ne nadmašuju pravednu i prikladnu cijenu, držim da je dobitak pravedan. To odobrava sv. Antonin⁵⁵, naučitelj bogoslovlja i firentinski nadbiskup, u svom djelu »Antonina«, i tu ne smeta ništa ako ti i prodaješ vunu nekima za gotov novac po nižoj cijeni, kad ti treba novaca.

Ovome dodajem malen argument: Ako je dopušteno kupiti pravo na tuđeg dužnika (cesija) po cijeni od 90% s obzirom na buduću muku, trud i eventualnu parbu, mislim da je ono s vunom kudikamo dopuštenije.

Ako je gornji slučaj dopušten, još je više dopušteno ako vunu naručiš izvana morskim putem. Uistinu, drugačije je, što se tiče sigurnosti, s robom, koja je na kopnu i || ima izvjesnu i gotovo određenu cijenu, koja većinom ne može ni mnogo porasti ni mnogo pasti, niti tu sudjeluju drugi gore spomenuti uvjeti.

⁵⁴ List 56b, redak 12. Riječ nije sasvim jasna jer je prvi izdavač čita scioglere, a u III. izdanju stoji scioglere. Ova druga varijanta, kao glagolska imenica, može značiti izdavanje novca, trošenje. Međutim, kako u Kotruljevičevu djelu ima i napuljskih elemenata, moglo bi se pomisliti na »sciorire« cvjetati »rennere a sciore« knjiž. »rendere a fiore« dati velike prihode, učiniti cvjetnim. Isp. R. D'Ambr, Vocabolario napolitano-toscano domestico di arti e mestieri, Napoli 1873, 334—335.

⁵⁵ Antonin (1385—1459), proglašen svecem 1523, Enc. ital., III 556. Naslov »santo« umetnuli su izdavači. Djelo »Antonina« ne postoji. Zahvaljujem dru V. Foretici, koji je našao ovaj pasus u Antoninovo Summa moralis, II. Partis, Volumen I, Florentiae 1756, tit. II. De avaritia, c. II—IV, stupci 172—177.

Gotovo je nemoguće ne izgubiti^{56a}, pa je, mislim, najsigurnije uzdržati se (od takva posla), naročito kad si siguran da pogađaš dvije osobe, i to jednu od koje kupuješ, jer znaš da je i ona platila skupo tu robu uz naknadno plaćanje i da gubi pri preprodaji za gotov novac (i kupca, op. Ž. M.). Osobito to ne čini kad mešetar kaže: »Dajem ti je preprodanu« ili kad taj đavolski duh sam nju opet prekupi za sebe.

Ovu prodaju i kupnju neki zovu »pravljenje zaliha«, drugi »stok«, a treći »gušenje«, i to nije ni na koji način dopušteno, a osobito ako se pridruži i zla namjera. Istina, mnogi se ispričavaju govoreći da ne znaju po kojoj će se cijeni ta roba prodati i na koji način. Misle da varaju boga, a varaju same sebe^{56b}.

Što da kažemo o onima koji kupuju žito u doba žetve jeftino da ga poslije spremi i proda za dobru cijenu. Odgovaram da se to može učiniti na pet načina, te je ponekad grijeh, a ponekad nije.

Prvo, za opće dobro, i tako je učinio Josip, koji je kupio žito da ga ima za opskrbu naroda u doba nestašice. Drugo, da se snabdije kuća za vlastite potrebe, iz straha da ne poskupi još više. Poslije ga pretekne, po vlasniku nije potrebno, i on ga proda skuplje, po tadašnjoj tržišnoj cijeni.

Treće, iz samilosti, da trgovac od dobitka pomogne siromahe. || (57v) Četvrto, radi obavljanja pravedne trgovine kao trgovac koji ne namjerava izazvati oskudicu, nego se bavi svojim obrtom, što se zbiva kad je to baš njegova trgovina, koja njegovim radom stječe dobit. Peto, iz lakomosti, tj. da ga proda skuplje, ne misleći pritom ni na koju korist ili potrebu, ili da kasnije izazove oskudicu, tako da kad se sve žito kod njega skupi, ostali budu prisiljeni kupovati kod njega po cijeni koja mu se sviđa. Takvi prave strašan grijeh. Ovaj je primjer uzet iz djela Rajmunda⁵⁷, Vilima⁵⁸, Inocencija⁵⁹ i Hostiensisa⁶⁰. Rajmund dodaje da takve treba prisiliti da prodaju siromasima, a ne sigurnoj osobi. To vrijedi naročito za slučaj da se trgovci međusobno udruže da prodaju po nekoj određenoj cijeni žito, a isto je ako se radi o drugoj robi.

Dopušteno je kupiti tuđi dug, npr.: neki mi dužnik duguje sto dukata, a ja dug prodam za 90 dukata, i onaj mi odmah plati. Njegova je kupnja sve manje dopuštena ukoliko raste njegova korist, a meni je prodaja sve manje dopuštena ako se pravedno može procijeniti da onaj neće platiti i, prema tome, koliko će trebati truda da se dug utjera, a pogotovu ako dođe do suda. No ako kupac to učini zbog kamata, npr., od 5—6% mjesečno, namjera je već zla i radi se o lihvi.

^{56a} tj. ako želiš ostati pošten, sigurno ćeš izgubiti, opaska Ž. M.

^{56b} Nejasnoća je otežana činjenicom što tekst nije podijeljen na pasuse. U III. izdanju, str. 109—110, piše na margini: »E di pericolo comprare, et vendere l'istesse mercanzie in vno istesso loco e perche si caggioni pegio. In nessun modo è lecito ne aciuimento stochi strangoli.« Ove riječi ne bilježe talijanski rječnici pa ni Edler. Isp. Battisti-Alessio, o. c., II, 971—972: civanzo, civire, civanzista »lihvar«, Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana, 1942: »accivire«. Smisao je da pošten trgovac neće u istom mjestu kupovati i prodavati robu jer se time bave nepošteni prekupci. Vidi Boerio, o. c., s. v. scrocchio, scrocchio i Zingarelli, o. c., v. accivire i scrocchio.

⁵⁷ Raym., ed. c., 211.

⁵⁸ Guil., ed. c., 235b.

⁵⁹ Vjerojatno Inocent III, papa.

⁶⁰ Hostiensis, ed. c., 1621. i d.

Ako ti zajednica otkupi pozajmice i obeća godišnji postotak, dopušteno je jer se to čini za opće dobro i jer je sila, i da smo mogli, ne bismo to bili učinili, ali ako netko drugi otkupi (od države) ta pozajmivanja, u tom se slučaju || može reći isto što je kazano o dužniku u prethodnoj stavci.

Pazi da isto toliko griješi onaj koji posudi lihvaru kao i onaj koji mu pruži pomoć, da savjet ili učini uslugu, pa tako i punomoćnici ili skrbnici. Druga je stvar kad upravitelji imanja po naredbi svog gazde pozajmljuju uz kamate i naplaćuju. Vilim^m kaže da oni ne griješe ako nemaju koristi. Ako bi to radili bez naredbe, moraju vratiti, pa sve da i za sebe nisu postigli nikakvu dobit.

Ako platiš kamate protiv svoje volje lihvaru, pa ti dođe u ruke nešto što pripada njemu, smiješ li za sebe zadržati koliko ti je on uzeo? Odgovaram da ukoliko ti je to dopalo ruku bez pokvarenosti, recimo da vidiš da on to tebi daje, ne griješiš i smiješ slobodno zadržati, a ne smiješ zadržati u slučaju da ti je lihvar posudio taj novac. To na sudu nisi dužan vratiti, ali si dužan popraviti. Ako nastane iz tog razloga neka bruka, obavezan je lihvar iz obzira prema šteti koju trpi onaj koji je pozajmio kod njega, kao da je već prodao kuću ili sl⁷.

Što da reknemo o mjenicama, u koje mnogi sumnjaju jer ne znaju način po kojem se one traže i njima posluje. Iako smo o tome raspravljali u prvoj knjizi i spomenuli kada je i kako to dopušteno, usprkos svemu kažem da je to poštena dobit kad se radi o realnoj mjenici, u skladu s tržišnim kursom, s obzirom na neizvjesnost dobiti (58v) za tebe, dok je razmjenjivaču istinita i stvarna, dvostrani dogovor, || izbjegavanje kamata, zalaganje i avizo, jedini rizik i trud.

Drugo su lihvarske nerealne mjenice, npr. kad za Barcelonu važi kurs od 15 solada za dukat, a ti prije nego su isplaćene staviš 16 i sl. Te mjenice, sve da i nisu plaćene, ne smiju ići po većem tečaju nego druge jer su pogibelj, rok i potražnja isti, a ponajviše zbog toga što najčešće za takve mjenice koje nisu plaćene običavaju jamčiti svojim potpisom sposobni jamci. Kad bi se to njima reklo, ne bi kurs prešao 15 solada. Do toga se došlo prijevarom, i on će ih dobiti po tečaju od 15, a tebi, dvorjaniku, prelatu i plemiću, koji ne poznaješ posao, dat će za 16 i 17. Lihvarski je kažem i to kad se mjenice prave za duži rok nego što je obično, za 10, 15 ili više dana, pa se zbog toga produženja traži koja forinta ili četvrtina ili pol postotka. Dužan si vratiti taj višak i u prvom i u drugom slučaju.

Inače, prave se i »suhe mjenice«⁸. Mjenjač ne sastavi mjenicu, ne piše, ne plaća mešetare, niti troši za provizije i teklíce, već samo

⁷ Guil., ed., c, 243 ab.

⁸ O ovom dosta nejasnom: pasusu v. Aquinas, ed. c., II-2, qu. 78, 3: »Utrum quidquid de pecunia usuraria quis lucratus fuerit reddere teneatur.«

⁹ »Cambio secco«. V. Tommaseo-Bellini, o. c., II, 1140, no. 10. V. i Sarava, Institutione de' Mercanti..., In Venetia MDLXI, str. 107: »Cambio reale« i 117. »cambio secco«; »questi cambi non sono cambi, percioche non c'è cambio di monete, ne si mandano da un luogo all'altro: sono puramente imprestidi (1), et lucri... Il mercante che n'ha bisogno di cento duc. gli domanda al banchiere, il quale gli li dà

računa tekući kurs i koliko se može zaraditi. Sve su to lihvarski ugovori, pa se uzeto mora vratiti. Budući da mnogi sumnjaju zbog same valute koja se mijenja iz mjesta u mjesto za toliko postotaka više, kažem ti da se riješiš sumnja, da — kao što vrijede 3% više — mogu doći i na 4% manje, i najčešće ćeš vidjeti || da, kao što većina tvrdi, padaju, pa je stoga to dopušteno budući da postoji mogućnost i da dobiješ i da izgubiš, a tu ulažeš trud, zalaganje, troškove za teklíce, mešetare i provizije. Pa kao što ugovor postaje nedopušten ako je dobitak od pozajmljena novca siguran, tako je u protivnom slučaju, u smislu Aristotelova učenja, opravdana primjena istog moralnog pravila, pa nesigurni dobitak uz vlastito zalaganje i druge okolnosti čine ugovor dopuštenim. Tebi to govorim jer se razumiješ u mjenice, a nezalicama je o tome govoriti teško.

Da li je dopušteno prodati neku stvar skuplje nego što vrijedi? Odgovaram po sv. Tomi, 2,2, pitanje 77^m. Nije ni dopušteno ni pošteno skuplje prodavati ili jeftinije kupovati od njene vrijednosti, osim ako je prodavaču veoma potrebna, pa za nj prodaja te stvari predstavlja veliku štetu. U ovom slučaju treba da pravedna cijena sadrži ne samo vrijednost te stvari već i odštetu za prodavača. U ovom je slučaju dopušteno prodati predmet skuplje nego što vrijedi. Ako pak kupac ima velike koristi od te kupnje, a prodavač ne pogoršava svoje stanje, ne smije se povećati cijena, jer nitko ne smije prodavati ono što nije njegovo. Zašto ljudski zakon to ne brani? Jer on dopušta mnogo toga bez kazne, i odatle u ovom slučaju predviđa da ugovor ne vrijedi, ako cijena za polovicu prelazi pravednu cijenu. (59v) Božji zakon pak ne ostavlja || ništa nekažnjeno, pa se stoga po njemu smatra nedopuštenim ako se u kupnji odnosno prodaji ne poštuje jednakost pravičnosti, pa je onaj koji više ima dužan vratiti ako je šteta znatna. Što se tiče pravedne cijene predmeta, ona nije točno određena, ali ako se kreće u određenim granicama ili je razmjerno povećana, ne obesnažuje jednakost pravde⁹ (vidi 10, pitanje 2, »ovo pravo«). Prodaja je nepravedna ako prodana stvar ima neki nedostatak ili sakrivenu dobru osobinu. U vezi sa stvari koja se prodaje mogu se razmatrati vinski nedostaci. Jedan ovisi o vrsti stvari, npr. da se razvodnjeno vino prodaje kao čisto. Drugi ovisi o količini, težini ili mjeri. Treći je nedostatak u vezi s kakvoćom stvari, npr. kad se bolestan konj ili druga životinja prodaje kao zdrava. Prema tome, ako neki prodavač u spomenutom svjesno oštećuje ili počinja prijevaru, ugovor je nedopušten, a ako je bez njegova znanja prodana stvar imala neki nedostatak, nije sagriješio, ali nakon što je

con quello interesse che rimangono d'accordo: et per coprire la sua malvagità fa le lettere per Fiandra, ò per Seuiglia, dove il mercante non hà danari, ne risponzione, et ò si portino a S. ò nò, ò si facciano le lettere ò nò, il mercante de pagare al banco in casa sua cio che rimasero di accordo...«

⁹ T. Aquinas, ed. c., o. c., II-2, De fraudulentia, quae committitur in emptioibus et venditionibus.

¹⁰ Kotruljević ili prepisivači su neke riječi ispustili, pa donosim original prema II-2, 77: »Quod ideo dico, quia istum pretium rerum non est punctualiter determinatum, sed magis in quadam aestimatione consistit; ita quod modica additio vel minutio non videtur tollere aequalitatem justitiae.«

¹¹ V. 10. bilješku I. knjige.

za nj saznao, mora kupcu nadoknaditi štetu. Shvaćaćš stoga da nije dopušteno prodavati alkemijom dobiveno zlato ili srebro kao pravo, jer nije tako čisto kao pravo. Vrijedi i obrnuto, te ako ti netko ne znajući proda zlato kao bakar, dužan si vratiti.

(60) Da li je čovjek dužan reći manu stvari izložene na prodaju? Odgovaram || po sv. Tomi⁹⁷ da prodavač koji izloži na prodaju predmet s nedostatkom dovodi kupca u prigodu da pretrpi štetu i pogibelj. Ako je zbog tog nedostatka stvar izgubila na cijeni, a on nije nimalo snizio cijenu, kupac trpi štetu, a ako je zbog te mane stvar postala neprikladna za upotrebu, kupac se izlaže pogibelji. Npr., nekome prodaju šepava konja kao zdrava ili ruševnu kuću za dobru ili pokvarenu hranu za jestivu. Budući da se radi o sakrivenim manama, a prodavač ih ne kazuje, stvar je zlonamjerna, pa je prodavač dužan nadoknaditi štetu. Ako je nedostatak očit, npr. prodaje se ćorav konj, ili upotreba te stvari ne odgovara tome kupcu, već drugome, pa se zbog toga prodaje po nižoj cijeni nego što bi inače bila, prodavač nije dužan očitovati taj nedostatak, jer bi kupac možda tražio da se zbog nedostatka još snizi cijena. Stoga u ovom slučaju prodavač s pravom može zadržati u sebi što zna o nedostatku.

Ako netko nosi robu u neko mjesto, a zna da ih mnogo ide za njim, pa ako to razglasi, ne bi mogao svoju robu skupo prodati. (Da li je dopušteno?) Odgovaram po sv. Tomi (mjesto kao gore)⁹⁸ da taj ne pravi nepravdu nikome ako prodaje svoju robu po cijeni koju zateče, a po pravici nije obavezan da to reče, a ako bi rekao, bilo bi to milosrdno.

(60v) Što da reknemo o trgovcima koji se dogovore da prodaju robu po jednoj cijeni ili da jedan od njih prodaje robu za sve. Držim, po Hostiensisu⁹⁹, || da se radi o nedopuštenom ugovoru. Slično tome, ako netko postigne da samo on i nitko drugi smije prodavati u gradu, treba mu sva dobra zaplijeniti i njega iz grada otjerati, a na sličan način treba kazniti i one koji uvode takav zakon. Njima treba zaplijeniti cijelo imanje.

Što da kažemo o onima koji samo služeći se lažima, zakletvama i krivokletstvima prodaju i kupuju? Odgovaram po Rajmundu¹⁰⁰ da svaki put kad se zakunu zbog zakletve ili kad reknu laž, smrtno griješe i dužni su vratiti. Ako netko u dobroj vjeri laže, a misli da govori istinu, ili ako zna da laže, ali nema namjere da škodi bližnjemu, već da ga sačuva od štete, i ako zbog toga ne prodaje stvar skuplje nego što smije, ta je laž laki grijeh. Ako se pak zaklinje i krivo priseže, griješi smrtno.

Poslova po Rajmundu ima dopuštenih i nedopuštenih¹⁰¹ Nedopušteni su oni koji se po samoj svojoj biti ne mogu vršiti bez grijeha, kao npr. lihva, simonija, krađa i sl. Takvi su svakome zabranjeni,

⁹⁷ Sve po II-2, 77, str. 584—586.

⁹⁸ Ib., 586—587.

⁹⁹ Hostiensis, ed. c., II, 934—947. i V, 1621.

¹⁰⁰ Raym., ed. c., 83—85, de juramentis.

¹⁰¹ Ib., 217; »Negotia alia sunt inhonesta . . .«

14, pitanje 4¹⁰². Neki su zabranjeni jer su po sebi zli, drugi nisu dopušteni po svojoj naravi, npr. posredništvo i svi fizički obrti kao tkrački, krojački itd. Da li poslovi po sebi dopušteni mogu postati nedopušteni? Odgovaram po Rajmundu¹⁰³ da mogu, i to na više načina. Prvo, zbog uzroka, npr. kad ih netko pravi iz opake lakomosti za bogatstvom, a nema potrebe, ili u drugu neku zlu svrhu. Po ovom načinu poslovi su zabranjeni svakome, odjeljak 47, »Svi«¹⁰⁴ || i kanon »Kao ovi«¹⁰⁵. Drugo, zbog doba, ako se vrše na svetkovine i na blagdan¹⁰⁶, kad se ti čini moraju obustaviti. Osim toga, ne smije se sudovati po noći¹⁰⁷ ili u svanuće. Treće, zbog osobe, jer su klericima i redovnicima ti poslovi zabranjeni, kako je rečeno u I. knjizi¹⁰⁸. Stoga kaže Augustin u 88. odjeljku: »Bludničiti nije ljudima nikad dopušteno, a trgovati ponekad jest, a ponekad pak nije«¹⁰⁹. Četvrto, zbog nepoštena i sumnjiva mjesta, Digesta, (o arb.) L, »ako kada dan«¹¹⁰. Osim toga, ponekad i zbog odličnosti mjesta, npr. ako bi se poslovi obavljali u crkvi. Stoga je Krist istjerao kupce i prodavače iz hrama (21)¹¹¹.

Upraviteljima je dopušteno uzeti pravedan i umjeren dobitak, ali on nikako ne smije biti nepravedan i prljav; Izvan., »Kupnje ili prodaje«, glava 1¹¹².

Govorit ćemo i o krađi, iako ona ne zadire izravno u ponašanje trgovca. Dva su načina krađe: očita, tj. kad je čovjek zatečen s onim što je ukrao, i druga vrsta, kad čovjek nije zatečen s onim što je ukrao. Krađa je krađa, radilo se o velikoj ili maloj stvari, jer se tu ne gleda količina ukradenoga, već namjera, 14, pitanje 7, K. (?)¹¹³.

Ovo shvati da se gleda da li netko htio ukrasti i da se radi o krupnijoj stvari. Kaže sv. Toma, 2.2, pitanje 66,¹¹⁴ da se lopovu može oprostiti ako je ukrao stvari veoma male vrijednosti, što nije štetno po (62)* vlasnika, niti je protiv njegove volje, a lopov to zna.¹¹⁵ || Inače je krađa uvijek smrtni grijeh, i dužan si vratiti čak i onda ako si nešto dobio kao polog ili zalog, pa ako si to upotrebljavao, zbog čega je izgubilo na vrijednosti, radi se o krađi i dužan si vratiti.

Što pak ako žena počini krađu prije vjenčanja i kad je brak izvršen, muž bude dionik u ukradenom dobru ili muž ukrade, pa bu-

¹⁰² CAN, c. 1—12, C XIV, qu. 4.

¹⁰³ Raym, ed. c., 217—221.

¹⁰⁴ CAN, omnes huius saeculi, c. 3, D.XLVII.

¹⁰⁵ CAN, sicut hi, c. 8, D.XLVII.

¹⁰⁶ Raym., ed. c., 218: »in tempore festivo et feriato«.

¹⁰⁷ Ib., 218: »Quia qui male agit, odit lucem.«

¹⁰⁸ V. bilješku 9. u I. knjizi.

¹⁰⁹ CAN, fornicari, c. 10, D.LXXXVIII.

¹¹⁰ Citirano po Raym., ed. c., 221: »Ex loco dicuntur inhonesta . . . Probantur haec ff. (Digestis) de arbit. Si cum dies . . .« Nastojao sam naći to mjesto u CIC, Dig., ali bez uspjeha. Valjda je u Raym. pogreška.

¹¹¹ Ev. Math., 21.

¹¹² CAN, Extravagantes communes, III, 5.

¹¹³ CAN, fur autem, c. 4, C.XIV, q. 6. Označeni citat nisam mogao naći. Vjerojatno su izdavači riječ tertia (sc. causa) u citatu c. 4, C.III, q. 6, pisano kraticom, pročitali kao ultra.

¹¹⁴ O. c., De furto et rapina.

¹¹⁵ tj. da zna, da vlasnika nije briga (op. Ž. M.)

* Zapravo je to strana 61v. V. napomenu na str. 236.

de žena? Smije li žena dati zadovoljštinu od dobara muževih, dakle zajedničkih? Odgovaram po Vilimu¹¹⁵ da ondje gdje je običaj da braćni drugovi dijele jedan s drugim ono što imaju i ono se nađe, žena može vratiti to i kad muž ne bi htio. Ako stvari nema, a muž se izričito ne protivi, žena može vratiti cijenu te stvari. Ako se muž protivi, držim da ne smije to učiniti, ali ako je već učinila, ne smije ju se zato kazniti.

Da zaključimo, govorit ćemo o vraćanju, po kojem se mora vratiti sve nepravedno uzeto, jer imamo o tome u 6. knjizi »O pravnim pravilima« i izreku sv. Augustina¹¹⁶: »Grieh se ne prašta ako se ote- (62v*) na razloga ili joj je bila dana na upotrebu, ili ako je posjednik nije dopušteno stekao, već ukrao, moraš je vratiti njenu pravu vlasniku, a to trebaš učiniti oprezno, npr. preko redovnika ili druge čedne osobe. Ponekad se vratiti mora siromasima, s dopuštanjem prelata ili crkvene vlasti, ako se radi o ote- tim stvarima neodređenim (ljudima), Izvan, »Zatim ako bude«¹¹⁷ i Kauza 12, pitanje 1, kan. »Naređuje- mo«¹¹⁸. Čak neki kažu da to treba uraditi kod oporuke koja nema izvršio- ca, dočim živ čovjek ili izvršilac, po ovlasti dobivenoj od pokoj- nika, mogu dodijeliti u dobrotvorne svrhe i bez dopuštenja biskupo- va. Tako misli M. Simon od Marville¹¹⁹, papin kapelan, i sv. Toma¹²⁰. Ponekad se ne smije vratiti onome od koga si uzeo nešto, npr. kod simonije, jer je dotični dao protuzakonito, već se mora namijeniti po- trebama ubogih. Neke osobe, premda su i grijehom nešto stekle, smi- ju ipak zadržati, npr. bludnice, koje ne trebaju vratiti zarade. Pone- kad treba vratiti, ali ne onome od koga si uzeo, npr. u igri. Jedino ako si ti pozvao Petra i pobijedio ga, moraš njemu vratiti, a ako je on pozvao tebe, pa si ti dobio, ne smiješ vratiti njemu, već sirotinji.

Što da kažemo o bankrotiranim trgovcima, kojima se odobri de- set solada za dukat ili toliko i toliko posto. Treba razlikovati: ako su mu vjerovnici to ostavili drage volje, nije dužan vraćati, ali ako ni-

¹¹⁵ Guil., ed. c., 226b.

¹¹⁶ V. bilješku 71. u ovoj knjizi.

¹¹⁷ Extra je kratica za »extravagantes«, tj. novije zakonske tekstove, koji su nek- lo vrijeme stajali izvan Gracijanova »Dekreta« i kasnijih dodataka. Ova je kratica ov- dje upotrijebljena po starom običaju, jer se zakonski tekst »De testamentis et ultimis voluntatibus« nalazi u zbirci koja nosi ime Grgura IX, l. III, tit. XXVI, cap. XVII. Ova je zbirka bila ranije smatrana »ekstravagantnom«, ali u Kotruljevićevo vrijeme ona to više nije bila jer su poslije nje postojali još Zakonik Bonifacija VIII, Zakonik Klementa V. i dr. Stoga se Kotruljević sigurno služio nekim starijim rukopisom. Riječi »deinde cum sit« nema u tom citiranom tekstu.

¹¹⁸ CAN, precipimus, c. 24, C.XII, q.I. Res ecclesiae sint in episcopi potestate.

¹¹⁹ Simon de Marville, v. Catalogue général des livres... de la Bibl. Nationale, Paris 1948, t. CLXXIII, 336, s. v.

¹²⁰ Nisam mogao naći odgovarajući citat kod T. Akvinskoga, ali sličnih misli ima u tom. 15, str. 413.

* Zapravo je to str. 62. V. napomenu na str. 236.

(62c*) su mogli drugo ili su držali da neće nikad više utjerati, pa su protiv svoje volje to učinili, nisi prestao biti njihov dužnik.

Ako se držiš svega toga čega se moraju držati trgovci, a sadrža- no je u ovim poglavljima, nema sumnje da po kreposti mise, koja je čudesna, i molitve i pobožnosti, koja je veoma draga našem stvo- ritelju, on će ti sigurno dati milost da umreš pokajan i vratiš se svo- me stvoritelju. Kad se obratiš na pokoru, bit ćeš čist od obaveze da drugima vraćaš, pa će potom lagana pokora koju ti odredi tvoj sve- čenik da je vršiš biti uzrokom tvog spasenja. Moram te upozoriti da se samo zbog ove mane nevraćanja događa trgovcima da većinom umru očajni, jer je vraćati vrlo teško, a ponekad i cijelo imanje nije dostatno za zadovoljštinu, a ako je dostatno, trgovcu izgleda mučno da ili on osiromaši ili da ostavi djecu ubogu. Mali broj od mnogih na kraju vraća, jer su svoju sreću povezali s bogatstvom i nisu pročita- li ono što piše Augustin u knjizi »O božjoj državi«¹²¹ kad kaže: »Nas i naše sinove ne usrećuju zemaljska bogatstva, koja ili moramo iz- gubiti za našeg života ili ostaviti poslije smrti onima koje ne znamo ili onima kojima ne želimo možda da ostanu, već bog, a to je pravo bogatstvo duše.« Stoga završavajući ovu knjigu potičem trgovce na (63) ovaj andeoski nauk i okrepu, te ih potičem i molim da drže budan duh i razum kako ne bi bili prisiljeni da budu dužni vraćati. Neka se nitko ne čudi što smo tako brzo s ovim završili, jer smo ovaj prikaz učinili samo zbog toga da kažemo što je nužno i potrebno. Neka ne misle da smo se olako izražavali zato što svuda nismo navodili pog- lavlje. Usprkos svemu, sve je ovo crpljeno iz zbornika kanonskog prava.

¹²¹ S. A. Augustini, ed. c., Migne, PL 41, De civitate Dei, VII, 162, 164. Nešto dru- gačije stiliziran tekst.

* Zapravo je to strana 62v. V. napomenu na str. 236.

IL TERZO LIBRO
DI BENEDETTO COTRUGLI,
dell'arte della Mercatura.

PROEMIO.

HAVENDO nel primo libro trattato della diffinitione, utilità, & forma della mercatura, nel secondo della religione, la qual è il primo fondamento della vita nostra honesta, la qual adorna, & con ducela al desiderato fine. Conseguentemente ci pare dover trattare seguendo l'ordine, del ben' honore, ch'è condimento della vita humana, ne gl'huomini d'ogni età, & di ogni conditione, il che è il vivere morale, & viver politico circa la virtù pertinenti alla politica humana, conueniente ad ogni mercante ottimo, Et perche fogliano il più delle volte li cionani volgari, & massime mercanti, li quali non cercano la dottrina del vero fonte, seguire li negligij paterni, & come sono li padri loro mercanti, così seguono li figliuoli, & continuerò habendo alla mira, & non li aggiungono, & d'alcuni s'aggiungono, non la passano, Et così il mondo con-

(63v)

TREĆA KNJIGA
BENE KOTRULJEVIĆA
o vještini trgovanja

Uvod

Nakon što smo u prvoj knjizi raspravljali o definiciji, korisnosti i obliku trgovine, a u drugoj o vjeri, koja je prvi temelj našeg poštenog života, koji ukrašuje i vodi k željenu cilju, sada nam se čini da — idući po redu — moramo raspravljati o dobru čestitosti, koje je ures ljudskog života u čeljadi svake dobi i staleža.

Čudoredno življenje i krepostan javni život svojstveni su ljudskoj skladnosti i dolikuju svakom izvrsnom trgovcu. Prosti mladići, a najvećma trgovci koji ne traže nauk na pravom vrelu, najčešće običavaju slijediti stope otaca, te kakvi su trgovci očevi, takvi nastoje postati sinovi. Uzimajući ih stalno za uzor ili ih ne stišu ili — ako ih neki i stignu — ne nadmašuju ih. I tako se svijet neprestano ||

(64)

srozava i postaje kaljuža, pa ako se negdje i nađe neki trgovac, pun je zabluda i lakomislenosti bez i traga razbora. Dapače, većina je snizila visoki trgovački poziv u praksi i vladaju se kao majmuni, koji čine ono što vide da i drugi rade, bez i truna razbora. Ali, vrli sinovi, dostojni hvale, moraju se truditi da ne samo nasljeđuju očeve, već i da budu od njih vrsniji i da ih natkrile u nekoj vrlini. Da se to radi, svijet bi bivao sve savršeniji, a ne sve gori i gori, kao što vidimo. Tako su radili i stari Rimljani, a od pohvalnog ugledanja u njih mnogo smo se izrodili. Čita se, na primjer, u Ciceronovoj¹ šestoj

¹ Cic., e. c., De re publica, I. VI.

knjizi »O državi« o Afrikanu Mlademu², sinu Paula Emilija, koji se ne samo ugledao u oca, nego ga je i kudikamo nadmašio u stjecanju slave i govorničke vještine. U mnoge druge slavne i kreposne Rimljane i druge moramo se ugledati kao u uzore ljudskog života. K tome još mnogi bijahu neplemenita i niska roda, a ipak su raskrstili s primjerom svojih pređa i plemenitošću svog uma postigli visoku slavu. Tako čitamo o Varonu iz roda mesara³, o Sokratu iz roda kamenara ili mornara⁴. I mnogi drugi, premda su bili sinovi veoma priprostitih otaca, toliko su se odlikovali da su među slavnima bili prvi. Stoga^(64v) ga, uzevši u obzir da je ljudski rod — a ponajviše || trgovački stalež, u kojem jedan drugoga oponaša — tako nisko pao da se jedva može naći kreposnik, smatramo potrebnim da — nastavljajući naše djelo — domeknemo u ovoj trećoj knjizi kakve čudoredne vrline mora nužno imati trgovac. Prije nego prijedemo dalje, govorit ćemo o dostojanstvu i o zvanju trgovčevu, a poslije ćemo se pozabaviti krepostima.

O dostojanstvu i zvanju trgovčevu

Poglavlje I.

Dostojanstvo i zvanje trgovčevu veliko je i uzvišeno u mnogom pogledu, a najviše iz četiri razloga.

Prvo, s obzirom na opće dobro, jer je korisnost općem dobru, kako tvrdi Ciceron⁵, časna i za nj treba i umrijeti. Za opće dobro uzvišeni se ljudi nisu ustezali da dobrovoljno izaberu ili pretrpe smrt. Korisnost, blagodat i spas država proizlaze u veoma velikoj mjeri od trgovca, a pod trgovcem ne podrazumijevamo pučke i proste trgovce, već dična trgovca, hvaljena u ovom našem djelu, čiji lik izgrađujemo. To je tako zbog poslovanja i trgovanja. Pomoću dična dobitka od trgovanja snabdijevaju se neplodne države hranom i streljivom, a nabavljaju također i mnoge rijetkosti, koje se dopremaju iz krajeva gdje postoji nestašica robe. || Trgovanje stvara obilje novca, dragog kamenja, zlata, srebra i svakovrsnih kovina. Izaziva procvat raznih obrta i radinosti. U vezi s tim gradovi i domaće vlasti brinu se za obrađivanje zemlje, umnažanje stoke i održavanje vrijednosti ljetina i prihoda. Trgovci pomažu siromasima da prežive dajući im posla. Daju posla i radinosti upravitelja na svojim imanjima izdanim u zakup. Izvozom i uvozom svoje robe daju prihoda carinarnicama i mitnicama gosposhtija i država i obogaćuju državnu i općinsku blagajnu.

Drugo, uzdižem dostojanstvo i zvanje trgovačkog staleža zbog korisnog i časnog gospodarenja njihovim stvarima i privatnim do-

² P. C. Ae. Africanus Minor Numantinus, sin Emilija Paula, a posinjen od P. Corn. Scipiona. Pobjedio kod Kartage 146. god. i kod Numancije 133. god. pr. n. ere.

³ C. Terent. Varro, prema Liv. 22,43, Radi se o konzulu Varonu, koji je potučen kod Kane 216. god. pr. n. ere.

⁴ Otac mu je bio kipar. Enc. ital., XXI, 1022. D. Laert, o. c., II, 5, 18, 37.

⁵ V. »De officiis« isp. A. Bazala, Povjest filozofije, II, Zagreb 1909, 73—74.

brima, jer trijezan, umjeren, solidan i čudoredan trgovac povećava i unapređuje svoj imetak. Stoga vidimo kako trgovci obiluju nekretninama i pokretninama, izobiljem i kućnim namještajem, obitelj im je lijepo obučena i urešena, bogato opremaju sinove i kćeri i nadalje stalno rastu i napreduju stupajući u rodbinske veze sve na više. Trgovac napreduje i u uglednosti kad živi u sjaju i obilju u domaćem životu, u svojoj skladnoj i pristojnoj kući, i stalno napreduje, povećava i umnožava svoj imetak. Sasvim se obrnuto dešava s onima koji se ne bave ovom slavnom radinošću. Stoga dobro kaže stara i (65v) otrcana poslovice naših starih: »Teško kući koja nije trgovala«, jer ma koliko bila velika renta posjednika i plemića koji od nje živi, ona mnogo manje vrijedi nego da je u rukama trgovca, budući da je oni ne oplođuju trgovačkom djelatnošću. Nije riječ samo o obrađivanju zemlje, već i o žetvi, koju, kad je obavljena, treba znati prodati u pravo vrijeme i u zgodno doba. Pa ipak, ponajčešće imaju sinova i kćeri, pa kad im dođe vrijeme za udaju, moraju prodati poneku nekretninu i uskraćivati sebi od usta. Iza smrti, pak, posjednika koji za života nije umio trgovanjem i obrtnošću povećati svoje nekretnine i podijeliti djeci po dio, koliko i kako je njemu ostavio njegov otac, nema druge nego da se ostatak njegova imanja cijepa među djecu po pripadajućem dijelu. Ako njegova djeca ne odu u uboški dom, otići će unuci ili praunuci i kuća će stalno propadati. I kao što trgovac poboljšava društveni položaj svojih sinova i kćeri vjenčavajući ih, te ujedno unapređuje svoj stalež, tako siromašan plemić zbog materijalne nemogućnosti nužno pada sve niže i niže spuštajući se stalno u veoma jadno stanje.

Treće, dostojanstvo trgovčevo mora da bude poštovano i cijenjeno s obzirom na krug u kojem se on kreće, i u privatnom, i u javnom životu.

Privatni krug u kojem se trgovac kreće njegova je kuća, u kojoj ima posla s poštenom kućnom čeljadi, koja se stalno bavi kreposnim radom. Ne može se zamisliti da u kući gdje se promeću srebro, zlato, novac i slične vrijednosti || stanuju nevaljalci, zli momci, slugetine svake vrste, nemirnjaci, lopovi, bjegunci i kockari, kakvih obično ima na dvorovima knezova, velikaša i gospode, koji moraju poradi državne koristi primiti svakovrsnu čeljad, koja živi neotesano i rastrošna je. Izvan kuće trgovci opće također i s obrtnicima, vlastelom, gospodom, knezovima i prvacima iz svih staleža. Svi se oni stječu k trgovcu jer ga trebaju, a više puta dolaze mu u posjete veliki umnici. Trgovci su im nužni da podupru i potpomognu njihove potrebe, i u tome su veoma sposobni, a znaju ih i vrlo podobno savjetovati. Nijedno se, naime, zanimanje nije nikada razumjelo, niti se danas bolje razumije u poslove svjetovne monarhije i države — glede novčarstva, od čega ovise svi ljudski staleži — kao što je u tome sposoban, zna dati savjet i pomoći dobar i učen trgovac.

Četvrto, trgovcu pripada dostojanstvo s obzirom na poštenje, dostojanstvo koje je toliko koliko je povjerenje drugih s njihove strane, jer trgovci vrlo vjerno čuvaju pologe i pošteno plaćaju dugove, kao

⁶ Daničić, o. c., 126, br. 4665: Teško kući koja trgovinom ne vonja.

što stalno opažamo. Općenito se kaže da se danas još trgovcima i vojnicima može vjerovati. Od drugih, pa i izvan staleža, trgovčeva je (66v) riječ cijenjena, tako da ni kraljevi ni kne- || zovi ni ijedna druga vrsta ljudi ne uživaju takvu vjeru i povjerenje kao dobar trgovac. Stoga se trgovčevim obećanjem možeš bez muke okoristiti, a kod drugih to ide teško, te ako se njime poslužiš, nastoje mnogo više oko svoje koristi. Jednostavan i jasan trgovčev »arbaran«⁴ vrijedi i bez svjedoka, a gospoda i svi drugi ne uživaju vjeru bez notarske isprave i pojačane opreznosti. Stoga se trgovac u smislu navedenih razloga može dičiti svojim toliko istaknutim dostojanstvom.

Slijedeći našu namjeru, kažemo da je trgovcu za očuvanje tog dostojanstva nužno da ukloni sa sebe svaki nedostojni ukras, kako duhovni, tako i tjelesni. Držanje mu ne smije biti obholo kao u snažna ratnika, a ni meko kao u šaljivca i komedijaša. Treba da bude dostojanstven u govoru i hodu i u svim činima da čuva, koliko je god moguće, svoje dostojanstvo. Ako se desi da je k tome od prirode obdaren krasnim tijelom, koje je proporcionalno i dobro građeno, nemala je to blagodat. Stoga da sačuva dostojanstvo i da okruni sve što je gore rečeno, trgovac se mora truditi da u govoru bude krotak, uzorit i blag, bez srditosti, kiselosti i ikakva duševna nemira, koji po riječima Ciceronovim ne smije postojati kod razborita čovjeka. U svom hodu ne smije biti ležeran, već umjeren i ozbiljan, pa ako (67) se drži ovoga i drugih uputa koje || smo spomenuli u prethodnim ili ćemo ih spomenuti u idućim knjigama, sačuva je dostojanstvo i ugled zvanja, kako mu doliči i pripada.

O razboritosti trgovčevoj

Poglavlje II.

Premda je razboritost opća vrлина, prikladna ljudima svakog reda, staleža i društvenog položaja, ipak na neki način više pripada, svojstvenija je i korisnija trgovcu nego drugima, budući da se druga zanimanja drže na životu i vladaju po sigurnim propisima i posebnim pravilima, a jedina se trgovina osniva na slobodnom odlučivanju. Njemu je nužna ta razboritost, koja je glavno udo poštenjaka i sadrži u sebi razlikovanje dobra i zla, a osniva se na pamćenju prošlih događaja, razmatranju sadašnjih i predviđanju budućih. Boetije⁷ kaže u knjizi »O utjesi«: »Nije dosta ono što je napisano promatrati očima, jer se i ishod stvari prosuđuje razboritošću.« Ciceron kaže: »Neka čovjek ne zaboravi onu dužnost razuma da unaprijed predvidi što se može dogoditi, postupio on ovako ili onako, i što se mora poduzeti kad se nešto desi kako ne bi jednom morao reći: 'Nijesam

⁷ Grafija »estrinsecha« navodi na sumnju da je tiskarska greška mjesto »estrinsechi«, starijeg oblika za plural muškog roda. Taj se pridjev odnosi na ljude izvan trgovačke profesije. Ukoliko je, i pored nepotrebnog znaka »h« ipak ženski rod, onda treba shvatiti da je trgovačko obećanje čvrsto i u izvantrgovačkim poslovima.
⁸ Isp. Battisti-Alessio, o. c., I, 107. i G. Rohlfs, *Dizionario ... delle Tre Calabrie*, I, 66 »arbaranu« elenco del corredo.

⁹ M. S. Boetii, ed. c., Migne, PL 63. De Consol., I, II, prosa I, 94. str. 662, 16: »Neque enim quod ante oculos situm est, suffecerit intueri. Rerum exitus prudentia metitur.« Kotruljević netočno donosi citat.

stekne znanje prostiji je od životinje, niži od bilja i manje vrijedan od beživotna kamenja, jer svoje savršenstvo zanemaruje.« Salamun je pak klicao govoreći: »Zavapio sam, i uniđe u me duh mudrosti. I postavih je nad kraljevstvima i prijestoljima. U usporedbi s njom držah bogatstvo ništavnim. Nisam je usporedio s dragim kamenjem jer je neznatan pijesak sve zlato u usporedbi s njom, a srebrom cijena blata. Više od zdravlja i lijepa oblića zavolih je i nju za svjetlost (69v) imati odlučih.«²¹ Teolozi dokazuju da bi se, da Adam nije sagriješio, ljudi po znanju razlikovali, iako bi među njima postojala određena jednakost. Stoga mudraci kažu da se na dva načina može vladati. Na prvi način vladaju oni koji su kupili robove, a na drugi oni koji po učenosti nadmašuju ostale te su im gospodari. Na upit kolika je razlika između učena i neuka čovjeka odgovori Aristid: »Koliko između ukroćena i divljeća konja«²², a Aristotel kaže: »Koliko između živa čovjeka i mrtvaca«²³. Diogen je kazao: »Sve pripada bogovima, oni su prijatelji mudrosti, a kako je sve što pripada prijateljima zajedničko, sve pripada mudrima«²⁴. To je pokazao makedonski kralj Filip, koji je pisao Aristotelu kad mu se rodio sin Aleksandar: »Znaj da mi se rodio sin. Veselimo se ne toliko što se rodio, već što se dogodilo da se rodio u tvoje vrijeme, da uzmogne poučen od tebe živjeti i postati dostojan vladarske časti«²⁵. I zbilja, pošto je Aleksandar, njegov sin, kod Aristotela naučio filozofiju, na vijest da je Aristotel objavio svoja filozofska djela bi mu neugodno i reče da mu se činilo dostojnije da ne bude sličan ostalim ljudima²⁶. I kralj Antigona pišući Zenonu²⁷ davao je prednost njegovu dostojanstvu nad kraljevskim poradi njegove mudrosti. Ptolomej Filadelf²⁸ osnova knjižnicu sa sedamsto tisuća svezaka. Zenon je imao trideset godina kad se počeo baviti knjigom i shvatio da je toliko bio u pučkoj zabludi. || Ovo piše Diogen Laert²⁹, a priča i Aul. Gelije³⁰.

Ipak postoje neki neuki ljudi koji upadaju u takvo bezumlje da psuju one koji nešto znaju. To su općenito neznanice i prosta čeljad, koju boli što su inferiorni drugim ljudima, pa se izživljavaju u mahnitaju. Neznanice su općenito zli prema izreci Filozofa: »Svaki je neznanica zao«³¹, a zlo je protivno dobru, koje je krepost. Stoga nema na

²¹ *Liber sapientiae*, 7, 7—10. *Netočno se pripisivala Salamunu.*

²² Vjerovatno se radi o Aristipu, čiji je odgovor, nešto drugačije vrste, na upit »quid differat sapiens ab insipiente« zabilježio D. Laert. *Isp. D. Laertii*, ed. c., II, 8, 41. i d., str. 59.

²³ *Ib.*, V, 1, str. 115.

²⁴ *Ib.*, VI, 2, 51—54, str. 141.

²⁵ Q. Curtii, ed. c., I, II, str. 97, prema Aul. Gell., IX, 3.

²⁶ Q. Curtii, ed. c., III, 99, prema Aul. Gell., XX, 5.

²⁷ Zenon iz Kitija, osnivač stoičke škole (336—263). *Isp. Diog. Laertii*, ed. c., VII, 1, str. 160.

²⁸ P. Filadelf, egipatski kralj (309—246). *Enc. ital.*, XXXIII, 986.

²⁹ D. Laertii, ed. c., VII, 1, 159. Iz životopisa se vidi da je bio i ranije pismen, ali se do nesretnog događaja u 30 godini (brodolom) nije bavio knjigom, već trgovinom.

³⁰ U A. Gelija nema te vijesti.

³¹ Aristot., ed. c., II, *Ethicorum endem.*, l. II, c. IX, 203. Ne veli doslovno.

ovom svijetu većeg rata ni neprijateljstva nego između glupana i mudraca ili između učenog i neukog. I kao što voda ne živi niti može živjeti u miru s vatrom, tako ne može ni neuk s učenim. Stoga općenito, gdje god se među prostim pukom nađe učen čovjek, kude ga i preziru. Ako ga ne ubiju, sigurno ga tjeraju i progone. Tako čitamo o mnogima, a naročito o Sokratu, koji je ne samo po ljudskom sudu bio cijenjen kao vrlo pametan nego je i od Apolonova proročišta bio proglašen za najmudrijega od svih ljudi. Ipak su zavidili njegovu nauku, pa ga je puk prisilio da popije otrov, i tako je umro³². Dante je, prognan iz svog rodnog kraja, umro u Ravenni³³. Ima još mnogo drugih i bezbrojnih primjera i iz starijeg i iz novijeg doba, koje nema smisla spominjati da ne dosađujemo čitaocima, a i iz (70v) razloga što smo o tome već drugdje raspravljali, a || predmet to ne zahtijeva. Cijeneci ovu toliku izvrsnost, kršćanski je sinod odredio da svjetovnjaci moraju imati znanja za svoju učenost kako bi mogli lučiti istinito od lažnoga i imati pristupa pobožnim znanostima. 37. odjeljak, »Zašto stoga«³⁴. Zbog toga je odlučeno da postoje učitelji slobodnih vještina u nekim crkvama, 37. odjeljak³⁵, »U nekim izvan«. Slobodne vještine zovu gramatika, retorika i logika. Na tako mali broj znanosti ograničujemo trgovca ne zato što ne bi bilo mnogo drugih koje bi mu, kad bi ih poznao, povećale savršenstvo, već jer je svijet tako pokvaren i toliko se srozao da se trgovci ne samo ne trude da znaju, nego i ne žele znati. Štoviše, što je još gore i gadnije, onima koji nešto znaju rugaju se i smiju. Lijepo je biti filozof među filozofima, govornik i historik među govornicima i historicima, logičar među logicima, poznavalac kršćanskog bogoslovlja među redovnicima, trgovac među trgovcima, a dvoranin među dvoranima. Budući da je trgovac najsvestranija osoba i onaj koji više dolazi u vezu s ljudima raznog porijekla i staleža nego ikoja vrsta ljudi, stoga mu je osim gore spomenutih znanosti i slobodnih vještina potrebno i drugih praktičnih znanja, koja se nauče više u praksi nego na drugi način. || Kozmografiju je nužno poznavati ne samo zbog položaja svijeta i imena gradova, predjela, pokrajina i posebnih zemalja, nego i zbog poznavanja trgovačkih prilika i uzusa, raznih trošarina i stanja svakovrsne robe, koja se otprema i doprema odasvud. Ako to ne zna, ne razumije što je u raznim krajevima sezonsko. Još više mora poznavati udaljenosti, mjesta i položite obale. Mora dobro znati čitati pomorsku kartu da zna unajmiti brod. I sve ovo što smo rekli veoma je nužno trgovcu.

Ako bismo htjeli nešto reći o onome što je zgodno, rekao bih da nije loše ako trgovac zna filozofiju u vezi s naravnim stvarima i istražuje, istančavajući um, stvari u prirodi i ovu našu narav, a najvećma sastav tijela, fizionomije i čudi ljudske, što je neizmjenjerno nužno. Priličilo bi mu biti logičar da može razlikovati istinito od lažnoga i pobijati krive argumente i silogizme, jer ima nekih ljudi koji su po prirodi sofisti. Astrologija bi bila na neki način najpri-

³² Nešto drugačiji opis Sokratove smrti v. Diogen Laert, o. c., II, 5.

³³ Boccaccio, *Vita di Dante*, napisano oko god. 1364.

³⁴ CAN, cur ergo, c. 8, D. XXXVII, II, pars od »turbat«.

³⁵ *Ib.*, de quibusdam c. 12, D. XXXVII.

kladnija znanost za trgovca jer bi pomoću nje (unaprijed) znao kako će roditi žito, masline i dr., a mogao bi predvidjeti pošasti, ratove i sl. Stoga dobro kaže stara poslovice: »Učini me gataocem, i učinit ću te bogatim.« Nitko ne sumnja da je dobro da trgovac poznaje bogoslovlje, da zna zakone, kanone i osnove naše vjere. I pravnikom (71v) bi mu bilo zgodno biti || da se zna čuvati od nečije zloće i braniti svoje pravo.

Idući do beskonačnosti, mogli bismo naći da sve ono što treba da zna neki čovjek, razložito je da zna i trgovac, ali u igri ne važi pričanje, jer nauku kude, pa nije čudo da ima malo pravih trgovaca.

O pouzdanju trgovčevu

Poglavlje III.

Pouzdanje je zapravo sigurnost i srčano raspoloženje u radu. Ovaj je uvjet i te kako važan za cjelovitost trgovca, jer se trgovci kukavice nisu kadri uzdizati. Ali trgovci ne smiju biti ni presmioni ni prehrabri, da pređu mjeru, jer se previše hrabar i neumjeren trgovac izlaže opasnosti, a najvećma, kad precjenjuje svoju snagu. Trgovac treba biti srednje odvažan, pa će što smiono poduzme s pouzdanjem prepustiti bogu i sreći. Istina je da kad se nešto poduzima, treba postupati razumno, vrlo ozbiljno i smišljeno, a bez lakoumnosti, te zatim prepustiti oštatak sreći. Mudraci uvijek običavaju više hvaliti zle svršetke koji su se dogodili iza razumne pripreme nego povoljne koji proizlaze iz nepripremljenosti, premda svijet naprotiv običava suditi ljude po uspjehu i || ne zna drugo reći nego: »Iako nije dobra roda, ima kuću.« Kad vide bogataša, cijene ga mudrim, a siromahe drže ludima, a osobito u našem gradu, koji je od obreda Bosanaca, koji slijede običaje manihejaca, poprmio ne znam točno što, pa kod nas časte bogataše i rado ih primaju u staračke domove, a gone odatle siromahe, navodeći da u tome slijede red božji i sreće.

Stoga u svakoj zgodi, a najviše u nesreći, trgovac mora biti pun pouzdanja i odvažan, i što ga više sudbina bije, tim joj više snažan i srčan mora prkositi, jer sudbina najčešće običava udariti po onima koji joj okreću leđa, dok naprotiv bježi od onih koji joj pokazuju smiono lice. Stoga Vergil pjeva: »Odvažne sreća pomaže, a plašljivce odbija«³⁶.

O sreći trgovčevoj

Poglavlje V.

Bez sumnje, potrebno je da trgovac bude i sretan, ne manje nego što je to potrebno liječniku, o kome reče Avicena: »Trebalo da liječnik ima sreće«³⁷. To se može iskustvom dokazati, jer vidimo ljude uredne, umjerene i veoma sređene u svakom pogledu, a ipak je nji-

³⁶ V. 69. bilj. I. knjige.

³⁷ Aviceni su pripisivali mnoge izreke kojih u njegovim djelima nema.

hovo imanje u stvari prividno i stalno pred propašću. S druge strane vidimo da ima nevještih, nemarnih, gotovo nerazumnih i neukih (72v) ljudi, a njihovi || poslovi veoma dobro napreduju. To nisu zaslužili po dobrim djelima prema bogu, pa se čini da im je sreća sklona. Pretpostavljam da se to dobiva od prirode, jer se naša tijela vladaju pod utjecajem zvijezda, pa kao što u fizičkim svojstvima vidimo da je netko jedne tjelesne građe, a drugi druge, jedan vješt oružju, a drugi knjizi, tako je i netko sretnije ruke u jednoj stvari negoli u drugoj; to je mislio reći Stoik kada je kazao: »Radimo po sudbini, vjerujte sudbini«³⁸.

O čestitosti trgovčevoj

Poglavlje VI.

Želeći u nastavku raspravljati o trgovčevoj čestitosti, reći ćemo: budući da je trgovac toliko ugledan, udomačen i potreban u svakom društvu, potrebno je da nužno bude i čestit. Protivno je od čestitosti biti ništarija, lakoumnik i nepostojan čovjek. Trgovac mora biti postojan, držati mnogo do svoje riječi i čuvati u najvećoj potpunosti svoje obećanje, koje ne smije ni u čem umanjiti. Mora u najvećoj mjeri poštovati svoje obećanje i obavezu i u tome ne žaliti troška. Tako se priča o slavnom prvaku trgovaca Cosimu Mediciju³⁹, od koga je neki stranac, naizgled ugledan i pouzdan, nepravedno tražio (73) 300 dukata, koje je, kako je govorio, bio pohranio || na čuvanje u njegovoj banci. Premda to nije bilo zapisano u njegovim knjigama, a ni istinito, Cosimo nije htio oštetiti ni uprljati glas svoje istinske čestitosti, odvede ga sa sobom i naredi da mu se isplati ta svota. Time je pokazao kako treba više čuvati i paziti na čestitost i trgovačku vjeru nego na novac. Ona se ne može dobro poznavati ako nije dosta prokušana. Čini mi se da se čestitima mogu nazvati samo oni trgovci koji su čuvali tajne pologe i mogli su ih zaniijekati, a ipak, kad ih je trebalo vratiti, učinili su to bez ikakva razmišljanja ili oklijevanja. Ako je čovjek na taj način iskušan, može se smatrati čestitim, jer kad je u pitanju velika svota, čovjek često učini opako djelo, koje za malu svotu ne bi počinio. I pazi, on mora biti čestit ne samo djelom nego i mišlju, čvrst duhom i stanovit čovjek, koji neće nikada ni pomisliti na prijevaru. Stoga bankrotirani trgovci nikad više ne bi smjeli uživati vjeru i povjerenje, a osobito oni koji su pali pod stečaj namjerno, jer tko se jedanput pokazao zao, pretpostavlja se da će i ostati⁴⁰. Takvoga treba smatrati nečasnom osobom i izopačiteljem trgovine.

O marljivosti trgovčevoj

Poglavlje VII.

Trgovca mora krasiti velika marljivost i brižljivost, koja je maj- (73v) ka bo- || gatstva, premda je Krist rekao apostolima: »Ne brinite se što

³⁸ Ne znam o kojem se stoiku radi. Isp. Enc. ital., XIV, Fato 897—898.

³⁹ Cosimo de' Medici (1389—1464), osnivač dinastije. Nije za sebe htio kneževski naslov.

⁴⁰ Regulae iuris canonici, ed. c., 8, str. 47.

čete jesti⁴¹, što znači, kako razlaže Zlatousti⁴², da čovjek ne smije sumnjati u milost božju, što se tiče nade, i ufati se više u vlastitu brižljivost negoli u kreposti boga, koji je davalac svakog dobra, prema sv. Jakovu: »Sve najbolje što je dano i svaki savršeni dar odozgo je i silazi od oca svjetlosti.«⁴³ Kaže se o nemarnima da je zbog njih lijenost pobrojena među smrtnim grijesima. Marljivost se ne odnosi samo na poslove koje trgovac mora raditi ili pomno i spremno razvijati svojim umom, već još i na one koje je već završio, te ih ne smije prepustiti propasti. Ovo je drugo gore od prvoga, jer dok prvi malo rade, drugi se upropašćuju. Kad vidiš nekoga čija se stečevina gubi iz nemara, znaj da ćeš rijetko vidjeti da je dobro završio. U ovome sam, kako znaš, ponekad bio prorok, osobito jednom našem veoma urednom i naizgled vrlo marljivom građaninu, koji mi je predao skladište žita i dao u pohranu ključ. Odoh ga pogledati, a ono je bilo puno vode jer je kiša ulazila kroz rupe na krovu. Iako se radilo o vrlo glasovitu trgovcu, odmah mu rekoh da će brzo bankrotirati, i tako i bi. Stoga trgovac mora gajiti obje vrste marljivosti. Ne spominjem one sljepare koji, ako ih gledaš, izgledaju veoma pomni, (74) a neuredni su, te ono || mahanje rukama i nogama i trčanje znak je slaboga uma, a ne prirođena pokreta. Brižljivost se mora nalaziti unutra, gdje se rađaju svi trgovački poslovi, a hitrost ruku dobra je za maloljetnike, ljude smanjenih sposobnosti i one koji makinalno rade. Trgovac mora biti marljiv i u pisanju, koliko u knjiženju svojih poslova, toliko u odgovaranju na pisma. Neka ne propusti nikada odgovoriti, ma kako kukavno pismo primio, jer mu svako pismo javlja o nečemu sadašnjem ili budućem, a to je točno. Kako kaže Plinije, nema tako nevrijedne knjige koja ne bi čitaču pružila neke koristi, a isto tako nema nijednog pisma koje ne bi donijelo izravna ili neizravna ploda⁴⁴.

O spretnosti trgovčevoj

Poglavlje VIII.

Trgovcu treba da idu za rukom njegovi poslovi. Ta lakoća potječe uvijek iz staložena i dobro sređena uma. Kad god vidiš nekoga da mučno piše, teško govori ili usiljeno nešto radi, kažeš da je dotični neznalica u toj stvari. Spretnost dolazi od dobra uma, koji se već priučio na taj posao i radi to lasno i bez ikakve muke. Pored svega toga ima ih koji prave veću buku i zveku ako su u neku trgovinu (74v) uložili sto dukata || nego što bi drugi za tisuće. Neki pišu tako lako te se čini da im se slova rađaju jedno za drugim na čudan način, a dru-

⁴¹ Ev. Math., 6, 31.

⁴² Isp. J. Chrysostomi, *De compunctione cordis libri II, Agriae MDCCLX, 19: »Nolite cogitare de crastino ...«* i *Divi I. Chrysostomi, t. II, Venetiis MDLXXIII, Super Ev. Beati Matthaei, in caput... sextum hom. XXIII, 77.*

⁴³ Ep. cath. 1, 17.

⁴⁴ C. Plinii Caecilii, ed. c., l. III, ep. V. str. 551: »dicere etiam solebat, nullum esse librum tam malum, ut non aliqua parte prodesset«.

gi traže pomoć kad žele napraviti mjenicu. Sve ovisi o tome da li um prima ili ne prima znanje, a filozofski je razlog pri ruci, jer što je obično, nije teško, kako kaže Aristotel⁴⁵. I u ovome mnogo koristi imati dara. Ima ih koji ga imaju, pa se sve što im izlazi iz ruku čini uglađeno i veoma uredno. Tko ga nema, mora se truditi da ga dobije.

O lukavosti trgovčevoj

Poglavlje VIII.

Lukavost ili domišljatost kod trgovca treba da je umjerena: ne škoditi drugome, ali i ne dati se prevariti. Trgovac mora znati dokučiti razumom gdje se kriju laž i varka i da li su jednostavni ili živinski, jer u ovom poslu čovjek susreće dan-danas tisuće zamčica, prijevara i obmana. Lukavost ne smijemo upotrijebiti radi varanja. »2. poslanica Korinćanima«, 4: »Odričemo se tajnoga srama i ne živimo u lukavosti i ne izopačujemo riječ božju«.

Ponekad ju je dobro poznavati da se ne damo prevariti. Iz lukavstva, kako hoće sv. Toma, rađa se prijevara i obmana⁴⁶. Lukavost (75) je zlo, kako kaže Filozof u »Etici«⁴⁷. || Stoga nas Krist opominje: »Budite mudri kao zmije«, a pod tim se misli da se ne damo zavesti — »i bezazleni kao golubice«⁴⁸, to jest u našem djelovanju. Trgovac, koliko se njega tiče, treba da je uvijek dobroćudno bezazlen i čista srca, te ne smije ni misliti na prijevaru niti varati.

O skladnosti trgovčevoj

Poglavlje X.

Budući da je trgovac više nego itko drugi veoma svestrana osoba, uljudna i pitoma duha i kreće se svuda u javnom životu, mora biti pun skladnosti, jer zato što je trgovac ne smije biti odvojen od onoga što sačinjava uljudan i kulturnan život, već sav duhovit, umjeren, pun poštovanja i skladnosti, kako ćeš moći popabirčiti malo-pomalo kroz ovo naše djelo. No ima ih dosta koji obožavaju zlato i srebro i ne brinu se ni za svojtu, ni za prijatelje, ni za vijeća rodnoga grada, niti znaju udomiti sinove i kćeri. Odali se jedino tom poslu, a po pristojnosti slične na seljake. Samo se bave sakupljanjem novca. Njih bi trebalo zbog njihove lakomosti prognati iz ljudskog društva i kao Marku Krasu trebalo bi im u ustima rastopiti zlato i srebro uz (75v) riječ: »Žedao si zlata, || napij ga se«⁴⁹. To je ona prava lakomost, koja se po sv. Tomi naziva neumjerena ljubav za stjecanjem⁵⁰, a to je baš

⁴⁵ V. 44. bilj. I. knjige.

⁴⁶ Corinth., II, 4, 2.

⁴⁷ T. Aquinas, ed. c., II—2, qu. 54, art. 3—5.

⁴⁸ Nisam mogao naći ove definicije u djelima Aristotela. Riječi »astutia« uopće nema u indeksu.

⁴⁹ Ev. Math., 10, 16.

⁵⁰ Isp. Pauly-Wissowa, o. c., 25, 329, donosi autore koji o tome pričaju.

⁵¹ T. Aquinas, ed. c., Iallae, q. 84, art. 1.

suprotno ljubavi prema bližnjemu, rodnoj zemlji i bogu. Tko stječe na taj način, uvijek smrtno griješi. Stoga trgovac mora biti skladen i umjeren što se tiče novca. Mora dati što je dužan svakome po njegovu stupnju: domovini, prijateljima, djeci, roditeljima, ženama, slugama, a i sebi za vremena, jer ih ima mnogo koji su toliko neumjereni prezaposleni da su dosadni sami sebi, a sve zbog beskrajne lakomosti i nezasićivosti njihova srca. Oni se mogu usporediti s nerazumnim životinjama, a ja ih poznajem mnoge i bezbrojne.

O pravednosti trgovčevoj

Poglavlje XI.

(76) Pravednost se, prema Augustinu⁵⁷, sastoji u tome da se svakome daje što je njegovo. Ova krepost uključuje u sebi mnoge druge. Stoga trgovac mora stalno davati svakome svoje, pa čak i kad bi vidio da se ugovarač prevario s njim u računu ili da se tekst može dvosmisleno tumačiti na tuđu štetu. Kad ugovaraš, ti je moraš iskazivati, a da i ne misliš. Pazi što se jednom tvom prijatelju dogodilo: ugovor je već bio sklopljen i on je već bio k sebi dopremio robu kad je opazio da mu je ortak pogriješio ne u računu, već stvarno, i dao njemu vjerodostojno i neopozivo 300 dukata. Tvoj ti ga prijatelj pozove i vrati mu ih, čemu se ovaj nije ni u snu nadao. Trgovčeva pravednost zahtijeva ne samo u općepoznatim stvarima nego i u skrivenim poštovanje tuđeg prava. Ako to ne činiš, ne će te zvati pravednim.

Trgovac mora biti pravedan ne samo u upravljanju novcem, nego i u dijeljenju pravde. Najčešće su trgovci obranički suci, koji moraju suditi i na blagdane po potrebi stranaka.

Budući da tu nema odlaganja, ekscepcija, utoka, priziva i nekorisnih odugovlačenja, opomeni odvjetnike i punomoćnike da se gado ne svađaju, obuzdaj mnoštvo svjedoka, a izvuci na vidjelo nužne i zakonite dokaze i postupaj jednostavno i tiho bez buke, formalnosti i sudskog izgleda, a pazi samo na bit istine. To se može učiniti po pravu i po riječima: »Ako«, »često...«⁵⁸ u zborniku »Clementina«. A budući da se na četiri načina može izopāčiti ljudski sud, moraš ih se čuvati. To su: strah, gramzivost, mržnja i simpatija, ili kako imamo u stihu: »Ova četvora: strah, mržnja, ljubav i imutak često običavaju ljudima nadjačati ispravno osjećanje«. 11; pitanje 3. Četiri⁵⁹.

(76v)

O postojanosti trgovčevoj

Poglavlje XII.

Trgovac treba da je postojan i prema hirovima sudbine i prema nezgodama kojima je katkada izvrnut. Stoga se kaže da trgovac

⁵⁷ V. 47. bilješku I. knjige.

⁵⁸ CAN, *saepe contingit*, V, 11, 2. Sa »Si« počinje velik broj stavaka u *Clementinarum*. I, V, pa ne znam na koji Kotruljević misli.

⁵⁹ Isp. Werner, o. c., 76, 47: »Quattuor ista...«

⁶⁰ CAN, *quatuor*, c. 78, C. XI, qu. 3.

mora imati tri svojstva, naime: magareća leđa — što se tiče postojanosti, svinjsku njušku — što se tiče skromnosti u jelu — i »trgovčevo uho« zbog trpeljivosti i strpljenja. Znaj da lakomisleni, nestrpljivi i obijesni trgovci ne smiju biti smatrani trgovcima. Bili bi dobri svirači, jer općenito hiroviti ljudi imaju nepostojan mozak, koji im leti amo-tamo, a svi imaju žicu ludila. Nestalnost je upravo ženska mana, kao što je postojanost muška vrlina. Ne samo u spomenutom nego i u namjerama trgovac mora biti ustrajan i čvrst, a ne promjenljiv i lakouman, kako kaže Seneka u poslanici Luciliju. »Prvi je znak duševna mira moći se zaustaviti i sa sobom boraviti«. Postojan neka je i u slučaju promjenljive sreće, kako kaže Boetije: »Svojstvo je snažna i postojana duha, da se u dobru ne ponese ni u zlu ne poništi«⁶⁰.

O ugledu trgovčevu

Poglavlje XIII.

(77) Zbog dostojanstva koje trgovac obnaša potrebno je da u sebi posjeduje i autoritet i ljupkost, jer ova svojstva mnogo doprinose njegovu zvanju, a najviše kod stranaca koji se iznenada s tobom susreću. Upozoravam te da autoritet i ljupkost veoma mnogo iskazuju čestitost duše koja se krije u nekom stvorenju. Stoga je Aristotel, koji je htio Aleksandru prikazati kakav treba da izgleda po fizionomiji čovjek savršene čudi, oblikovao neku krasotu koja treba da se vidi na licu, u kretnjama i u dostojanstvenu glasu⁶¹, kakvi su u velikoj mjeri od prirode Đenovljani.

Kao što je ljupkost i mir u čovjeka koji uživa ugled znak sređena uma, u lakoumnu je čovjeku nestalnost znak velike ležernosti duha. Ponajčešće kad vidate ljude lake na riječima i djelima, u glasu i na licu, prosudite odmah da im je mozak slab, a u vezi s tim je i ležernost u kreposti duha. Oni se poznaju naročito i po tome što se pokrivaju kukuljicom do pola glave, jer oltari dime. Oni koji nose kapu ili kukuljicu do ispod očiju ponajčešće su oholi i naprasiti. Oni koji otkrivaju sprijeda glavu i spuštaju kapu otraga tašti su ili zaljubljeni. Oni koji pokrivaju kapom jedno uho⁶² fantasti su, lakomisleni i slaboumni, svadjivi, umišljeni, slavohlepni i glupi, a najčešće su tašti govornici što mnogo brbljaju. Oni koji je nose savršeno kao krunu ljudi su sređene pameti, puni ugleda i čednosti, jer je (77v) vrlina izabrano stanje, koje se nalazi u sredini, kako kaže Aristotel u »Etici«, 2°.

⁶¹ V. 60. bilješku I. knjige.

⁶² Cijelo Boetijevo djelo »De consol. phil.« pisano je u tom duhu, ali nema te misli izrečene ovim riječima. Možda iz Cicerona, ed. c., *De offic.*, I, 23, str. 444: »Fortis vero et constantis est non perturbari in rebus asperis...«

⁶³ Čitav tekst cit. djela K. Kurcija nije autentičan. Kotruljević se vjerojatno služio nekim tekstom u kojem je bila i »korespondencija« između Aristotela i Aleksandra.

⁶⁴ Vujić, o. c., 102: »Krivokapići nisu... nikad dobri trgovci.«

⁶⁵ Aristot., ed. c., II, *Eth. Nic.*, II, 4, 1105—1106. Isp. Bazala, *Povjest filozofije*, I, Zagreb 1906, 285. Kotruljević je definiciju skratio.

O darežljivosti trgovčevoj

Poglavlje XIII.

Darežljivost je vrlina koja pruža dobročinstva. Ona se po osjećaju može nazvati dobroćudnost, a po rezultatu dobrotvornost. Ova krepost sastoji se u davanju i u uzvraćanju dobročinstava. Stoga, kako kaže Seneka⁶¹, trgovac mora biti spreman da uzvratí dobročinstva onima od kojih ih prima i da ih učini ljudima kad mu se čini potrebnim. Pri uzvraćanju pazi da ne budeš tvrd. Svaki put se pristoji da trgovac obilato uzvratí dobročinstvo, ali ne smije ih činiti previše, a pogotovu gdje nije potreba, jer ova vrlina više pristoji gospodi i uzvišenim ljudima nego li trgovcima. Zvanje je gospode da daju, a trgovca da sabire i sakuplja bogatstva, a to mu je i cilj. Trgovac mora uvijek najspremnije uzvratiti primljeno dobročinstvo bez odlaganja, jer je znak nezahvalnosti ako s tim dugo čeka, a gotovo je isto što i ne uzvratiti ga ako čeka da ga drugi zamoli. Pazi da dobročinstvo koje ti učiniš nekome ne škodi drugome, jer ako netko učini dobročinstvo jednome na način da škodi drugome, imamo ne dobročinstvo, već ulagivanje. Stoga radi kako kaže Seneka: »Neka se služe (78) darežljivošću, koja će mnogima koristiti, a škoditi neće nikome«⁶², a ne kao velik broj trgovaca koji lihvaré naveliko, a zatim grade crkve i bolnice. Kad činiš dobročinstvo, nemoj ga predbacivati ni pri govarati, jer ako to činiš, gubiš svu hvalu, pa Ciceron kaže: »Oj oholosti, tebi nije dopušteno primiti ništa, jer ono što daješ, kvariš«⁶³. Dapače, ako netko od tebe zatraži neko dobročinstvo, ne smiješ ga uskratiti prikriveno ili cjepidlačeći, kao što je Antigón odgovorio Ciniku⁶⁴ koji ga je molio jedan talenat: »Ta Cinik ne bi smio toliko tražiti!«, a kad ga je Cinik zamolio za jedan dinar, odgovori mu: »Ne pitaš koliko ti dolikuje.« Evo, taj je zlobno nijekao, a mogao je, budući da je bio kralj, dati i talenat i dinar. Aleksandar je učinio protivno kad je darovao grad siromahu koji je prosio milostinju. Jadnik je rekao: »Gospodaru, grad se ne priliči meni i mojoj nesreći.« Aleksandar odgovori: »Ne marim koliko se tebi priliči primiti, već marim koliko se meni priliči dati«⁶⁵. I pazi, ako si učinio dobro nekom nezahvalniku, nemoj se žaliti na nj, jer ako on nije onakav kako mišljasmó, ne čini krivo tebi, već sebi. Budi velik u davanju i ne budi opor u primanju. Udesi da uvijek drugi više duguju tebi nego ti njima. Dugo sam boravio na dvoru slavnog vladara don Alfonsa, kralja aragonskog, koji je bio toliko darežljiv da nisam nikada vidio da ga (78v) je u ljubaznosti netko pobijedio. Stoga je iz velikodušnosti običavao uzdizati male ljude imenujući ih velikim meštrima da tako zabliska njegova darežljivost i da nijedan od imenovanih ne uzmogne reći da ima po zaslugi ono što je stekao, već po velikoj milosti gospo-

⁶¹ Sen., ed. c., *De beneficiis, passim*.

⁶² *Isp. o. c., II, 14. i d., Werner, o. c., 65: »Omni prodesset debet, nullique nocere.*

⁶³ Seneca ed. 1490. *De Benef., l. II, 26'*: »O superbia magnae fortunae... Quicquid das, corrumpis.« Dakle, nije Ciceron.

⁶⁴ Prema Sen., ed. c., *De benef., II, 17.*

⁶⁵ *Ib., II, 16.*

darevoj: Upravo prožet tom kreposti radije je dijelio milosti onima koji to nisu zaslužili nego onima za koje mu se činilo da su i po sposobnosti i po rodu to zasluživali, tako da su ga mnogi koji to nisu shvaćali kudili. Ja sam uvijek zapažao u njemu neugasivu žeđ darežljivosti, koja je u njemu bila na neki način prirodena, a bila je to sušta darežljivost.

Pazi, na drugačiji način moraš biti darežljiv prema onima koji su potrebiti i sudbina ih progoni, nego prema onima koji žive dobro i žele da žive bolje. Bolje je činiti dobro dobrima nego bogatima jer bogati ne žele ostati obavezni dobročinstvom. Stoga nasljeđuj Temistokla, koji reče: »Više volim čovjeka potrebita novca nego novac potrebit čovjeka«⁶⁶.

O mirnoći trgovčevoj

Poglavlje XV.

Mirnoća duha je krepost koja je potrebna svim vrstama ljudi, a ponajviše trgovcu. Svi koji su mirna duha znači da imaju dobru tjelesnu građu i povoljan raspored dobrih sokova. Dakle, to su veseli i (79) radosni ljudi, u miru su sa sobom i s drugima, sa svakim su prijatelji, nisu zavidni ni podmukli, nepravedni ni osvetljivi, niti sumnjičavi, lakomi i zlobni. Sva ova zla raspoloženja dolaze kod ljudi koji su uvijek melankolični i oborena čela te pognuti stalno gledajući dole. Takvi su pokvareni, uvijek misle i čine zlo, a škrti su i prema drugima i prema sebi i svojoj obitelji, pa se stoga kloni njihova društva. Među ostalim uvijek su lažljivci i pretvaraju se. I kao što se izvana pokazuju bolnima i turobnima, tako unutra u srcu goje uvijek zlobu. Ti su ljudi veoma loše primani u mnogim krajevima, kao u Francuskoj, Njemačkoj i Ugarskoj, gdje se ljudi uvijek smiju, šale, pjevaju i plešu. Turobne ljude smatraju najgorima i izbjegavaju njihovo društvo. Kažem ti da sluga božji, trgovac, plemić, ratnik, gospodin i ljudi svakoga ranga moraju biti veseli, vedri i mirna duha. Upozoravam te da trgovac čiji je duh smušen i taman ne traži savjeta, a ne može ni sam sebe dobro savjetovati ni donijeti razboritu odluku, jer sok tromosti umnožava zle sokove, guši razum i otupljuje čovječji um.

Dopusti da žuč i krv u tebi prevladaju, i budi veseo i miran do (79v) godilo se ma šta. Takvi ljudi dugo i dobro žive i o svemu zdravo razmišljaju. Vi ste poznavali moga djeda Stanu, koji je u dobi od 96 godina slučajno dobio jaku kilu. Kad mu dovedoh liječnika, ovaj se zadivi kako on tako dobro i vedro nosi godine, jer nije imao ni bore na licu i izgledalo je da mu je 40 godina, te ga upita što ga je održalo u tolikoj snazi. On odgovori: »Usprkos raznim i nebrojenim udarcima sudbine koje sam doživio u svojoj djeci, nikad se nisam uz-

⁶⁶ Plutarhi, ed. c., I, str. 121: »Ex illis...« Za proširenost isp. Boccaccio, *Decameron*, V. 9 (ed. Momigliano, 1914, str. 247): »Io voglio avanti uomo che abbia bisogno di ricchezza che ricchezza che abbia bisogno d'uomo.«

rujao ni ozlovoljio. Zatim, nikad se nisam digao od stola sit.« I tako je liječnik spoznao da je mir sređena duha bio razlog njegova duga života.

Stoga se čovjek od mladosti mora truditi da ne dobije taj običaj, jer kako kaže Seneka: »Što je jednom prirodeno i urođeno, ublažuje se vještinom, ali se ne savlađuje«⁶⁹.

O stidljivosti trgovčevoj

Poglavlje XVI.

(80) Želeći raspravljati o trgovčevoj stidljivosti i sramežljivosti, treba reći da trgovac mora biti čedan i pun sramežljivosti više od drugih. Kao što mora u svojim poslovima biti izvršniji od drugih ljudi, takav mora biti i u stidljivosti i sramežljivosti u ophođenju sa svakim, kako kod kuće, tako i izvan nje. Toga su se Rimljani držali čak i pred svojom djecom, koju su sa sobom vodili u kupatilo. || Kako priča Valerije Maksim, i pred djecom su pokrivali svoju golotinju⁷⁰. Na to se mnogo pazi u veoma mnogim državama. Najmanje se danas pazi na sramežljivost u Italiji, gdje ne samo običavaju ići na kupanje a da ne pokriju stidne dijelove, nego se još očevi, majke, sinovi i kćeri ne stide da se međusobno pokazuju goli i ponašaju se čudno i upotrebljavaju neke pretjerane i nepristojne riječi. Prema raznim pokrajinama imaju razne izraze da označe sramne udove.

Treba pohvaliti naš jezik, koji, kako znaš, nema u upotrebi ništa što bi se moglo nazvati nepoštenim, pa ni izraza za psovanje boga i svetaca. Ako pak neku stvar nije pristojno spomenuti, a katkad ju je nužno imenovati, otmjeno je nazivamo vrlo pristojnom riječi, tako na primjer mjesto »gačice« kažemo »ruho«. Među Talijanima manje su besramni, i to samo u ponašanju, Đenovljani, koji nemaju u upotrebi nijednu otvoreniju riječ. Stoga je Dante rekao:

»O pokvareni ljudi iz Genove,
Vladanja lijepa, ali puni mana«⁷¹.

(80v) On im je pripisao lijepo vladanje, i to se pristoji trgovcu, koji mora biti čedan i pristojan u govoru, u ophođenju i u svemu, ugleđajući se u slavnoga Cezara, koji dok je umirao, bivši ranjen na 23 mjestima, || pokrivaše plaštem stidne dijelove da ne budu otkriveni pred ljudima, što je Valerije Maksim pohvalio govoreći: »O Cezare, pokazao si umirući koliko treba poštovati stidljivost«⁷².

⁶⁹ Sen., ed. c., ep. ad Luc., XI: »Quidquid infixum et ingenitum est, lenitur arte, non vincitur.«

⁷⁰ V. Maximi, ed. c., II, I, 7, str. 591.

⁷¹ Dante veli:

»Ahi, Genovesi, uomini diversi
d'ogne costume e pien d'ogni magagna
perchè non siete voi del mondo spersi?« (Inf, 33, 151—153)

M. Kambol je ove stihove ovako preveo:

Avaj, o puče đenoveški, što si
pun mana, a za dobro čuvstva tupa,
zašto te zemlja još na sebi nosi?

⁷² V. Maximi, ed. c., IV, V, str. 661.

O pohvalnim svojstvima kod trgovca

Poglavlje XVII.

(81) Spomenut ćemo svojstva koja su u trgovca pohvalna. Prvo, mora biti razgovorljiv i komunikativan sa svojim, a i sa zlima mora biti ljubazan i dobroćudan, blaga i prijazna lica. Prijazan mora biti sa svakim, a najvećma mora biti veseo i radostan kad prodaje ili kupuje. I ponosan treba biti jer ponos čisti čovjeka i čini ga da mrzi poroke i teži za dikom. Čist mora biti jer spolni odnošaj razara novčanik i osobu te pomračuje um. Tako sam saznao iz izvješća našeg M. Angiola de Contija da je neki plemić koji je ostao udovac umro iste godine. Liječnici nisu mogli ustanoviti uzrok njegove smrti, pa su ga secirali i našli da mu u glavi nije bilo nimalo mozga. Shvatili su da je smrt uslijedila uslijed silna općenja. Stoga ćete naići na mnoge lude i slaboumne ljude među onima koji se potčinjavanju slasti mesine. Miran mora biti i ne smije mahati rukama, plesati nogama i || bacati se tijelom, što mnogi čine iz običaja, jer su lakomisleni i glupi. Mora biti postojan i zreo bez i traga lakoumnosti. Mora biti svestran i znati se ophoditi s narodom svake ruke, velikim i malim. Ne smije biti uvijek protivan, osvetljiv, bezobrazan i nastran, a ni sljepar, tašt, rasipan, brutalan, izjelica i popilica. Najzad, sve mane koje su nekima nedopuštene trgovcu se nigdje ne dolikuju.

O umjerenosti trgovčevoj

Poglavlje XVIII.

Na završetku ove knjige govorit ćemo o umjerenosti, koja je vrhovna vrlina i sa sobom povlači mnoge druge vrline.

Prvo, trgovac mora držati mjeru i u sreći i u nesreći, koje se gotovo neprestano i više nego kod drugih izmjenjuju u njegovu životu, tj. u dobru se ne smije uznijeti, a u zlu poniziti, kako je već rečeno pozivajući se na Boetija⁷³. Svaki temperament treba da postigne sredinu, da se u njoj uzdrži krepost, jer je krepost izabrano običajno stanje, koje se nalazi u sredini, kako hoće Aristotel⁷⁴.

(81v) Drugo, trgovac mora biti umjeren u jelu i piću. Ovdje je najgora mana pijanstvo, koja mnogo više škodi trgovcu nego drugima jer je trgovac više od drugih javna osoba. Dok drugi, ako su pijančevali, || mogu izbjeći ophođenje s ljudima i potajno odspavati tu grešku, dotle se trgovac mora stalno pojavljivati u javnosti, pa ne može sakriti zlo, koje je ne samo sramota nego mu može nanijeti i štetu pri računanju, prodaji i kupovini jer može počiniti pogreške koje bi mu mnogo naudile. Mora, dakle, izbjegavati da mnogo jede i pije jer je to za trgovca veoma pogubno. Osim sramote, koju treba veoma izbjegavati, posljedice su lijenost, tupost mozga, pospanost, teškoće u govoru i najzad razne bolesti, kao kostobolja, grčevi u trbuhu, bolovi u želucu, groznica, vodena bolest, guba i mnoga druga zla, koja

⁷³ V. 57. bilješku ove knjige.

⁷⁴ V. 60. bilješku ove knjige.

su veoma neugodna svakome, a najviše trgovcu. O njima kaže Apostol: »Ne opijajte se vinom, u kojem je razbluda«⁷³. Među liječnicima se govori: »Više ih je ubila proždrljivost nego mač«⁷⁴.

Sv. Toma⁷⁵ navodi pet vrsta proždrljivosti. Prvo, kad se jede prije vremena; drugo, kad se poslije jednog jela traži drugo; treće, kad se traže skupocjena jela; četvrto, kad se zahtijeva velika količina i peto, kad se čovjek nepristojno vlada u jedenju i jede halapljivo i bez reda.

(82) Zapamti da Augustin⁷⁶ kaže kako sve treba razumjeti s razložitim načinom, prema tome što se priliči mjestu, vremenu i osobi. Nemojmo naglo prigovarati, jer možda i bez mane pohlepe i proždrljivosti mudrac jede skupu hranu, a nezalica gori najpogrdnijim plamenom proždrljivosti jedući veoma bijednu hranu. Ispravnije je da svatko mora više željeti da jede ribe kao Gospodin nego leće kao Ezav ili ječma poput konja. Odjeljak 41, »Svatko«⁷⁷. Trgovac mora biti umjeren u jelu i piću zbog gore spomenutih razloga. Hranu smije cijeliti samo kao jednostavno sredstvo za tjelesnu prehranu, kao što kaže Boetije: »Malim i najmanjim priroda se zadovoljava«⁷⁸. Neka ne bude poput onih o kojima kaže sv. Pavao: »Njihov je bog trbuh, a slava zajedničko žderanje«⁷⁹, jer nijedno dobro ne proizlazi iz proždrljivosti, već svako nevaljalstvo i nepodobna pohota.

(82v) Treće, trgovac mora biti umjeren u govoru. Ne smije govoriti odviše jer je pretjerano govorenje za osudu ne samo u svih ljudi već mnogo i u najvećoj mjeri u trgovca. To je stoga što je to drugima zabranjeno samo ukoliko se tiče pristojnosti (časti). Trgovac mora biti umjeren i ukoliko se to tiče njegove koristi, jer od brbljanja nebrojeno puta trgovcu nastane golema šteta budući da mu drug sazna obavijesti, što se prije ili poslije osveti, jer šutnja nije zapisana, ali riječi jesu. Istina, razborit čovjek neće uvijek šutjeti, već mora govoriti na pravom mjestu i u pravo vrijeme, kako predmet zahtijeva, a najviše mora paziti na pet stvari. Prvo, promisli što ćeš reći jer (83v) ne smiješ govoriti stvari koje nisu u vezi s ranije rečenim, ni neumjesne, ni gadne stvari, ni isprazne, ni prijekorne, ni besramne, a ni takve koje se ne dolikuju tvom položaju.

Drugo, moraš znati procijeniti kad ne smiješ upasti i prekinuti tuđe govorenje. Čekaj svoje vrijeme i govori kad ti se čini da ti je red, jer će ti govor biti s vremenom lijepo primljen. Nemoj kao neki da ih sedmoro govori, i nitko nikoga ne razumije.

Treće, procijeni koliko ćeš govoriti, jer moraš dati svom govoru rok. Ne budi dug, daj i drugima prigode, nemoj uvijek ti govoriti, jer je to običaj glupana. Kad trebaš početi govoriti, nemoj prekoračiti mjeru suvišnom opširnošću počinjući od jajeta, ako kaniš opisati

⁷³ V. 109. bilješku I. knjige.

⁷⁴ Isp. Doroghy, o. c., 69; I. Phil., 172.

⁷⁵ V. 110. bilješku I. knjige.

⁷⁶ V. 111. bilješku I. knjige.

⁷⁷ V. 112. bilješku I. knjige.

⁷⁸ V. 113. bilješku I. knjige.

⁷⁹ V. 114. bilješku I. knjige. Kotruljević je izmijenio drugi dio.

trojanski rat, kako kaže Horacije⁸⁰. Tvoj govor neka bude jasan, bistar i kratak, ali ne opet toliko da bude nerazumljiv, kao što kaže Horacije: »Postajem nerazumljiv dok se trudim da budem kratak«⁸¹.

Četvrto, moraš ocijeniti kome govoriš. To znači da ne smiješ odgovarati uvijek i svakome i po rangu osoba. Uvijek drži na pameti da se okoristiš iskazujući drugima čast, jer je to lijepo, a ništa ne stoji. Čast koju iskazuješ drugima tvoja je po riječima Aristotelovim: »Čast je onoga koji časti«⁸².

(83) Peto, treba znati na koji način moraš govoriti. Vrlo bismo se razvukli kad bismo htjeli ovaj predmet svestrano objasniti, ali budući da se Ciceron oznojio dok je o tome napisao djelo⁸³, ja ti ga ne podastirem, a poglavito zbog toga što sam rekao da trgovac mora biti vješt govorništvu. No ipak, ponešto ću ti kratko reći za neke neuke i nedisciplinirane ljude, kojih ima mnogo. Tako moraš razlagati da ti glas, lice, kretnje i odmjerenošću budu ljupki. Glas mora biti umjeren jak. Prema tome da li govoriš o malim ili uzvišenim stvarima, moraš mijenjati glas, pa će on biti oštar, samilostan, uzvišen, snižen itd. Što se tiče vanjštine, ne smiješ micati glavom, očima, ustima, rukama i nogama, nego moraš ostati čvrst i miran umarajući samo jezik, dok drugi dijelovi tijela miruju. Njegovaj lijep način govora i izlaganja. Premda je netko nadareniji od drugoga, moramo naprezati svoju narav i pokazivati dobroćudno lice i koliko je god moguće ljubak izgled. Spajaj umjerenost s ljupkošću ili ozbiljnošću, jer je lijepo kad se u iskusnih ljudi sreća umjerenost u govoru i ozbiljnost u prosuđivanju. Oni znaju »da je prerijedak soj ljudi kojima se posrećilo da u nježnoj dobi budu razboriti«, kako kaže Petrarca⁸⁴, a blaženi su oni kojima je dan taj dar.

(83v) Četvrto, mora biti umjeren u trgovanju, naime u kupnji i prodaji te u trgovačkim pothvatima bilo s kim. Stoga ako naiđeš na čovjeka lakomislenu i lakoma na poslove, koji bi htio uloviti svaku pticu što leti, prosudit ćeš da će brzo propasti. S tim se ne miješaj i ne druži. Oni koji rade razložito znaju kolik je njihov imetak i opseg njihove radnosti. Pruža li ti se više prigoda, svakako ih ispita i (83v) poduzmi pregovore, ali pogodi samo one poslove za koje ti se čini da bi ih želudac tvoje radnosti mogao probaviti. Ne opterećuj ga jer bi ti to nanijelo zator i štetu, a to vidimo stalno iz iskustva.

Peto, trgovac mora biti umjeren u drugovanju i u ljubavi. Nije dobro da ljudi ovog zanimanja imaju mnogo prijatelja ni ispraznih ili intimnih prijateljstava, na primjer sa ženama, putnicima, gospodom i ljudima koji ne znaju platiti kad su dužni, pa jer ti je velik prijatelj, potrebno je da ga sačuvaš ili izgubiš. Ako ga sačuvaš, svedno ti postaje neprijatelj jer se umoriš dok se naplatiš, a tvoje požurivanje osobno ili preko momaka učini te njegovim neprijateljem.

⁸⁰ Horatii, ed. c., Sat., I., III, 6—7.

⁸¹ Horatii, ed. c., A. poet., 25—26.

⁸² Ovu izreku nisam našao kod Aristotela. Isp. F. Philipp, o. c., 182, anonimno.

⁸³ Djelo se zove »De oratore«.

⁸⁴ Nisam mogao naći taj pasus u dosad izdanim kritičkim izdanjima Petrarkinih latinskih djela.

Stoga trgovac mora imati mnogo znanaca, a malo prijatelja. Mi ovu riječ »prijatelj« upotrebljavamo u nepravom smislu jer nas mnogi nazivaju prijateljima, a premalo ih je pravih. Da ne pogriješimo, moramo reći »znanci«.

Dobro pamti da ne posuđuješ novaca. Bolje je jednom pocrvenjeti nego stoput poblijedjeti⁶⁵.

Ako pak imaš ovu narav i druge kreposti i uvjete navedene u ovom djelu, zaista ćeš se moći nazvati trgovcem.

84
IL QUARTO LIBRO
DI BENEDETTO COTRUGLI
dell'arte della Mercatura.

(84)

ČETVRTA KNJIGA
BENE KOTRULJEVIĆA
o vještini trgovanja

Uvod

Budući da smo do sada prošli, kako smo naumili, kroz tri prethodne knjige, nastavit ćemo s božjom pomoći u četvrtoj knjizi o tome kako se i na koji način mora trgovac vladati što se tiče gospodarenja i upravljanja kućom i kućnom zajednicom, a ove stvari nisu manje dostojne trgovca negoli sudjelovanje u javnom životu, prema onoj izreci Valerija Maksima: »Što vrijedi vani biti krepak ako se kod kuće loše živi?«¹ Stoga Aristotel zahtijeva da se domaćin može zvati kraljem svog doma², jer kao što kralj mora upravljati svojim kraljevstvom lijepim načinom i uredno, tako i domaćin mora upravljati svojom obitelji i brinuti se za nju, a to nije mala briga, tako da su mnogi koji su je potcijenili došli na zao glas i bili protjerani sa svojih posjeda, pa bi manje zlo bilo da su umrli. Stoga hoće Vilim³ da domaćin mora biti ||

(84v)

upravljatelj kućne zajednice ne samo u duhovnim stvarima nego i paziti na moralnu stegu, jer ako to ne čini, gori je od nevjernika. Stoga sv. Pavao kaže u »I. poslanici Timoteju«, 5: »Ako se netko ne brine za svoje, a naročito za ukućane, vjeru je zanijekao i gori je od nevjernika«, 47, pogl. 1⁴, »potrebno je«⁵ i pogl. »koliko mu dra-

AVENDO fatto'l
trasorso secondo'l no-
stro proposito, per li
tre libri procedenti:
co l'aiuto di tanto segui-
remo'l quarto libro, in
che, & in qual modo
il mercante si de reg-
gere circa la vita eco-
nomica, & governo di casa, & della famiglia, la
qual cosa, non è men degna nel mercante, che si sia
nel vivere politico: secondo quel detto di Valerio
Massimo Quid oportet foris esse strenuum, si domi-
no male vivitur? Et però vuol Aristotele, che'l pa-
dre di famiglia si possa chiamar Rex domus sua;
perche come'l Re dee reggere'l suo reame con mo-
do, & ordine, così il padre della famiglia, dee reg-
gere, & haver cura della sua famiglia. Et non poca-
mente, perche molti non l'estimando sono incorsi in
grandi infamia, & detractione. In modo che me-
no mal farebbe lor fiato, che fossino fiati morti. Et
però vuole Cinghino, che come'l padre di fami-
glia

¹ V. Maximi, ed. cit., II, IX, proem.

² Aristotel, e. c., I, Politica, v. Index s. v. pater familias. Na više mjesta ima sličnih misli.

³ Guil., e. c., na više mjesta.

⁴ Tim, I, 5, 8.

⁵ CAN, necesse est, c. 8, D. XLVII.

⁶⁵ Isp. Daničić, o. c., 9, br. 294.

go⁶ itd.«. O toj istoj stvari nalazimo kod Filozofa u Ekonomiji: »I privatno i javno treba da se onaj koji živi obazire na sve bogove i ljude, a također mnogo na ženu, djecu i roditelje«⁷. I stoga, kao što smo više puta rekli da trgovac ne smije svraćati pozornost samo na jedno umijeće jer bi bio nezgrapno i beskorisno oruđe, tako kažemo da ne treba samo nastojati oko zgrtanja novca, nego treba da se obazire i na upravljanje svojom kućnom zajednicom i da ima imanja i kuća jer ne zna što se sve slučajno može desiti. Dobro je, dakle, da ima nekretnina, kako kaže Aristotel, navodeći izreku Hesioda, koji govoraše kako je nužno da domaćin imade prebivalište, ženu i dobra odvjatnika⁸. Stoga se trgovac koji nema nekretnina, nego samo novaca, može nazvati čovjekom s kojim se sudbina igra, jer ako nestane tog novca (što stalno opažamo), treba da uzme motiku. Stoga trgovac koji stalno zarađuje mora otkidati nešto od svoga dobitka i ulagati || u nekretnine.

Trgovče moj dragi, sve što razuman čovjek radi, čini s nekim ciljem, a ako je tebi cilj da uvijek gomilaš pare na pare te ako bi ih htio neprestano nagomilavati kad bi živio tisuću godina, smatram te nerazumnom budalom i živinom, a ne čovjekom. Tvoje zgrtanje nalik je onome bogatašu koji je pokopan u paklu⁹, i o njemu kaže Evanđelist: »Teško je bogatašu ući u kraljevstvo božje kao što je devi proći kroz ušice igle«¹⁰, jer je tvoja, bogatašu, pohlepa bez granica. Trgovac treba, kako znaš, trgovati s ciljem da namiri svoje potrebe, a tko to radi na prvi način, uvijek je u grijehu, kako kaže Aleksandar iz Halesa¹¹. Kadikad je bolje izaći iz igre u najljepšem času i ne čekati da dobiješ sve, jer ćeš gdjegod htjeti izaći, a nećeš moći. Stoga, kad najbolje zarađuješ, stani i ne čekaj svršetka, jer ćeš možda dočekati siromaštvo.

O trgovčevoj kući

Poglavlje I.

Kuća i stan su prvo što dobar gospodar mora imati. Ta kuća mora ispunjavati ove uvjete. Prvo, mora biti sagrađena na ravnu mjestu i blizu tržišta, kao što su u Mlecima Rialto, na Zapadu lodža, u Firenci i Napulju te u mnogim mjestima Italije Banchi¹², u Milađu

⁶ *Ib.*, *quantumlibet*, c. 9, D. XLVII.

⁷ *Aristot.*, ed. c., *Index*, kao bilj. 2, osobito 494, 15. i 37; 638.

⁸ *Id.*, I, *Oecon.*, cap. II, 635: »*Et ideo, secundum Hesiodum, exstare oportebit: Principio domum et uxorem taurumque jugalem*« (tj. i biku).

⁹ *Ev. Luc.*, 16, 22.

¹⁰ *Citira napamet*, *Isp. Ev. Math.*, 19, 24. i *Mar.* 10, 25.

¹¹ *Ne radi se o Aleksandru Aleksandrijskom, kako bi se u prvi mah moglo misliti, već o engleskom skolastičaru 13. st. Aleksandru de Halesu (ili »de Ales«), Isp. Enc. ital.*, II, 328. U *Metropolitanskoj knjižnici, pri Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu*, pod br. M 1064, čuva se njegova *Summa*, izdana 1489. (samo II. dio). O *lakomosti v. Qu. CLVIII, De avaritia*.

¹² *Tommaseo-Bellini*, o. c., 3, 714, spominje u Rimu ulicu *Banchi* (uz riječ *favola*, § 5). *Isp. i G. Rohlf's*, »*Italienische Strassennamen*«, *Archiv f. das Studium der neueren Sprachen*, 185 Bd., 75—103.

(85v) Tocco, a u mnogim drugim mjestima || trg. Ova je blizina zgodna trgovcu jer se više puta pojavi potreba da mora tamo ići ili nešto poslati, pa to učini brzo, a inače katkada izgubi dobar zalogaj jer ga nije brže-bolje uzeo, a običaj je da trgovci jedan drugome otimaju zalogaj iz usta. Drugo, kuća mora imati ugledan pristup zbog stranaca koji ti dolaze, a poznaju te samo po čuvenju, jer ti mnogo koristi lijep izgled kuće. Treće, mora imati na prvom katu pisarnicu pogodnu za tvoje poslove, sa stolom i mjestima za sjedenje s jedne i druge strane, tako da ona bude odijeljena od stambenog dijela kako ne bi stranci koji dolaze s tobom ugovarati smetali ukućanima. Četvrto, mora imati prostranu i svijetlu blagovaonicu kako te taman i težak zrak ne bi prisilio da odeš ljeti na ladanje, što dovodi do propasti svakog posla i pomanjkanja svake zarade. Peto, mora imati spavaonice uređene i urešene prema tvom položaju, ali ne pretjerano. Šesto, mora imati svijetlu i prostranu kuhinju za spremanje hrane blizu služinske sobe. Sedmo, mora imati podzemna spremišta, kao konobe za vino, drvarnice, konjske staje i robna skladišta. Osmo, mora imati gornja spremišta, kao što su ambari i ormari, puna svih namirnica, a sve neka je zaključano. Deveto, mora imati posebnu sobu za slugu, odijeljenu od ženskinja, a pristup da je prikladan među njima. || Deseto, zbog čistoće kuća mora imati nužnike s jamom ili nužnike i mjesta gdje se baca nečista voda: Jedanaesto, mora imati gustijernu i praonice da ne treba slati sluškinje izvan kuće po vodu, prati rublje i dr. Dvanaesto, mora imati sunca da se rublje može osušiti. Trinaesto, neka su sva vrata čvrsta, s dobrim bravama.

Tko se bavi knjigom, ne smije držati knjige za duhovnu zabavu u općoj pisarnici, već mora imati posebnu malu radnu sobu u najudaljenijem dijelu kuće, a ako ona može biti smještena blizu njegove spavaonice, vrlo je dobro i zdravo jer tako može udobno učiti kad mu preteče vremena, a studij je dična i pohvalna djelatnost.

O dvorcu¹³ dobra gospodara

Poglavlje II.

Zatim, gospodar mora imati dvorac, a ako mu je moguće, dvije vrste dvoraca.

Jedan drži zbog koristi i rente da prehraniš obitelj. Nije važno da on bude daleko od grada jer moraš paziti samo na korisnost. Ipak će i takvi dvorci biti korisni u doba pošasti i pokvarena zraka, a što su dalje, pogodniji su za ovu drugu svrhu.

Drugi dvorac neka služi za zabavu i osvjježanje tebi i tvojoj obitelji, ali ne posjećuj ga previše jer često odlaženje na ladanje odvraća ljude od posla. Ovaj će ti služiti || za svrhu kojoj teži ovo naše djelo, kako ćeš vidjeti na kraju.

Prvi dvorac koristi trgovcu radi rente koju prima. Drugi osvježuje duševne snage i pravi čovjeka čilijim za svaki posao. No ipak,

¹³ *J. Stull*, o. c., ima za »villa« »kuća i baština«.

napominjem ti da i u jednom i u drugom držiš ljude i nastoj da se dvorcima dobro upravlja. Ne muči se obilazeći ih jer ćeš to s vremenom, kad se povučesh od posla, nadoknaditi. Brini se za gospodarske poslove čim si u muževnoj dobi i sposoban, jer je zemlja naša mati, i kad se njome bavimo, toliko nas privlači da nas gotovo sasvim promijeni, tako da zapustimo malo po malo druge naše poslove, koji su najvećim dijelom neugodniji. Stoga ju je Vergil nazvao »vesele njive«, jer vesele ljude. Ako se tvoje bogatstvo povećava tako da možeš kupovati dvorce, kupuj najkorisnije, a ne raskošne. Mislim kako izvan tako i unutar grada, i ta riječ »dvorac« neka ti bude od sada obična.

O čovjeku gospodaru

Poglavlje III.

(87) Budući da govorimo o gospodarskom životu, u nastavku nam je govoriti o čovjeku gospodaru. On mora biti u prvom redu muškarac, a žena, djeca i cijela obitelj moraju ga slušati. Ponekad se pokaži strašan iako nisi, a ponekad ljubazan, ako hoćeš živjeti radosno sa svojim ukućanima. Nastoj da tvoji ukućani ne znaju tvoju pravu čud, jer ako je upoznaju, propao si. U tome treba biti vrlo razborit, i ja koji ti ovo pišem držim da neću reći sve što treba. Moraš biti častan, čudoredan i pošten i učini tako da se tvoja obitelj nauči dobrom životu radije iz tvog praktičnog života nego iz tvog nauka, jer su djela poučnija nego riječi.

Ustaj ujutro ranije od ostalih, a liježi kasno među zadnjima. Barem svakih 15 dana pozabavi se obilaskom cijele kuće te razgledaj gore i dolje svaki kut, čak i ona mjesta gdje spavaju reduše i sluge. Prekori svaki nedostatak i uvijek popravi što god ili nešto učini kako bi držali kuću dolično, bojeći se tvog iznenadna dolaska.

Pored svega toga mnogi su primili mnogo gotovo božanskih darova, kako u stvarima uprave, tako i u tjelesnom obličju. Ako je ovo odlično i izvrsno, u mnogom je od neba dano, kako reče Drepan¹⁴ caru Teodosiju. Doista, lijep izgled domaćina pruža mu određen autoritet u njegovoj obitelji. Slično je bilo s jednim carem (kako priča Solin¹⁵ o Aleksandru Makedoncu) koji je na licu pokazivao čestitost i veličanstvenost koje je nosio u nutrini tijesna srca. Bio je po statusu iznad ljudskog prosjeka, ponosne glave, veselih očiju i sjajnih rumenih obraza, tako da je ulijevao simpatiju svima koji bi ga vidjeli. (87v) Ostali tjelesni obrisi ne nijesu bili bez veličajne ljepote. Tako je ne samo poradi nauka stečena od svojih učitelja Aristotela i Kalistena nego ne manje i po svojoj krasoti stekao simpatija kod ljudi. Tako čitamo i o Herkulu, zatim o Cezaru, Trajanu i o mnogim drugim zapovjednicima i carevima. Pa iako si u tijelu nezgrapnan, moraš se

¹⁴ Forcellini, o. c., IV, 290—291, pripisuje ove riječi Horaciju, u smislu »vesela žetva«.

¹⁵ L. Pacatus Drepanius, v. Pauly-Wissowa, o. c., 36, 2058—2060. Stihovi u Migne, PL 13, 483—484.

¹⁶ Solini, ed. c., 9, 20, str. 74, 6—9, Isp. i Q. Curtii, o. c., I, 2.

ipak truditi da nadvladaš prirodu, jer su mnogi nadoknadili na umjetan način ono što im je priroda uskratila. Tako se priča i o Aristotelu, premda ja to ne nalazim ni u jednom vjerodostojnom spisu.

U prikladno vrijeme i na prikladnom mjestu, kad je potrebno, kažnjavaj svoju kućnu čeljad ostrim ukorom, a kadikad i batinom, ali ne u srdžbi, već svjesno, kao što čitamo o Platonu da je rekao sluzi koji je bio sagriješio: »Nalupao bih te da nisam rasrđen«. I da uzmognemo nastaviti ostatak našeg djela, završit ću o gospodarstvu i govorit ću o trgovčevoj odjeći i ukrasima.

O trgovčevoj odjeći i ukrasima

Poglavlje IIII.

(88) Prvu odjeću od obične ovčje kože pronašli su u raji zemaljskom za pokrivanje stidnih organa jer su poslije grijeha naši praroditelji spoznali da su goli, kako stoji u Genezi¹⁷. Poslije su se pokrivali do pola bedra. Tako rade još mnogi. Kasnije su se malo-pomalo uobičajile mnoge raskoši, tako da su među Rimljanima nosili muževnu togu samo oni ljudi koji su bili dostojni da služe i vladaju republikom. Zlatno¹⁸ prstenje nosili su vitezovi i slobodnjaci, oslobođenici su upotrebljavali prstene od srebra, a robovi željezne, kako priča Izidor¹⁹. Prema Liviju²⁰, u doba kad su Rimljani bili potučeni kod Kane u Apuliji od Hanibala, rimske su žene došle u senat noseći u krilu dragocjenosti i žrtvujući sve, samo da se osveti pretrpljeni poraz. Onda je, u čast njihovu, naređeno javnim zakonom da žene mogu po miloj volji nositi zlato i drugo kamenje. No danas, kao i u mnogim drugim stvarima, tako su i u ovome suvremenici zloupotrijebili i izopačili svaki način i svako dostojanstvo, tako da se ne razlikuju pučanin i vlastelin, trgovac i velikaš. Dapače, što je još gore, velikaši i grofovi nose sad jednostavniju i skromniju odjeću, a pučani su se dali u raskoš i izgledali bi kao velika gospoda da ih izgled lica ne izdaje, jer dobro kaže dalmatinska poslovice: »Ako laže koza, ne taji rog«. Jamačno viđaš pučanina ili pučanku lijepe i krasno odjevene a kao da ih to odijelo izdaje, i što god imaju skupocjenija odijela, tim više izgledaju ogrnuti majmuni. Vidiš li pak vlastelina u jednostavnoj pelerini ili vladiku u doletu²¹, po izgledu ćeš prosuditi da su plemići. Čini se da kao što na pučanki plače bogati ukras, na plemkinji se smiješi skromni.

(88v) Kako smo rekli u prethodnom poglavlju i na drugom mjestu ovog našeg djela, oblik je veliki nebeski dar i prva milost koju čovjek primi u času začeca, i čini se da je to milost dana besplatno ili

¹⁷ D. Laert., ed. c., III, 1, str. 77, 48.

¹⁸ Gen., 3, 7.

¹⁹ Ove riječi nema u tekstu, ali se može shvatiti kao ispuštena.

²⁰ Isidori, o. c., Migne, PL 83, Etym., 1, XIX, c. 32, 3, str. 702, De annulis.

²¹ Livii, ed. c., II, 34, str. 284, i d.

²² Kasumović, o. c., Rad 191, 196, tumači poslovice. Daničić, o. c., 2, br. 59: »Ako koza i taji, rozi ne taje.« Kasumović donosi još neke varijante.

²³ Vrsta pamučne tkanine. Tommaseo-Bellini, o. c., 3, 354.

BILJEŠKE PREVODIOCA UZ PRIJEVOD TEKSTA

U tekstu I. izdanja Kotruljevićeva djela ima veći broj pogrešaka. One su:

- a) pravopisne ili tiskarske
- b) stvarne.

Držim da je najveći dio tih pogrešaka nastao krivnjom prepisivača, koji su kroz 110 godina, koliko je djelo išlo iz ruke u ruku u prijepisima, koješta pokvarili, pa je izdavač I. izdanja F. Petrić imao grdne muke, kako veli u predgovoru, dok je tekst barem nekako sredio. Samo mali broj pogrešaka koje ni on nije ispravio korigirane su u III. izdanju. Nažalost, mnogo toga što je u I. izdanju bilo ispravno tiskano, izdavači III. izdanja su pokvarili.

ad a) Smatrao sam da je potrebno ukazati samo na one pravopisne pogreške kad bi se zbog netočnog pisanja mogao krivo shvatiti smisao. Istog sam se kriterija držao i za tiskarske pogreške. Npr.: ara ili arra, chiarisce i chiarisse, finimo (dijalekatski oblik I. 1. plur. prez. — finimmo) i sl.

Upozoravao sam na spajanje dviju riječi, odnosno na rastavljanje jedne riječi samo ondje gdje to nije bilo očito.

Za nelogične odlomke predložio sam drugu lekciju ili sam u prijevodu stavio znak »!«. Ponekad donosim dvije varijante prijevoda, ako se neki odlomak može dvojako shvatiti.

Interpunkcija je provedena po današnjem pravopisu. Gdje je potrebno, tekst je podijeljen na alineje.

Krupna je pogreška, koju nisu opazili ni izdavači III. izdanja, da je cijela strana 61. verso donesena na krivom mjestu. Stavio sam je gdje spada, što nije bilo teško vidjeti po smislu i po oznakama (tzv. reclamantes) koje se ponavljaju na početku svake strane s donjeg ruba prethodne.

ad b) Pri citiranju Kotruljević nije imao pred sobom kritička izdanja, kojih onda nije bilo. Ponekad nije imao nikakvo izdanje pred sobom, pa sam konstatirao grublja odstupanja od tekstova. To je doduše nespojivo s akribijom koja se danas traži u pisanju znanstvenih djela, ali mu se to može oprostiti jer srednjovjekovni čovjek — a Kotruljević je to još ponešto bio — nije običavao citirati doslovno, već je slobodno prepričavao neki tekst po sjećanju. Usp. F. Panzer, »Vom mittelalterlichen Zitiere«, Sitzungsberichte der Heidel. Ak. der Wiss., Phil. hist. Klasse, 1950, 3. Abh., passim.

Nije uvijek bilo lako ustanoviti kad je u citiranju nekog teksta nastala tiskarska pogreška, a kad autorova, stvarna. Na prve sam upozorio u »Bilješkama uz tekst«, dok sam na druge, koje su manje brojne, upozorio u »Bilješkama uz prijevod«.

Kako je Kotruljević živio u doba humanizma, upotrebljavao je neke riječi u značenju koje one imaju u latinskom jeziku. To je značenje ponekad nepoznato u talijanskom jeziku, a ponekad je manje običajno. U nekim slučajevima takvo je značenje u suprotnosti s talijanskim. I na to sam ukazivao u »Bilješkama uz tekst«, kako bi oni koji žele proučavati original lakše shvatili Kotruljevićevu misao.

Nisam upozoravao na glasovne i morfološke oblike koji su nekad postojali kao varijante u književnom jeziku, a danas nisu više dopušteni, te poneki od njih žive u nekim dijalektima osobito u mletačkom. Iznimno sam upozorio na neke dijalekatske osobine napuljske, koje bi bez komentara mogle biti krivo interpretirane.

Na kraju, nekoliko riječi o glavnim razlikama III. izdanja. To izdanje ima drugačiju naslovnu stranu i drugačiji predgovor »Al M. Mag. Sig. Francesco Pesenti Mercante in Bergamo Gio. Battista Bozzola Salute«; datiran je u Brescii, 20. VII. 1602. Kako je predgovor bez značenja za nas, nisam ga donio. Nema predgovora

Dubrovčanina Giuseppija. Kotruljevićev predgovor adresiran je ovdje: »A Benigni Lettori«. Razumljivo je da je ime F. Stjepovića svuda izostavljeno. Izostavljeni su i neki drugi odlomci na kraju knjige, kako se vidi iz bilježaka uz prijevod. II. dio ima uz svaki novi odjeljak marginalije, koje olakšavaju snalaženje.

Stranice su numerirane po modernom običaju: 1, 2, 3, ..., a ne 1, 1 verso itd. Većina je latinskih citata tiskana posebnom vrstom slova. Kako rekoh, poneke su pogreške ispravljene ali ih zato ima sva sila novih.

BILJEŠKE UZ TEKST*

List	Redak	
I. dio		
IV	7	»paruto« u smislu »partorito«.
1	15	commendare, u lat. smislu
1'	10	ammirazione, u lat. smislu (čudenje)
2'	5	prieno, č. pieno
3	3	d. occorrevano, u lat. smislu
4	5	famiglia, u lat. smislu, dakle, ne samo obitelj, već i ostali ukućani, sluge itd.
5	7	d. primo, danas premio
6	3—2	d. orare ne, č. orazione
6'	18	natura, č. natura
7	15	essa, u lat. smislu (ipsa)
8	6	d. tutto, č. tutto. Usp. III. izdanje 18, 2. red.
8'	3	ragian, č. ragion
8'	5	naturalibus . . , č. natalibus et honorum luce conspicuos . .
9	1	arch . . , č. alchimisti. Možda utjecaj napulj. dijala.
	9	quste, č. queste
10	15	possonza, č. possanza
10'	10	influsso, č. influsso
	16	prospererebbe, č. prospererebbe
11	1	utila, č. utile
	2	pugnie, knjiž. punge
11	11	rastavi: confidandosi della
	2	d. chiarisse, knjiž. chiarisce
12	12	esperimenti, u lat. smislu
	4	d. elegantemente, č. elegantemente
	4	d. col latte, č. col latte
	2	d. delli, č. delle
13	12	d. intendete, č. intendere, ili, bolje, attendere
14	14	imbecilli, u lat. smislu
	15	in attitudine, č. inattitudine
15	4	d. depravationi, u lat. smislu
16'	6	d. habbiamo, č. abbiamo
	3	d. sansali, knjiž. sensali
	1	d. formento, knjiž. frumento
19	4	de contanti, pogrešno, smisao treba biti »u idućem poglavlju«.
19'	1	barbari, č. Barbari
20	3	longhezza, č. longhezza, danas lunghezza
	3	logrerebbe, č. logorerrebbe
21'	9	d. pretermette, č. pretermetto, u lat. smislu
22	8	d. ci, č. si
23	5	impubblica, č. in pubblica
	4	d. aricordati, č. ricordati
23'	5	d. strabalzo, v. Boerio, o. c., s. v.
24	2	consiglio, č. consiglio
24'	3	d. misterio, č. mestiere
25	3	laudo, č. lode, latinizam
25'	5	euerdaderi, č. e verifizieri
26'	7	initi, č. magis niti

č. = čitaaj

d. = dolje (odozdo)

List	Redak		
	8	aliorum, č. alienis	
	10	ubaci: (virili) portione, (ut) et	
	10	d. celebrata, prema kasno lat. konstrukciji: habeo, eam celebratam	
27	15	gosso, č. grosso	
27'	13	d. sano, u lat. smislu	
	12	d. salubre, u lat. smislu	
28	12	d. spogliate, č. spogliare	
28'	5	d. Egiera č. Megara	
	4	d. Ispravno je »Imperia dura tolle«.	
29	4	d. suo, u lat. smislu	
29'	12	Lucillum, č. Luellium	
30	9	d. votu, č. vuoti tu	
30'	1	d. č. dilettati ad ire	
33	12	d. sede, č. schede	
34'	10	d. i sl. u tiskanju upotrijebljen je pogrešno isti znak za dinar i za dukat (ϕ) iako se dukat zapravo piše skraćeno (ϕ). Znak za solad (S) upotrebljen je i za škudu koji se inače piše drugačije.	
	35'	5	vediche, č. vedi che
	8	d. gusta, č. guasta	
36'	14	uerremo, č. venimmo	
38	1	gardati, č. guardati	
40	7	d. socondo, č. secondo	
40'	15	conseruasi, č. conservarsi	
	5	d. queste, č. questa	
41	3	taccarla, č. toccarla	
	4	lanarla, č. lavarla	
41'	6	area, č. arca	
42	11	moglie, u lat. smislu (mulier — žena)	
	14	d. con chi ti trahi, č. chi ti trae	
	8	i 10 d, L. ultra finem, v. 104. bilješku I, knjige	
43	4	s'intende, č. s'incendia	
	4	fame, č. fiamma	
	6	signore, č. Signore	
	7	Esaulenticchie, č. Esau le lenticchie	
45	10	marzapani, č. marcapiani. Vidi Palazzi, o. c., slika IX, str. 221. Zanimljivo je da je inače u rječniku nema.	
II. dio			
45'	9	d. brutti, č. bruti	
46	12	mansueta, č. immansueta	
46'	13	lasando, knjiž. lasciendo	
	1	Dulica, č. Edulica	
47	5	mettere, č. mietere; Segeta, č. Segetia	
	7	pecuniosi, u lat. smislu	
	8	d. Cena Dominica, u lat. smislu	
	8	d. sia, č. si ha	
	2	d. Missa, č. Missas	
48	5	uestrurum, č. vestrum	
48'	5	d. inuention, č. intention	
49	6	uacare, u lat. smislu	
	13	Auan, č. Anna	
	11	d. dilatatum, č. laetatum	
49'	14	Luca al 28, č. Luca al 18	
50'	2	d. exurivi, č. esurivi	
51	14	dispensatione, u lat. smislu	
	13	d. calze, u lat. smislu prema »calceus«	
	5	d. iza »superchio« umetni »ed il«	
52	7	chiesia, knjiž. chiesa	

List	Redak	
52'	7	d. conversatione, č. conversione
53	11	si fenerarijs, č. si feneraveris
	7	possibile, č. possibile
	9	d. pecca, č. peccchi, ili non è pecca
54	3	d. quallo, č. quello
54'	1	pileggio, prema srednjovjekovnom lat. plegius
55'	4	cade, u lat. smislu
56'	12	sciogliere, č. sciogliere, v. III. izdanje 108, 31.
57	13	d. cedono, č. credono
58	11	per ueniseti, č. pervenisse ti
	7	d. del l'oro, č. del loro
58'	6	debbeno, č. debbono
59	8	in certo, č. incerto
59'	6	accrescimento, č. accrescimento
	1	d. venduta, u lat. smislu veneo 4; biti na prodaji
60	9	d. su, č. sue
61	17	marcantile, č. mercantile
	9	d. deprenso, prema lat.
	8	d. furato, prema lat.
62	4	usasila, č. usassi la
	12	comunicano, u lat. smislu

Napomena: strana 61 b) počinje s »o uso«, a završava s »fare al -«) u stvari dolazi iza str. 62, kao 62 v, iza nje 62 v kao 62 c, i najzad, 63. Dalje ide redoslijed strana pravilno.

62' 1 d. uendere, č. rendere

III. dio

64	3	fundamento, č. fondamento
64'	1—2	declita, č. declinata
65	14	d. accresse, č. accresce
66	6	statici, č. stati, che ci
67	14	principial, č. principal
67'	6	autione, č. precauzione
68	3	mortale, č. morale, v. III. izdanje 130, 22.
69	7	d. neznatne razlike prema Vulgati
69'	6	d. simili, č. simile
70	14	d. uulogo, č. vulgo
70'	6	cum, č. cur
	14	denno, č. de mo(do)
71	6	mettono, u lat. smislu
	7	d. le nate, č. le annate
72	6—7	sospitij, č. ospizi
72'	5	instusso, č. infusso
	7	d. esseruantissimo, č. osservantissimo
73	3	rosi. et Como, č. ro, et Cosimo
74	7	deue, č. vede, v. III. izdanje 142, 20.
74'	10	dàmano, č. di mano
	11	espolito, u lat. smislu
	6	d. abijciamus... decoris. č. abdicamus... dedecoris
75	2—3	lasciaris, č. lasciarsi
	12	assere, č. essere
76	7	d. de iure de et uerbo, č. de iure et de verbo
79	11	d. cha' l. č. che il
	5	d. huomini, č. umori, v. III. izdanje 151, 23.
80	1	came, č. come
	9	d. intetto, po lat. intectus 3
	5	d. libei, č. li bei
81'	9	d. atro, č. altro
	1	d. s'intende, č. s'incendia

List	Redak	
82	1	fama, č. fiamma
	2	signor, č. Signor
	3	Esaulenticchia, č. Esau le lenticchie
83	6	superba, u lat. smislu
	7	uoitto, u lat. smislu
	10	giesto, u ven. sesto
83'	11	et, č. ò
83'	13	te, č. e (d)
		IV. dio
84	8	precedenti, č. precedenti
	3	d. deiettione, po lat. smislu
84'	4	d. almeno, č. a meno
85	14	Aless. č. Ales.
85'	3	d. negoziante, č. negoziazione
	3	hallo, č. fallo
	16	facenza, prema lat.
86	7	portitutte, č. porte tutte (u dijat. porti)
	8	che, č. chi
87	13	d. diuinamenne, č. divinamente
88	3	ira, č. tra
90'	13	Deiamadia, č. Deidamia
91	8	d. meteria, č. materia
	5	d. sanno, č. sano
91'	1	d. religiosa, č. religiosa
92	8	d. connettezza, č. con nettezza
92'	15	innesta, č. in testa
93	13	achi, č. a chi
93'	3	dischiaue, č. di schiave
95'	8	de quelle, č. del quale
96	10	copagnill, č. compagnia
	11	agtrada, č. aggrada
	5	d. nitente, č. niente
96'	7	institutio, č. istituito
	12	d. conuisione, č. congiunzione, v. III. izdanje 184, 25.
97	8	parole, č. prole
97'	2	scusato, č. scusata
99	10	seria, č. serio
99'	9	Bridano, č. Buridano
100	7	dalla latte, d. dal latte
	2	d. hai, č. ha i
100'	8	etimando, č. stimando
102	3	d. (ser) vi civili, č. servi iure civili
102'	11	collor, č. coltori ili colloni
103	15	dottrinarli, č. dottrinarli
	11	d. 583, č. D. 83
	7	d. iusta, č. iniusta
	7	d. se, č. si
	6	d. licentiam, č. incentivum
103'	8	uano et, č. vano è
104'	7	ara, č. arra

DJELA I TEKSTOVI CITIRANI U KOMENTARIMA PRIJEVODA

- J. B. Alberti, Della famiglia, Bibl. economica Sonzogno, 117. Milano 1924.
 T. Akvinski, T. Aquinatis opera omnia studio ac labore S. K. Frette et P. Mare, I—XXXI, Paris 1894.
 Aristotel, Opera omnia graece et latine, I—V, Paris 1878.
 Augustin, S. Aurelii Augustini, hippoensis episcopi Opera omnia, Migne, Patrologia latina (skraćeno PL), 32—47.
 Avicenna, Avicennae principis et philosophi sapientissimi Libri in re medica omnes, qui hactenus ad nos pervenere, Venetiis MDLXIII.
 Gl. Barusković, Latinske sentencije, poslovice i citati, Novi Sad 1907.
 C. Battisti e G. Alessio, Dizionario etimologico italiano, I—V, Barbera, Firenze, 1950—1957.
 Biblia sacra vulgatae editionis, M. Hetzenauer, Ratisbonae et Romae 1914.
 G. Boccoardo, Dizionario universale di Economia politica e di Commercio, I—II, Milano 1875—1877.
 G. Boerio, Dizionario del dialetto veneziano, Venezia 1867.
 Boetije, M. S. Boetii Opera omnia, Migne, PL 63—64.
 CAN, Corpus iuris canonici I—II, ed. Lipsiensis secunda, post. Ae. L. Richter curas instruxit Aemilius Friedberg, Lipsia 1879—1881.
 CIC, Corpus iuris civilis, ed. Mommsen-Krueger, Berlin 1906.
 Ciceron, Cicero M. T., Oeuvres complètes, avec la traduction en français, publiées sous la direction de M. Nisard, I—V, Paris 1850.
 Cod. — kratice za Codex Iustinianus, v. CIC.
 Gj. Daničić, Poslovice, Zagreb 1871.
 Dig. — kratice za Digesta (Pandectae), v. CIC.
 Diogen Laert, D. Laertii, De clarorum philosophorum vitis . . . I. X, Paris 1873.
 Z. Doroghy i D. Chudoba, Thesaurus linguae latinae, Zagreb 1935.
 L. P. Drepanius, Panegyricus Pacati Theodosio dictus, Migne, PL 13, 471—520.
 Ch. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, I—X, Paris 1883—1887.
 F. Eder, Glossary of Mediaeval Terms of Business, Italian Series 1200—1600, Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts 1934.
 Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, I—XXXVI, Roma-Milano 1929—1939; Appendice I, 1939, II, 1949.
 Enciklopedija Jugoslavije, JLZ, I. izdanje (8 svezaka), Zagreb 1955—1971, II. izdanje, Zagreb 1980—
 A. Ernout — A. Meillet, Dictionnaire étymologique de la langue latine, Paris, 1932.
 Ae. Forcellini, Lexicon totius latinitatis, Padova 1940.
 A. Gelij, A. Gellii Noctium Atticarum libri XX, ed. C. Hosius, Lipsiae 1903.
 Guillelmus, v. Vilim
 Horacije, Horatius F. Q . . . , Oeuvres complètes . . . Nisard, Paris 1850.

- Hostiensis, Henrici a Segusio cardinalis HOSTIENSIS Aurea Summa, Venetiis . MDCV.
 Hesiod, Hesiodi Carmina, ed. F. S. Lehrs, Paris 1862.
 Inst. — Institutiones v. CIC.
 Izidor, Isidorus Hispalensis episcopi Opera omnia, Migne, PL 82—84.
 K. Kurcije, Q. Curtius Rufus, v. Valerij Maksim.
 Kvintilijan, v. Plinije Mladi.
 Laktancij, Lactantii Opera omnia, Migne, PL 6
 Livije, Oeuvres de Tite — Live, Nisard, Paris 1850.
 Marcijal, Stace, Martial . . . , Oeuvres complètes avec la traduction en français, Nisard, Paris 1843.
 Nomokanon, Iuris ecclesiastici Graecorum Historia et monumenta . . . curante J. B. Pitra, Romae 1864.
 Il Novellino, ossia le cento novelle antiche, Milano 1940.
 Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, I. izdanje (6 svezaka), Zagreb 1966—1969, II. izdanje (8 svezaka), Zagreb 1977—1982.
 A. Otto, Die Sprichwörter u. die sprichwörtlichen Redensarten der Römer, Leipzig 1890.
 Ovid, Ovidius P. N. Oeuvres complètes, Nisard, Paris 1850.
 F. Palazzi, Novissimo dizionario della lingua italiana, Milano 1939.
 Pauly-Wissowa, Realencyklopädie der klassischen Altertumwissenschaft, Stuttgart 1893.
 P. Philippi, Kleines lateinisches Conversationslexicon, Leipzig 1833.
 Plinije Mladi, Quintilian et Pline le Jeune, Oeuvres complètes, Nisard, Paris 1850.
 Plinije Stariji, C. Plinii Secundi Naturalis historiae libri XXXVII, ed. L. Janus, vol. 1—6, Leipzig 1870.
 Plutark, Plutarchi Chaerontensis omnium quae extant operum t. I . . . , Lutetiae Parisiorum MDXXIV.
 Pomorska enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, I. izdanje (8 svezaka), Zagreb 1954—1965, II. izdanje Zagreb 1972—
 A. Prati, Vocabolario etimologico italiano, Torino 1951.
 Ptolomej, Claudii Ptolomaei de praedictionibus astronomicis cui titulum fecerunt Quadripartitum libri IV, Francofurti MDCXXII.
 Rajmund, S. Raymundi de Pennafort, O. P., Summa, Veronae MDCCXLIV.
 Regulae iuris canonici, Tyrnavae 1776.
 REW — kratice za W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3. Auflage, Heidelberg 1935.
 G. Rohlf, Historische Grammatik der italienischen Sprache u. ihrer Mundarten, I—III, Bern 1949—1954.
 Id., Dizionario dialettale delle Tre Calabrie, I—III, Halle-Milano 1932—1939.
 W. H. Roscher — V. Ziegler, Ausführliches Lexikon der griechischen u. römischen Mythologie, I—VI, 1884—1933.
 Seneka, Théâtre complet de Latins comprenant Plaute, Térence et Sénèque le Tragique, avec la traduction en français, Nisard, Paris 1849.
 Id., Seneca Philosophi . . . opera quae extant omnia, Basileae 1590.
 Id., Oeuvres complètes de Sénèque le Philosophe, Pancouche, Paris s. a.
 Id., Seneca Moralis, Venetiis 1490.

- Solin, C. Iulii Solini, *Collectanea rerum memorabilium sive Polyhistor*, recognovit Th. Mommsen, Berolini 1864.
- J. Stulli, *Lexicon latino-italo-illyricum*, Budae 1801; pars II, *Rjecsosloxxje*, Dubrovnik 1806; pars III, *Vocabolario . . .*, Ragusa 1810.
- Teofrast, *Theophrasti Eresii opera . . .*, F. Wimmer, Paris 1866.
- Thesaurus linguae latinae, editus auctoritate et consilio academiarum quinque germanicarum*, Lipsiae MDCCCXCIX — (skraćeno TLL).
- N. Tommaseo — B. Bellini, *Dizionario della lingua italiana*, 4. ed., Torino 1924.
- Valerij Maksim, C. Nepos; Q. Curce, Justin, Valère Maxime, *Oeuvres complètes . . .*; Nisard, Paris 1850.
- Vergil, M. Publius Vergilius, *Oeuvres complètes . . .*, Nisard, Paris 1849.
- Vilim, v. Summa S. Raymundi . . . cum glossis Joannis de Friburgo (u stvari je komentar Vilima — tj. Guillauma de Rennes, isp. bilj. 80 u I knjizi), Romae 1603.
- J. Werner, *Sammlung mittellateinischer Texte 3., Lateinische Sprichwörter u. Sinnsprüche des Mittelalters aus Handschriften gesammelt*, Heidelberg 1912.
- N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, 2. ed., Milano 1924.

VII. ZAKLJUČNE BILJEŠKE

1) VAŽNOST I BIT PITANJA PRIMATA

(1) Pitanje primata postavlja se kao važno stoga što je, s jedne strane, Kotruljevićeva knjiga osobito stara, a s druge strane, postoji knjiga Luke Pacioli, koja se općenito smatra prvom knjigom koja obrađuje dvojno knjigovodstvo. Dok je Kotruljevićeva knjiga prije napisana i u prepisivanju cirkulirala, Pacioli je knjiga prva tiskana. Iz tih razloga neki autori tvrde da primat pripada Pacioli, drugi pak tvrde da pripada Kotruljeviću. No u svakom slučaju činjenica je da Pacioli je knjige ima i u novijim izdanjima, a Kotruljevićeve knjige već gotovo i nema. Stoga je bez obzira na pitanje primata, korisno da obje knjige budu tiskane kako bi bile dostupne čitaocima i istraživačima.

(2) Pitanje primata može se odnositi na ova konkretna pitanja:

- a) koja je knjiga prva napisana;
- b) koja je knjiga prva tiskana;
- c) koja knjiga prva opisuje dvojno knjigovodstvo.

Nepobitno je da je Kotruljevićeva knjiga prva napisana, tj. da je napisana prije Pacioli jeve. Nepobitno je nadalje da je Pacioli jeva knjiga tiskana prije Kotruljevićeve. Što se pak tiče dvojnoga knjigovodstva, stvar stoji malo drugačije.

(3) Što se tiče knjige o dvojnomo knjigovodstvu, treba razlikovati pisane tragove o dvojnomo knjigovodstvu od knjige koja teoretski opisuje dvojno knjigovodstvo kao priručnik, udžbenik ili traktat. I prije objave Pacioli jeve knjige bilo je knjiga u kojima je bilo pisanih tragova o dvojnomo knjigovodstvu, ali te su knjige prikazivale dvojno knjigovodstvo kao upise u poslovne knjige, a nisu teoretski opisivale tehniku knjiženja, nisu je obrazlagale, nisu pisale pravila knjiženja, nisu pisale o uopćavanju na području dvojnoga knjigovodstva. Tako Alfieri¹ ispravno tvrdi da je knjigovodstvo bilo razvijeno u Veneciji i prije nego je živio Pacioli. Knjigovođe su već bili organizirani u zbor knjigovođa, a knjigovodstvo se predavalo kao predmet učenja. Raudnitz i Hübsch² tvrde da su Talijani poznavali dvojno knjigovodstvo »ili umjetnost dvojnoga računa po talijanskoj metodi« već prije 1310. godine, a to proizlazi iz činjenice da se u to vrijeme ovo knjigovodstvo počelo širiti po Češkoj, kada su se tamo naselili mnogi Talijani, koji su ga već poznavali. Penndorf³ tvrdi da se najstarija primjena dvojnoga knjigovodstva vidi već 1340. godine u Đenovi. Kasnijeg su data tuma po Penndorfu⁴ pisani tragovi o dvojnomo knjigovodstvu u Veneciji (1410) i ostalim talijanskim gradovima, odakle se raširilo u ostale zemlje. Prema to-

¹ Alfieri, cit. dj., str. 108.

² Raudnitz-Hübsch, cit. dj., str. 76.

³ Penndorf, cit. dj., str. 1.

⁴ Penndorf, cit. dj., str. 7.

me, pisanih tragova o dvojnomo knjigovodstvu bilo je i prije Pacioliya, pa i prije Kotruljevića. Oni nisu otkrili dvojno knjigovodstvo.

(4) Dvojno knjigovodstvo nije dakle otkriće autora teoretskih knjiga o dvojnomo knjigovodstvu. Oni su samo teoretičari, to jest oni koji su uspjeli uopćiti određena pravila iz tehnike knjiženja na način dvojnoga knjigovodstva. Samo pak dvojno knjigovodstvo nastalo je u praksi i sigurno se nikad neće otkriti čovjek koji ga je izmislio, tko je dakle pronalazač dvojnoga knjigovodstva. Ono se, čini se, brzo razvilo u redovima poslovnoga svijeta, i doskora se pokazalo da iziskuje određeno znanje i vještinu rada, pa su se oni koji su se u poduzeću bavili knjiženjem ubrzo razvili u knjigovođe. Sigurno su neki bili knjigovođe usput, uz ostale poslove u poduzeću, a u većim poduzećima su se neki posve specijalizirali za knjigovodstvo i po principu podjele rada bavili se isključivo njime.

Ako uzmemo (prema Penndorfu) da je najstariji pisani trag dvojnoga knjigovodstva iz 1340. godine, a najstariji trag u Veneciji iz 1410. godine, a Beno Kotruljević je već 1458. godine (a to je danas potpuno neosporno!), dakle svega 48 godina iza prvog traga, dovršio (a određeno vrijeme prije toga svakako već započeo pisati) svoju teoretsku knjigu u kojoj opisuje i dvojno knjigovodstvo, onda se vidi da je Beno Kotruljević:

- a) bio u najprišnijem kontaktu s praksom,
- b) najaktualnije zagazio u novi, nerazrađeni, problem privrede,
- c) bio odličan stručnjak i sistematičar kad je mogao tako brzo iznijeti i pravila o dvojnomo knjigovodstvu, i to sa svjesnom namjerom da ta njegova pravila budu za poduku novim kadrovima u privredi.

(5) Godinom 1324. označena je poznata knjiga Giovanija Pegolatija pod naslovom »Pratica della mercatura«, ali ona se ne može smatrati prvom knjigom teoretske naravi ni za ekonomiku poduzeća (privredno poslovanje), a pogotovo ne za knjigovodstvo, jer nije po sadržaju takve naravi. Tek 1458. Kotruljević dovršava svoj rukopis, a 1494. izlazi prvo izdanje Paciolijeve knjige. Prije toga dakle doista nema nijedne knjige ni o ekonomici poduzeća (privrednom poslovanju, tehnici poslovanja, trgovini privrednika i sl.), a isto tako ni o dvojnomo knjigovodstvu. Sve ostale knjige s tog područja iz kasnijeg su vremena.

(6) Možda pitanje primata nije za današnja vremena ni važno. Možda ono ne postoji. Jer nesporno je da je Kotruljević prvi napisao svoju knjigu, a Pacioli da je prvi svoju knjigu izdao. Svaki ima dakle primat u nečemu. Pitanje primata nije pogotovo važno za današnju privredu. Ali ono je važno za povijest. Od neprocjenjive je važnosti s povijesnog gledišta tko je napisao prvu knjigu te vrste. Jer ako je sin nekog naroda prvi dao takvu knjigu svjetskoj literaturi, onda je to dokaz da je taj narod, makar i djelomice, već u to vrijeme bio na visokoj kulturnoj razini, da je bio privredno razvijen i da je bio sposoban dati prvog »zakonodavca« za to područje, da je bio sposoban ocrtati lik, napore moralni, privrednika. Onaj tko je bio prvi sigurno je imao utjecaja na razvoj literature, školstva i odgoja stručnih kadrova u ostalih naroda, a to znači da je moral, moralni i stručni lik takvog privrednika bio od utjecaja na razvoj privrednika i na razvoj privrednoga poslovanja u tadašnjem a time i u današnjem privrednom i kulturnom svijetu. Stoga moramo dublje ući u pitanje primata.

⁵ Doren, cit. dj., str. 480.

2. INICIJATIVA I SUMNJE O PRIMATU

(7) Kad se govori o primatu, onda se može govoriti o tome tko je bio kronološki prvi u izdavanju knjige, ali i tko je na koga utjecao, pa po tome tko je stvarno bio prvi. Da je Kotruljević prvi napisao, a Pacioli da je bio prvi u objavljivanju, to je sigurno i to ne treba više dokazivati. Ostaje samo pitanje, tko je na koga utjecao, ako je toga utjecaja bilo. Jer onaj koji je imao utjecaj na drugoga svakako je bio prvi. Ako ovako gledamo na stvar, postoje dvije mogućnosti:

- a) da je svaki od oba autora samostalno izradio svoju radnju i da nije nijedan ima utjecaja na drugoga,
- b) da je Kotruljevićeva knjiga (rukopis) bila poznata Pacioliu kada je pisao svoj traktat o knjigovodstvu, te je tako Pacioli bio pod utjecajem Kotruljevićevim,
- c) da je Paciolijeva knjiga bila poznata Kotruljeviću kada je pisao svoj traktat o knjigovodstvu. Ova treća varijanta odmah otpada jer je dokazano, da je Kotruljević svoju knjigu napisao prije, pa čak i umro prije, nego je Pacioli izdao svoju knjigu. Ostaju dakle samo prve dvije varijante kao eventualno moguće.

Ako su oba pisca pisala svoje radnje ne znajući jedan za drugoga i za radnju drugoga, onda se mora priznati da je vrijednost obojice podjednaka, odnosno da se ta vrijednost treba cijeniti prema vrijednosti same knjige bez obzira na vremensko prvenstvo. No ako je (druga varijanta!) Pacioli bio upoznat s Kotruljevićevom radnjom kada je pisao svoju radnju, onda je njegova važnost znatno smanjena i — glavna zasluga pred historijom pripadala bi u tom slučaju Beni Kotruljeviću.

(8) O primatu govori prije svega sam Beno Kotruljević kad kaže: »... da pišem po znanstvenom slijedu o trgovačkoj vještini, što možda nije učinio nijedan pisac od stvaranja svijeta do našeg doba«. Ako to kaže sam autor, i to autor kvalitete Bene Kotruljevića, onda bi trebalo ovu konstataciju prihvatiti. Istina je da Kotruljević kaže i »možda«, ali ne možemo zamisliti da bi Kotruljević sebi i svojim zaslugama govorio bez običajne skromnosti velikog čovjeka. Sigurno je da je on bio potpuno uvjeren u svoju tvrdnju, tj. da doista nije nijedan pisac od stvaranja svijeta do njega napisao takvu knjigu, ali iz skromnosti, možda i iz opravdane opreznosti, nije to htio deciderano ustvrditi, nego je dodao mudro riječju »možda«, koja ga može lišiti neugodnosti i neopravdane ocjene da je umišljen. — I Petrić u svome predgovoru ponavlja Kotruljevićeve riječi, a to znači da ih akceptira, jer ih ne pobija.

(9) O primatu govori dalje i Josipović u svome predgovoru kad kaže: »Ovako nešto kasnije nije nitko obradio«, a misli sigurno na vrijeme od smrti Kotruljevića do časa objavljivanja toga prvoga izdanja.

(10) Od stranih pisaca samo bih spomenuo neke koji govore o primatu Kotruljevića. Tako Appendini⁶ kaže za Kotruljevićevu knjigu: »Ovo djelo, koje je, koliko je meni poznato, prvo koje je bilo sastavljeno u takvoj građi...« Zatim

⁶ I. izdanje, str. 7. v.

⁷ II. izdanje, str. 1.

⁸ I. izdanje, str. III.

⁹ Appendini, cit. dj., str. 2.99, prema Truhelki, cit. rukopis, str. 6.

govori Kheil¹⁰ »Benedetto Cotrugli se tako može uzeti kao prvi do sada poznati autor jedne radnje o knjigovodstvu...« — Na Kheila se nadovezuje Vujić, koji je proučio sav materijal i kaže¹¹: »Kad se ima na umu, da je Kotruljević (Vujić ga zove Kotruljić) svoje delo o trgovini napisao bio još u polovini 15. stoljeća i da su u njemu sadržani prvi pravilni naučni pogledi na suštinu i ulogu trgovine, novca, kredita, mjenice, kao i da je u njemu prvi puta izložena i preporučena bila upotreba dvojnoga knjigovodstva, onda nam tek postaje...« — Ovim se mišljenjima priklanja i Rešetar, koji je mnogo istraživao staru dubrovačku literaturu i dubrovačke arhive¹², pa kaže da Kotruljevićeva knjiga zauzima u trgovačkoj literaturi vrlo istaknuto mjesto jer se u njoj »najprije vidi dvostruko vođenje računa.«

(11) Doren govoreći o Kotruljevićevoj knjizi kaže: »Jednom dubrovačkom veletrgovcu i diplomatu, Benedettu Cotrugliju, pripada prvenstvo da je — također na osnovi dugogodišnjeg iskustva — izradio prvi priručnik sveukupna znanja o trgovini...«¹³.

(12) Alfieri u svojoj knjizi dolazi do zaključka da se ne može zanijekati da je Luca Pacioli konzultirao neko djelo o vođenju knjiga u kojemu je bio opisan i venecijanski način i da je to morao biti spis nekog nepoznatog abakista, inteligentna i učena trgovca. On ističe da je Luca bio matematičar i dvorjanin, a ne knjigovoda i trgovac; bio je Toskanac, a rasprava o knjigovodstvu pisana je venecijanskim dijalektom¹⁴. Ova konstatacija odnosno rezultat Alfierijeva istraživanja dovodi u sumnju Paciolijev primat. Alfierijeve primjedbe posve su drugačije naravi nego Kheilove jednostavne primjedbe kronološkoga obilježja. Iz ovoga vidimo da se već gomilaju sumnje o Paciolijevom primatu i da su obrazloženja za te sumnje razna, tj. da svi istraživači ne obrazlažu svoje sumnje na jednak način. Daljim istraživanjima Alfieri dolazi do zaključka da Luca Pacioli nije prvi koji obrađuje knjigovodstvo, već je to Benedetto Cotrugli. To tim prije što se frater iz Borgo Sansepolcra i inače ponekad služio tuđim da sastavi svoje. Tako je u njegovu djelu »Summa« iz 1494. godine, izdanom u Veneciji, kako kaže Alfieri¹⁵ uklopljena »Rasprava o robi i uzancama zemalja«, koja je već 1481. objavljena u Firenci, a pripisuje se Giorgiju di Lorenzu Chiariniju. Iz toga slijedi da je Luca Pacioli bio znan kao osoba koja, možda i bez zle namjere, ali sa zlim posljedicama, prepisuje tuđe radove uklapajući ih u svoje i da ih izdaje pod svojim imenom, ne spominjući uopće prvotnog autora. Možda u ono vrijeme nije bio razvijen pojam autorstva i autorskog prava, ali uzeti tuđe pod vlastito sigurno ni onda nije bilo opravdano i moralno jer je već tada postojala poslovice »Tuđe poštuju, a svojim se diču«.

(13) Vujić na temelju Alfierijeve knjige zaključuje da Alfieri drži kako se Luca Pacioli »ne bi uopšte više nikako mogao smatrati kao prvi izdavač trgovačkog knjigovodstva, da Kotruljevićev spis nije tek kasnije došao do publikacije...«¹⁶.

¹⁰ Kheil, cit. dj., str. 23.

¹¹ Vujić, cit. dj., str. 26.

¹² Rešetar, cit. stavak u Stanojevićevoj Enciklopediji, str. II/457.

¹³ Doren, cit. dj., str. 481.

¹⁴ Alfieri, cit. dj., str. 108.

¹⁵ Alfieri, cit. dj., str. 110. i d.

¹⁶ Vujić, cit. radnja, str. 53.

(14) No nije samo Alfieri utvrdio plagijatorske slabosti slavnog Luke Paciolijsa. Čini se da je Pacioli to radio i s radovima iz drugih struka, pa su već i drugi utvrdili ove njegove nezgodne postupke. Tako Herzen u svome djelu o slikaru Pieru della Francesca-tiju tvrdi da je Luca Pacioli plagirao njegovo djelo¹⁷. Čini se dakle da se susrećemo s »normalnom« pojavom, da je Luca Pacioli tako radio, pa to još više opravdava sumnju i u istinitost njegova autorstva traktata o knjigovodstvu u njegovoj »Summi«.

(15) Da bismo se nešto bolje upoznali sa po nesreći nametnutim »rivalom« Bene Kotruljevića, Lukom Paciolijem, ukratko ćemo iznijeti njegov životopis, kako ga prikazuje Penndorf¹⁸, kojemu se sigurno ne može pripisati neka neobjektivnost prema Luki Pacioliju, jer je upravo Penndorf, i nakon već objavljenih otkrića u tom pogledu i nakon toga što i sam citira Kotruljevića, ostao pri zaključku da primat pripada Pacioliju. Evo kako Penndorf opisuje Paciolijev život: Luca Pacioli rođen je oko 1445. u Borgo San Sepolcru u dolini gornjeg Tibera, u trgovištu, koje je 1515. postalo biskupsko sjedište. Politički je mjesto pripadalo najprije Urbinu, zatim 1440. Firenci, ali gospodarski i jezično uvijek Arezzu. Pacioli potječe iz ugledne obitelji svoje domovine. U svojoj oporuci nazivlje se sinom Bartolomeja. Način pisanja porodičnog imena je različit. On sam običavao se nazivati Lucas de Burgo Sancti Sepulchri. Ako bi upotrijebio porodično ime, to bi bilo u latinskom obliku Paciolus; ili talijanskom Paciuolo. U njegovu rodnom mjestu, kako sam se mogao uvjeriti, upotrebljavao se toskanski oblik Pacioli. Škola koja je 1888. dobila ime njemu u čast zove se R. Scuole Complementari »Luca Pacioli«. I moderni historičari matematike upotrebljavaju taj oblik.

Prvu poduku u matematici dobio je u svome rodnom gradu, vjerojatno od poznatog matematičara i slikara Piera Della Francesca koji je bio iz tog grada. 1464. došao je Pacioli u Veneciju u kuću bogatoga trgovca Rompiasija, gdje je podučavao trojicu sinova, a možda i praktično radio u trgovini. Sa svojim štencenicima posjećivao je predavanja Bragadina, učitelja kojeg su postavile venecijanske vlasti, a za svoje učenike sastavio je trgovačku aritmetiku. Godine 1470. preselio se u Rim i bio je neko vrijeme gost poznatog arhitekta, filologa, filozofa i matematičara Batista Albertija. Još prije 1477. stupio je u franjevački red (fratres minores, Minoriti), što je prema njegovim vlastitim riječima — imalo za posljedicu da je morao putovati po raznim zemljama. Ovaj nomadski život dovodio ga je na sve dvorove i na najznačajnije univerzitete Italije. Najprije je bio 1477. profesor matematike u Perugia i plaćen od 30 guldena ili fiorina, koja je kasnije povišena na 60 guldena s obrazloženjem »et habentes respectum suis virtibus et bonitati ac moribus«. Tu je napisao jedno matematičko djelo, koje se u rukopisu nalazi u Vatikanu, a posvećeno je mladeži Perugia (»Suis carissimis discipulis egregiis clarisque juvenibus perusinis etc. frater Lucas de Burgo«).

Čini se da je u idućim godinama Pacioli napustio učiteljsku djelatnost i da se prvenstveno posvetio studiju filozofije i teologije. 1450. spominje se samo kao »frater Lucas«, a od 1486. dalje kao »Magister«. On sam od tada dodaje svojem imenu uvijek naslov profesor ili magister svete teologije. 1481. čujemo o njemu iz Zadra u Dalmaciji, gdje je također pisao jedno matematičko djelo, koje je nažalost izgubljeno. Bio je često i u Firenci.

¹⁷ Prema Vianellu, cit. dj., str. 62.

¹⁸ Penndorf, cit. dj., str. 51.

1487. nalazi se Pacioli opet na svojoj staroj katedri u Perugii, a nakon dvije godine u Rimu, gdje je na Sapienzi držao predavanja. Ovdje je dovršio zbirku modela pravilnih mnogoplošnika i uručio je u travnju 1489. knezu (duchi) Guidobaldu od Urbina. Zatim je Pacioli 3 godine (koje nije bilo moguće točno utvrditi) učio u Napulju »euklidsku geometriju«. 1494. u Veneciji nadzire tiskanje svoje »Summe«. 1496. nalazimo ga u Milanu na dvoru kneza Luja Sforze. U Milanu je držao i predavanja o Euklidu, što ga je ohrabrilo da prevede Euklida. Na Sforzinu dvoru nalazio se i Leonardo da Vinci, koji je imao utjecaja na Paciolijevo djelo »Divina Proportione« (»O božanskom odnosu« ili na njemačkom »Vom Goldenen Schnitt«), izrađeno tu u Milanu, a Leonardo je izradio i crteže za taj rukopis. Nakon pada Luja Sforze napustio je Pacioli zajedno s Leonardom Milano i uputio se u Firenzu. Između 1500. i 1506. predavao je u Firenzi, Pizi, Bolonji i Perugii matematiku a 1508. po treći put seli u Veneciju, gdje je javno predavao o Euklidovoj 5. knjizi i ta predavanja počeo svečanim uvodnim predavanjem u bartolomejskoj crkvi. Tu je htio prije svega svoja dva djela dati u tisak: svoje izdanje Euklida i svoju »Divina proportione«. 1510. Pacioli je opet u Perugii »ad docendum abbicum«. Već prije je bio imenovan komesarom samostana Sansepolcro i tu se zadržao od 1511. do 1513. godine. 1514. pozvao ga je papa Leo X. u Rim kao profesora Sapienze a skoro iza toga čini se da je umro.

(16) Postavlja se pitanje ima li dokaza ili barem indicija da je Luca Pacioli mogao ili možda i morao upoznati Kotruljevićev rukopis. Iz njegova životopisa slijedi da je putovao po Orijentu. Međutim, Vianello sumnja da je Pacioli uopće bio u Arabiji i na Orijentu 1481. do 1486. godine, jer se ništa pozitivno ne zna o njemu u tom razdoblju i jer o tome svom putu govori samo Pacioli sam a historičari nemaju nikakva drugog dokaza o tome osim njegovih riječi¹⁹. Stoga bi se to njegovo putovanje moralo uzeti s rezervom. Moguće je da je to vrijeme upotrijebio za neki rad na nekom drugom mjestu, a možda je imao namjeru da prikrije svoj rad u to vrijeme jer je radio nešto što mu ne bi bilo drago da se sazna.

(17) Možda ima nešto u misterioznosti Paciolijeva puta u Arabiju i Orijent. Možda imaju opravdanja sumnje Vianella u vjerodostojnost Paciolijevih vlastitih podataka o tom putovanju. Vianello daje u tom pravcu i izvjesne indicije kad kaže da je 1481. godine iz Perugia pošao... u Zadar, gdje je sastavio treću knjigu o algebri²⁰. Zašto je Pacioli smatrao za potrebno da o algebri piše u Zadru? Možda je za to imao opravdanih razloga, koje mi danas ne znamo. Ali zar nije moguće, čak i vjerojatno, da je tu naišao na Kotruljevićev rukopis, koji je u prijepisima već cirkulirao svijetom, a Dalmacijom sigurno. On bi — ako stoji ta pretpostavka — tada smatrao za potrebno da rukopis, koji je tada već bio star 23 godine, svakako ispravi i dotjera, a možda i da ga ponovno i napiše, koristeći se samo mislima iz njega, a ne doslovce samim tekstom.

Pacioli je bio i u Napulju 3 godine, kako tvrdi Penndorf, tu je učio geometriju — ali sve to nije bilo moguće točno utvrditi (opet po samom Penndorfu). U Napulju je bio nakon boravka u Zadru. To dovodi do dopustive hipoteze da mu je bio potreban boravak u Napulju da na licu mjesta vidi ima li još koji primjerak rukopisa koji je već upoznao u Zadru, dakle u Napulju, gdje je živio i umro autor djela »Della mercatura et del mercante perfetto«.

¹⁹ Vianello, cit. dj., str. 35.

²⁰ Vianello, cit. dj., str. 20.

Dopustiva je sumnja i tvrdnja da se i rukopis o algebri, koji je Pacioli navodno pisao u Zadru, nije izgubio, kad se ostali njegovi rukopisi nisu izgubili, već ih je Pacioli znao sačuvati i objaviti? Zar nije dopustiva sumnja zašto se baš boravak u Arabiju i Orijent ne može sa sigurnošću utvrditi? Zar nije dopustiva sumnja kad se ne može točno utvrditi što je u Napulju radio?

(18) Rukopis Bene Kotruljevića došao je vjerojatno u ruke onome kome je i posvećen, tj. njegovu prijatelju Stefaniju, koji je bio također Dubrovčanin i živio u Dubrovniku. Kotruljević i sam kaže u svojoj knjizi da ga je kralj Ferdinand upućivao da ide u stari kraj (vjerojatno po nekom poslu napuljske države), ali Kotruljević je to odgađao i nije htio onamo poći bez dovršena djela, koje je Stefaniju obećao dovršiti. Kako Vujić²¹ dalje kaže, rukopis je čuvan u porodici Stefanijevoj »koja se njime pomostila, tu češće čitam i prepisivan bio i u prepisima naravno i skraćivan i izmjenjivan pa tako i iskvaren. Najzad je, po tvrdjenju samog izdavača Patričusa (Petrića), rukopis bio izašao iz kruga porodice Stefanijeve, prelazeći kroz više ruku i prepisa, sve dok ga posle više od sto i deset godina zaslužni Dubrovčanin Josipović ne spase od propasti time, što ga je sam prepisao i odnio u Mletike na štampanje«. Iz ovoga se može zaključiti da je originalni rukopis Kotruljević ili poslao u Dubrovnik ili ga je sam onamo odnio. Dalje se može zaključiti da je taj rukopis više puta prepisivan a primjerak koji je Josipović donio u Veneciju nakon više od 110 godina njegov je prijepis, tako da su svi ostali prijepisi, koji su ranije učinjeni, a možda i sam original, morali ostati negdje u Dubrovniku ili su se odande raznosili po dalmatinskoj obali, a možda i dalje. Iz toga slijedi da je Kotruljevićeva radnja cirkulirala u prijepisima davno prije nego je objavljena kao tiskana knjiga, a iz toga opet da je jedan primjerak mogao doći i prije tiskanja u ruke nekome tko se za nj zanimao, a to je mogao biti i sam Luca Pacioli.

(19) Istražujući dalje, Vianello²² dolazi do zaključka da bi preteča Paciolijev mogao biti Benedetto Cotrugli, čiji je rad »Della mercatura et del mercante perfetto«, u četiri knjige, objavljen u Veneciji 1573. godine, ali je napisan punih 110 godina prije.

(20) Luzzatto u svojoj radnji spominje da je poznato da je dugo vremena dvojno pisanje (misli na dvojni način upisivanja na knjigovodstvene račune) pripisivao fratru Luki Pacioliu iz Borgo San Sepolora, koji je objavio knjigu »Summa« u Veneciji 1494²³. Međutim Luzzatto ne ide do kraja i ne kaže određeno kakvo je stanje danas i kakvo je njegovo mišljenje. Njegove riječi samo indirektno govore o tome da je dvojno pisanje dugo vremena pripisivano Luki, a to bi značilo ne više u času kada je on o tome pisao.

(21) Usprkos prilično kritičnom stavu prema Pacioliu kao prvom autoru, Vianello se ipak ne slaže sa Rigobonom, tj. da je Beno Kotruljević dao podatke o dvojnomo knjigovodstvu, jer kako on kaže, »ovaj autor ne smjera ni na značajke ovog knjiženja, ni na njegove tipične formule, ni na specijalne račune kojima se ono služi«²⁴.

(22) Budući da se Vianello ne slaže s mišljenjem Rigobona²⁵, potrebno je spomenuti da Rigobon spominje sve stare talijanske pisce o dvojnomo knjigo-

²¹ Vujić, cit. dj., str. 56.

²² Vianello, cit. dj., str. 127.

²³ Luzzatto, cit. dj., str. 380.

²⁴ Vianello, cit. dj., str. 131.

²⁵ Rigobon, cit. dj., str. 127. bilješka i Pietro Rigobon: »Di un contributo del Prof. Alfieri Vittorio alla storia della ragioneria e di Benedetto Cotrugli, primo espositore

vodstvu i na koncu tvrdi da je Kotruljević prvi naučno izložio i preporučio metodu dvojnog knjigovodstva. On potpuno određeno tvrdi, da je to prvo ukazivanje na metodu dvostrukog knjigovodstva, čim se jednom u dnevnik i u glavnu knjigu počnu uvoditi svi elementi imovine bez izuzetka, sastavljati godišnje bilance i salda prenositi na račun kapitala²⁶.

(23) Besta u svojim istraživanjima u tom pravcu²⁷ dolazi do zaključka da se prvi nagovještaj o dvojnomo knjigovodstvu »možda« nalazi u djelu Benedetta Cotruglija tiskanom u Veneciji 1573. godine, ali napisanom još 1458. On se slaže s Kheilom u pogledu Kotruljevićevih evidencija u pravcu dvojnoga knjigovodstva. Za Pacioliya kaže da ne citira ni jednog autora koji bi mu olakšao pisanje djela o venecijanskom načinu ili dvojnomo knjigovodstvu koje nije bilo lako napisati. Besta nalazi da Pacioli i sam izjavljuje kako je on samo kompilator traktata kad kaže da se odlučio još posebno sastaviti ovaj traktat. Besta pokušava u Pacioliyevim riječima pronaći da on sam priznaje kompilaciju, ali mu to ne uspijeva učiniti dovoljno uvjerljivo. Ipak Besta tvrdi posve apodiktički da je sve ostalo u »Summi« kompilacija²⁸. Pomoću lingvističkih istraživanja Besta nadalje dokazuje da »Summa« nije Lukin original jer on kao Toskanac ne bi mogao rabiti venecijanske izraze, tada uobičajene jedino u Veneciji. Besta tvrdi da Luca za iste pojmove rabi druge, prvenstveno toskanske izraze u onim prethodnim i naknadnim poglavljima koja su nesumnjivo njegova²⁹.

(24) U rješavanju tog problema osobito je velika zasluga Kheila. On je isprva, kao i svi drugi istraživači ove materije, bio uvjeren da primat pripada Pacioliyu. Kasnije, kada je upoznao problem, napose Kotruljevićevo djelo, on ispravlja svoje mišljenje i kaže: »Der von Luca Pacioli in italienischer Sprache verfasste Tractatus . . . wird und mit Recht als das erste und sonach älteste gedruckte Werk angesehen, in welchem die Regeln und Grundsätze der doppelten Buchhaltung dargelegt werden . . . Diese Tatsachen werden wohl zu der irrthümlichen Annahme Veranlassung gegeben haben, dass manche Pacioli nicht nur als ihren Erfinder anführen«³⁰. Ali dalje kaže: »In diese Epoche fällt das Entstehen eines Werkes, das als der erste Vorläufer zum Teil einer allgemeinen Handelslehre zum Teil einer Handelsbetriebslehre, aber eigentlich und vielmehr als eine kaufmännische Erziehungslehre angesehen werden kann, die heute noch ihres Interesses nicht entbehrt. Sowohl vom theoretischen als auch praktischen Standpunkte war dieses Werk für die damalige Zeit von hervorragender Bedeutung, denn es sollte den Kaufmann in Betreff seines Geschäftsbetriebes, seiner bürgerlichen Ehre, der Moral und Religion belehren. Es betitelt sich Della Mercatura et del Mercante perfetto. Sein Verfasser Benedetto Cotrugli ist ein Ragusaner von Geburt, deshalb nannte er sich Raugo«³¹. Kheil je dakle bilo posve jasno da je Pacioliyeva knjiga prva koja je tiskana i objavljena, ali priznaje Kotruljeviću da je on prvi koji je takvu knjigu napisao. On mu priznaje da je njegova knjiga preteča nauke o ekonomici trgovačkih poduzeća, da je to knjiga za odgoj kadrova u privredi.

della partita doppia», Estratto del Bollettino del Collegio dei Ragionieri di Milano, No. 14, 15, 16, Milano 1892.

²⁶ Prema Vujiću, cit. radnja, str. 52.

²⁷ Besta, cit. dj., str. III/360.

²⁸ Besta, cit. dj., str. 363.

²⁹ Besta, cit. dj., str. 363. i d.

³⁰ Kheil, cit. dj., str. 3.

³¹ Kheil, cit. dj., str. 16.

(25) Možda bi bilo korisno spomenuti Beckmanna³², koji je 1780. godine u Leipzigu izdao knjigu o pronalascima i koji kao da nije u stanju »spise toga čovjeka« (Lucas von Burgo) pronaći i ne može o njegovu pronalasku ništa reći osim onoga što je pročitao u talijanskim knjigama. Iako je Pacioliyeva knjiga češće izdavana od Kotruljevićeve, pa ju je doskora i potpuno potisnula, ipak Pacioli nije bio suviše rasprostranjen.

(26) Jedan od najnovijih autora koji je radio na Pacioliyu i njegovoj knjizi (i izdao je ponovno na njemačkom jeziku), koji je osobito upućen u ovu problematiku, koji je nesumnjivo uspio prikupiti i rezultate najnovijih istraživanja ostalih istraživača je Penndorf. On na nekim mjestima iznosi činjenice koje nas upućuju na sumnju o primatu i originalnosti Pacioliya u pogledu traktata o knjigovodstvu, koje nas upućuje da i on sam u to sumnja. Ali Penndorf se konačno o tome ne izjašnjuje. Tako Penndorf uz ostalo kaže³³. »Pacioli nije ništa nova stvorio u matematici, jednako kao ni drugi talijanski matematičari njegova stoljeća. Kako kaže u svojem posvetnom pismu knezu Urbinu, on je najvažnije iz aritmetike itd. »sakupio« . . . Novo na »Summi« nije dakle sadržaj, nego forma . . . Uvijek je Pacioli u izradi svoga djela imao u vidu praktične potrebe, napose trgovca . . . Stoga nije pisao svoje djelo jezikom učenih, nego pučkim jezikom . . .« Penndorf ispravno opaža da je Pacioli samo sastavljač, a ne stvaralac, da je kompilator, a ne pisac. Primjedba o pisanju na talijanskom jeziku, vulgarnom jeziku privrednika onoga vremena, poznata nam je iz Kotruljevića. Njegov izraz »sakupio« može ukazivati na to da je oprez na mjestu. Konačno i Penndorf postavlja pitanje: »Da li je Pacioli pisac rasprave?« I on svoju sumnju temelji na jezičnim razlikama u nekim karakterističnim izrazima između venecijanskog i talijanskog govora, što je istražio već Besta. Na tako postavljeno pitanje Penndorf odgovara³⁴: »Ako se hoće odgovoriti na pitanje da li je Pacioli pisac rasprave o knjigovodstvu ili je samo neko starije djelo preradio i priložio »Summi«, to se mora prije svega ukazati na to da u Pacioliyevom vrijeme nije bilo intelektualne svojine u današnjem smislu, nego da je postojala opća svojina znanja. Tako se može računati s mogućnošću da rasprava o knjigovodstvu nije posve originalan rad Pacioliyev nego osobno dopunjena preradba nekog postojećeg djela, koje je možda cirkuliralo samo u rukopisu.« (???) Penndorf ide još dalje i upravo dokazuje kako je Pacioli znao neke stvari prepisati i doslovce, bez oznake izvora, dakle ne preraditi, i kaže dalje: »Tome nasuprot je svojoj 'Divina Proportione' dodao doslovni prijevod Libellus de Quinque corporibus regularibus' Piera della Francesca bez izričite primjedbe, iz čega se razvila opsežna svađa o plagijatu.« Na osnovi ovih tako snažnih indicija o mogućnosti da je on poglavlje o knjigovodstvu samo »sakupio«, Penndorf konačno, čini se, pokušava spasiti situaciju s Pacioliyem kad veli³⁵: »Sve ako rad o knjigovodstvu i nije originalan rad Pacioliyev, on ga je ipak dopunio čak i u većem opsegu nego to tvrdi Besta.« Iako je već kao na dlanu jasno da se i sam Penndorf, taj učenik, kompetentni, poštovani i nesumnjivi autoritet zaštitnik Pacioliyev, pokolebao, moramo mu zamjeriti što ipak nije dokraja jasno iznio svoj stav, da je vjerovatno (barem) da je Pacioli obradio (ne prepisao) Kotruljevićevo djelo, koja je jedina

³² Beckmann, cit. dj., str. 1/7.

³³ Penndorf, cit. dj., str. 59. i d.

³⁴ Penndorf, cit. dj., str. 63.

³⁵ Penndorf, cit. dj., str. 67.

u to vrijeme mogla postojati u rukopisu, i to vjerovatno u Zadru. Svakako da Penndorf, kao ni bilo tko drugi za sada i na osnovi danas poznatih izvora, ne može posve sigurno tvrditi da je Pacioli preradio upravo Kotruljevićevu raspravu, ali je vrlo, vrlo vjerovatno da je to mogla biti jedino Kotruljevićeva rasprava, jer je posve pouzdano da je ona u to vrijeme postojala, da je cirkulirala u prijepisima, da je bila odlična (a odlične se stvari ne rađaju tako često) i da nema nikakvog izgleda da bi baš poglavlje o knjigovodstvu Pacioli originalno izradio. Tim više nam je čudno takvo neodlučno pisanje Penndorfa, kad on sam kasnije, u svom poglavlju o utjecaju Pacioli na literaturu o knjigovodstvu²⁶, spominje i Kotruljevića (dakle ga poznaje). Ne bismo se mogli oteti dojmu da Penndorf nije postupio posve objektivno kada je bilješku o Kotruljeviću stavio kao da je to pisac na kojega je Pacioli imao utjecaja. Tim prije što vidimo da je Penndorfu bilo poznato što o tome pišu i Besta i Vianello i Kheil. I usprkos svemu tome Penndorf govori o Kotruljeviću u istom smislu kao o Taglienteu Manzoniju, Cardanu, Casanovi itd., koji su mogli doći u obzir da su pod utjecajem Pacioli jer su se kronološki javili iza njega. Za Kotruljevića, međutim, Penndorf posve sigurno zna da je knjigu napisao 1458. godine, jer tu godinu on citira i ne osporava. Iz te situacije Penndorf se pokušava izvući ovim riječima: »Kotruljevićev prikaz je doduše najpoznatija, najstarija rasprava o knjigovodstvu, no kako je tiskana tek 1573. ne može se tvrditi da je imala utjecaja na Pacioli i njegove nasljednike. Ako je knjiga 1582. prevedena na francuski i 1602. doživjela i treće talijansko izdanje, to sigurno nije bilo zbog poglavlja o knjigovodstvu, nego zbog ostalih poglavlja.«²⁷ Smatramo da je Penndorf, kad je već priznao vrijednost Kotruljevićeve knjige i traženje te knjige na svjetskom tržištu »zbog ostalih poglavlja«, trebao ukazati — barem u nekoliko riječi — na to koja su to poglavlja zbog kojih je knjiga postala toliko tražena i slavna. Interesantno je da su inače svi pisci koji spominju Kotruljevića mahom uvjereni da je njegova knjiga slavna upravo zbog poglavlja o knjigovodstvu, a samo Penndorf otklanja svako značenje ovom poglavlju i skreće razgovor o vrijednosti te knjige na »drugi kolosijek«, za koji evidentno mora znati da je zastario.

(27) Nakon svega ovoga ne bismo se mogli složiti ni s pitijjskim Kheilovim rješenjem²⁸ da je Kotruljevićeva zasluga u tome što je autor prve radnje o knjigovodstvu, a Pacioli da je zaslužan jer je prvi učitelj dvojnoga knjigovodstva, budući da je njegov traktat postao pristupačan time što je prvi štampan. Ne radi se samo o kronološkim činjenicama, nego i o bitnim pitanjima. Ako ima čvrstih indicija da je Pacioli preradio nečiji rad, možda i nečiji rukopis, ako je jasno da je u to vrijeme i na tom prostoru to mogao biti samo Kotruljevićev rukopis, onda je potrebno i otvoreno reći da je vjerovatno, i gotovo sigurno, da je Kotruljević imao utjecaja na Pacioli i da je prema tome Pacioli nesumnjivo zaslužan u određenim granicama, preradio ono što je Kotruljević prije njega bio rekao. Dokazi istina nisu tako sigurni kao da je $2 \times 2 = 4$, ali oni su toliko uvjerljivi kao i drugi historijski dokazi, tako da se ova konstatacija do daljnje može uzeti kao konačna. Budućim istraživačima možda će uspjeti iznijeti i nove dokaze, možda i suprotne, ali za sada moramo uzeti

²⁶ Penndorf, cit. dj., str. 68. i d.

²⁷ Penndorf, cit. dj., str. 70.

²⁸ Kheil, cit. dj., str. 23.

da je gotovo dokazano da je Kotruljević utjecao na Pacioli i da je Kotruljevićev rukopis bio poznat Pacioli kada je »sakupio« i »obradio« svoje poglavlje o knjigovodstvu.

(28) Kada ovako gledamo na to pitanje, onda nam je jasno koliko je ono važno. Ako prihvatimo ovu tezu, onda nam je važno da je čovjek koji je imao utjecaja na razvoj svjetske literature o ekonomici poduzeća i o knjigovodstvu bio Hrvat, Dubrovčanin. Postaje nam jasno da je on, makar i preko Pacioli, a još više direktno, utjecao na Manzoni, Cardana, Casanovu u Italiji, na Grammateusa, Gottlieba, Ellenbogena, Schweickera i Gammersfeldera u Njemačkoj, na Oldcastle, Mellisa, Peela u Engleskoj, na Ympyna u Holandiji itd.

(29) Spor nije samo u tome što tko kaže, nego i u biti stvari. Pita se da li je Kotruljević uopće i doista pisao o dvojnomo knjigovodstvu kao o novoj metodi i u tom pravcu dao potrebne upute ili je njegovo pisanje orijentirano općenito na knjigovodstvo. Da bismo ušli u bit treba pročitati što je Kotruljević o tome napisao. On je rekao doslovce ovo²⁹: »U dnevnik ćeš unijeti redom, predmet po predmet, svu imovinu, pa ćeš je odatle prenijeti u glavnu knjigu. S tom imovinom moći ćeš kasnije po svojoj volji poslovati i trgovati. Kad ispišeš cijelu glavnu knjigu, izvući ćeš saldo svih otvorenih računa, i to tako da ćeš sve zaostatke debeta i kredita izvući na posljednji list iza zadnjeg upisa. Pri prijenosu u novu glavnu knjigu dat ćeš svakom saldu posebnu stavku. . . . Na početku svake godine kontrirati ćeš je sa stavkama u samom njezinu dnevniku i zaključiti bilancu, pri čemu ćeš sve dobitke odnosno gubitke prenijeti na račun svoje glavnice«. Danas je u teoriji nesporno da postoje samo dvije vrste knjigovodstva po načinu upisa, tj. jednostavno i dvojno. Trećeg nema. Ako je tako, onda je knjigovodstvo koje je Kotruljević opisao ili jedno ili drugo. Posve je jasno da u jednostavnom knjigovodstvu nema bilance, zaključivanja računa, prijenosa bilance u novu glavnu knjigu, priključivanja dobitka na račun glavnice, onako kako je to opisao Kotruljević. On izričito kaže da se »sva imovina« prenosi u glavnu knjigu, a toga kod jednostavnog knjigovodstva nema. On izričito kaže da se nakon upisa te imovine u glavnu knjigu s njom može raspolagati, a to znači da se, kao u dvojnomo knjigovodstvu, ona može prenositi s računa na račun bez opasnosti da bi se iz knjiga izgubila. On de facto govori o zaključnoj bilanci, a nje u opisanoj formi nema u jednostavnom knjigovodstvu jer nema smisla. U jednostavnom knjigovodstvu to je običan iskaz, a ovdje je to zaključna bilanca, koja služi i kao početna bilanca na početku iduće poslovne godine. A bilanca je zadnji (odnosno prvi) račun glavne knjige, koji prikazuje stanje imovine (zaključna bilanca pokazuje još i uspjeh). Samo dvojno knjigovodstvo obuhvaća cjelokupnu imovinu, i u tome se ono i razlikuje od jednostavnoga, koje ne obuhvaća cjelokupnu imovinu, nego samo neke njene česti. Očito je da je Kotruljević opisivao dvojno knjigovodstvo iako on to nije rekao, jer vjerovatno taj naziv još nije bio poznat. Ali u biti on je opisao vođenje knjiga po sistemu dvojnoga knjigovodstva, a to je iz analize njegova teksta neosporno.

(30) Radi boljeg produblivanja ove stvari neće biti naodmet kronologija najvažnijih događaja i edicija u vezi s pitanjem primata. Ona bi izgledala ovako:

²⁹ I. izdanje, str. 37, 37. v. i 38.

1211. Najstarija knjiženja u Italiji (Penndorf, cit. dj., str. 46);
1288. Najstariji slučaj suprotstavljanja usluge i protuusluge na traci pergamenta (Penndorf, cit. dj., str. 20);
1324. Giovanni Pegalotti: »Pratica della mercatura« (Doren, str. 480);
1340. Najstarija poznata primjena dvojnog knjigovodstva gradskih financijskih namještenika u Genovi (Penndorf, str. 1);
1412. Najstarija robna knjiga, iz Rima (Penndorf, str. 23);
1458. Kotruljević dovršio rukopis »Della mercatura et del mercante perfetto«.
1464. Pacioli u Veneciji odgojitelj kod trgovca Rompiasija (Penndorf, str. 51);
1481. Pacioli u Zadru piše djelo iz matematike koje se izgubilo;
1490. Pacioli u Napulju uči 3 godine (neutvrđeno) geometriju;
1494. Pacioli u Veneciji nadzire tiskanje »Summe« (Penndorf, str. 52);
1494. Pacioli: »Summa«, Venecija (Penndorf, str. 58);
1504. Pacioli: »La scuola perfetta dei mercanti etc«, kao novo izdanje »Summe« (Penndorf, str. 58);
1509. Pacioli: »Summa«, novo izdanje (Beckmann, str. I/5);
1518. Grammateus: »Ayn new künstlich Buech...«, Nürnberg (Penndorf, str. 78);
1523. Pacioli: »Summa«, izdanje Paganina na jezeru Garda (Penndorf, str. 58);
1525. Knjiga »Krtak spis o knjigovodstvu«, Venecija, bez oznake autora: govori samo o jednostavnom knjigovodstvu (Alfieri, str. 111);
1531. J. Gottlieb: »Teutsch verstendig Buchhalten für Herren und Geselschaffter inhalt wellischem proces...« Nürnberg (Beckmann, str. 9);
1531. Prva knjiga o dvojnog knjigovodstvu, bez oznake autora, izdaje Peypus, Nürnberg (Raudnitz-Hübsch, str. 76. i Beckmann, str. 8. i 12);
1537. Ellenbogen: »Buchhalten auff Preussische müntze und gewicht« (Penndorf, str. 78);
1539. Cardano Girolamo: »Practica Arithmeticae et Mensurandi singularis«, s »De Ratione liberorum tractandarum« po Pacioliu, Milano (Penndorf, str. 73); prema Alfieriju (str. 112) jedino djelo na latinskom;
1540. Manzoni Domenico: »Quaderno doppio col suo giornale secondo il costume di Venetia«, Venecija (Penndorf, str. 71; Alfieri, str. 112);
1543. Oldcastle Hugh: »Here ensueh a profitable treatyce called the instrument or boke to learne to knowe the good order of the keping of the famous recenyng called in latyn Dare et Havere, and in Englyshe, Debitor and Creditor«, London (Penndorf, str. 74; Beckmann, str. 8);
1543. Jan Ympyn: »Nieuwe Instructie...«, Antwerpen (Penndorf, str. 76);
1546. J. Gotlieb: »Buchhalten, zwey künstliche vnd verstendige Buchhalten...« (Penndorf, str. 78);
1549. W. Schweioker: »Zwifach Buchhalten samt seinen Giornal...«, Nürnberg (Penndorf, str. 78);
1551. Benvenuto Stracca: »Tractatus de Mercatura«, Venezia (Alfieri, str. 118, bilješka);
1558. Alvise Casanova: »Specchio lucidissimo, nel quale si vedeno essere deffinite tutti i modi et ordini de scrittura, che si deve...«, Venecija (Alfieri, str. 116. i Penndorf, str. 74);
1569. Knjiga Jamesa Peelea o knjigovodstvu (Beckmann, str. I (7));
1570. S. Gammersfelder: »Buchhalten durch zwey Bücher nach Italienischer Art und Weise«, (Penndorf, str. 79);
1573. Benedetto Cotruglii: »Della mercatura et del mercante perfetto«. Venecija (I. izdanje);
1573. Benedetto Cotruglii: »Della mercatura et del mercante perfetto«. Venecija (II. izdanje);
1585. Und allen Handelsleuten nützlichs Kunststück von Buchhalten und der Kaufmannschaft«, izdali Johann Neuwodorer, Gaspar Brunner i Jobst Amman (nastavno, ne kolektivno) (Beckmann, str. 12);
1588. John Mellis: »Briefe Instruction and maner how to keepe books of Accompts after the order of Devitor and Creditor and as well for proper Accempts partible« (Penndorf, str. 74; Beckmann, str. 8);
- a) Sigurno je da je Kotruljević prvi napisao knjigu iz trgovine, mikroekonomije i dvojnoga knjigovodstva, a Pacioli je prvi takvu knjigu objavio u obliku štampane knjige.
- b) Kotruljevićeva se knjiga kao rukopis javlja kratko vrijeme iza prvih poznatih tragova o pojavi dvojnoga knjigovodstva uopće. Iz toga slijedi da je onaj tko je tu knjigu napisao, bio čovjek velikog znanja, originalan i smion.
- c) Kotruljević nije pisao mnogo. Napisao je svega tri (odnosno četiri) knjige, od kojih se samo jedna, i to »Della mercatura et del mercante perfetto«, sačuvala. On nije pisao zbog slave, a ono što je napisao pokazuje veliko znanje i visoku naobrazbu. Iz njegove se knjige vidi da je to autor solidan i da je kao pisac pouzdan.
- d) Kotruljević, solidan i pouzdan čovjek, sam za sebe tvrdi da je već napisao jednu knjigu. Njegovoj izjavi može se stoga vjerovati.
- e) Pacioli je već utvrdio kao čovjek velikog znanja, ali i kao čovjek koji je nedvojbeno plagirao tuđe rukopise i misli, kao čovjek koji ne citira izvore, tj. imena onih čiji mu je rad pomogao u pisanju njegovih djela.
- f) U Paciolijevu životu postoje dva vremenska perioda koji do danas nisu posve rasvijetljeni, a koji izazivaju sumnju nije li on boravio iz nekog osobitog (nerazjašnjenog) razloga upravo u Zadru i u Napulju (Vianello i Penndorf), što dopušta dalju sumnju da se u Dalmaciji upoznao s rukopisom Kotruljevićeve knjige, a u Napulju utvrdio postoji li gdje original, koji je morao ostati u Kotruljevićevoj porodici.
- g) Kotruljevićev rukopis je cirkulirao Dalmacijom, a vjerovatno i Italijom, u prijepisima koji su se postupno udaljavali od originala.
- h) Tekst Kotruljevićeve knjige o knjigovodstvu apsolutno se odnosi na dvojno knjigovodstvo.
- i) Kotruljevićev primat na prvu knjigu iz trgovine, mikroekonomije i dvojnoga knjigovodstva apsolutno je utvrđen u svjetskoj literaturi, te se prema sadašnjem stanju istraživanja treba Kotruljeviću priznati prvenstvo ispred svih drugih autora u svjetskoj literaturi.
- j) Kotruljevićevo prvenstvo priznaju, pored prvog izdavača — Josipovića, još i priznati autoriteti svjetske literature — istraživači: Appendini, Kheil, Vujić, Rešetar, Doren, Alfieri, Vianello, Rigobon, Besta, indirektno i Penndorf, pa i sam — Pacioli.
- k) Prema tome, Beno Kotruljević je prvi »zakonodavac« znanosti o mikroekonomiji, o trgovini i o dvojnog knjigovodstvu.

l) Beno Kotruljević je preko svoje knjige (pa i preko Paciolja) utjecao na kasnije pisce iz tog područja.

m) Beno Kotruljević je kao prvi »zakonodavac« i kao autor koji je imao utjecaja na kasnije pisce u svjetskoj literaturi dao temelje moralnom liku privrednika.

VIII. POPIS LITERATURE

- Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća, Dio 1. i 2. Zagreb, 1898 i 1900 (Sakupio, popunio i napisao Milan Grlović).
- Alfieri, Vittorio: *La partita doppia, applicata alla scritture delle antiche aziende mercantili veneziane*, Torino 1891.
- Appendini, Francesco Maria: *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de Ragusei* divise in due tomi e dedicate all'Éccleso Senato della Republica di Ragusa, Tomo II, Ragusa 1803.
- Augé Paul: *Larousse du XXe siècle*, Paris 1929.
- Bacotich, A.: *Benedetto Cotrugli di Ragusa*, *Rivista storica della Dalmazia*, 1930.
- Badalić, Josip: *Inkunabule u NRH*, Zagreb, 1952.
- Batardon, Léon: *Cours pratique de comptabilité*, I, Paris 1947.
- Beckmann, Johann: *Beiträge zur Geschichte der Erfindungen*, Leipzig 1780.
- Besta, Fabio: *La ragioneria*, vol. III, Milano 1929.
- Bogišić-Jireček: *Liber statutorum civitatis Ragusii*, Zagreb 1904.
- Božić, Ivan: *Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV—XV veku*, *Istoriski glasnik*, br. 1, Beograd 1949.
- Brambilla, G.: *Storia della ragioneria italiana*, Milano 1901.
- Brockhaus, *Der grosse*, Leipzig 1929.
- Cardano, Girolamo: *Practica Arithmetica et Mensurandi singularis*, Milano, 1539.
- Casanova, Alvise: *Specchio lucidissimo*, Venezia, 1558.
- Cerva, Fr. Seraphino: *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores*, 1740.
- Chardonnet, Léon: *Traité theorique et pratique de comptabilité industrielle*, Paris 1948.
- Chevalier, Jean: *Organisation*, Paris 1953.
- Cotrugli, Benedetto: *Della mercatura et del mercante perfetto*, Venezia 1573. (I. izdanje).
- Cotrugli, Benedetto: *Della mercatura et del mercante perfetto*, Venezia 1573. (II. izdanje).
- Cotrugli, Benedetto: *Della mercatura et del mercante perfetto*, Brescia 1602. (III. izdanje).
- Cotrugli, Benoist: *Traicté de la marchandise et du parfait marchand, traduit de l'italien de Benoist Cotrugli Raugeau, par Jean Boyron, oeuvre tres-necessaire a tout marchand*, Lyon 1582.
- Cvjetković, Božo: *Dubrovačka diplomacija*, 1, Dubrovnik 1923.
- Cvjetković, B.: *Uvod u povijest Dubrovačke Republike*, Dubrovnik 1916.
- Čulić, Pavao: *Naučno praktično rukovodstvo*, Beograd 1940.
- Deanović, Mirko: *Les plus anciens contacts entre la France et Raguse*, Zagreb 1947. i 1948.

- Deanović, Mirko: Zašto dubrovački književnici nisu pisali kako su govorili, Zagreb 1936.
- Deanović, Mirko: Jedanaest Boškovićevih pisama iz Francuske u, »Grada za život i rad Ruđera Boškovića«, knj. I, Zagreb 1951.
- Deželić, Stanko: Djelo Dubrovčanina Benka Kotruljića kao prvo naučno djelo o trgovini u svjetskoj literaturi, Jugosl. narodna privreda Mladost, I/1933, str. 14 + 15.
- Deželić, Stanko: Hrvatski ekonomski klasici, Ekonomist, Zagreb, 1942, str. 275—279.
- Deželić, Stanko: Pojam i cilj knjigovodstva, Gospodarstvo, Zagreb, 1944, str. 5.
- Dizionario biografico degli Italiani, Roma, 1984.
- Dolci, P. F. Sebastianus: Fasti litterario-ragusini sive virorum litteratorum, qui usque ad annum MDCCLXVI in ragusina claruerunt ditione, prospectus alphabetico ordine exhibitus et notis illustratus, Venetiis 1767.
- Doren, Alfred: Italienische Wirtschaftsgeschichte, I, Jena 1934.
- Dupont: Les successeur de Paciolo en Italie, Paris 1927.
- Dutković, Ivo: Uvod u trgovačko knjigovodstvo. I, Zagreb 1926.
- Djurdjevića, Ignjata, Biografska dela, vidi: Kolendić, Petar.
- Enciclopedia Italiana, Milano 1931—1939.
- Enciclopedia italiana di scienze, lettere et arti, Milano-Roma 1929.
- Engel, Joh. Ch.: Geschichte des Freystaates von Ragusa, Wien 1807.
- Etienne, B.: Les relations publiques des entreprises privées, Paris 1950.
- Fayol, Henri: Administration industrielle et generale, Paris 1930.
- Fischer, Guido: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Heidelberg 1952.
- Fisković, Cvito: Dubrovački zlatari, u: Dubrovački festival 1950, Zagreb 1950.
- Foretić, Vinko: Dubrovačke bratovštine, Časopis za hrvatsku povijest, knj. I, sv. 1—2, Zagreb 1943.
- Francisci, S. P. N.: Monumenta historica provinciae Rhacusianae ordinis minorum, a P. F. Sebastiano a Rhagusio, Neapoli, MDCCXLVI.
- Galperin, J. M.: Osnovi knjigovodstvene evidencije, Beograd, 1949.
- Gelčić: Monumenta Ragusina, Libri reformationum, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, I—IV, Zagreb 1879.
- Gerstner, Paul: Komercijalno knjigovodstvo i bilansa, Beograd 1936.
- Geršković, Leon: Nauka o administraciji, I, Beograd 1945.
- Gide, Ch. — Rist, Ch.: Geschichte der volkswirtschaftlichen Lehrmeinungen, Jena 1913.
- Gliubich, Simone: Dizzionario biografico de gli homini illustri della Dalmazia, Viena 1856.
- Gliubich, Simone, vidi i Ljubić, Šime.
- Goldschmidt, E. Ph.: Inkunabul-Reisen in Österreich, I. Dalmatien, Zentralblatt f. Bibliothekswesen, Jahrg. 33, Leipzig 1916.
- Grafenauer i drugovi: Historija naroda Jugoslavije, Zagreb 1953.
- Grammateus: Ayn new kunstlich Buch, Nürnberg 1518.
- Gubernotis, A.: Dizionario biografico, Firenze 1879.
- Gutenberg, E.: Grundlagen der Betriebswirtschaftslehre, I i II, Berlin 1951. i 1955.
- Hommel, Eberhard: Buchhaltung historisch gesehen vom Orient zum Okzident, Stuttgart.
- Jireček, Constantin: Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa, Zapravy o zasedání kralovské české společnosti nauk v Praze, Ročník 1879.
- Jireček, Konstantin: Važnost Dubrovnika u trgovačkoj povijesti srednjega vijeka, Dubrovnik 1915.
- Jireček, Constantin: Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv I, Slavische Philologie, Bd. XXI.
- Jireček, C.: La civilisation serbe au moyen-age, Paris, 1920.
- Jireček, C.: Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, Prag 1879.
- Jireček-Bogišić: Liber statutorum, vidi Bogišić-Jireček.
- Jović, Andrija: Knjigovodstvo i bilanciranje, Srem. Karlovci 1920.
- Kheil, K. P.: Über einige ältere Bearbeitungen des Buchhaltung-Traktates von L. Pacioli, Prag 1896.
- Kheil, Karel Petr: Benedetto Cotrugli Rauego Příspěvek k dějinám účetnictví, Praha 1906.
- Kheil, Karel Petr: Benedetto Cotrugli Rauego, Wien 1906.
- Klamer, C.: Die doppelte Buchhaltung für kleine und mittlere Betriebe, Graz 1920.
- Kolendić, P.: Ignjata Gjurgjevića biografska dela, Zbornik za istoriju srpskog naroda, knjiga II/VII.
- Kotruljević, vidi Cotrugli.
- Kotruljić, vidi Cotrugli.
- Krajčević, Franjo: Industrijsko knjigovodstvo, Zagreb 1943.
- Larousse, Pierre: Grand Dictionnaire universal, Paris.
- Lehmann, M. R.: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Meisenheim am Glau 1949.
- Leuchs, Johann Michael: System des Handels, Stuttgart 1933.
- Leyerer: Aus dem ältesten Handelsbücher der Republik Ragusa, Zeitschrift f. Betriebswirtschaft, Jahrg. 1929.
- Leksikon Minerva, Zagreb 1936.
- Lučić, J.: Dubrovčanin Benko Kotruljić, istaknuti pisac i diplomata, Dubrovački vjesnik, 1952.
- Lučić, J.: Povijest Dubrovnika od VII. stoljeća do godine 1205, Zagreb 1973.
- Luzzatto, G.: Storia dell' commercio, Firenze 1914.
- Ljubić, Šime: Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i mletačke republike. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 1, Zagreb 1868.
- Ljubić, Šime: Commissiones et relationes Venetae, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, knj. 1—3, Zagreb 1876.
- Ljubić, Šime: O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Knj. 5 Zagreb, 1866, str. 53 i 54.
- Manzoni, D.: Quaderno doppio col suo giornale secondo il costume di Venetia, Venetia 1540.
- Maretić, T.: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba, Samotvorna narodna imena, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. 15.

- Martecchini, Pietro Franc: Galleria di Ragusei illustri, Ragusa 1841.
- Matković, Petar: Stariji rukopisni putopisi, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. 15.
- Matković, P.: Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. 7.
- Matković, P.: Trgovački odnošaji između Dubrovnika i srednje Italije, Zagreb.
- Medini, Milorad: Trgovina u starom Dubrovniku.
- Medini, Milorad: Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, Matrica Hrvatska, Zagreb 1902.
- Medini, Milorad: Starine dubrovačke, Dubrovnik 1935.
- Medini, Milorad: Dubrovnik u borbi za svoj razvitak, Dubrovnik 1934.
- Mellerowicz, K.: Allgemeine Betriebswirtschaftlehre, Berlin 1952.
- Meyers Lexikon, Leipzig 1925.
- Mirković, Mijo: Flacius, Zagreb 1938.
- Mirković, Mijo: Predgovor uz knjigu Dragana Rollera »Agrarnoproduktivni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII. do XV. stoljeća«, Zagreb 1955.
- Mirković, Mijo: Predgovor uz knjigu Dragana Rollera »Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću«, Zagreb 1951.
- Mitrović, Bartolomeo: Il commercio dell'Italia col Levante, Trieste 1880.
- Niklisch, H.: Handwörterbuch d. Betriebswirtschaft, Stuttgart 1938.
- Novak, Grga: Dubrovačko pomorstvo od svojih početaka, u: Dubrovački festival 1950, Zagreb 1950.
- Novak, Grga: Borba Dubrovnika, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, knj. 253.
- Novak, Grga: Dubrovačka diplomacija na mirovnom kongresu u Požarevcu, Zagreb 1929.
- Novak, Grga: Vunena industrija Dubrovnika do sredine XVI. stoljeća, Dubrovnik 1931.
- Novak, Grga: Le mouvement pour l'union de la Dalmatie avec la Croatie (1797—1814), Zagreb 1940.
- Novak, Grga: Slaveni i Venecija, Split 1914.
- Pacioli, Luca: Abhandlung über die Buchhaltung 1494, Übersetzung von Prof. Balduin Penndorf, Stuttgart 1933.
- Pacioli, Luca: Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalita, Venezia 1494.
- Penndorf, Balduin, vidi Pacioli, Luca.
- Petrović, P. M.: Sveznanje, Beograd 1937.
- Porte, De la: La science des negocians et teneurs de livres, Paris 1754.
- Predić, Josip: Prosto i dvojno knjigovodstvo, Beograd 1925.
- Prilojević, Vinko: O porijeklu i zgodama Slavena, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatski latinisti, knj. I, Zagreb 1951.
- Rački, Franjo: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagreb 1877.
- Radičević, Rikard: Osnove ekonomske poduzeća, Zagreb 1957.
- Ranjina, Nikola: Annales Ragusini, Zagreb 1883.
- Raudnitz-Hübsch: Beiträge für Kunst, Handel u. Gewerbe Böhmens, II, Prag 1840.
- Razzi, Serafino: Storia de gli huomini illustre si melle prelature, come nelle Dottrine, del sacro ordine de gli predicatori, In Lucca 1590.
- Razzi, Serafino: La storia di Raugia, In Lucca 1595. + Dubrovnik 1903.
- Rešetar, Milan: Početak kovanja dubrovačkog novca, Zagreb 1939.
- Rešetar, Milan: Dubrovački zbornik od god. 1520, Beograd 1933.
- Rešetar, Milan: Bibliografski prilozi, Zagreb 1915.
- Rešetar, Milan: Kotruljević Beno, u Stanojevićevoj Narodnoj Enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj, II, Zagreb 1929.
- Rešetar, M.: Die ragusanischen Urkunden des XIII.—XV. Jahrhunderts, Leipzig 1895.
- Rešetar, M.: Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens, Wien 1911.
- Roller, Dragan: Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1951.
- Roller, Dragan: Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke Republike od XIII. do XV. stoljeća, Zagreb 1955.
- Rössle, Karl: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre, Stuttgart 1953.
- Runjić, Anđelko: Predgovor uz reprint knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«, Izdanje I, Zagreb 1975.
- Savary, Jacques: Le Parfait negociant, Paris 1721.
- Seiffert, Rudolf: Über Begriffe, Aufgaben und Entwicklung der Betriebswirtschaftslehre, Stuttgart 1957.
- Sladović prof. dr Eugen: Dubrovčanin Benko Kotruljić, preteča privredne nauke o poduzeću, Alma mater croatica, Zagreb, 1940, str. 49—56.
- Solovjev, A.: Ekonomska i brojna snaga dubrovačke vlastele, Dubrovački list, I, br. 35, 1924.
- Spremić dr. Momčilo: Dubrovnik i Aragonci, Beograd, 1951.
- Stanojević, Stanoje: Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, Zagreb 1929.
- Stojanović, Ljub.: Stare srpske povelje i pisma, I/2, Beograd 1934.
- Stojanović, Ljub.: Prilozi ka bibliografiji, Glas II, 1903.
- Tadić, Jorjo: Jevreji u Dubrovniku, Sarajevo 1937.
- Tadić, J.: Dubrovački portreti, Beograd 1948.
- Tadić, J.: Prilozi istoriji dubrovačkog pomorstva, Jadranska straža, 1929..
- Tadić, J.: Dubrovački poklisari, Politika, Beograd, 6, 7. i 8. I. 1927.
- Truhelka, Branimir: Rukopisni podaci o Beni Kotruljeviću, neobjavljeno, Dubrovački arhiv.
- Udaljcova-Kosminski-Vajnštajn: Istorija srednjeg veka, I, Beograd 1950.
- Valentinelli: Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, Zagreb 1855.
- Vianello, V.: Luca Paciolo nella storia della Ragioneria, Messina 1896.
- Vojnović, Kosta: Bratovštine i obrtne korporacije, I i II, Zagreb 1899.
- Vojnović, Kosta: Bibliografski pabirci iz dubrovačkih arhiva, »Starine«, knj. 23, 1896.
- Vojnović, Lujo: Dubrovnik i Osmansko carstvo, I, Beograd 1898.
- Vodnik, Brancko: Povijest hrvatske književnosti, I, Zagreb 1913.
- Vujić, M.: Prvo naučno delo o trgovini Dubrovčanina Benka Kotruljića, Glas Srpske kraljevske akademije, Beograd 1909.
- Waal, De: De leer van net boekhouden in de Nederlanden, tijdens de zestiende, Roermond 1927.
- Zebić, Milorad: Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljića sa prevodom njegovog spisa O trgovini i o savršenom trgovcu, Titograd, 1963.
- Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb 1925.
- Yver: Le commerce et les marchands dans l'Italie meridionale en XIII. et en XIV. siècle, Paris, 1903.

IX. PRILOZI

Prilog A:

ORIGINE E GENEALOGIA DELLA FAMEGLIA COTRUGLI

(136) La fameglia de Cotrugli cittadini oriundi della città di Cattaro, di chi ne fanno chiara testimonianza molte scritture pubbliche di Notaria, e Cancelleria di Ragusa, e particolarmente la seguente carta dotale che comincia. Ego Lauro q Ziuè de Cotrullo de Cattaro de 1383, 17 jan. Il medemo Ziuè de Cotrugl fù il primo che venné nella città di Ragusa intorno gl'anni 1350 mercante molto ricc di beni di fortuna. Questa fameglia con altri cognomi non sia stata chiamata, che non sola casata de Cotrugl, Cotrullo, e poscia Cotrugli. Nella confraternita di S. Antonio de cittadini Ragusei nella loro matricola apparisce il primo Rusco de Giue de Cotrugl negl'anni 1343 in 1430.

(No 1) ZIUÈ de COTRUGL da Cattaro contrattò secondo matrimonio a Ragusa con Nicoletta figlia di Ostoia Osinovich come per la qual poscia passò ai secondi voti con Vitcho Cranislavich Raguseo come per carta dotale 1395, 4 febraro con la quale non hebbé figlioli.

(No 2) ZIUÈ predetto contrattò il primo suo matrimonio nella città di Ragusa, over in quella di Cattaro, di che non s'ha certezza; ben vero del medemo hebbé l'infrascritti figlioli:

Rusco hebbé moglie e figlioli come a	no 3
Lauro hebbé moglie e figlioli come a	no 4

(136'/No 3) Rusco figlio di Giue predetto hebbé per moglie Rusa figlia di Radino Orlovich Raguseo come per c. d. 1381, ultimo luglio con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Giovanni
morsero putti
Radino
Jahxa over Giacomo hebbé moglie e figlioli a no 5
Lorenzo non hebbé moglie
Giovanni secondo hebbé moglie e figlioli come a no 6
Nicoletta hebbé moglie e figlioli come a no 7
Margarita fù moglie d'Antoie de Butcho cittadino Raguseo come per c. d.

1399, 2 agosto.

Nicoletta fù moglie di Dimitar Tripunovich di casa Dimitri cittadino Raguseo come per c. d. 1402, 12 genaro e poi fù moglie di Bratoslavo Predoevich di casa Belli cittadino Raguseo come per c. d. 1418, 22 maggio.

Anuhla fù moglie di Pribislavo di Giucho Radulini cittadino Raguseo come per c. d. 1409, 26 genaro.

Cattarina fù moglie di Giucho Gturchovich di casa Ragionatti cittadino Raguseo come per c. d. 1419,14 maggio.

Radula fù moglie di Giovanni di q' Zugno de Juanne mercante Raguseo come per c. d. 1425,6 luglio.

Hielena fù monaca nel monasterio di S. Maria beneficiata nei testamenti di Giacomo e Nicolo suoi fratelli.

Testamento di detto Rusco 1411, fo 162.

(No 4) LAURO figlio di Zive predetto hebbé per moglie Dobriza figlia di Sissa L Liepzinovich Raguseo come per c. d. 1383,17 genaro con la quale non hebbé figlioli.

(137) Testamento di detta Dobriza di Lauro de Cotrugl 1394 fo 50.

(No 5) JAHSCA over Giacomo figlio di Rusco predetto hebbé per moglie Nicoletta figlia di Stano Illich cittadino Raguseo come per c. d. 1413,27 magio con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Rusco

non hebbéro moglie

Stanetto

Benedetto hebbé moglie e figlioli come a no 8

Michiele hebbé moglie e figlioli come a no 9

Rusa non hebbé moglie

Cattarina fù moglie di Martino di Dobrich Nale cittadino Raguseo come per c. d. 1439,20 maggio.

Barbara fù moglie di Nicolo Zan Martin come per c. d. 1445,9 giugno, e poi di Nicolo di Dincho Vetrani cittadino Raguseo come per c. d. 1447,13 maggio.

Giovanna fù moglie di Giucho di Nicolo Givulini cittadino Raguseo come per patto matrimoniale 1447, 17 dicembre e c. d. 1450, 24 genaro.

Il sopradetto Jahxa Cotrugli é stato mandato dalla Republica di Ragusa per Nuntio con solito tributo al Serenissimo Sig. Nostro Ré d'Ungaria con soliti servitori cavalli et altri honori come per parte di Pregai da 1417, 24 marzo, e poi mandato della Regina Giovanna di Napoli per poter la Republica crear consoli nel suo Regno, e traficari negotij, e tutto ottenne; che il Prencepe lo chiamo con nome d'amatissimo cittadino. Comess. 1429. 22 giugno.

Ex Privilegio Reginae Joannae Neapolis ecc. Adiens Celsitudinis nostrae praesentiam Vir Nobilis Jacobus de Cotruglio de Ragusia ambasciator et Nuncius, ac civis vester nosterque commissarius in partibus Apuliae devotus dilectus pro parte vestra, ac omnium Ragusiensium Mercatorum, et Civium devotos nostrorum Maiestati nostrae cum instantia supplicavit ecc.

Datum in castro nostro Capuanae anno 1429, 10 augusti septimae Indictionis Regnorum nostrorum anno sexto decimo.

Testamento di detto Giacomo 1436 fo 134.

Testamento di detta D. Nicoletta 1463 fo 49.

(No 6) GIOVANNI figlio di Rusco predetto hebbé per moglie Anuhla figlia di Radoslavo Zuietehovich Turcinovich cittadino Raguseo come per c. d. 1430, 18 maggio con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Rusco

non hebbéro moglie /

(137')

Radoslavo

Marino hebbé moglie e figlioli come a no 10

Andrea hebbé moglie e figlioli come a no 11

Jahsca non hebbé moglie

Giucho postumo nato fù sposato come a no 12

Rusa non hebbé marito

Maria fù moglie di Orsatto di q' Ser Benedetto de Schieryus notaro di Ragusa come per p. m. 1448, 17 genaro e c. d. d'istesso giorno

Marussa fù moglie di Ser Bartolomeo di Giulielmo Sfondrati nobile di Cremona, secretario, e cittadino Ragusco come per c. d. de 1484, 17 genaro.

Cicilia fù moglie di Radoslavo Braichovich cittadino Raguseo come per c. d. 1440, 13 genaro.

Christina fù moglie di Nicolo di Dobrusco Latiniza cittadino Raguseo come per p. m. 1451, 13 maggio, e c. d. 1455, 29 genaro.

Stanula fù moglie di Nicolo d'Angelino Maxi cittadino Raguseo come per p. m. 1452, 26 giugno.

Margarita fù monaca nel monasterio di S. Maria beneficiata da Giovanni suo padre.

Testamento di detto Giovanni 1451 fo 190.

Testamento di detta Anuhla 1471 fo 56.

(No 7) NICOLO figlio di Rusco predetto hebbé per moglie Anuhla figlia di Stano Illich cittadino Raguseo come per c. d. 1440, 5 novembre con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Russa fù moglie di Marino di Michiel Zizeri cittadino Raguseo come per p. m. 1450, 4 dicembre e c. d. 1457, 29 aprile.

Testamento di detto Nicolo 1451 fo 182.

Testamento di detta Anuhla 1455 fo 125./

(138)

(No 8) BENEDETTO figlio di Giacomo predetto hebbé per moglie Nicoletta figlia di Natale di Dobrich Nale cittadino Raguseo come per c. d. 1444, 11 maggio con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Jacomo

Natale

non hebbéro moglie

Rusco

Hipolito

Hierolimo hebbé moglie e figlioli come a no 13,14

Nicoletta non hebbé marito.

Cattarina fù sposata con Ser Pietro di Nicolo di Simon Bona gentil'uomo Raguseo, come consta del testamento di Ser Nicolo suo padre in Test. di Not. de 1467 in fo 98, ma perche detto Ser Pietro morse, detta Cattarina fù sposata con un Signore d'Aquila in Abruzzo, et ivi dal marito portato

Lucretia fù moglie di Paocho di Vlatcho Susorina over Zuzeri cittadino Raguseo come per c. d. 1478, 13 aprile, nella quale gl'fù assegnato in dote la

mettá del casal di Barsecina quale a tempi correnti si conserua intiero in casa de Zuzori.

Natalina

Anuhla fù monaca nel monasterio di S. Marco a Ragusa, beneficiata nel testamento d'Anisula Sta in Latiniza 1486 in fo 19.

Dionara fù monaca nel monasterio di S. Hierolimo a Napoli

Le mutationi di fortuna quali prouòil sopradetto D. Benedetto per la contamacia nella qual caddé per non essersi presentato alla citatione fattali dal Senato come per parte di Pregai 1459, 6 giugno; fù per le sue grandi virtù, e meriti ricevuto dal Serenissimo Re Alfonso di Napoli, e da Ferdinando suo figlio, da quali fù creato Auditor di Rota a render giustitia a loro popoli, di chi ne fá chiara testimonianza una lettera espressa nel libro che il medemo D. Benedetto compose sopra la mercatura gia de 1463, e stampato in Venetia all' Elefante per cosa utilissima a' mercanti da suoi parenti de 1573. Per parte della Maestá suddette é stato tante uolte nell' Ambasciatore e Precipici, e Teste (138')

Coronate con somma lode delle sue operationi, e una uolta dal suo natural Principe come per la seguente parte. Die IX aprilis 1462.

Prima pars est de dando libertatem D. Rectori, et suo Minori Consilio respondendi D. Benedicto de Cotruglio Ambaxatori D. Regis Ferdinandi prut fuit arreatum per — — — — B. XXXIII q 000.

Egli ne ripórtó sempre della Patria quelle lodi che meritaua, con benemerito cittadino con dimostrazioni d'affetto uerso la di lei persona, lo autenticano le lettere scritteli dal Senato, e le parti di Pregati de 1464, 11 febraro e molt'altre. In fine chiuse i suoi giorni nella città di Napoli con eterna memoria dalle sue rare qualità, e seruitij prestiti alla Real Maestá di Napoli et al suo natural Principe di Ragusa.

Fù anco caualier come in Div. Not. 1462, 16 e 24 ottobre.

(No 9) MICHIELE di Jacomo predetto hebbé per moglie Dobrusla figlia di Dobrusco di Dabixiu Latiniza cittadino Raguseo come per con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Jacomo non hebbé moglie

Dobrusco hebbé moglie e figlioli come a no 15

Nicoletta fù moglie di Francho di Piero Rogoglianni cittadino Raguseo come per c. d. 1468, 22 genaro.

Cattarina fù moglie di Benedetto di Nicola Fornari cittadino Raguseo come per testamento di detta Cattarina.

Anisula fù moglie di Nicolino di Marino Bascha cittadino Raguseo come per c. d. 1480, 4 marzo e p. m. 1476, 9 giugno.

(No 10) (139) MARINO figlio di Giouanni predetto hebbé per moglie Nicoletta figlia di Tomaso di Dobrich Nale cittadino Raguseo come per c. d. 1469, 8 novembre con la quale hebbé l'infrascritti figlioli.

Giouanni

Tomaso non hebbéro moglie

Hierolimo

Jacomo fù monaco della religione di S. Benedetto nel monasterio di S. Giorgio in Venetia.

Anuhla fù moglie di Marino di Nicolo Darsa cittadino Raguseo come per p. m. 1496 ultimo novembre.

Maria fù moglie di Giouanni di Bartolomeo Marco cittadino Raguseo come per c. d. 1499, 21 ottobre e poi di Giouanni di Boxichio Masibradi cittadino Raguseo come per p. m. 1507, 28 ottobre.

Testamento di detto Marino de 1494 in fo 104.

(No 11) ANDREA figlio di Giouanni predetto hebbé per moglie Andriula figlia di Domenico di Lorenzo Fiffa cittadino Raguseo come per c. d. 1457, 11 ottobre con la quale hebbé l'infrascritti figlioli:

Giouanni hebbé moglie e figlioli come a no 16

Domenico non hebbé moglie

Bartolomeo fù monaco della religione di S. Benedetto nel monasterio di S. Maria della Croma per osseruazione del Voto che fece á Calamotta oue fù atestato come per suo testamento de 1484 fo 45.

Pietro hebbé moglie e figlioli come a no 17

Dincho secondo non hebbé moglie

Orsatto non hebbé moglie

Rusco non hebbé moglie /

(139')

Lucia fù moglie di Marino di Michiele Radognich Raguseo come per p. m. 1488, 2 aprile, e c. d. 149 . . . 18 febraro poi fù moglie di Nicolo di Marino Bascha cittadino Raguseo come per p. m. 1495, 12 luglio e c. d. 1496. ultimo aprile.

Testamento di detto Andrea 1478 fo 97.

(No 12) GIUCHO ouer Giouanni predetto sposó Clara figlia di Marino di Giouanni Besanti cittadino Raguseo come per p. m. 1476, 13 dicembre ma detto Giouanni morse prima delle nozze.

(No 13) HIEROLIMO figlio di D. Benedetto predetto hebbé per moglie Anuhla figlia di Giuliano di Jacomo Giuliani cittadino Raguseo come per c. d. 1496, 3 ottobre con la quale non hebbé figlioli.

(No 14) HIEROLIMO predetto doppo la morte di predetta Anuhla sua prima moglie hebbé la seconda Natalina figlia di Bartolomeo di Giouanni Marco cittadino Raguseo come per c. d. 1500, 13 luglio con la quale hebbé l'infrascritti figlioli; poi detta Natalina passó a secundo uoti con Giouanni d'Antonio Gabrieli cittadino.

Benedetto ouer Benaza fù ammazzato da Turchi in Scopie come per parte di Pregai 1520, 17 ottobre fo 271.

Bartolomeo non hebbé moglie

Nicoletta non hebbé marito. Volontariamente segregata dalle mondane pompe, si diede alla uita ritirata in casa, oue fù monaca del terzo ordine. Testamento suo 1549 in fo 44.

(No 15) DOBRUSCO figlio di Michiele predetto hebbé per moglie Nicca (140)

figlia di Simone Alligretti cittadino Raguseo come per p. m. 1491, 28 novembre e c. d. 1494, 7 giugno con la quale hebbé l'infrastritti figlioli:

Michiele hebbé moglie come a —————

Dobrula non hebbé marito

Clara fù moglie di Marino Radossaglich detto Persona mercante Raguseo come per p. m. 1528, 10 dicembre e c. d. 1529, 2 genaro.

—————
(No 18) GIOUANNI d'Andrea predetto hebbé per moglie Maria figlia di Franco di Giouanni Marco cittadino Raguseo come per p. m. 1500, 28 ottobre con la quale hebbé l'infrastritto unico figliolo:

Andrea hebbé sposa come a —————

Testamento di detto Giouanni 1517 fo 38

Testamento di detta Maria de 1502 fo 189

—————
(No 17) PIETRO figlio di Andrea predetto hebbé per moglie Maria figlia di Florio d'Andrea Hielich cittadino Raguseo come per c. d. 1504, 24 genaro con la quale hebbé l'infrastritti figlioli:

Andrea

non hebbéro moglie

Florio

Giouanni non hebbé moglie. Morse nella città d'Alessandria in Egitto, oué stetté alli negotij. Testamento suo 1559 fo 169.

Andriula fù moglie di Franc. co di Pietro Selli cittadino Raguseo come per p. m. 1535, 18 aprile.

Margarita

Testamento di detto Pietro 1526 fo 52./

—————
(140')

(No 18) MICHIELE figlio di Dobrusco predetto hebbé per moglie Jacca figlia di Luca di Marino Spuglich mercante Raguseo, e uedova di Marino di Giacomo Giuliani cittadino Raguseo come per testamento di detto Marino, et infrastritti con la quale non hebbé figlioli.

Testamento di detto Michiele 1565 fo 214, nel quale lassa che, sopra la sua proprietá di Barsecime vi sia fabricata la capella ad honor di S. Stefano.

Testamento di detta Jacca 1607 in fo 132.

—————
(No 19) ANDREA figlio di Giouanni predetto fù sposato con Franna figlia di Franco di Giouanni Nale cittadino Raguseo come per. p. m. 1520, 10 maggio qual Andrea morse prima di maritarsi come egli medesimo confessa nel suo testamento de 1525 fo 22.

—————
Questa fameglia de Cotrugli diedo fine con la morte di sopradetto Michiele seguita de 1565, doppo il corso di 215 anni; lassando di se eterna memoria per li meriti di D. Benedetto Cotrugli.

1421. Vend. tac. 5. 7.

7. martii 1421.

Dobre filia qm Radoychi Dobrilovich et uxor Vitichi Srecchovich de Zupana . . et idem Vitichus . . . d. v. et t. Stano Helycich . . . peciam unam terrarum et vinearum soldi unius vel circa dicte Dobre positam in Zupana inter territoria monasterii Sancti Michaelis de Paclina que confinatur a latere vz. greci cum vineis fraternitatis dicti monasterii de Paclina et ab aliis tribus lateribus cum terris et vineis dicti Stani emptoris cum omnibus suis iuribus et pertinenciis et cum angaridio suo quod est grossorum sex soluendorum et reddendorum annuatim monasterio antedicto Sancti Michaelis de Paclina . . . Et hoc pro precio et precii nomine yperperorum sexaginta . . .

1424. Vend. tac. 5. 18.

3. aprilis 1424.

Stanus Ilijch . . . d. v. et t. unam suam domum de muro positam Antibari in sexterio Sancti Georgii . . . infra hos confines vz. de tramontana confinatur cum quodam casale dicti Stani venditoris, quod casale idem Stanus retinet pro se . . . de monte seu de greco confinatur cum domo domni Petri de Menze Prode, de levante seu de sirocho cum via comunis, de gerbino cum domo Stanchi Petrichich . . . Mencio Zannis Prode de Antibarano . . . et hoc precio et nomine precii ducatorum auri triginta . . . pro parte precii . . . ducatos auri quinque et residuum . . . per totum presentem mensem aprilis . . .

28. aprilis 1424.

Suprascriptus Stanus Ilijch confessus et manifestus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Menze emptore pro integra et completa solutione suprascripte vendicionis ducatos auri vigintiquinque . . .

1438. Vend. tac. 5. 59'—60.

12. februarii 1438.

Stanus Ilijch de Antibarano, civis et habitator Ragusii . . . d. v. et t. unum eius casale positum in Civitate Antibari, quod confinatur a parte una cum via publica comunis, ab alia parte cum domo domni Petri de Chuchurico et cum domo Vochne de Ternan et ab alia parte cum domo Stanixe Snago, que sibi data fuit in dotem . . . Marino de Comi . . . Et hoc in totum pro precio et mercato ducatorum auri quadraginta, quos ex nunc idem Stanus Ilijch confessus est habuisse et recepisse a dicto Marino emptore pro integra et completa solutione dicte emptionis . . .

Vend. tac. 5. 60—60'

11. martii 1438.

Stanus Ilijch de Antibarano, civis et habitator Ragusii . . . d. v. et t. . . Marino Curia de Antibarano presenti et ementi pro se et suis heredibus ac successoribus ac nomine et vice Marini de Pasche de Antibarano . . . unam domum ipsius Stani cum statione positam in Antibarano prope domum filiorum Johannis de Laure dicto Samuel; item unum ortum in Chamerda existentem prope filios de Andro Charoc; item unam ogradam olivatam, quam quam ipse Stanus Ilijch venditor habet una cum Tudro Dminchovich in societatem, positam extra Antibarum ad Sanctam Crucem, vz. eius medietatem . . . in qua . . . sunt circa arbores sexaginta olivarum aut plures; item unam aliam ogradam olivatam et oliveta ac olivas venditoris positam et posita extra Antibarum prope Marinze Curiaze de Antibarano cum territorio suo et arboribus olivarum decem et octo vel circa aut pluribus in contrata Spinose; item unam ogradam olivarum positam in contra-

to Cisarido Maggno vocata cum suo territorio et arboribus olivarum decem et octo vel circa aut pluribus; item unam aliam ogradam olivatam cum territorio suo et pedibus olivarum triginta tribus vel pluribus aut circa positam in dicta contrata Cisarido Magno penes olivarios Sancti Petri; item unam petiam terre olivatam positam a Drisacho cum pedibus olivarum quinque vel circa aut pluribus; item unam vineam cum territorio suo positam in contrata vocata Chridario cum pedibus olivarum decem aut pluribus vel circa in ea existentibus; item arbores duas olivarum positas a Marmoro supra territorium de Domaxa Chozan; item ogradam unam olivatam cum territorio suo positam a Marmoro cum arboribus olivarum triginta tribus vel pluribus aut circa, item unam vineam cum territorio positam in Zuchanegra cum arboribus sexdecim aut pluribus olivarum et aliis arboribus pomorum; item unam aliam vineam et terram positam a Sumenez cum arboribus olivarum et pomorum in ea existentibus; item campos duos terre aratorie positos et insimul existentes a Liuti Germ; item campum unum alium cum pomariis in eo existentibus positum a Plagaza; item omnia territoria ipsius venditoris posita a Lastviza, item campum unum cum figariis in eo existentibus positum a Glazulido; item unam peciam terreni cum pomariis in ea existentibus prope Marinum Curiaze... Et hoc in totum pro precio et mercato ducatorum auri ducentorum quadraginta, quos ex nunc idem Stanus confessus est habuisse et recepisse a dicto Marino Cuariazi dante et solvente pro se et dicto Marino de Pasche de Antibarò absente socio suo...

EX LIBRIS DOTIUM.

Dot. 2. 93.

Ego quidem Ruschus filius qm Zive de Cotruno confiteor quod super me et super omnia mea bona pro parte dotis seu parchivii Ruse filie qm Radini aurificis uxoris mee habui et recepi ab ipsa Rusa uxore mea yperperos centum et sex cum dimidio et unam domum lignaminis positam Ragusii super sexterio Sancti Nicole cum omnibus suis iuribus et pertinenciis cum consuetudine Ragusii. Ser Matheus de Georgio iudex et ser Lucas de Bona testis.

Dot. 2. 105⁷.

Ego quidem Lovro filius qm Zive de Cotrulo de Catharo confiteor quod... pro dote seu parchivio Dobrice uxoris mee filie qm Sissoe Liepcenovich habui et recepi a dicta Dobrica uxore mea yperperos trecentos grossorum de Ragusio et exagia viginti duo auri secundum consuetudinem Ragusii. Ser Petrus de Gondola iudex et ser Nichola de Menze testis.
(I. m. Extr. et. data)

Dot. 3. 3.

... pro dote seu parchivio Miloslave filie Tichoe servicialis Ruschi de Cotrullo...

Dot. 3. 16.

Ego Vitichus Cranislavich aurifex confiteor quod... pro dote seu parchivio Nicholette filie qm Ostoye Osinovich uxoris mee habui et recepi a Lauro de Chotrullo vitricho dicte Nicolete et michi pro ipsa dante in dotem de denariis quos mater dicte Nicolete eidem filie sue legavit in eius testamento et de aliis denariis donatis dicte Nicolete yperperos quingentos grossorum et tres varnacinos olim eius matris et duas tunichas veteres secundum consuetudinem Ragusii. Ser Paulus de Gondulla iudex et Ruschus mri Christofori testis.

Dot. 3. 32.

(Ruschus de Cotrullo epitropus qm Hostoye Cranchovich)

31. iulii 1381.

17. januarii 1383.

24. octobris 1397

4. februarii 1395.

31. iulii 1393.

Dot. 3. 36.

Ego Anthoe de Budcho confiteor... pro dote seu parchivio Margarite filie Ruschi de Chotrullo uxoris mee habui et recepi a dicto Ruscho eius patre presente et michi dante in dotem pro dicta eius filia yperperos octingentos grossorum et exagia auri centum et quinquaginta duo cum consuetudine Ragusii. Ser Stephanus de Lucharis iudex et Nicholla qm Hostoie Nicholich testis.
(i. m. Extracta et data quatries)

Dot. 3. 43.

Ego Hostoya Mirchovich confiteor quod... pro dote seu parchivio Vochne filie qm Miltini uxoris mee habui et recepi a Ruscho de Chotrullo eius patrono qui michi dedit in dotem pro dicta Vochna olim eius famulla et uxore mea yperperos decem octo et paria quatuor circellorum argenti secundum consuetudinem Ragusii. Ser Jacobus de Gondulla iudex et Anthoe de Budcho testis.
(i. m. Extr. et dat.)

Dot. 3. 48⁷.

Ego Dymiter Triponovich confiteor quod... pro dote seu parchivio Nichollette filie Ruschi de Chotrullo uxoris mee habui et recepi a dicto Ruscho eius patre presente et michi dante pro dicta eius filia in dotem secundum consuetudinem Ragusii yperperos sexcentos grossorum de Ragusio et exagia auri centum quadraginta unum.

EX LIBRIS DOTIUM.

Ser Stephanus de Lucharis iudex et Ruschus mri Christofori testis.
(I. m. Extr. et data)

Dot. 3. 52.

(Ruschus de Cotrullo epitropus qm Ostoye Cranchovich).

Dot. 3. 98.

Ego Pribislavus filius qm Zivchi Radulinovich confiteor quod... habui et recepi a Ruscho de Cotrullo pro dote et parchivio Annuchole filie sue et uxoris mee yperperos octingentos et exagia centum quadraginta auri secundum consuetudinem civitatis Ragusii. Ser Paulus de Gondola iudex et Ruschus magri Xfori testis.
(I. m. gr. II. Extr. bis)

Dot. 4. 10.

Ego Jacobus de Cotrulo confiteor quod... pro dote et parchyvo Nicolete filie Stane Hilich uxoris mee habui et recepi ab ipso Stane presente et mihi dante de Suis propriis denaris perperos mille et exagia auri centum quinquaginta secundum consuetudines Ragusii. Hec autem carta etc. Iudex Matheus de Gradi et testis Ruscus magri Xpofori...
go ij. Extr. quatries.

Dobruschus filius et heres bonorum olim Michaelis unius ex filiis et heredibus dicte olim Nicolete, cui Dobruscho spectat medietas iste dotis, potestatem plenariam de dicta medietate dotis et exagiorum dedit et cessit Hieronymo filio olim d-ni Benedicti de Cotruglio presenti et acceptanti ita quod dictus Hieronymus in bonis suprascripti olim Jacobi dictam medietatem dotis et exagiorum possit petere, exigere et habere, finire et quietare, potestatem dare, in animam

2. augusti 1399.

14. januarii 1401.

12. januarii 1402.

20. iulii 1402.

26. januarii 1409.

27. mai 1413.

28. novembris 1493.

iurare et omnem suam voluntatem ad plenum facere tamquam de re propria ipsius Hieronymi super omnia bona suprascripti olim Jacubi de Cotrulo. Rndo

29. novembris 1497.

Hieronymus cessionarius contrascriptus eandemmet potestatem et cessionem sibi contra cessam retro dedit et cessit suprascripto Dobruscho olim Michaelis contrascripto presenti et stipulanti, ponens ipsum Dobruschum presentem et stipulantem in suum pristinum esse veluti fuit et erat ante dictam cessionem sibi Hieronymo datam. Rndo.

Dot. 4.5'. 22. octobris 1412.
(Jacobus de Cotrullo procurator legiptimus Millathi Velloyevich)

Dot. 4. 47'. 22. mai 1418.
Ego Bratoslavus Friedoevich confiteor quod... pro dote et parhivio Nicolete filie olim Ruschi de Cotrugl uxoris mee habui et recepi a Jacobo de Cotrugl Fratre suo dante et solvente pro dote predicta dicte sue sororis yperperos septingentos grossorum et exagia auri centum quadraginta secundum consuetudinem Ragusii. Hec autem etc. Judex ser Matheus de Gradi et testis Ruschus mag-ri Xpofori.

gr. II.

Cassa die XX augusti 1429 quia sententiata in Libro Sententiarum in sc. 101. Extracta de novo die 22. decembris 1443. vigore partis Maioris Consilii capte die 4. decembris 1443.

Dot. 4. 53. 4. mai 1419.
Ego Zivichus Jurhovich... pro dote sive parhivio Catherine uxoris mee filie qm Ruschi de Chotrulis habui et recepi a Jacobo de Cotrullis fratre germano dicte mee uxoris... yperperos octingentos et exagia auri centum et quatradingenta... Judex ser Marinus Sy. de Restis et testis Ruschus mag-ri Xpofori.

grossi II.

Extracta Catherine 18. novembris 1466.

Dot. 5.30'. 3. januarii 1425.
(Jacobus de Cotruglo tutor heredum qm Nalieschi Jursich)

Dot. 5.33'. 6. julii 1425.
Ego Johannes qm Junii de Ivane... pro dote et parhivio Radule filie olim Ruschi de Cotrugl uxoris mee habui et recepi a Jacobo de Cotrugl... pro dote dicte sororis sue yperperos octingentos et exagia auri centum octuaginta... Judex (ser Laurentius de Sorigo) et testis (Ruscus mag-ri Xpofori).

Dot. 5.45'. 4. junii 1427.
Ego Simon Georgii dictus Glavich... pro dote et parhivio Margarite uxoris mee, filie qm Dmitar Glubissich habui et recepi a Stano Ilijch Anthoio Butchovich, Desin Nicolich et Jacobo de Cotruglo tutoribus heredum dicti qm Dimitar Glubissich... de denariis dicte tutele... yperperos octingentos et exagia auri centum quinquaginta... Judex (ser Clemens de Bodaza) et (Ruscus mag-ri Xpofori) testis.

Dot. 5.72. 28. octobris 1430.
Ego Johannes Ruschi de Cotrugl... pro dote et parhivio Anucle filie Radossavi Zivetchovich future uxoris mee habui et recepi ab ipso Radossavo... yperperos noningentos grossorum de Ragusio et exagia auri ducenta quadraginta... Judex (ser Dobre de Binzoia) et (Nicola de Stella) testis... Extr. 21 maii 1485.

Dot. 5.171'.

20. maii 1439.

Ego Martinus de Dobrich de Nale confiteor cum licentia, voluntate et expresso consensu ser Junii de Gradi, Stephani de Nale et Nalchi de Dobrich de Nale maioris partis tutorum meorum testamentariorum quod... pro dote et parhivio Catharine filie qm ser Jacobi de Cotrugli uxoris que mee habui et recepi a Johanne et Benedicto de Cotrugli... de denariis eorum fraterne societatis yperperos mille grossorum ragus(inorum) et exagia auri quadringenta viginti quinque. Quam dotem habui et recepi cum consensu predictorum meorum tutorum notario cathastici exhibitio secundum ordines et consuetudines Ragusii... Judex (ser Steffanus de Zamagno) et (Nichola de Stella) testis...

gr. II.

Extr. et data

Dot. 6.10. 5. novembris 1440.
Ego Nicola Ruschi de Cotrugli... pro dote et parhivio Anucle filie Stani Ilijch uxoris mee habui et recepi a dicto Stano socero meo... yperperos sexcentos grossorum Ragusii et exagia centum auri... Judex (ser Jacobus de Georgio) et (Nicola de Stella) testis.

Dot. 6.13. 13. januarii 1441.
Ego Dobrassinus Braychovich... pro dote et parhivio Cicilie filie Johannis de Cotrugli uxoris mee habui et recepi a dicto Johanne socero meo... yperperos trecentos grossorum Ragusii et exagia auri vigintiquinque... Judex ser Jacobus de Georgio et Nicola de Stella testis.

Dot. 6.54. 15. madii 1444.
Ego Benedictus Ja. de Cotruglio... pro dote et parhivio Nicolete filie Natalis de Dobrich de Nale et uxoris mee habui et recepi ab ipso Natale socero meo... yperperos mille sexcentos grossorum Ragusii. Item unum par frixorum a guarazolo de perlis et duo pariam frixetorum a manicis de perlis cum botonis de perlis, unum rigoletum cum zoya de perlis fulcitum et exagia auri centum et quinquaginta... Judex se Marinus Mi. de Bona et Nicola de Stella testis.

Extr. et data.

Dot. 6.66'. 9. junii 1445.
Ego Nicola Zanmartini... pro dote et parhivio Barbare filie qm Jacobi de Cotrugli uxoris mee habui et recepi a Benedicto et Michaele fratribus de Cotrugli et filiis dicti qm Jacobi de Cotrugli... secundum legatum testamenti dicti qm Jacobi de Cotrugli yperperos mille trecentos grossorum Ragusii et exagia auri centum quinquaginta... Judex (ser Stephanus de Zamagno) et (Nicola de Stella) testis...

Dot. 6.75. 12. januarii 1446.
... Stanus Ilijch et Benedictus de Cotrugli procuratores Thonchi filii dicti Stani... ut de procura patet in Procuris Notarie sub die sexto decembris 1445...

Dot. 6.94. 16. martii 1447.
(Nicola de Cotruglio tutor Thomusse filie Dobrii aurificis)

Dot. 6. 95'—96. 13. madii 1447.
Ego Nichus de Veltrano... pro dote et parhivio Barbare filie qm Jacobi de Cotruglio et uxoris mee quam habui et recepi a Benedicto et Michaele fratribus ipsius Barbare et filiis qm dicti Jacobi de Cotruglio... yperperos mille sexcentos grossorum Ragusii computatis in ipsa summa yperperis CCC legati facti eidem Barbare per Nicolam Zanmartin olim primum maritum ipsius Barbare. Item

habui et recepi in alia parte unum par fulcitum frixorum perlarum a guarnazolo, item duo paria frixetorum perlarum a gunellis, item unum rigoletum cum pendaliis perlarum, item unam zoyam perlarum. Et in alia parte exagie auri centum quinquaginta. Et cum hoc etiam expresso per pactum inter dictam Barbaram cum voluntate et consensu dictorum fratrum suorum presentium et consentientium et dictum Nichum virum suum quod si casus eveniret quod dictus Nichus maritus suus premoriri contingerit antequam dicta Barbara, quod tunc et eo casu ipsa Barbara possidere possit et debeat lectum et bona dicti Nichi viri sui tanquam si dictus Nichus esset primus vir suus et nullum alium maritum prius habuisset aliquibus ordinibus Civitatis in contrarium non obstantibus. Et similiter et concessio si ipsa Barbara mori contingeret antequam ipse Nichus, quod tunc et eo casu ipse Nichus possidere possit et debeat lectum et bona dicte Barbare tanquam si ipsa Barbara virgo fuisset et anthea virum non habuisset secundum quod ordines Civitatis super possediis volunt et declarant... Judex ser Damianus de Menze et Nicola de Stella testis.

Dot. 6.111'.

4. junii 1448.

Ego Ivan Budisalich schartzierius... pro dote et parhivio Vidne filie qm Radogne et olim servicialis Johannis de Cotruglio ac uxoris mee, quam habui et recepi ab ipso Johanne de Cotruglio dante ex denariis mercedis et salarii ipsius Vidne... yperperos quadraginta grossorum Ragusii in denariis contatis... Judex ser Andreas de Babalio et Stephanus de Volcigna testis.

Dot. 6.133.

24. januarii 1450.

Ego Givichus qm Nicole de Zivolino... pro dote et parhivio Zivane filie olim Jacobi de Cotrul uxoris mee habui et recepi a Benedicto et Michaele fratribus de Cotrulis cognatis meis... secundum legatum testamenti factum per dictum qm Jacobum de Cotrulis ipsi Zivane pro dote et parhivio predictis yperperos mille trecentos grossorum Ragusii et exagia auri centum quinquaginta... Judex (ser Johannes de Volzo) et (Nicola Stella) testis.
Extr. et data ter.

28. martii 1489.

Radogna riverius comunis de mandato et ad instantiam officii dominorum consulum causarum civilium retulit sequestrasse suprascriptam dotem cum exagiis pro quanto spectat heredibus olim d-ni Benedicti de Cotruglio et olim Michaelis de Cotruglio fratrum suprascripte olim Zivane et hoc pro officialibus damnificatorum alias per fustas factis in Consilio Rogatorum 1468 8 januarii a ch. 4 vz. ser Marinum Ju. de Gradi, ser Marinum Ben, de Gondola et ser Dragoe d-ni Alovisii de Goze et aliis non...

21. maii 1493.

Givan riverius comunis retulit de mandato dominorum consulum quod ipsi domini consules posuerunt et ponunt Dimchum Nichi de Vetrano in pagamentum pro ducatis tredecim de dote contrascripta tanquam de bonis Zivane cuius fuit dos contrascripta et hoc pro solutione unius sententie facte die 10. maii 1493. Et de pluri pro caratis et aliis expensis dicte sententie.

10. junii 1493.

Cassum fuit suprascriptum sequestrum de voluntate ser Marini Ben, de Gondola et ser Marini de Gradi officialibus damnificatorum.

Dot. 4.2 naop.

1. mai 1412.

Palma Crancevich et Bositichus Vasilovich ambo de Cathro vendiderunt et tradiderunt Jachobo de Cotrullo presenti et vice et nomine ut dixit Zivchi Rugich ementi unam barcham cum suo coredio et apparatus suis existentem in portu Ragusii pro yperperis septuagintaquinque...

Vend. tac. 6. 29.

16. januarii 1445.

Johannes Nichole Gabrus et Benedictus de Cotruglio ex certa scientia medietater unius sue barche portate plaustrorum circha triginta duorum fulcite omnibus suis correidis et munimentis necessariis et opportunis ad navigandum dederunt tradiderunt et vendiderunt Michoe et Ostoye Mioghinovich de Umbla et Ifcho Radosalich eorum nepoti presentibus stipulantibus et recipientibus eorum propriis nominibus ac nomine et vice Stipchi Mioghinovich eorum trecentorum quinguaginta quos... promiserunt et se obligaverunt dare et solvere... terminis infrascriptis vz. yperperos ducentos usque ad dies octo proxime futuros et residuum... usque ad unum annum proxime futurum cum pena de quinque in sex per annum ad usum Notarie...

1. maj 1449.

... suprascripti venditores confessi fuerunt quod habuerunt et receperunt... pro parte suprascripte venditionis aut emptionis yperperos ducentos...

Vend. tac. 6. 29'.

16. februarii 1445.

Ibique providus vir Benedictus filius olim Jacobi de Cotruglio habitator Ragusii tanquam procurator legitimus Eustachii de Bursi civis ragusiensis et habitatoris Civitatis Venetiarum... ut de... procura patet publico instrumento procuracionis rogato et scripto... XVIII mensis novembris proxime 1444. quoddam barchusium dicti Eustachii portate steriorum ducentorum septuaginta vel circha... cum suis correidis et munimentis... d. t. et. v. Martolo de Goze de Ragusio tanquam procuratori providorum virorum ser Thome de Martolo patris sui et Marini de Dimitrii amborum vicium et mercatorum Civitatis Ragusii ad presens commorandum in Civitate Venetiarum substituto ab eodem Benedicto de Cotruglio tanquam procuratore eorundem ser Thome et Marini ut... patet publico instrumento scripto et annotato... in libro Procuracionum Notarie communis Ragusii sub die XV presentis mensis... Et hoc pro precio et mercato convento ducatorum auri sexaginta...

Vend. tac. 6.30'.

3. martii 1445.

Pribissavus Budisalich de Bresezine... d. t. et. v. Benedicto de Cotrullo... medietatem unius sue barche portate steriorum circha CL et fulcite omnibus suis correidis et munimentis necessariis et opportunis ad navigandum... et hoc pro precio et mercato yperperorum XXXV quos... dictus Pribissavus venditor confessus fuit habuisse et recepisse a suprascripto Benedicto emptore pro integra solutione precii...

Vend. tac. 6.49.

5. junii 1447.

Benedictus de Cotruglio tanquam procurator... Marini de Dimitrio de Ragusio... ut de huiusmodi procura patet publico instrumento rogato et scripto...

sub die vigesimo septimo novembris 1444. ... d. t. et v. Marco Marini Pasquich de Insula de Medio ... medietatem unius barchusii portate plaustrorum circha — — fulciti omnibus suis corredis et apparatibus necessariis et opportunis ad navigandum cum medietate ipsorum corredorum ad ipsum barchusium spectantium ... et hoc pro illo precio et mercato quo dictus Marinus per suas litteras aut eius simplici verbo declarabit et dixerit dictum barchusium cum suis, corredis et munimentis sibi constituisse. Pro parte cuius precii ... ducatos auri triginta tres, residuum vero dicti precii ... hinc usque ad unum annum, ...

Vend. tac. 6.58'.

16. madii 1449.

Benedictus de Cotruglio tanquam procurator ... Thome Martoli et Marini de Dimitrio de Ragusio ... ut de huiusmodi procura patet publico instrumenti rogato et scripto ... sub anno a Nativitate millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto indictione septima die vigesimo septimo novembris ... d. t. et v. Rachoe Radilovich zimatori Matcho Radognich marangono et Ponosio Allegretti ... vz. cuilibet eorum pro una tertia parte quamdam barcham dictorum Thome et Marini portate plaustrorum circha XII cum corredis et munimentis spectantibus ad ipsam barcham ... et hoc pro precio et mercato yperperorum centum, quos quidem yperperos centum precii predicti idem Benedictus procurator dicto nomine ex nunc confessus fuit habuisse et recepisse ab ipsis Rachoe, Matcho et Ponosio emptoribus dantibus pro integra solutione precii predicti ...

Vend. tac. 6.61'.

18. decembris 1449.

Benedictus de Cotrulius tanquam procurator ... Thome Martoli de Goze et Marini de Dimitri ... prout constat publico procurationis instrumento scripto et publicato ... in 1444. indictione VII die vigesimo septimo mensis novembris ... d. et v. ser Johanni Nicolini de Gondola ... navigium ... portate steriorum frumenti milletrecentorum ad mensuram Venetiarum cum omnibus suis coredis vz. velis, ferris, canepis et aliis quibuscunque in eo existentibus ... precio et foro ducatorum ducentorum auri quos ipse Benedictus procurator ... confessus fuit ipsos Thomam Martoli de Goze et Martinum de Dimitri principales habuisse et recepisse ... a dicto ser Johanne emptore ...

Prilog D

KOTRULJEVIĆI KAO PROKURATORI

Vend. tac. 6.29'.

16. februarii 1445.

Benedictus filius olim Jacobi de Cotruglio habitator Ragusii ... procurator legitimus Eustachii de Bursi civis ragusiensis et habitatoris Venetiarum ... a dicto Eustachio legitime constitutus ut de huiusmodi procura patet publico instrumento procurationis rogato et scripto manu ser Jacobi de Coreziadis de Venetiis publici imperiali auctoritate notarii sub die XVIII mensis novembris 1444. et recomendati litteris patentibus Serenissimi Ducalis Domini Venetiarum fidem facientibus de fide et legalitate dicti notarii ...

Vend. tac. 6.40.

5. junii 1447.

Benedictus de Cotruglio ... procurator ... Marini de Dimitrio de Ragusio ... ut de huiusmodi procura patet publico instrumento rogato et scripto manu ser

Jacobi de Coregiadis filii qm ser Nicolai de Venetiis publici i. a. notarii sub die vigesimo septimo novembris anni 1444. et recomendato litteris patentibus S. D. D. Venetiarum fidem facientibus de legalitate et fide eiusdem notarii.

Vend. 6.58'.

16. madii 1449.

(de Goze ut 6.61')

Benedictus de Cotruglio ... procurator ... Thome Martoli et Marini de Dimitrio de Ragusio ad presens moram et residentiam facientium in Civitate Venetiarum ... ut de huiusmodi procura patet publico instrumento rogato et scripto manu Jacobi de Coreziadis de Venetiis p. i. a. n. sub anno Domini a Nativitate millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto indictione septima die vigesimo septimo novembris ...

Vend. 6.61'.

18. decembris 1449.

(Idem et sequitur:)

... et recomendato per literas ducales fidem facientes de fama et legalitate notarii Venetiis datas die X decembris ...

Prilog E

TEKSTOVI TESTAMENATA U VEZI S KOTRULJEVIĆIMA

TESTAMENTUM DOBRICE UXORIS LAURI DE COTRULLO

(registratum 28 junii 1394)

Al nome de Dio. Amen. MCCCCLXXXXIII adi XXI cugno. Io Dobrica mulier de Lovro Cotrullevich faco mio ultimo testamento cum bona et sana mente mia cosi digando: In prima lasso per primicia et decima a Sancta Maria pp II. Item lasso a Nicoleta mia filgia tuta la dote mia intregamente. Item lassoala dita fiola mia Nicoleta guarnacolli III e gonelle IIII fornidi vestimente cum li spacheti et cum trombecte picolle e grande e cum botoni secondo la usanca de Ragusi. Item lasso ala deta fiolla mia una matassa mia lavorada ad oro. Item priego Lauro mio marido che Nicoleta mia fiolla li sia recommendada et che ello sia so padre et come ello havera cura de lei dita fiolla mia, cosi faca Dio del anima soa. Item lasso a don Zuan Bosiamilost mio patrino grossi XII: Item lasso a don Ivan frar de N.xa sartor pp. I. Item lasso pro mei pitropi et per todori de la mia fiola imprima Lauro mio marido et Rusco so frar et Radin Hilijch et Marin de Nicho Bisanti. Item volo che se caso intravignisse che la ditta Nicoleta morisse inanci che se maritasse over fosse maritada et morisse senca herede, voio che se manda una bona persona in Jerusalem per anima mia et de li mei morti: Et de lo avanco pitropi mei faca come meio parera a lor conscienza. Hoc autem testamentum etc.

(T. 8.50)

TESTAMENTUM RUSCHI DE COTRULLO

In Christi nomine. Amen. Anno ab eiusdem salutifera nativitate millesimo quadragesimo undecimo, indictione quarta, die vigesimo secundo aprilis.

Coram domino Andrea Martholi de Volcio honorando rectore comunis Ragusii et iudicibus curie ser Johanne de Volcioet ser Pasquale de Resti, nos Zivcho Rugich et Nichola Tuertici Glavich, testes iurati de veritate dicenda, nostro sacramento testificamur quod Ruschus de Cotruglo cum mente integra et sua bona memoria suum ultimum condidit testamentum, quod ipsemet cum manu sua dedit nobis inprimis sic dicens:

Al nome de Dio. Amen. MCCCXI adi XVII aprile. Io Rouscho de Cotrullo siando infermo del corpo, habiando sana memoria mia faco mio ultimo testamento questo: In prima lasso per decima et primicia pp. I. Ancora lasso per mal tolletto pp. C, li quali voglo che li distribuiscia li mei epitropi ali poveri dove ad illi meglio parera. Ancora lasso a li fra predegaduri pp V per cantare messe per I anima mia. Ancora lasso a li fra minuri in Ragusi per cantar messe per I anima mia gr. trenta. Ancora lasso ali fra minuri de Umbla gr. XII. Ancora lasso ali fra minuri de Stagno gr. XII per messe per I anima mia. Ancora lasso al monestiero de Sancta Maria deli Angoli pp cinque. Ancora lasso a Marussa fiola mia paro uno de vestimenti de drappo. Arecomando la dicta a

Marussa a Ruxa muglere mia et a Iacomo fiolo mio cum li soy fradelli. Ancora lasso a Ziucho fradello mio duc. cento. Ancora lasso a Ziucho fiolo del dicto Stipo duc. XXIII li (quali voglo che seli compari) para II de de fourbexa da zimare per la sua arte. Ancora lasso a Ivan fiolo del dicto Stipo duc. XX che li siano dati quando parera a Ruxa et Iacomo. Ancora voglo che si mandi uno provvede a Roma per I anima de Loro mio fradello e che sia dato duc XII. Ancora lasso a Margarita fiola mia per I anello duc. VI per amor: ancora lasso a Nicoletta fiola mia per I anello duc. VI per amor. Ancora lasso ad Anucula fiola mia per I anello duc. VI per amore. Ancora voglo che distribuiscia li mei epitropi per I anima de Loro mio fradello duc. LIII. Ancora voglo che le fiole mie / zoye Katarina e Radula et Ielena se maridino zungando ala sua etade como parera meglio ali mei epitropi. Ancora lasso al vescovo de Mercana per amor gr. trenta. Et de l avanco quello che se trovava deli mei beni che sia tuto del mio herede et che donna Ruxa mia mugliere sia de tuto dompna et patrona. Lasso li mei epitropi donna Ruxa mia mugliere et Dimitar Tripunovich et Antoye de Butcho et Pribislavo de Radulin et Iacxa mio fiolo. Ancora lasso per messe de Sancto Greguoro per I anima mia pp V. Et. voglo che sia tuduri deli mei fioli, zoye de maschuli et dele femine Ruxa mia mugliere et Iacomo mio fiolo. Hoc autem etc.

(T. 9. 161'—162)

TESTAMENTUM JACOBI RUSCHI DE COTRUGL

MCCCXXXVI indictione XIII a die XX mai Ragusii, Coram nobile et sapiente viro domino consule causarum civilium domino Pasquali de Restis ser Nicola de Poza et iudicibus sue curie ser Mateo de Gradi, ser Johanne de Gondola, ser Nicola de Georgio et ser Johanne de Volzo constituti nos Mellinus de Schieris de Cremona, iuratus notarius et cancellarius comunis Ragusii, Steffanus de Volcigna et Marinus de Dersa testes constituti iurati et separatim more solito examinati nostro sacramento testificamur quod die XVI a presentis mensis Jacobus de Cotrugli in domo sua existens, infirmus corpore sed sane mentis et boni intellectus suum testamentum scriptum dedit nobis ad salvandum cui testamento nos assignavit in testes. Cuius tenor sequitur per hec formalia verba:

MCCCXXXVI adi XVI mazo in Ragusa. Io Jacomo de Cotrugli siando infirmo del corpo, abiando sana memoria mia, vogliando lasser le mie chose testade

ho voluto fare questo mio ultimo testamento: imprima lasso per decima e primicia pp-i tre. Lasso alli frari predicatori pp-i vinti. Lasso alli frari di San francesco pp-i quindexe. Lasso alli frari de Daxa pp-i diexe. Lasso alli frari de Umbla pp-i diexe: lasso alli frari ni Stagno pp-i diexe. Lasso alli IIII o monasteri dele monage pp-i quatro, a ogni monasteri. Lasso allo monaster de Sancta Maria deli Angeli pp-i trenta: tutto de sopra lasso per messe per anima mia. Lasso a Jelina mia sorella nelo ditto monastero duc. quatro d'oro. Lasso per mal toletto incerto pp-i trenta cento li qual voglio che li distribuiscano li mei pitropi dove meglio a lor parera. Lasso a Catarina mia fiola per la sua dota pp-i due millia per li quali si e ubrigado Zovane mio fratello in notaria de Ragusa. Lasso alle due mie fiole Barbara e Zivana pp-i dua millia per zaschaduna che ili siano per maritason. Lasso a Nicoleta mia mogler la sua dota e tutte la sue argenter (i) e vestimenti li qual li agio fatto e de piu duc. cento d'oro. E voglioche si dia a Radula mia sorella pp cinquecento. Avemo con li mei fradelli zoe una parte a Zohanee l' altra a Nicola e terra a mei fioli, zoe Zovane e Nicola certe possession a Breno e in Stagno e in Ponta e in Terre Nove e in Canal e certe caxe in Ragusi. E certi denari in Ragusa e in Fiorenza e in Napoli e in Puglia e in piu logi: Le qual possession e denari sono de tutti nuy tre. Voiandose partire algun de loro che tutto si parta in tre parte zoe Benedetto e Michoe. E li mei fioli sono tegnudi a maridare le mie fiole e lor sorelle come detto de sopra. E se Nicoleta mia moglier fosse gravida se nasesse fiola volo che abia per maritason pp-i duo millia come quelle de sopra. E se fosse fiol mascolo che abia la parte come altri mei fioli soprascritti. Semo ubrigati io e Zoane ala tutori de ser Piero de Prodanello, voglio che quello si pagi dela fraternita nostra una parte a Zchane e l'altra a Nicola e terza a mei fioli, zoe perche avemo comprato tutti li debiti dela compagnia come apar per notaria E voglo che tutto quello se trovasse de debitori che per mia parte non sia tolto vigor nesuno. Lasso li pitropi di questo mio testamento e tutori del mio herede Antonio de Butcho, Zuane de Cotrugl e Nicola de Cotrugl e Benedetto mio fiol.

Quibus visis, auditis et intellectis per dictum dominum consulem et iudices autenticatum fuit dictum testamentum quod nullo testimonio rumpi possit.

(T. 12. 134—134')

REGISTAR POJMOVA

iz knjige »Della mercatura et del mercante perfetto«

- Abecedar, 101
 Arbitraža, 111
 Arhiviranje dokumenata u knjigovodstvu, 103, 105
 Ažurnost knjigovodstva, 102, 103
- Bankovni poslovi
 — pasivni, 22
 — aktivni, 22
 Bilanca, 102
 Bilanciranje, 104, 105
- Cesija, 113
 Cijena, 107
- Čestitost, 83, 197
- Dnevnik, 101
 Dobitak, 95, 106, 228
 Dostojanstvo trgovca, 86, 189
 Dragocjenosti, 22
 Draguljari, 161
 Dug, utjerivanje, 145
 Dvojno knjigovodstvo, 104
- Ekonomika, vrste, 66
 Ekonomika poduzeća, 63
 — znanstvenost, 70
 Ekonomska funkcija trgovine, 69
 Ekonomski pojmovi, 105
- Faktori rada u poduzeću, 80
 Funkcije u poduzeću, 71
- Glavna knjiga, 101
- Imovina poduzeća, 106
 Imovina trgovca, 228
- Informacije
 — političke, 22
 — poslovne, 22, 71
 Inokosno poduzeće, 97
 Inteligencija trgovca, 82
 Investment trust, 98
- Kamate, 112
 Kartel, 98
 Knjiga kopija odaslanih dopisa, 103
 Knjiga kopija računa, 102
 Knjiga zabilježaka, 101
 Knjige
 — način vođenja, 99
 — vrste, 99
 — zadaće, 99
 Knjigovodstvo i poslovni događaji, 99
 Knjigovodstvo
 — potreba, 95
 — praksa, 158
 Knjigovoda, 100
 Komanditno društvo, 97
 Kontokorentni poslovi, 22
 Konvencionalna kazna, 109
 Kooperacija, 77
 Korespondencija, 92, 94, 102
 Korist trgovine, 66
 Kotiranje, 112
 Krađa, 72
 Krivokletstvo, 72
 Kuća trgovca, 210, 211
 Kupoprodaja dragocjenosti, 73
- Lasnost trgovca, 95
 Lakoća trgovca, 83
 Lihva, 108, 112
 Lik trgovca, 81
 Lokacija, 136

Lukavost trgovca, 84, 199

Ljudski odnosi, 88

Marljivost trgovca, 84, 197

Mešetar, 97

Metode mišljenja, 69

Mikroekonomija, 6, 63

Milostinja, 96, 174

Mirnoća trgovca, 84, 203

Mirovina, 49

Mjenica, 110, 153

Monopol, 116

Moral, 86

Nagodba, 89, 109

Namještenici, 88

Narav trgovca, 83

Nedopušteni poslovi, 80, 176

Odgoj djece, 224

Odjeća trgovca, 213

Odmor, 84

Opreznost, 79

Organizacija poduzeća, 91, 92

Organizacija rada, 92

Osiguranik, 114

Osiguranje, 95, 114, 160

Osiguratelj, 160

Osnovna sredstva, 80, 228

Pasivni bankovni poslovi, 22

Penali, 109

Pismenost, 77, 81

Plaćanje duga, 148

Planiranje, 76, 94

Podjela dobitka, 95

Područje pojma ekonomike, 66

Podsjetnik, 93, 101

Poduzeća, vrste, 97

Pogodba, sklapanje, 73, 74, 78, 108

Pokuštvo trgovca, 216

Polog, 114, 157

Poslovanja, vrste, 76

Poslovi, vrste, 21, 74

Poslovne knjige, 100

Posluga trgovca, 227

Porijeklo trgovine, 127

Poštovanje privrednika, 81

Pouzdanje trgovca, 196

Pravednost trgovca, 85, 200

Pravila poslovanja, 76

Pravnici, 90

Predmet ekonomike poduzeća, 68

Primanje pošte, 103

Primat, 241

Privreda, 5

Prodaja na rok, 141

Prodaja za gotovo, 140

Prodaja uz naknadno plaćanje, 141

Prodaja za robu, 138

Psihologija privrednika, 26, 29, 46

Razboritost trgovca, 191

Rizik, 77, 78

Rob, 73, 227

Roba, definicija, 73

— Dubrovčana, 23, 73

— nedostaci, 73

Robova vrste, 73

Rok čuvanja dokumenata i knjiga, 104

Rukovodilac

— metode rukovođenja, 92

Saldiranje, 104, 166

Saldo bilanca, 104

Samopouzdanje trgovca, 85

Skladnost trgovca, 85, 199

Sklapanje pogodbe, 128

Spekulacija, 76, 77

Spretnost trgovca, 198

Starost trgovca, 229

Stidljivost trgovca, 85, 204

Stvar trgovačka, 72

Sudovanje obraničko, 90

Svojstva trgovca, 77, 81, 132

Svrha trgovine, 66

Tečaj, 112

Trampa, 74, 138

Transportni poslovi, 22

Trgovačka vjernost (vjera), 90

— stvar, 72

Trgovačko društvo, 97

Trgovina

— definicija, 67, 130, 168

— društvena funkcija, 68, 69

— lokalna, 21

— prekomorska, 21

— specifičnost, 68

— svrha, 68, 69

Trgovca

— dostojanstvo, 80

— inteligencija, 82

— lokacija, 136

— lukavost, 84

— marljivost, 84

— mirnoća, 84

— odjeća, 213

— pismenost, 81

— postojanost, 84

— pravednost, 85

— samopouzdanje, 85

— skladnost, 85

— stidljivost, 85

— svojstva, 132

— umjerenost, 84, 85

— uzornost, 92

— vanjština, 90

— vjera, vjernost, 90

— vještina, 209

— zatvorena narav, 83

Trust, 98

Učenici, 45, 68, 82

Ugled trgovca, 201

Ugovor, 74, 78, 108

Umjerenost trgovca, 84, 85, 205

Utjerivanje, 145

Uzance, 113

Vanjska trgovina, 115

Vanjština trgovca, 90

Virman, 22

Zabrane privredniku, 73

Zajmovi, 22

Zaključak knjiga, 104

Zakup soli, 22, 29

Zalihe, stvaranje, 71

Zalog, 72, 75, 157

Zamjena robe za robu, 74, 138

Zapreke, 91

Zlatari, 161

Znanje trgovca, 81, 193

Znanstvenost ekonomike poduzeća, 5, 69, 70

POGOVOR UREDNIKA

Predsjedništvo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na prijedlog Razreda za društvene znanosti donijelo je 1978. godine odluku da se pristupi izdavanju djela hrvatskih znanstvenika iz prošlosti, čija su djela ili ostala u rukopisu ili bila tiskana davno, u inozemstvu, na stranim jezicima i u malim nakladama, pa se ubrajaju u rara i rarissima (M. Breyer) naše knjiške baštine. Na osnovu te odluke Predsjedništva prišlo se u Razredu za društvene znanosti pripremama za izdavanje izabranih djela Franje Petrića (Franciscus Patricius), Nikole Vitova Gučetića (Niccolo Vito di Gozze) i Bene Kotruljevića (Benedetto Cotrugli), a formiran je i odbor svih razreda za izdavanje Sabranih djela Jurja Križanića. Računa se da će se u dogledno vrijeme objaviti tiskom i u prijevodu stotine vrijednih, a sada slabo poznatih djela znanstvenika Hrvatske.

Kao prvi svezak te novo pokrenute aktivnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti izlazi djelo Bene Kotruljevića: O trgovini i o savršenom trgovcu, koje je Kotruljević završio još 1458. godine u Serpicu (kraj Napulja), a koje je prvi put tiskano 1573. godine u Veneciji.

Habent sua fata libelli (I knjige imaju svoju sudbinu) — kaže stara latinska izreka Terentianusa Maurusa. I kao što je knjiga B. Kotruljevića čekala 115 godina da bi bila tiskana, tako je i ovaj rad Rikarda Radičevića i Zarka Mujčića čekao dvadeset osam godina da se štampa. Bilo je dugotrajnih nesporazuma na liniji recenzent — pisac koji su se tek postupno mogli otkloniti; financijske teškoće u Akademiji koje su usporavale donošenje odluke o tiskanju ovog omašnog rukopisa; u međuvremenu se pojavio i reprint Kotruljevićeva rada što je tražilo da se odustane od prvobitne namjere da se tiska uporedo original i prijevod djela. Pojavilo se, nadalje i nekoliko novih radova o Kotruljeviću, čiji su se nalazi morali uvrstiti u komentare, kad je konačno donešena odluka o tiskanju ove knjige.

Iz tih razloga kasni se u izdavanju ovog djela. Time su oštećeni i pisci djela i znanstvena javnost, koja već dugo traži ovaj rukopis.

Dugi raspon između pripreme rukopisa i odlaska u tisak otežao je poslove lektora, tehničkog urednika i korektora, pa mi je ugodna dužnost da im se svima na trudu još jednom zahvalim.

Zagreb, siječnja 1981.

Vladimir Stipetić

¹ Izdanje Saveza računovodstvenih i finansijskih radnika Hrvatske i Sveučilišne naklade LIBER, Zagreb 1975.

Izdavač: JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI U ZAGREBU. Za izdavača: akademik HRVOJE POŽAR. Likovna oprema ovitka i omota: akademik EDO KOVAČEVIĆ. Tehnički urednik: ANTUN JURIĆ. Korektor: MIRJANA MATIJEVIĆ-SOKOL. Tisak: »ZRINSKI«. Tiskarsko-izdavački zavod Čakovec. Naklada 1000 primjeraka. Dano u tisak 15. srpnja 1985. godine.